

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

**Genç Yaşlılık Dönemindeki Emeklilerin Zaman
Deneyimleri**

Yüksek Lisans Tezi

Saide Zehra Yıldız

Ağustos 2025

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

**Genç Yaşlılık Dönemindeki Emeklilerin Zaman
Deneyimleri**

Yüksek Lisans Tezi

Saide Zehra Yıldız

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Ali Haydar Beşer

Ağustos 2025

TEZ JÜRİSİ ONAYI

Saide Zehra Yıldız tarafından hazırlanan "Genç Yaşlılık Dönemindeki Emeklilerin Zaman Deneyimleri" başlıklı bu Yüksek Lisans Tezi, Sosyoloji Anabilim Dalı'nda hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

Tez Danışmanı:

Dr. Öğr. Üyesi Ali Haydar Beşer

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Üyeler:

Doç. Dr. Cenk Beyaz

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Özcan Garan

İstanbul Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 13/ Ağustos /2025

BEYANLAR

Yazım ve Kaynak Gösterme Kılavuzu Beyanı

Danışmanlığımda yazılan bu tezin APA yazım ve kaynak gösterme kılavuzunda belirtilen kurallara uygun olarak yapılandırıldığı ve bu kılavuzun metin içi kaynak gösterme standartlarının bu tezde tutarlı olarak uygulandığı tarafımdan incelenerek teyit edilmiştir.

İmza

Dr. Öğr. Üyesi Ali Haydar Beşer

Etik İlkeler Sadakat Beyanı

Hazırladığım bu tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi beyan ederim.

İmza

Saide Zehra Yıldız

ÖZET

Genç Yaşlılık Dönemindeki Emeklilerin Zaman Deneyimleri

Yıldız, Saide Zehra

Yüksek Lisans Tezi, Sosyoloji Anabilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ali Haydar Beşer

Ağustos 2025

Bu araştırma genç yaşlılığı bir yaşam evresi olarak ele almakta ve emekliliğin ardından gündelik zamanın serbestleşmesi ile yaşam zamanındaki azalma arasındaki ilişkinin, bireylerin zaman deneyimlerini nasıl biçimlendirdiğini incelemektedir. Zaman, bu çalışmada hem öznel hem de özneler arası bir deneyim alanı olarak değerlendirilmiş ve kronolojik olarak 65-74 yaş aralığında yer alan genç yaşlı emeklilerin zamanı nasıl algıladıkları, düzenlendikleri ve anlamlandırdıkları incelenmiştir. Araştırma, bu deneyimlerin, sınıfsal eşitsizlikler, toplumsal cinsiyet rolleri, psikolojik ve biyolojik zamansallıklar, kültürel normlar, topluma katılım biçimleri ve geçmişte edinilmiş zaman alışkanlıkları ile nasıl kesiştiğini açıklamayı amaçlamıştır. Kuramsal çerçeve olarak yaşam seyri perspektifi benimsenmiş ve yaşlanma deneyimlerinin yalnızca biyolojik olarak değil, karmaşık sosyo-zamansal süreçlerle biçimlendiği vurgulanmıştır. Nitel araştırma yöntemi ve fenomenolojik desenle yürütülen bu çalışmada, veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakatlar ve talep edilmiş yarı yapılandırılmış günlükler kullanılmıştır. Beşi kadın, onu erkek olmak üzere toplam on beş katılımcı ile görüşmeler yapılmıştır. Birincil veri kaynağı olarak mülakatlar kullanılmış, günlükler ise belirli temaların örneklendirilmesi ya da bazı bulguların desteklenmesi amacıyla ikincil ve tamamlayıcı bir nitelikte analizde yer almıştır. Veriler tematik olarak analiz edilmiştir. Bulgular, katılımcıların zamanı ya daha spontan ve esnek biçimde ya da planlı ve öngörülebilir bir yapıda deneyimlediklerini göstermektedir. Ancak her iki yönelimde de gündelik zaman, çeşitli rutinler etrafında biçimlenmektedir. Erkek katılımcılar için kahvehane ve cami gibi mekânlar “zamansal istasyon”lar olarak öne çıkarken, kadın katılımcılar için ev içi emek, serbestleşen zaman içerisinde düzenlilikler sağlamaktadır. Meşguliyet, katılımcıların zamanlarının gerek pratik gerekse söylemsel düzeyde “dolu” kılınmalarını sağlayan bir çerçeve

olarak belirginleşmektedir. Bu bağlamda “pasif emekli” imgesi, bireylerin zamanlarının “doluluğunu” değerlendirdiği toplumsal bir kıyas ölçütü olarak görülmektedir. Katılımcıların emeklilikle beraber haftanın ritmini ve günlerini yeniden anlamlandırırdığı, öznel zaman algılarının geçmişle karşıtlık biçiminde şekillendiği ve gelecek zamanı çoğunlukla muğlak, belirsiz ve dördüncü yaşa dair endişelerle kuşatılmış bir biçimde tahayyül ettikleri görülmektedir. Sonuç olarak emeklilikte zaman, yalnızca bireysel tercihlere bağlı olarak değil, sosyal zaman normları ve yaşam seyri boyunca edinilmiş zamansal alışkanlıklarla birlikte deneyimlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Genç Yaşlılık, Emeklilik, Zaman Deneyimleri, Yaşam Seyri Perspektifi, Gündelik Zaman

ABSTRACT

Temporal Experiences of Young-Old Retirees

Yıldız, Saide Zehra

Master's Thesis, Department of Sociology

Supervisor: Asist. Prof. Dr. Ali Haydar Beşer

August 2025

This study considers young-old age as a stage of life and examines how the relationship between the freeing up of everyday time after retirement and the reduction of lifetime shapes individuals' temporal experiences. In this study, time is regarded as both a subjective and intersubjective domain of experience, and the research investigates how young-old retirees (aged 65–74) perceive, organize, and make sense of time. The study aims to explain how these experiences intersect with class-based inequalities, gender roles, psychological and biological temporalities, cultural norms, forms of social participation, and temporal habits acquired in the past. The theoretical framework of the study is based on the life course perspective, emphasizing that experiences of aging are shaped not only biologically but also through complex socio-temporal processes. This research was conducted using a qualitative approach with a phenomenological design. Semi-structured in-depth interviews and solicited semi-structured diaries were used as data collection tools. Interviews were conducted with a total of fifteen participants, including five women and ten men. The interviews served as the primary data source, while the diaries were included in the analysis as secondary and complementary materials, used to exemplify specific themes or to support particular findings. The data were thematically analyzed.

The findings show that participants experienced time either in a more spontaneous and flexible way or in a planned and predictable structure. However, in both orientations, everyday time was organized around various routines. For male participants, spaces such as coffeehouses and mosques stood out as “temporal stations,” whereas for female participants, domestic labor provided structure within the liberated time. Busyness emerged as a framework

that enabled participants to render their time “full,” both practically and discursively. In this context, the image of the “passive retiree” was seen as a social reference point through which individuals evaluated the “fullness” of their time. The study further revealed that with retirement, participants redefined the rhythm of the week and the days, that their subjective perceptions of time were shaped in contrast to the past, and that the future was often imagined in a vague and uncertain way, overshadowed by concerns related to the fourth age. In conclusion, time in retirement is experienced not only on the basis of individual preferences but also through social time norms and temporal habits accumulated throughout the life course.

Keywords: Young-Old, Retirement, Temporal Experiences, Life Course Perspective, Everyday Time

İÇİNDEKİLER

ÖZET	v
ABSTRACT.....	vii
TABLolar, ŞEKİLLER VE GRAFİKLER LİSTESİ	xi
ÖNSÖZ	xii
GİRİŞ	1
1. YAŞLILIĞIN ZAMANSAL GÖRÜNÜMLERİ	6
1.1. Yaşlıyı Tanımlamak: Bir Zaman Ölçütü Olarak Kronolojik Yaş	6
1.2. Yaşlılığın Yeni Evreleri: Genç Yaşlılığın Keşfi.....	9
1.3. Yaşam Seyri Perspektifi: “Yaşlanırken Zaman Önemlidir”.....	16
1.3.1. Bağlam ve Zamanda Yaşam	19
1.3.2. Yaşam Seyri Perspektifinin Gelişimi.....	21
1.3.3. Yaşam Seyri Perspektifinin Temel İlkeleri ve Kavramları.....	26
1.3.4. Emeklilik Geçiş Açıısından Bireysel ve Kurumsal Yönelimli Yaşam Seyri Perspektifleri	32
1.4. Zaman Deneyimlerinin Çoğulluğu	37
1.4.1. Yaşamın İçinde Gündelik Zaman	39
1.4.2. Gündelik Hayatta Zamansal Düzenlilikler	44
1.4.2.1. Sıra Dizim	46
1.4.2.2. Süre	49
1.4.2.3. Zamanlama.....	52
1.4.2.4. Sıklık.....	55
1.5. Türkiye’de Genç Yaşlılık	57
2. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ	69
2.1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Kapsamı	69
2.2. Araştırmanın Önemi	71
2.3. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	73
2.4. Araştırmanın Yöntemi	74
2.4.1. Nitel Araştırma Yöntemi	74
2.4.2. Araştırmanın Deseni: Fenomenoloji.....	78
2.4.3. Veri Toplama Yöntemi	80
2.4.3.1. Yarı Yapılandırılmış Mülakatlar.....	80
2.4.3.2. Günlükler	82
2.5. Araştırmanın Örnekleme ve Saha Aşaması.....	84
2.6. Kodlama ve Analiz Süreci.....	90

3. GENÇ YAŞLILIK DÖNEMİNDEKİ EMEKLİLERİN ZAMAN DENEYİMLERİ	93
3.1. Gündelik Zamanı Yeniden Kurmak	93
3.1.1. Esnekliğe Dayalı Gündelik Zaman: “Bizim Hayatımız Spontane Gelişir”	94
3.1.2. Gündelik Zamanın Öngörülebilirliği: “Planıma Uyduğum Gün İyi Bir Gündür”	100
3.1.3. Rutine Dayalı Gündelik Zaman Deneyimleri: “Normal Günümüz”	107
3.1.3.1. “Cinsiyetlendirilmiş” Gündelik Zamanın Rutin İstasyonları: Kahvehane ve İbadethane	113
3.1.3.2. “Çalışmanın Yerini Alan” Rutinler.....	122
3.2. Zamanın Emeklilikteki Seyri.....	129
3.2.1. Günleri ve Haftayı Yeniden Anlamlandırmak.....	129
3.2.2. Emeklilerin Öznel Zaman Algıları: “Zaman Çalışan Adama Hızlı Geçer”	139
3.2.3. “Gelecek” Yaşlılık: Dördüncü Yaşın Gölgeleleri.....	146
3.3. Emeklilikte Zaman Temsilleri: “Pasiflikle” Mesafe ve Meşguliyet	155
3.3.1. Zamanı Boşa Geçiren Öteki: “Aylak Aylak Oturuyorlar”	157
3.3.2. Zamanı Doldurmak: “Boş Zamanım Yok Açıkçası”	166
3.3.3. “Tam Bir Emekli Gibi Uyudum”: Uyku Saatleri ve Sosyal Zaman	172
SONUÇ	179
KAYNAKÇA.....	184
EKLER	208

TABLÖLAR, ŞEKİLLER VE GRAFİKLER LİSTESİ

Tablo 1. Yaşam Zamanı ve Gündelik Zamanın Karşılaştırılması.....	42
Tablo 2. Cinsiyete Göre Yaşlı Nüfus, Yaşlı Nüfusun Toplam Nüfus İçindeki Oranı ve Gelecek Projeksiyonları: 2020-2050	58
Tablo 3. Yaş Grubuna Göre Yaşlı Nüfus ve Oranı, 1935-2100.....	59
Tablo 4. Yaş Grubu ve Cinsiyete Göre Kişilerin Belirttiği Genel Sağlık Durumu.....	60
Tablo 5. Yaş Grubu, Cinsiyet ve Lawton-Brody Enstrümental Günlük Yaşam Ölçeği Bileşenlerine Göre Yaşlıların Bağımsızlık Durumu.....	61
Tablo 6. Yaş Grubu, Cinsiyet ve Katz Günlük Yaşam Aktiviteleri Ölçeği Bileşenlerine Göre Yaşlıların Bağımsızlık Durumu	62
Tablo 7. Yaş Grubu ve Cinsiyete Göre Evde Bakım Desteğine İhtiyaç Duyan Yaşlılar	63
Tablo 8. Yaş Grubu ve Cinsiyete Göre Son 12 Ay İçinde Evde Bakım Desteği Alma Durumu	63
Tablo 9. SGK 4/1-A Kapsamında Aylık Alanların Yaş, Cinsiyet ve Aylık Türüne Göre Dağılımı	66
Tablo 10. SGK 4/1-C Kapsamında Aylık Alanların Yaş, Cinsiyet ve Aylık Türüne Göre Dağılımı	67
Tablo 11. Katılımcı Bilgi Tablosu	88
Tablo 12. Ayşe Hanım'ın Bir Cuma Günü	167
Şekil 1. Yaşlılığın Çoğul Zamansallığı	38
Grafik 1. Yaş Grubuna Göre Yaşlı Nüfus Oranı, 2019, 2024	59

ÖNSÖZ

Tüm tez çalışmaları gibi bu tez de yalnızca bireysel bir gayretin ürünü olarak değil, pek çok kişinin desteğini, katkısını ve emeğini sunduğu bir süreç dahilinde ortaya çıkmıştır. Şüphesiz en büyük katkılardan biri kıymetli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Ali Haydar Beşer'e aittir. Bu araştırmanın bir fikir olarak doğduğu ilk aşamalardan itibaren, bütün merhalelerinde destekleyen, teşvik eden ve yol gösteren yaklaşımıyla, çalışmanın gerçekleşmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Kendisine akademik rehberliği, anlayışı, yapıcı eleştirileri ve tezime duyduğum heyecanı paylaşma nezaketini gösterdiği için içtenlikle teşekkür ederim. Tez jürisinde yer alarak bu sürecin bir parçası olan Doç. Dr. Cenk Beyaz ve Dr. Öğr. Üyesi Özcan Garan'a kıymetli eleştirileri ve katkıları sayesinde tezime farklı açılardan yaklaşmamı sağladıkları için teşekkür ederim.

İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde görev yapan, başta bölüm başkanı hocam Prof. Dr. Mahmut Hakkı Akın olmak üzere tüm hocalarıma bölümü yalnızca tedrisi bir muhit olarak görmedikleri, sosyal ve akademik açıdan öğrenciyi besleyen bir ortam inşa etmeye yönelik gösterdikleri özverili çaba için müteşekkirim. Ayrıca henüz bir tarih öğrencisiyken, vermiş olduğu dersler ve okuttuğu metinlerle sosyolojiye duyduğum ilgiyi keşfetmemi sağlayan Bursa Uludağ Üniversitesi emekli öğretim üyelerinden Prof. Dr. Nurcan Abacı'ya şükranlarımı sunarım.

Tez süreci boyunca yaşadığım inişlere ve çıkışlara şahitlik eden, beni hem yüreklendiren hem teskin eden Dr. Sema Nur Çelikbağ'a, ders döneminden itibaren yol arkadaşlığıyla yüksek lisans sürecimde bana eşlik eden Zehra Yıldırım'a ve tezimi ilk cümlelerinden itibaren büyük bir özveri ile okuyarak önerilerde bulunan sevgili arkadaşım Esmâ Kaya'ya, her gün yinelenen pek çok sorumluluğu üzerimden alarak, tezimi yazabileceğim zamanları genişleten Shakhzada Kholova'ya, katılımcı bulma sürecinde benden desteklerini esirgemeyen Ahmet Yıldız, Arif Tunçeli, Pınar Koç ve Hilal Rabia Hayek'e ne kadar teşekkür etsem azdır.

Araştırmanın tüm katılımcılarına, bana zaman ayırdıkları ve kendileri için çok tanıdık ama aynı zamanda yabancı bir kavram olan zaman hakkında paylaştıklarıyla bu çalışmayı mümkün kıldıkları için içtenlikle teşekkür ederim.

Eğitim hayatımın tüm aşamalarında ve hayatımın tüm dönemeçlerinde olduğu gibi, bu tez sürecinde de her daim yanımda olan babam Hüseyin Öğüt ve annem Hülya Öğüt'e, neşesiyle ve yaşam enerjisiyle yaşlanmama izin vermeyen küçük kız kardeşim Selcen Öğüt'e, tezimi yazdığım süre boyunca meşguliyetime gösterdiği sabır ve anlayış için eşim Ömer Faruk Yıldız'a, son olarak da varlıklarıyla beni değiştiren ve her anımı benzersiz şekilde güzelleştiren kızlarım Elif Beyza Yıldız ve Hilal Begüm Yıldız'a gönülden bir teşekkür borçluyum.

GİRİŞ

Norveçli ressam Edvard Munch yaşlılık yıllarında tamamladığı ve son büyük eserlerinden biri olarak kabul edilen çalışmasına “Saat ile Yatak Arasında Otoportre” adını vermiştir. Bu eser, Munch’un kariyerinin son yıllarında zaman, yaşlılık ve yaşamın sonluluğu temalarına yönelen ilgisinin yansıması olarak değerlendirilmektedir. Munch, bu otoportresinde kendisini, kadransız uzun bir ayaklı duvar saati ve bir yatak arasında ayakta duran yaşlı bir adam olarak resmetmiştir. Ressamın arkasında iki açık kapı yer almakta ve bu iki kapı arasındaki duvarın üzerinde, yaşamı boyunca verdiği eserleri simgeleyen tablolar asılı bulunmaktadır.

Bu tablo, yaşlılığın yalnızca sınırlı yaşam zamanının büyük ölçüde geride bırakılmış olmasıyla ilgili değil, zamanla kurulan ilişkinin kronolojik yaştan ötesine geçen boyutlarıyla da ilgili olduğunu göstermektedir. Nitekim eserdeki kompozisyona dikkatle bakıldığında, duvarda asılı tabloların “yaşanmış” zamanla, bir lahiti andıran yatağın giderek kısalan “yaşanacak” zamanla ve herhangi bir rakam ya da ibre bulundurmeyen saatin “yaşanmakta olan” zamanla ilişkisi kurulabilir. Böylelikle Munch, kendisini saat ile yatak arasında konumlandırarak, yaşlı bir birey olarak zamanı geçmiş, şimdi ve geleceğin iç içe geçtiği çok katmanlı bir bütün şeklinde deneyimlediğini göstermektedir. Bu yönüyle eser Munch’un geçmiş ve şimdi, yaşam ve ölüm, zaman ve sonsuzluk gibi ikilikleri simgesel olarak karmaşıklıklaştırma girişimi olarak da yorumlanmıştır (Garrels vd., 2017, s. 17). Tüm bu özellikleriyle “Saat ile Yatak Arasında” yaşlı bir ressamın portresi olmaktan fazlasını ifade etmekte ve yaşlı bireylerin deneyimlerinde zamanın hangi anlamlara geldiğine yönelik sorular sormaya teşvik etmektedir. Nitekim bu çalışma, yaşlılıkta zamanın anlamına dair bu türden bir ilginin ürünü olarak ortaya çıkmış ve farklı zamansal içermelere sahip yaşlılık ve emeklilik örtüştüğünde, birey zamanı nasıl deneyimler sorusunu cevaplamayı hedeflemiştir.

Yaşlılık, doğrusal nitelikteki yaşam zamanının büyük bölümünün geride kaldığına ilişkin bir zamansal farkındalık oluşturmaktadır. Öte yandan yaşlılık kavramı başına “genç” sıfatı aldığında, ortalama yaşam süresinin uzamasına bağlı olarak yaşlılık döneminin içinde nispi bir gençliğe işaret eder. Bu durum, yaşam zamanının doğrusal olarak ileriye doğru uzadığını ve yaşam zamanının sınırlılığının varoluşsal bir gerçeklik olarak sürse de limitlerinin tarihsel zaman içinde dönüşebildiğini yansıtmaktadır.

Yaşlılıkla birlikte yaşam zamanı ve bireyin gelecek perspektifi kısılmakta, buna karşın çalışarak geçen bir geçmişin neticesi olarak emeklilikte gündelik zaman serbestleşmektedir. Yaşam sürelerinin uzamasına bağlı olarak yaşlılık, birçok insanın yaşamının giderek daha fazla kısmını geçirdiği bir yaşam evresi haline gelmektedir. Bu değişim, özellikle emeklilik ile birleştiğinde, zamanı deneyimleme biçiminde yeni örüntülerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Yaşam seyrinde yeni bir yaşam evresi olarak tarihsel zamanın etkisini yansıtan genç yaşlılık olgusu kronolojik olarak farklı biçimlerde çerçevelense de en genel şekliyle ileri yaşamda sağlıklı emeklilik dönemi olarak kavramsallaştırılabilir. Genç yaşlı emekliler, zamanlarını özerk bir biçimde yapılandırmada hatırı sayılır bir özgürlüğe sahiptir. Bu bağlamda “genç yaşlılık” kavramı, bir yandan demografik olarak sağlıklı yaşam sürelerinin uzamasına bağlı olarak yaşlılığın kendi içinde bölümlendirilmesini ifade ederken, diğer yandan zamanın daha anlamlı deneyimlenmesine yönelik bir zihniyet değişimine işaret etmekte ve genç yaşlılar yeni bir “boş zaman sınıfı” olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte zamanı ve yaşamları organize eden geleneksel sosyal saatler ve takvimler henüz genç yaşlılığı kurumsallaşmış bir yaşam evresi olarak içermemektedir (Moen, 2011, s. 16-18). Bu durum Türkiye örneğinde genç yaşlılıkta zamanın boşalışını, zamanın anlamlı şekilde doldurulmasını sağlayacak olanakların ve faaliyetlerin kısıtlı olmasına bağlayan yorumlara zemin hazırlamaktadır (Tufan ve ark., 2022, s. 33). Bu araştırma, genç yaşlı emeklilerin zaman deneyimlerini merkeze alarak söz konusu olgunun Türkiye’deki mevcudiyetini incelemekte, diğer yandan destekleyici istatistiki verilerle Türkiye’de yaşlılık döneminde analitik bir bölünme olup olmadığını tartışmaya açmayı hedeflemektedir.

Çalışmanın ilk bölümünde yaşlılık, gündelik zaman ve yaşam zamanı olmak üzere bireylerin zaman deneyimlerini oluşturan iki temel boyut üzerinden ele alınmıştır. Bu iki zaman düzeyi içe içe geçerek bireylerin biyografik zamanını oluşturur. Zamanın hem bir yaşam süresince hem de gündelik hayatın devamlılığı içinde nasıl deneyimlendiği ve anlam kazandığı sorusu, özellikle yaşlılık bağlamında araştırılmaya değerdir. Birey açısından en kolay erişilebilir nitelikteki bu iki zaman düzeyinin yaşlılıkta zıt bir zaman deneyimine kaynaklık etmesi konuyu daha da ilgi çekici hale getirmektedir.

Yaşlı kelimesi etimolojik olarak yaşı ilerlemek, uzun yılları geride bırakmak anlamına gelmekte ve dolayısıyla yaşam zamanında bir azalmayı ima etmektedir. Bu bağlamda, bireyin yaşam zamanının hangi noktasında yaşlı olarak kabul edildiği, bir diğer deyişle ne kadar yaşanınca yaşlı olunduğu, yaşlılığın ne olduğu ve yaşlanmanın ne anlama geldiği soruları öncelikli hale gelmektedir. Yaşam zamanı çerçevesinde bu sorular kronolojik

yaş¹, yaşam evresi ve yaşam seyri başlıkları altında, en dar olandan en kapsayıcı olana doğru birbiriyle ilişkili üç aşamada cevaplanmıştır. Yaşamların sosyo-zamansal karakterini en iyi yansıtan yaklaşım olduğundan yaşlanma ile ilgili kuramsal çerçeve seçici bir biçimde yaşam seyri perspektifi ile sınırlandırılmıştır. Yaşam seyri perspektifinin temel ilkeleri yaşlanma sürecini zamana duyarlı bir biçimde incelemeyi mümkün kılmaktadır. Bir araya geldiklerinde yaşam zamanını oluşturan sıra dizim, süre, sıklık, zamanlama gibi zamansal öğelerin yaşlanma sürecindeki rolünü ihmal etmemekte ve geçmiş ile şimdi arasında, birey ile toplum arasında, tarihsel zaman, kurumsal zaman ve yaşam zamanı arasında bağlantılar kurmayı sağlamaktadır.

Yaşamda önemli bir geçişi temsil eden emeklilik, çoğunlukla yaşam zamanının ileri bir evresinde tecrübe edilmekte ve gündelik zaman açısından bir dönüm noktasına işaret etmektedir. Daha önce mesainin kapladığı zamansal blok, gündelik hayatın üzerinden kalkmakta ve oluşan boşluk yeni türden zaman deneyimlerine zemin hazırlamaktadır. Kurumsal çalışma hayatının dayattığı zaman sınırlamalarının ve mecburiyetlerin ortadan kalkması, gündelik zamanı oluşturan sıra dizimler, süreler, sıklıklar ve zamanlamalar gibi her bir zamansal öğenin yeniden düzenlenmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda çalışmada, gündelik zamanın nasıl kurulduğunu vurgulamak amacıyla söz konusu zamansal bileşenler ayrı ayrı ele alınmıştır. Diğer yandan yaşam zamanı ve gündelik zaman deneyimlerinin temel nitelikleri, birbirinden farkları ve bir biyografik bütünlük oluşturacak şekilde birbiriyle nasıl bir araya geldiği de önemlidir. Yaşam zamanı ile gündelik zamanın yaşlılıkta kesiştiği noktalar, çelişkilerle birlikte yeni imkanlar ve öznel yönelimleri de ortaya çıkarır. Bu çerçevede araştırmanın ilk bölümünde ele alınacak kavramlar ve kuramlar çalışmanın saha araştırmasına esas oluşturmaktadır.

Türkiye’de yaşlanma araştırmaları sayıca artsa da bu çalışmaların çoğu yaşlı bireylerin sağlık ve bakım ihtiyaçlarına odaklanmakta ve yaşlanma deneyiminin merkezi unsuru olan zaman genellikle ihmal edilmektedir. Gündelik zaman ile yaşam zamanı arasında kurulan ilişkiyi anlamayı hedefleyen bu araştırma, genç yaşlılığı homojen bir yaş evresi olarak değil, özgün bir zamansal deneyim alanı olarak ele almaktadır. Çalışmada buradan hareketle Türkiye’de genç yaşlılığa ilişkin istatistiki verilere dayalı olarak genel bir tablo sunulmuştur. Genç yaşlılık bir yaşam evresi olarak, ileri yaşlılığa kıyasla bireylerin sağlık açısından daha bağımsız olmaları nedeniyle, emeklilik sonrası serbestleşen zamanı değerlendirme konusunda daha geniş bireysel imkânlar sunmaktadır. Aynı zamanda,

¹ Ayrıca takvim yaşı ve kronometrik yaş olarak da adlandırılan kronolojik yaş, bir kimsenin doğumundan itibaren geçen sürenin günümüzde genellikle güneş yılı cinsinden ifadesidir.

Türkiye’de emeklilik yaşına ilişkin düzenlemelerin yaşam seyrinde giderek daha belirleyici hale gelecek olması, yaşlılık ve emeklilik kavramlarının birlikte ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda Türkiye’de genç yaşlılık, emeklilikle bir araya geldiğinde bireyin zaman deneyimlerini yeniden şekillendiren ve yaşlanma sürecinde görece özerk bir evre anlamına geldiğinden, yaşlılığın geleceği açısından dikkatle ele alınmalıdır.

İkinci bölümde araştırmanın metodolojisine yer verilmiş ve çalışmanın amacı, önemi, yöntemi, sınırlılıkları, saha süreci ve veri analizi ele alınmıştır. 65 yaş ve üzeri bireyler çoğu zaman homojen bir "yaşlı" kategorisi içinde ele alınmakta, yaşlılık yalnızca kronolojik yaşla tanımlanan tekdüze bir evre olarak kavramsallaştırılmaktadır. Bununla birlikte genç yaşlılık olarak adlandırılan yaşam evresinde yer alan bireyler gerek gündelik pratikleri gerekse zamansal yönelimleri bakımından yaşlılık kategorisi içinde farklı bir toplumsal konuma işaret etmektedir. Bu çalışma, yaşlılık içindeki bu içsel heterojenliği zaman deneyimleri açısından vurgulamayı hedeflemiştir. Araştırma kapsamında 65-74 yaş aralığında olan, emekli olup fiilen tam zamanlı olarak çalışmayan, İstanbul’da hanede yaşayan ve daha önce kamuda veya özel sektörde başkası namına çalışmış olan kişiler arasından beşi kadın, onu erkek olmak üzere toplam on beş katılımcıyla görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Zamanın yalnızca ölçülebilir bir nesne değil, öznel ve öznel arası bir deneyim alanı olduğu kabulüyle, araştırma nitel bir yöntemle ve fenomenolojik bir yaklaşımla tasarlanmıştır. Katılımcıların zaman deneyimlerini anlamlandırma biçimlerini derinlemesine ortaya koyabilmek amacıyla yarı yapılandırılmış mülakatlar birincil veri kaynağı olarak kullanılmış, yarı yapılandırılmış günlükler ise belirli temaları örneklendirmek ve bulguları desteklemek amacıyla tamamlayıcı veri kaynağı olarak analize dâhil edilmiştir. Bu metodolojik yaklaşım, bireylerin zamanı nasıl yaşadıkları, deneyimledikleri ve anlamlandırdıkları sorusuna çok yönlü bir cevap aramayı mümkün kılmıştır.

Üçüncü bölümün konusunu ise genç yaşlı emeklilerle yürütülen saha araştırmasının bulguları oluşturmaktadır. Araştırmanın bulguları üç ana tematik eksen etrafında yapılandırılmıştır. İlk temada, genç yaşlı emeklilerin gündelik zamanı nasıl düzenledikleri ve deneyimledikleri incelenmiştir. Bu bağlamda zaman, kimi katılımcılar tarafından spontane ve esnek bir akış içinde yaşanırken, kimileri için planlamaya ve öngörülebilirliğe dayalı bir yapı içerisinde anlam kazanmaktadır. Her iki yönelimde de gündelik yaşam belirli rutinler etrafında şekillenmektedir. Emeklilikle birlikte mesainin dayattığı dışsal zaman cetvelinin ortadan kalkması "saatlerin (yeniden) ayarlanması"nı

gerektirmekte, bunun için bireysel tercihlere ve geçmişte edinilmiş zamansal alışkanlıklara başvurulmaktadır. Bu tema, gündelik zamanın birey tarafından nasıl deneyimlendiğine dair bir tablo sunmaktadır.

İkinci temada ise emeklilikte zamanın nasıl bir akış içinde deneyimlendiği analiz edilmiştir. Katılımcıların günleri ve haftayı anlamlandırma biçimleri, zamanın öznel akış hızına dair algılar ve gelecek zamana ilişkin beklentiler bu kısımda ele alınmıştır. Çalışma yaşamının sona ermesiyle birlikte hafta içi-hafta sonu ayrımının silikleşmesi, yeni haftalık ve günlük ritimlerin kurulmasına yol açmaktadır. Bazı katılımcılar için günler birbirine benzer hale gelip homojenleşirken, bazıları için haftanın belirli günleri çeşitli sosyal kaynaklara bağlı olarak “zirve gün” anlamını taşımaya devam etmektedir. Ayrıca, yaşlılıkla birlikte yaşam zamanının kısalmasına bağlı olarak, gelecek zaman çoğunlukla belirsiz ve “dördüncü yaş” olarak adlandırılan ihtiyarlık dönemi ile ilişkilendirilen bakım ihtiyacı ve muhtaçlık ile tahayyül edilmektedir. Zamanın öznel hızı ise, katılımcılar tarafından geçmiş zaman deneyimleriyle bir karşıtlık içinde değerlendirilmekte ve çalışma yaşamı ile emekliliğin meşguliyet düzeyi açısından kıyaslanması, emeklilikte zamanın yavaş ya da hızlı geçtiğine yönelik algıyı şekillendirmektedir.

Üçüncü temada ise emekliliğe dair sosyal zaman normları, zamansal temsiller ve bu temsillerle kurulan mesafeler ele alınmıştır. Katılımcıların emeklilik deneyimleri, toplumsal olarak çizilen “pasif emekli” figürüyle söylemsel bir karşıtlık ilişkisi içinde şekillenmekte ve meşguliyet, zamanı meşrulaştırmanın hem bireysel hem toplumsal bir yolu hâline gelmektedir. Bu kapsamda uyku ve özellikle uyanma saatleri, dikkat çekici bir biçimde mülakatlarda ağırlık kazanmıştır. Katılımcıların birçoğu geç uyanmayı toplumsal anlamda üretken olmayan bir zaman kullanımı olarak konumlandırmakta ve buna yönelik eleştirel mesafeler geliştirmektedir. Böylece uyku, gündelik zamanın deneyimlenmesinde toplumsal normlarla bireysel ihtiyaçlar arasında gerilim oluşturan bir unsur olarak öne çıkmaktadır.

Bu üç tematik eksen, genç yaşlı emeklilerin zaman deneyimlerinin homojen bir örüntü sunmadığını, aksine farklı toplumsal konumlar, kültürel ve ekonomik sermaye düzeyleri ile geçmiş mesleki zamansallıklardan kaynaklanan çok katmanlı ve farklılaşmış yönelimler barındırdığını ortaya koymaktadır. Bu yönüyle araştırma hem yaşlılıkta zamansal deneyimlerin çeşitliliğini hem de bu çeşitliliğin ardındaki toplumsal belirleyicileri görünür kılmayı amaçlamaktadır.

1. YAŞLILIKIN ZAMANSAL GÖRÜNÜMLERİ

1.1. Yaşlıyı Tanımlamak: Bir Zaman Ölçütü Olarak Kronolojik Yaş

Yaş, insan ömrünün zamansal konumunu belirleyen en önemli gösterendir. Birinden yaşlı olarak bahsettiğimizde onun doğal sınırlara sahip insan ömrünün hatırı sayılır bir kısmını tükettiğini ve yaşamaya devam ettiğini söylemek isteriz. Yaşlılık bu açıdan en basit şekliyle zamansal olarak gelişen bir süreç olarak anlaşılabilir. Ancak yaşlılık sadece zamanın ilerlemesiyle ortaya çıkan etkilerden ibaret olmayan, kronolojik, sosyal, psikolojik ve biyolojik açılardan farklı belirlenimlere sahip bir olgu olarak görülmelidir. Yaşlanma ve zamanı ilişkilendirmek üzere bir zaman ölçütü olarak öncelikle kronolojik yaş kavramına başvurulsa da yaşlılığın zamana içkin yönünün yalnızca rakamlarla ifade edilebilen boş bir gösteren olmadığı, aksine toplumsal pek çok anlamla yüklü olduğunun altını çizmek gerekmektedir. Örneğin yaşlılığın ne zaman başladığı gibi merkezi bir sorunun yanıtının her şeyden önce kronolojik yaşla bağlantılandırılmış olması, bugün oldukça tabii addedilse de toplumsal gelişmeler neticesinde ve oldukça geç yerleşmiştir. Yaşlılık uzun yüzyıllar boyunca ardışık yaşam evrelerinin sonuncusu olarak doğadan mülhem döngüsel bir yaşam zamanı anlayışıyla ele alınmıştır. Kimi zaman günün akışına göre ömrün akşamı olarak isimlendirilmiş, kimi zaman mevsimlerin döngüsüne benzer biçimde hayatın kışı olarak adlandırılmış ve yaşlı nesiller zincirinin son halkası olarak görülmüştür (Ehmer, 2008, s. 157). Yaşlılığa bu döngüsel bakış, zamanla yerini yaşlılığı belirli bir takvim yaşından büyük insanların ortak olarak kümелendiği bir dönem olarak ele alan ve yaşlılıkla ilgili daha yüzeysel ama kullanışlı bir referans sunan doğrusal kronolojik yaş anlayışına bırakmıştır. Böylece yaşlılık ve zaman arasındaki bağı temsil eden kronolojik yaş giderek önem kazanmış, toplumsal bir işlev edinerek yaşam seyirlerinin organizasyonunda temel bileşen haline gelmiştir.

Her ne kadar yaşlılığa ilişkin tanımlarda kronolojik, biyolojik, psikolojik ve sosyolojik boyutların birlikte var olduğu vurgulansa da yaşlı tanımında dikkate alınan ilk kriter kronolojik yaştır (Şentürk, 2022, s. 15). Ancak belirli bir kronolojik yaşın yaşlılıkla ilişkilendirilmesinin bizatihi sosyolojik olduğu ya da en azından kronolojik yaşın sosyolojik boyutunun yaşlılığa ilişkin bir değerlendirme yaparken mutlaka dikkate alınması gerektiği göz ardı edilmemelidir. Genel olarak bakıldığında bir kişinin bireysel ömrünün yani yaşam zamanının takvimle ilişkisini kuran yaş, sadece bireysel bir

gösterge, kişinin yaşamına dair biyografik bir unsur olmakla kalmaz, kişiyi yaş yoluyla bir gruba, topluma ve tarihe bağlar. O halde ilk olarak yaşın yalnızca kronolojik bir ölçüt olarak değil, çok boyutlu ve çok düzeyli bir kavram olarak ele alınması ve bireysel, etkileşimsel, kurumsal ve kültürel düzeylerde iç içe geçmiş süreçler vasıtasıyla inşa edildiğinin vurgulanması gerekmektedir (Johfre ve Saperstein, 2023, s. 352).

Yaş sosyal açıdan bir açıklayıcı veya açıklanması gereken bir şey olarak, iki farklı biçimde ele alınabilir. İlk ve en yaygın yaklaşıma göre yaş ve yaşın zamanla kurduğu bağlantılar birincil referans çerçevesi olarak toplumsal süreçleri açıklamak üzere kullanılmaktadır. Yaşla birlikte birçok değişimin kaçınılmaz biçimde gerçekleştiği ve yaşla açıklandığına ilişkin yaygın kanaati paylaşan sosyal bilimciler (Dannafer, 2011, s. 4) yaşı araştırmalarında çoğu zaman bağımsız bir değişken olarak kullanmaktadır. Bir diğer deyişle yaş araştırmacılar tarafından çoğu zaman öncelikli olarak diğer sonuçların belirleyicisi olduğu ölçüde dikkate alınmaktadır. Ancak yaş bağımsız değişken olarak kullanıldığında dahi yaşın anlamındaki sosyo-tarihsel değişimler göz ardı edilmemelidir (Johfre ve Saperstein, 2023).

Yaş, özellikle yaşlanma çalışmalarında merkezi bir rol oynamaktadır. Bilimsel bakış açısının o kadar kanıksanmış bir parçasıdır ki varlığı fark edilmez ya da sorgulanmaz. Oysa ki yaş ve yaşlanma arasındaki bağlantı açıklanması gereken bir şeydir. Yaşlılık yaşın ilerlemesiyle ilgili görüldüğünden, kronolojik yaş oldukça doğal bir biçimde yaşlılık ile ilişkilendirilir. Yaşlanma araştırmalarında yaşıya yönelik hâkim yaklaşım yaşı bireylerin özelliği olarak ve insanları yaş gruplarına ayırmak için araç olarak görmeye yöneliktir (Settersten, 2017, s. 2). Ancak yaş, bireyin yaşam süresini yıllarla ölçmeyi ve bu süreyi “yaşlanma” süreci olarak anlamlandırmayı ve tanımlamayı kabul etmeye yönelik toplumsal bir uzlaşarak anlaşılmalıdır (Lessenich, 2024, s. 99). Yaş kavramı, yalnızca üzerine düşünülmemiş ve kültürel olarak şekillenmiş bir aşinalıkla değil, aynı zamanda bireyin içsel biyolojik süreçlerine bağlı bir özellik olarak görülmesiyle daha da karmaşılaşır. Bu yüzden yaş, indirgemecilik, doğallaştırma ve mikro düzeyde ele alınma gibi yaklaşımlara açık hale gelir (Dannafer, 2011, s. 4).

Baars (2016), belirli bir kronolojik yaşıya dayalı genellemelerin altındaki temel varsayımın zamana dayalı bir nedensellik olduğunu belirtmektedir. Ancak yaşlanma zamansal bir nedensellikle sınırlandırıldığı takdirde, aynı yaştaki insanlar arasındaki farklılıkları açıklayabilecek bir bilgi üretmez ya da genel ortalamaların maskeleydiği birçok spesifik sürecin anlaşılmasına mâni olur. Kronolojik zamana yapılan aşırı vurgu yaşlanma çalışmalarına güçlü bir temel sağlıyor izlenimi verdiği için yaşlanmanın kendine özgü

zamansal nitelikleriyle anlaşılmasını güçleştirmektedir. Yaşlanan bireylerin deneyimleri salt kronolojik zamanla ölçülemez. Elbette yaşlanmaya ilişkin süreçler zaman içinde ve yaş artışıyla birlikte gelişir ama bu seyir kronometrik zamanın ritmine göre değildir. Bireylerin yaşlanırken zamanı nasıl deneyimledikleri ve yaşamlarının zaman içinde nasıl organize edildiği de önemlidir (Baars, 2006, s. 2).

Kronolojik zamanla ilişkilendirilen bilimsel kesinlik arayışı, yaşlanma sürecini zamanın nedensel etkilerine indirgeyen kronolojik yaştan keyfi yapılarının sorgulanmadan kabul edilmesine yol açmıştır (Baars, 2016, s. 71). Ancak insanların yaş kategorilerine ayrılma süreçlerine veya yaştan nasıl belirlendiğine odaklanan çalışmalarla bu keyfi yapının bileşenleri ortaya konulabilir ve yaşlılıkla ilgili araştırmalarda yaştan nasıl ve neden önemli olduğuna dair eleştirel bir değerlendirme yapılabilir. Yaşlanma araştırmalarında yaşı kronolojik yaşa bağlı bireysel bir özellik olarak gören indirgemeci yaklaşım yaşlanma süreçlerini doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen toplumsal olguların göz ardı edilmesine veya toplumsal olanın gerontolojinin periferisinde kalmasına neden olur. Bu nedenle yaş, yaşlanma araştırmalarında yalnızca bireysel bir unsur olarak değil, toplumsal organizasyonun ve sosyal yaşamın bir özelliği olarak da dikkate alınmalıdır (Settersten, 2017, s. 2).

Yaş söz konusu olduğunda zaman toplumsal, tarihsel ve biyografik düzeylerde birlikte mevcuttur (Elder vd., 2003, s. 8). Doğum yılı, bireyleri tarihsel bağlama yerleştirirken, yaş onları yaşamın belirli bir aşamasında konumlandırır. Yaş ayrıca bir zamanlama ölçütü olarak değerlendirilerek, bir olay ya da geçişin nispeten erken mi yoksa geç mi gerçekleştiğini gösterir (Elder vd., 2003, s. 15). Kronolojik zaman esaslı yaş, birçok yasa ve sosyal politikaya gömülüdür, hak ve görevleri belirler, sosyal yardımları ve hakları düzenler (Settersten, 1998, s. 181). Sosyal hayatta insanlar yaşlarına göre sorumluluklar üstlenir, davranışları yaşlarına göre toplumsal konumlarıyla anlamlandırılır ve eylemleri yaşlarını hem yansıtır hem de onu inşa eder (Johfre ve Saperstein, 2023, s. 341).

Yaş, toplumsal organizasyonun ve sosyal hayatın önemli bir bileşeni olarak yaşamların zamansal yapısının belirlenmesinde önemli bir role sahiptir. Kùltürler yaşamı gençlik, yetişkinlik, yaşlılık gibi çeşitli evrelere bölmek üzere yaşı kullanırlar. Sadece yaşam evreleri değil, yaşamın önemli geçişlerinin zamanlaması ve sıralamasıyla ilgili toplumsal beklentiler de yaş etrafında şekillenir. Kùltürel düzeyde yaş ve yaşam evreleriyle ilişkili bu ayrımlar bireylerin ilişkilerini, beklentilerini ve kimliklerini etkiler. Bu da yaşı, yalnızca yaşam zamanında bir nokta ve tarihsel bir işaret olmanın yanı sıra, hayatın

zamansal doğasıyla ilgili öznel bir anlayışı da temsil eden bir pozisyona getirir (Elder vd., 2003, s. 10).

Kronolojik yaşı bireysel, etkileşimsel, kurumsal ve kültürel düzeylerde giderek belirgin hale gelmesi geçtiğimiz yüzyıl boyunca yaşı kurumsallaşmış uygulama ve normlarla daha sıkı bir şekilde ilişkilendirilmesinden kaynaklanmaktadır (Chudoff, 1989 Akt. Johfre ve Saperstein, 2023, s. 341). Bilim, sanayi ve iletişimde devrim niteliğinde ilerlemeler kaydedilmesi, göç ve kentleşmede meydana gelen değişimler, organizasyonların ve kurumların daha bürokratik hale gelmesi ve bununla ilişkili olarak verimlilik ve üretkenlik konusundaki endişeler yaşamların kronolojik yönünün daha fazla dikkate alınmasına yol açarak, yirminci yüzyılı önemli bir dönüm noktası haline getirmiştir (Settersten, 2003, s. 84). Böylelikle yaş-zaman bağlantısı daha doğrudan bir biçim kazanmış ve yaşam seyirleri yaşa daha fazla bağlı hale gelmiştir. Bu durum, yaşlılık tanımlamalarının çekirdeğinde yer alan kronolojik yaşı, nesnel bir ölçütten ibaret değerlendirilemeyeceğini göstermektedir. Yaş, bunun yanı sıra toplumsal olarak inşa edilen, tarihsel bağlam içinde farklı anlamlar yüklenen, bireylerin biyografilerinin şekillenmesinde belirleyici bir rol oynayan bir zaman göstergesi olarak anlaşılmalıdır.

1.2. Yaşlılığın Yeni Evreleri: Genç Yaşlılığın Keşfi

Yaşlılığın ne zaman başladığına ve ne olduğuna ilişkin açıklamalara tarihsel bir perspektiften bakıldığında, yaşlılığı biçimlendiren faktörlerden biri olan toplumsal boyutun, yaşlılığı betimlemedeki ağırlığının zamanla arttığı görülmektedir. Antik ve Orta Çağ dönemlerinde düşünürler yaşlılığı, mevsimsel değişimler, astrolojik gözlemler ve dini öğretiler gibi doğaya ve kozmik düzene dayalı unsurlarla açıklamaya yönelmişken, zamanla yaşlı bireyin toplumdaki rolü ve toplumun yaşlıyı nasıl algıladığı daha fazla önem kazanmıştır. Böylelikle özellikle Batı düşüncesinde, yaşlılığın başlangıcına ilişkin açıklamalarda bireyin toplumla ilişkisine vurgu yapan kozmosa dayalı bir yaklaşım gelişmiştir. Yaşlılığa işlevsel bir bakışı işaret eden bu yönelimle, yaşlı bireylerin hem topluma katkıda bulunabilmesi hem de kendilerine fayda sağlamaları daha çok önemsenmiştir. Bunun önemli bir sonucu, emekliliğin yaşlılığı tanımlamak için belirgin bir ölçüt olarak kullanılması olmuştur (Covey, 1992, s. 331).

Bilimsel anlamda bir yaşam evresi olarak kolektif bir yaşlılığın ortaya çıkışının sanayileşmenin bir sonucu olduğu ve yaşlılığa geçişin temelde çalışma hayatından çekilme ile belirlendiği hususunda büyük oranda fikir birliği vardır (Graefe vd., 2012, s.

300). Sanayileşme ile yaşamın farklı yaş dönemlerine yönelik bakış açılarında önemli değişiklikler yaşanmıştır. Bu süreçte çocukluk ve gençlik, yetişkinliğe hazırlık dönemi olarak şekillenmiş, emeklilik ise sosyal devlet nosyonunun katkısıyla bağımsız bir yaşam aşaması haline gelmiştir. Gerek bu değişimler gerekse yaşlı nüfusun artışı, yaşlıları yirminci yüzyılın başlarından itibaren kendi normları ve değerleri olan bir toplumsal grup olarak öne çıkarmış ve “yaşlılık” toplumsal hayatın yapısal bir unsuru haline gelmiştir (Backes ve Clemens, 2013, s. 13). Bugün yaşlılığa geçişte neredeyse küresel bir ölçüt olarak görülen ve yaşlılığı yetişkinlikten ayıran bir sınır taşı vazifesi gören 65 yaşın yaşlılığa giriş yaşı olarak yaygınlaşması da yirminci yüzyılda gerçekleşmiştir. Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) Büyük Buhran (1929) sonrası çıkarılan ve Almanya’da daha önce uygulanan sosyal güvenlik sistemleri ve emeklilik maaşları sayesinde, 1960’ların ortalarına gelindiğinde 65 yaş, ABD ve Avrupa’da emekliliğin merkezi yaş aralığı haline gelmiş ve emeklilik, yaşlılık dönemine geçişin simgesi olarak önemli bir referans noktası olmuştur. 1960’lar ve 1970’lere gelindiğinde emeklilik, yaşam seyrinde belirgin ve planlanmış bir aşama olarak görülmeye başlanmıştır (Mortimer ve Moen, 2016, s.114). Böylelikle yaşlılık, çalışma hayatından muafiyetin yanı sıra statüyü koruyacak ve ihtiyaçları karşılayacak yeterli maddi kaynağın güvence altında olduğu bağımsız bir yaşam dönemi olarak anlam kazanmıştır (Backes ve Clemens, 2013, s. 11). Yirminci yüzyılda emekliliğin öngörülebilir bir yaşam seyri geçişi haline gelmesi, yaşlılığa kadar hayatta kalma olasılığının artması ve yaşlılıkta sağlıklı yaşam süresinin uzaması gibi önemli gelişmeler yaşlıların "genç yaşlı", "yaşlı yaşlı" ve "en yaşlı" gibi alt gruplara ayrılmasına yol açmıştır (Mortimer ve Moen, 2016, s. 114; George, 2019, s. 2). Diğer yandan yine aynı sosyal, demografik ve ekonomik gerekçelerden hareketle yapılan bir başka sınıflandırmada yaşlılık, üçüncü ve dördüncü yaş olarak analitik bir biçimde ikiye bölünmüştür. Üçüncü yaş sağlığı ve aktif yaşamı simgelerken, dördüncü yaş bağımlılık ve bakım ihtiyacı ile ilişkili olarak ele alınmaktadır (Graefe vd., 2012, s. 300). Yaşlılıkla ilgili tarihsel süreçte yaşanan bu değişime paralel olarak yeni yaşlı kategorilerinin tanımlanıyor ve birbirinden farklılaşıyor olması yaşın sosyal inşasının statik değil, aksine oldukça dinamik ve gelişen bir süreç olduğunu göstermektedir. Her yeni yaş grubunun tanımlanması ve toplumsal olarak inşa edilmesi, eğitim, iş, sağlık hizmetleri, kamu politikaları ve bilim/teknoloji gibi büyük ölçekli makro-yapısal değişimlerle paralel olarak gelişmektedir. Bu değişiklikler, farklı yaş gruplarındaki bireylerin hangi rolleri üstlenmesi gerektiği, hangi karakter özelliklerine sahip olmaları

gerektiği ve hangi faaliyetlerde bulunmaları gerektiği gibi birçok fikri etkileyen kültürel değişimlere neden olmaktadır (Mortimer ve Moen, 2016, s. 113).

“Genç yaşlılık” olarak adlandırılan yeni bir yaş evresinin yetişkinlik ile bağımlı yaşlılık arasında yeni bir dönem olarak ortaya çıkmakta olduğu ilk olarak elli yıl önce gündeme gelmiştir. Bernice Neugarten 1974 tarihli *Age Groups in American Society and the Rise of the Young-Old [Amerikan Toplumunda Yaş Grupları ve Genç-Yaşlıların Yükselişi]* isimli makalesinde, yaşam seyrinde bir değişim ve anlamlı bir bölünme ortaya çıktığını ileri sürerek “genç yaşlılar” ile “yaşlı yaşlılar” arasında bir ayrım yapmıştır. Buna göre 55 ila 75 yaş arasındaki genç yaşlılar, yaşlılığa dair eski stereotiplerden belirgin ölçüde farklılaşan yeni bir grup meydana getirmektedir. Tıpkı çocukluğun on yedinci yüzyılın sonu ile on sekizinci yüzyılın başında, ergenliğin ise yirminci yüzyılda müstakil bir yaşam evresi olarak ortaya çıkmasına benzer bir biçimde, genç yaşlılar da yeni bir yaş grubu meydana getirmektedirler. Bu yeni yaş grubu *görece* sağlıklı, *görece* zengin, geleneksel iş ve aile sorumluluklarından özgürleşmiş, daha iyi eğitim almış ve siyaseten daha aktif bir gruptur. Her ne kadar kronolojik yaşa ilişkin kaçınılmaz bir çerçeve çizilmiş olsa da genç yaşlılığa geçiş için referans alınan temel belirleyici emekliliktir. Bu bağlamda genç yaşlıların ayırt edici özelliği emekli olmuş olmaları ve zamanı anlamlı kullanma yönünde bir talepleri olmasıdır (Neugarten, 1974, s.196). Bu öncü çalışma, yaşlılığın artan karmaşıklığının yanı sıra bu döneme geçiş ve rollerle ilgili değişiklikler hakkında bir tartışma zemini oluşmasını sağlamıştır. Neugarten’ın yaşlılığın yeni sınırları ve potansiyeli üzerine yeni bir kavramsal yaklaşım önerisinin üzerinden çok geçmeden birçok ülkede nüfusun giderek artan bir bölümünün uzun ve sağlıklı bir emeklilik dönemi geçirdiği gerçeği gerek akademik gerekse politik düzeyde dikkatleri üzerine çekmiş ve 1980’lerin sonlarından itibaren bu durumun bireysel ve toplumsal sonuçları tartışılmaya başlanmıştır (Carr ve Komp, 2011, s. 2).

Genç yaşlılıkla pek çok noktada benzeşen ama ilkinden çok daha geniş bir ölçekte kullanılan *üçüncü yaş* kavramı, ilk olarak 1970’lerde Fransa’da kurulan Les Universités du Troisième Age’in (Üçüncü Yaş Üniversiteleri) başlığında kullanılmıştır (James ve Wink, 2006, s. xx). Yaşlılıkla yetişkinlik arasında beliren yeni bir yaşam evresi olarak kapsamlı bir üçüncü yaş tanımı ise 1980lerin sonunda tarihçi ve sosyolog Peter Laslett tarafından yapılmıştır. Bu bağlamda Laslett (1987) yaşam seyri içerisinde mevcut çeşitli bölümlendirmelere bir düzeltme getirerek dört aşamalı bir yaşam modeli geliştirmiş, bazı toplumlarda belirli koşullar altında ortaya çıkan özel bir toplumsal gerçeklik olarak üçüncü yaşı tanımlamıştır. Buna göre birinci yaş çocukluk ve gençlik dönemlerini

kapsayan bağımlılık çağıdır, sosyalleşme ve eğitim bu çağda gerçekleşir. İkinci yaş bağımsızlık çağı olarak tanımlanmaktadır. Bu yaş dönemi yetişkinlik dönemini kapsar ve olgunluk, sorumluluk ve kazanç ile karakterize bir dönemdir. Üçüncü yaş Laslett'a göre bireysel düzeyde de toplumsal düzeyde de ortaya çıkabilir. Bu yaş yaşamın zirvesinin deneyimlendiği bir kişisel başarı ve tatmin dönemidir. Toplumsal düzeyde ise bir toplumun üçüncü yaş toplumu olduğundan bahsedilebilmesi için bazı özel şartların sağlanması gerekir. Dördüncü yaş ise yaşamın son çağıdır. Bağımlılık, düşkünlük ve ölüm bu yaştan ayırt edici özellikleridir (Laslett, 1987, s.134-135).

Üçüncü yaş deneyiminin bireysel farklılıklar nedeniyle doğrudan emeklilikle eşleştirmenin doğru olmadığı ifade edilse de çoğunluk açısından üçüncü yaş ancak ikinci yaştan sonra gerçekleşen emeklilikten sonra mümkün olmaktadır. Bu bağlamda emeklilikten sonra kalan yaşam süresinin uzunluğu üçüncü yaş için kritik bir önemi haizdir (Laslett, 1987, s. 136). Erken emeklilik ve işten ayrılma eğilimleri göz önüne alındığında, üçüncü yaş yetişkin hayatının giderek daha uzun bir bölümünü kapsamaktadır. Çalışma hayatından ayrıldıktan sonra kalan yaşam zamanı, çalışarak geçirilen zamanı aşmaya ve bu giderek artan sayıda insanın yaşam deneyimlerinin bir parçası olmaya başlamıştır. Kadınların yaşam seyrinde üçüncü yaş daha büyük bir yer kaplamaktadır çünkü kadınlar hem daha uzun yaşamakta hem de erkeklere nazaran daha erken emekli olmaktadır (Laslett, 1987, s. 149). Üçüncü Yaş'ın başlangıcını belirleyen en önemli etkenin emeklilik olduğu vurgulansa da emekliliğin bir sosyal yapı olarak “tipik erkek biyografisine”² göre şekillendiği göz ardı edilmemelidir. Çalışma hayatının dışında yer alan kadınlar için ise yaşlılığa geçişte dikkate alınan genelde eşlerinin emekliliği olmuştur Üçüncü yaş bağlamında düşünüldüğünde özellikle çalışma hayatının dışında kalan kadınlar için daha belirleyici bir faktör, çocukların evden ayrılması ve aile yaşamının “boş yuva”³ aşamasına girmesidir (Backes ve Clemens, 2013, s. 12; Mortimer ve Moen, 2016, s. 114).

² Yaşlıyı tanımlamak için kullanılan 65 yaş ölçütünün tarihsel olarak erkek odaklı bir temele dayandığı belirtilmektedir. Bu yaş sınırı, kesintisiz ve tam zamanlı bir istihdam geçmişine sahip erkeklerin çalışma deneyimleri referans alınarak belirlenmiştir (Denton ve Spencer, 1999, s. 148). Dolayısıyla “tipik erkek biyografisi” olarak adlandırılan bu modelin emekliliği yaşlılığa geçişin belirleyicisi olarak kabul etmesi, toplumsal cinsiyet perspektifinden eleştirilmektedir. Çalışma hayatına hiç katılmamış ya da kesintili biçimlerde dahil olmuş kadınlar açısından bu durum, yaşlılık ve emekliliğin örtüşmesini güçleştirmektedir.

³ Boş yuva kavramı, yetişkin çocukların evden ayrılmasıyla ebeveynliğin artık ebeveynlerin birincil rolü olmaktan çıkmasını ve çiftlerin çocukların ayrılmasından sonra geçiş yaptıkları yaşam evresini ifade eder. Tarihsel perspektiften bakıldığında, yaşam sürelerinin uzaması, aile boyutlarının küçülmesi ve doğum kontrol yöntemlerinin yaygınlaşması gibi demografik ve toplumsal değişimler, boş yuva geçişini ileri yaşam evresinde önemli bir aile yaşam seyri geçişi haline getirmiştir. Ancak son yıllarda, boş yuva

Üçüncü yaş sosyal gerontolojide bugün bireylerin yaşam seyrinde emeklilikten ve çocukların evden ayrılmasından sonra başlayan ve kronik hastalıklar ile yaşlılığın nihai bağımlılık evresinden önce yaşanan bir yaşam evresi olarak konumlanmaktadır. Üçüncü yaş kariyer sonrası yaşama geçişle ve ailevi sorumlulukların sona erişiyile ilişkilendirildiği için kişinin özgürce değerlendirebileceği yeterli serbest zamana sahip olduğu bir dönemdir. Bu durum, yeni veya uzun süre ertelenmiş ilgi alanlarına yönelmeyi mümkün kılar ve bireye arzulanan düzeyde sosyal ilişkiler kurma fırsatı sağlar. Üçüncü yaş bu açıdan aktif ve tatmin edici bir yaşam imajıyla ilişkilidir (Rubinstein, 2022, s. 31). Yeterli bir finansal durum ve iyi bir sağlık durumu ile birleştğinde bu dönem kendini gerçekleştirme anlamında zengin olanaklar sağlayan bir yaşam evresi haline gelmektedir. Bu gerekçelerden hareketle üçüncü yaş yaşamın altın yılları olarak da adlandırılmaktadır (Barnes, 2011). Üçüncü yaş ilk bakışta sağlıklı ve mali açıdan iyi durumda olan yaşlıları kapsıyor gibi algılansa da ayırt edici önemli bir kriter de yeterli serbest zamana ve bu serbest zamanı iyi değerlendirme motivasyonuna sahip olmaktır. Bu kriter ışığında bakıldığında tüm zamanını televizyon karşısında geçirenler yeterince sağlıklı ve varlıklı olsalar da üçüncü yaş kapsamında değerlendirilemezler (Rubinstein, 2002, s. 32).

Kırılgan yaşlılık ile yetişkinlik arasındaki beliren bu ara evre farklı biçimlerde isimlendirilmiştir. Üçüncü yaşın Laslett tarafından akademik olarak tanıtılmasıyla hemen hemen aynı zaman diliminde Almanya’da da yaşlılar içinde yeni bir yaş grubunun ortaya çıktığı fark edilmiş, söz konusu olgu yaşlılığın önüne getirilen “yeni” sıfatıyla hem akademik literatüre girmiş hem de medya diskurunda yer almıştır. Yeni yaşlılar kavramı 1980’li yılların ikinci yarısında 59 yaşında erken emekliliği mümkün kılan bir yasanın kabulüyle yaygınlık kazanmıştır (van Dyk ve Lessenich, 2012). "Yeni" yaşlılık kavramının Almanya'daki gelişimini üç aşamada değerlendiren Tokarski ve Karl (2012) ilk olarak erken emeklilik yasasıyla gündeme gelen yeni yaşlılığın öncelikle bir sorun grubu olarak ele alındığını belirtmektedir. İlk aşamada emeklilik ile ne yapacağını bilmeyen pasif bireyler olarak resmedilen genç yaşlılar ikinci aşamada yeni bir boş zaman sınıfı olarak görülmeye başlanmış ve sağlıklı, maddi güvenceye sahip yaşlılar olarak geleceğin toplumu için bir model olarak nitelendirilmiştir. Böylelikle pasif bir sorun grubu olarak görülen yeni yaşlı imgesi başkalaşarak yerini yetkin ve aktif bir yaşlı imgesine bırakmıştır. Bununla birlikte yeni yaşlılığa ilişkin tutumların üçüncü bir aşamaya girdiği ve toplumsal anlamda zıt bir reaksiyon ile karşılaştığı vurgulanmaktadır.

geçişlerinin doğrusal niteliğini yitirdiği ve yetişkin çocukların evlerine geri dönme olasılıklarının arttığı da vurgulanmalıdır (Mitchell, 2019, s. 2).

Genç kuşakların iş bulmakta zorlanması ve gelecekteki emeklilik hakları belirsizken, yaşlıların uzun emeklilik dönemleri geçiren, sosyal yardımlarla desteklenen talepkâr bir grup olarak görülmesi onların “toplumun iyi korunmuş asalakları” olarak değerlendirilmesine yol açmaktadır. Yeni yaşlılara yönelik bu memnuniyetsizlik onların maddi doygunluğa ve yeterli boş zamana sahip bir ayrıcalıklı grup olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Almanya'da "yeni yaşlılık” kavramı ilk olarak erken emeklilik ile ilişkilendirilse de zamanla bu anlamından koparak bir zihniyet durumunu temsil etmeye başlamıştır. Başlangıçta yeni yaşlılara yönelik yaşa dayalı bir tanımlama yapılmaya çalışılmış ve genellikle 55-70 yaş arası bir referans aralık olarak kullanılmıştır. Bununla birlikte gerontolojide artık "yeni" yaşlılar daha çok aktif bir yaşlılığı, gecikmiş özgürlüğü değerlendirmeyi önceleyen bir zihniyet dünyasını ve bir boş zaman sınıfını nitelemeye başlamıştır (Karl ve Tokarski, 2012, s. 19-20).

Yetişkinlik ile yaşlılığın ilerleyen evresi arasındaki yaşam yıllarına yönelik bir diğer tanımlama “yeniden yetişkinlik” (encore adulthood) kavramı ile yapılmıştır (Mortimer ve Moen, 2016). Bu kavram, emekliliği bu yeni yaşam evresini tanımlamada merkeze alma noktasında koyduğu çekinceyle diğerlerinden ayrılmaktadır. Emekliliğin anlamı işveren-çalışan ilişkilerindeki değişiklikler, küresel bilgi ekonomisi ve yaşlanan nüfus nedeniyle giderek bulanıklaşırken, ekonomik belirsizlikler "yeniden yetişkinlik" dönemindeki bireyleri, kariyerlerini uzatmaya veya yeni işlere başlamaya yöneltmektedir. Sabit bir emeklilik geçişinin doğallığına atfedilen kültürün ortadan kalkıyor olması ve geleneksel kariyer ile emeklilik kalıplarının çözülmesi “yeniden yetişkinlik”i bir risk ve belirsizlik dönemi haline getirmektedir. Diğer yaklaşımların aksine “yeniden yetişkinlik” yalnızca bir fırsat dönemi olarak değerlendirilmemekte, aynı zamanda bir risk dönemi olarak da ele alınmaktadır. Çünkü “yeniden yetişkinlik”te yaşa bağlı kimlikler giderek daha karmaşık ve çok yönlü hale gelmektedir. Bu durum, bireylere kendilerini yeniden tanımlama ve yeni roller üstlenme konusunda hem zorluklar hem de fırsatlar sunmaktadır. Yetişkinlik sonrası dönemin getirdiği değişimler, insanları yaşlanma sürecini yeniden yorumlamaya ve bu yaşam evresine dair yeni anlayışlar geliştirmeye teşvik etmektedir. Bu süreç, geleneksel yaşlılık algısının ötesine geçen, daha dinamik ve çeşitlilik içeren bir yaklaşımı beraberinde getirmektedir. Özellikle Baby Boomer kuşağının yaşlanması, bu dönüşümün katalizörü olmaktadır. 1946-1964 yılları arasında doğan bu nesil, 50'li, 60'lı ve 70'li yaşlarına girdikçe, "yeniden yetişkinlik", "aktif emeklilik" veya "üçüncü yaş" gibi yeni kavramlar ortaya çıkmaktadır. Bu kavramlar, yaşlılıkla ilgili yerleşik olumsuz stereotiplere meydan okuyarak, daha pozitif ve çok boyutlu bir yaşlanma anlayışını teşvik

etmektedir. Bu yeni yaklaşım, bireylerin deneyimlerini, bilgeliklerini ve potansiyellerini vurgulayarak, ileri yaşlarda da anlamlı ve tatmin edici bir yaşam sürmenin mümkün olduğunu göstermektedir (Mortimer ve Moen, 2016, s. 118).

Demografik anlamda toplumların yaşlanıyor olması sorunlaştırılırken, aynı zamanda yaşlıların bir gençleşme sürecine girmesi (Graefe vd., 2012, s. 300) ve yaşlılığın bir performans kaynağı olarak keşfi, son 50 yıldır yaşlılığın kendi içinde bölünmesini teşvik etmiştir. Bağımlı yaşlılık ile yetişkinlik arasında bir sınır bölgesi olarak nasıl isimlendirildiğine bakılmaksızın yaşlılığın gençleşmesi oldukça yeni bir olgudur ve ortak bazı özelliklere sahip görülmektedir. En belirgin özelliği, kariyer ve aile sorumluluklarının azaldığı fakat yaşlılığın bağımlı aşamasının da henüz başlamadığı bir aralıkta yaşanmasıdır. Bir diğer deyişle bir yetişkinlik sonrası fakat düşkünlük öncesi yaşlılık dönemidir. Yetişkinlik sonrasıdır çünkü yaşı ilerlemesine bağlı olarak çalışmak ya da çocuk yetiştirmek gibi yetişkinliğin kısıtlayıcı sorumluluklarından azade bir dönemdir. Düşkünlük öncesidir, çünkü ileri yaşa bağlı bireyi kısıtlayıcı kronik hastalıkların henüz ortaya çıkmadığı bir evredir. Bu dönem bir yüzü yetişkinliğe bir yüzü yaşlılığa bakan bir evre olarak yeni bir fenomeni temsil etmektedir.

Yaşlılığın kendi içindeki kutuplaşmasını da ifade eden üçüncü yaş/dördüncü yaş ya da genç yaşlı/yaşlı yaşlı gibi ayrımlar basit birer demografik gruplandırma olmanın ötesine geçerek, yaşlılığın içinde ortaya çıkan yeni bir yaş grubunun yaşlılığın normatif temsillerinden ayrışmasının da tezahürü niteliğindedir. Muğlak bir yaşam evresi olarak bu dönem, bir yetişkinlik sonrası yaşam evresi olarak yaşlılığa dahil edilmekte diğer yandan yaşlılığın olumsuzluğuyla özdeşleştirilmemektedir. Bu bağlamda genç yaşlılığın veya üçüncü yaş olarak adlandırılan evrenin yaşlılığın potansiyellerinin keşfedilmesiyle ilintili olduğu görülebilir.

Yetişkinlik ile bağımlı yaşlılık arasındaki bu yaşam evresinin yaşam zamanı bağlamında değerlendirilmesi gereken bir diğer yönü bu evreye girişin zamanlamasına, yani ne zaman başladığına ilişkindir. Başlangıç olarak sabit bir kronolojik yaş belirtmek zor olsa da konuya ilişkin klasik çalışmalarda 55-75 yaş aralığı referans alınmıştır (Neugarten, 1974; Laslett 1996). Bu referans yaş aralığını kullanmaya devam eden çalışmalar olduğu gibi (Mortimer ve Moen, 2016), 55-70 yaş arası (Tokarski ve Karl, 2012), 65-79 yaş arası (James ve Wink, 2006), 65-80 yaş arası (Baltes, 2011) ya da 60'lı ve 70'li yaşların tamamını kapsadığını (van Dyk, 2016) belirten çalışmalar da bulunmaktadır. Kronolojik yaşı yanı sıra bir statü geçişi olarak emeklilik de genç yaşlılık ya da üçüncü yaşı başlangıcı için referans alınmaktadır. Her ne kadar emekliliğin bu ara yaşam evresine

geçişte giderek öneminin azaldığı vurgulansa da (James ve Wink, 2006; Mortimer ve Moen, 2016) emeklilik, yetişkinlikle yaşlılığı ayıran kalın bir çizgi olmaya devam etmektedir.

Emekliliğin bu yaş evresine geçiş için bir eşik olmasının önemli bir sebebi zamansal özerklik ile ilgilidir. Genç yaşlılık, yeni yaşlılık, üçüncü yaş ya da tekrar yetişkinlik, nasıl adlandırılırsa adlandırılırsın burada esas ölçüt kişinin fiziksel, organizasyonel veya sosyal bir bağımlılık olmaksızın diğer yaşam evrelerine göre kendi zamanı üzerinde hakimiyet kurmaya daha yakın olmasıdır. Bu durum çoklu makro değişimlerin mümkün hale getirdiği sağlıklı geçen emeklilik zamanının toplam yaşam zamanı içindeki payının artışı ve emeklilik döneminin uzayışına bağlı olarak, bu yaşam evresini basit bir “kalan yaşam zamanı” mantığından uzaklaştırmaktadır. Zamansal açıdan değerlendirildiğinde ise dışsal zaman yapılandırıcılarının getirdiği kısıtlamalardan azade fakat yaşlılığın ileri evresine kıyasla bu zamansal özgürlüğü değerlendirebilecek fiziksel ve bilişsel iyi oluşla ilgilidir. Demografik dönüşümün ve sağlıklı yaşam süresinin uzamasının mümkün kıldığı bu yaşam evresinin nüans noktası ileri yaşam yıllarında henüz sağlıklıyken bireylere zamansal deneyim noktasında çeşitlilik imkânı sunmasıyla ilişkili görünmektedir.

Bununla birlikte kırılğan yaşlılığa ya da dördüncü yaşa geçişin bir sonraki adım olduğuna ilişkin farkındalık genç yaşlılık/üçüncü yaş deneyimlerini, belirsiz ve karmaşık bir geleceğin yakında olduğu bilinciyle şekillendirmektedir (Rubinstein, 2002, s. 39). Gelecek perspektifinin kaçınılmaz bir biçimde yaşlılığın kırılğan aşamasına angaje olması bu yaşam evresinin belirgin bir endişeyi de içerdiği anlamına gelmektedir. Diğer yandan pek çok yaşlı birey kendi geçmişlerinin bir parçası olarak orta yaş normlarına ve alışkanlıklarına başvurmaktadır (van Dyk, 2016, s. 118). Bu da genç yaşlılık ya da üçüncü yaşın zamansal deneyimlerinin retrospektif bir bakış açısıyla şekillenmesine yönelik eğilimi güçlendirmekte ve yaşamın bu evresinin sadece normatif açıdan muğlak olmadığını, zamansal deneyimler açısından da çelişkiler barındırdığını göstermektedir.

1.3. Yaşam Seyri Perspektifi: “Yaşlanırken Zaman Önemlidir”

Bu çalışmada, yaşlılığı bireylerin önceki yaşam evrelerinden soyutlamadan incelemek ve yaşlılıkta zamanı ve zamansallığı tarihsel, sosyo-kurumsal ve bireysel düzeylerde hem ayrı ayrı hem de birlikte işleyen çok katmanlı bir olgu olarak ele almak amacıyla yaşam

seyri perspektifinin⁴ kavramsal çerçevesinden ve temel ilkelerinden yararlanılmıştır. Bu bağlamda, emeklilik bireyin kariyer geçmişi ile yaşlılık arasındaki zamansal bağlantıyı sağlayan bir “geçiş” ve gündelik hayatta serbestçe kullanılabilir zaman lehine artışa yol açan bir “dönüm noktası” olarak incelenmiştir.

Yaşam seyri perspektifi, yaşlanmayı hayat boyu devam eden bir süreç olarak ele alan yönü ile sosyal gerontolojide önemli bir dönüşüm yaratmıştır. Bu çerçeveye göre, yaşamın erken dönemlerindeki deneyimler, sonraki sonuçlar üzerinde açıklayıcı bir role sahiptir. Nitekim yaşam seyri çalışmaları, zaman ve bağlama yaptığı vurgu ile yaşlanmanın yalnızca bireysel bir olgu olarak anlaşılamayacağını ortaya koymuş ve sosyal bilimlerin yaşlanma araştırmalarındaki önemini göstermiştir (Dannefer 2011, s. 6). Geçmiş perspektifinin uzadığı bir yaşam evresi olarak yaşlılık, erken yaşam evrelerinden bağımsız düşünülemez. Yaşam seyri yaklaşımı zamansal açıdan yaşlanma sürecini daha önceki yaşam evreleri ile ilişkilendirirken, bağlamsal açıdan ise bireysel düzeyde yaşlanmayı anlamak için toplumsal bağlantılara odaklanmayı teşvik eder. Bu, yaşam seyri perspektifi ile gerontoloji arasında karşılıklı bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Yaşam seyri araştırmaları gerontolojiyi dönüştürürken, gerontoloji de bu alandaki çalışmaların gelişimine katkıda bulunmuştur (Settersten 2017, s. 2). 1970’lerde yaşlanma sürecini anlamaya yönelik bir akademik alan olarak ortaya çıkan bu yaklaşım, insanların yaşam koşulları ve deneyimlerinin yaşlanma üzerindeki etkisinin giderek daha fazla anlaşılmasıyla tanınır hale gelmiştir (Dannefer 2011, s. 4). Yaşam seyri perspektifi, kişisel düzeyde yaşlıyı, bir yaş grubu olarak yaşlıları, bir yaşam evresi olarak yaşlılığı ve hayat boyu devam eden bir süreç olarak yaşlanmayı kapsayan dört boyutta, çağdaş yaşlılık çalışmalarına katkı sağlamaktadır (Arun, 2017, s. 126).

Yaşam seyri perspektifi aynı zamanda toplumsal zaman araştırmalarının bir ayağı olarak zaman sosyolojisinin bir parçasını oluşturmaktadır (Adam, 1990). Zaman sosyolojisinin daha ziyade gündelik yaşama odaklanan ve yaşam süresini ihmal edilmiş bir boyut olarak bırakan yönü, yaşam seyri yaklaşımı ve yaşam seyirlerinin değişen yönüne ilişkin tartışmalarla zenginleşmektedir (Kohli, 2017, s. 498). İnsanın yaşam seyri bedensel yaşlanmanın biyolojik süreçlerine tabi olmakla birlikte yaşlanma deneyimi yalnızca biyolojik süreçlerle değil, kişinin yaşamı boyunca geçtiği birbiriyle örtüşen karmaşık sosyo-zamansal ağlarla şekillenmektedir (Weigert, 1981, s. 216). Yaşam seyri

⁴ Bu çalışmada “life course” teriminin Türkçe karşılığı olarak “yaşam seyri” ifadesinin kullanılması tercih edilmiştir. Akış ve Korkmaz Yaylagül’ün (2020, s. 299) belirttiği gibi Türkçe literatürde ilgili kavrama karşılık gelen farklı kullanımlardan en uygunu gidiş ve ilerleyiş anlamını taşıdığından “yaşam seyri”dir.

araştırmaları sosyal ve tarihsel zamanı hesaba katmakta, yaşlanma sürecinin “zaman içinde” gelişen yönünü tanımakta ve yaşlanmanın geçmişle ilişkisini kurmaktadır. Ayrıca hem bireysel ve kolektif düzeyde yaşam olaylarının zamanlamalarına (zamanında veya erken ya da geç), sıra dizimlerine (eş zamanlı ya da art zamanlı) ve geçirilen sürelerle verdiği önemle yaşamların zamansal karakterine yönelik bir bakış açısı sunmaktadır.

Bireysel yaşamların tarihsel ve toplumsal koşullarla ilişkisini anlamaya yönelik bir çerçeve sunan yaşam seyri (Elder vd., 2003) yaşlanma ve insan gelişimini dinamik ve heterojen bir olgu olarak ele almaktadır. Yaşam seyri bir teori (Elder vd., 2003) bir paradigma (Elder, 1994; Heinz vd. 2009), bir çerçeve (Alwin, 2012) bir perspektif (Elder, 1975) veya bir yaklaşım (Wingens ve Reiter, 2011) olarak farklı şekillerde adlandırılmaktadır. Bugün yarım yüzyılı aşkın bir geçmişe sahip olan yaşam seyri terimi geniş bir disiplin yelpazesinde yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Yaşam seyri perspektifi şu şekilde tanımlanmaktadır:

“Yaşam seyri, bir kavram ve teorik bir bakış açısını temsil eder. Kavramsal olarak, toplumsal kurumlara yerleşik ve tarihsel değişime tabi, yaşa göre şekillenen yaşam örüntülerine işaret eder. Yaşam seyri, yaşam boyunca olaylar dizisi ve toplumsal geçişlerle işaretlenen iç içe geçmiş yörüngelerden veya yollar dizisinden oluşur” (Elder ve O’Rand, 1995, s. 453).

Bir başka yaşam seyri tanımında yaşam seyri sosyal kurumlar ve tarih içine gömülü yaşa göre derecelenmiş kalıplardan oluşan bir yapı olarak değerlendirilmekte ve sosyal süreçlerin tarihsel zaman ve mekânda insan gelişimi ve yaşlanma üzerindeki etkileri vurgulanmaktadır (Elder vd., 2003, s. 4). Elder, daha erken tarihli bir çalışmasında ise yaşam seyrini toplumsal kurumlar ve örgütler aracılığıyla yapılandırılmış yollardan, bireylerin sosyal rotaları ve gelişimsel düzeylerine kadar uzanan çok düzeyli bir olgu olarak tanımlamıştır (1994, s. 5). Wingens ve Reiter (2011, s.189), daha kapsamlı bir tanım önererek yaşam seyrini “toplumsal süreklilik ve sosyal entegrasyon üreten, tarihsel olarak değişkenlik gösteren, sosyo-kültürel ve politik bir kurum” olarak nitelendirmiştir. Süreklilik ve entegrasyon, yaşa bağlı statü yapılandırmalarının yapısal olarak gömülü dizileri aracılığıyla üretilir. Böylece yaşam seyirleri, sosyal yaşamın zamansal boyutlarını düzenleyen kural kalıpları oluşturur.

Yaşam seyri alanında çeşitli disiplinlerin katkılarıyla biriken literatürü gözden geçiren Alwin (2012, s. 206) ise yaşam seyri terimine ilişkin beş farklı kullanım belirlemiştir. Buna göre yaşam seyri;

1. Zaman veya yaş bağlantısına odaklanmaktadır.
2. Yaşamın evrelerini incelemektedir.
3. Olaylar, geçişler ve yörüngelerin araştırılmasıdır.
4. Yaşam süresi olarak insan gelişimini ifade etmektedir.
5. Erken yaşam etkilerinin ve bunların birikiminin yetişkinlik dönemindeki sonuçlara etkisiyle ilgilenmektedir.

Alwin, bu farklı anlam ve yaklaşımlardan yola çıkarak yaşam seyri çerçevesinin, yaşam seyri olaylarının ve geçişlerinin bireyin gelişimi üzerindeki etkilerini anlamaya yönelik bütünleştirici bir bakış açısı olarak kullanılmasını önermektedir.

1.3.1. Bağlam ve Zamanda Yaşam

Teorik olarak geliştirilmiş ve ampirik çalışmalarla temellendirilmiş yaşam seyri araştırmaları, yapısal ve kurumsal değişimlerin insan yaşamları üzerinde ne tür etkilere sahip olduğunu aydınlatmayı hedeflemektedir (Heinz vd., 2009, s. 15). Yaşam seyri yaklaşımının karakteristik özelliği, bireysel yaşam seyirleri ile toplumsal yapılar arasındaki ilişkiyi zaman duyarlı bir analiz perspektifiyle incelemesidir. Bu yaklaşım, yaşamların zaman boyutuyla doğrudan bağlantılı, süreçsel bir karaktere sahip olduğunu ve bireysel yaşlanma sürecine dair içsel bir referans barındırdığını vurgular.

Zamana duyarlılık yaşam seyri yaklaşımının dinamizmini oluşturan temel unsurlardan biridir (Wingens, 2020, s. 41-43). Bu bağlamda, bireylerin yaşamlarının hem toplumsal yapılar tarafından nasıl şekillendiğini hem de bu yapılarla nasıl etkileşimde bulunduklarını anlamaya yönelik sistematik bir çerçeve sunar. Böylelikle yaşamların zamansal boyut ve düzeyleri arasındaki karşılıklı ilişkilerin dikkate alınmasına olanak sağlar. Bu yönüyle yaşam seyri yaklaşımı, sosyolojik geleneğe özgün bir katkı olarak, yapı ile fail arasındaki etkileşimsel çerçeveye zamanı entegre etmektedir (Wingens ve Reiter, 2011, s. 189).

Üç ayrı zamansal perspektif yaşam seyri bünyesinde birleşerek insan yaşamlarını araştırmaya olanak sağlar. Yaşam seyri öncelikle doğumdan ölüme kadar yaşlanma sürecine odaklanan *biyografik zaman* perspektifini içermektedir. İkinci olarak sosyal rollerin ve kariyer çizgilerinin (eğitim, işe başlama, aile kurma, emeklilik gibi) yaşa göre biçimlenmesiyle ifade edilen *sosyal zaman* veya *kurumsal zamana* odaklanmaktadır. Son olarak bireyin kohort üyeliği yoluyla tarihsel süreçteki konumunu belirleyen *tarihsel zaman* perspektifinin bir parçasıdır (Elder, 1975).

Bu üç farklı zamansal perspektif üç ayrı düzeyde farklı zamansal dinamiklere sahiptir. Biyografik zamanın mikro dinamikleri, sosyal zamanın mezo-dinamikleri ve tarihsel zamanın makro dinamikleri yaşam seyirlerinde çoklu zamansal etkileşimler meydana getirmektedir. Örneğin tarihsel zaman, toplumsal yapıların ve koşulların değişimlerinin bireysel yaşamlar üzerindeki etkisine işaret eder. Farklı tarihsel dönemlerde yaşanan olaylar ve mevcut koşullar, insanların yaşam yolculuklarını ve gelecek planlarını o döneme özgü bir biçimde etkiler ve bu etkileşimde kişinin yaşı önemli bir belirleyici faktör olarak rol oynar. Diğer yandan çocukluk, yetişkinlik ve yaşlılık tanımları, yaşam beklentisi, yüklenen sorumluluklar, üstlenilen roller, aile yaşamı gibi yönlerden tarihsel farklılıklar göstermektedir. Örneğin 1952’de 20 yaşında olan birinin dünyaya bakışı 2012’de 20 yaşında olanlardan kaçınılmaz biçimde farklıdır. Bu kuşak etkisi değişen dünya görüşleri, teknoloji, üretim biçimleri, ekonomik yapılar ve deneyimlere şekil veren bilgi yapıları ile bağlantılıdır. Ayrıca tarihsel zaman yavaş, neredeyse hissedilmeyen sosyal değişim dönemlerini veya hızlı ve ani toplumsal değişim dönemlerini (örneğin, devrim niteliğinde değişimler) içerdiğine bağlı olarak farklı biçimde deneyimlenir.

Sosyal zamanın mezo düzeyi yaşam seyirlerinin toplumsal yapısal bağlamlara gömülü olmasına ve kurumsal çerçevelerin zamansal yapıları önceden biçimlendirdiğine atıfta bulunur. “Sosyal saat”⁵, yaş normları gibi kendi zamansal referans sistemine dayanan sosyal zaman, bireyler üzerinde normatif etkiler yaratır ve yaşam seyri olaylarını geç, erken veya zamanında olarak işaretler. Sosyal zaman yalnızca biyografilere belirli bir düzen ve sıra dayatmakla kalmaz aynı zamanda daha kolektif düzeyde yaş grupları ve kuşakların ortak zamansal perspektiflere ve ritmik yapılara sahip olmasını da sağlar. Son olarak biyografik zaman mikro düzeyde, geçmiş yaşam deneyimlerinin, gelecek yaşam

⁵ Sosyal saat kavramı, bireylerin hayatlarını düzenlerken toplumsal yaş normları ve beklentileriyle hareket ettiklerini vurgulamaktadır. Bu sosyal saatler hayatın çeşitli alanlarında işlemekte, davranışları teşvik etmekte veya frenlemekte ve kişiler kendilerini bu sosyal saatlere bakarak zamansal açıdan geç, erken veya dakik olarak değerlendirmektedir (Neugarten vd., 1965, s. 711).

planlarını şekillendirecek kararlar üzerinde derin bir etkiye sahip olduğunu gösterir. Biyografik zamansallıklar kişisel zaman ile sosyal zamanın etkileşimi ile ortaya çıkar. İnsanın yaşamın hangi zamansal konumunda bulunduğu deneyimler üzerinde etkilidir ve zamansal deneyimler zamana yüklenen anlam öznel zaman algısı ile sosyal zamanın bileşimi ile şekillenmektedir (Hendricks, 2012, s. 229-230; Wingens ve Reiter, 2011, s. 192; Wingens, 2020, s. 45-46).

Yaşam seyirlerinin toplumsal ve bireysel bileşenlerin bir araya gelişiyle şekillenmesi bazı zamansal bağımlılıklar ve karşıtlıklara yol açmaktadır. Geçmiş, şimdi ve gelecek arasındaki karşılıklı ilişki yaşam seyirlerinde bir patika bağımlılığı olduğu anlamına gelmektedir. Bireyler geçmiş deneyimleri ve alışkanlıklarının bir sonucu olarak mevcut eylemlerini ve gelecek planlamalarını şekillendirir ve/veya sınırlandırır (Heinz vd., 2009, s. 16). Bireysel düzeydeki bu içsel neden-sonuç ilişkileri yaşam seyirlerinin kendi kendine referans veren bir süreç olmasından kaynaklanmaktadır (Mayer, 2004, s. 166). Ayrıca bireyler sosyal ilişkilerin getirdiği bağımlılıklar nedeniyle bazı yükümlülüklerle sahiptir. Bu nedenle bireyler örneğin istihdamdan emekliliğe geçiş gibi yaşam seyrindeki önemli geçişlerde veya dönüm noktalarında alacakları kararların gelecekteki yaşam koşulları ve sosyal ilişkilerini nasıl etkileyeceğini öngörmeye çalışırlar. Ayrıca yaşam seyrinin çok boyutluluğunu oluşturan ve birbiriyle karşılıklı bağımlılık içerisinde bulunan aile, eğitim, iş, boş zaman gibi farklı alanlar zaman açısından birbiriyle rekabet halindedir (Heinz vd., 2009, s. 16.). Yaşam seyrini oluşturan zaman düzeyleri ve bu düzeyler arasındaki farklı ve değişken zaman yapıları, yaşam gerçekliğinde birbirine iç içe geçmiş olmalarından dolayı zamansal uyumsuzluklara yol açabilmektedir. (Wingens, 2020, s. 47). Dolayısıyla bireysel, toplumsal ve tarihsel düzeyde zaman ve zamansallıkların karşılıklı etkileşimin kapsamlı bir şekilde incelenmesi gerekmektedir.

1.3.2. Yaşam Seyri Perspektifinin Gelişimi

Makro düzeydeki yapılar ile mikro düzeydeki öznel deneyimlerin kesişim noktalarını açıklamak için bir çerçeve sunan yaşam seyri perspektifi, insan yaşamlarında değişim ve devamlılığı açıklamakta yetersiz kalan sosyalleşme ve gelişim teorilerinin ötesine geçme olanağı sağlamıştır (Grenier, 2016, s. 29; Elder, 1994, s. 9). Bu çerçeve değişimi ile ivme kazanan yaşam seyri yaklaşımının sosyal bilimlerdeki gelişimi hem tarihsel hem de toplumsal zamanın teori ve analizde dikkate alınması doğrultusunda değerlendirilebilir. Yaşam seyri çalışmalarının tarihi, ilk nüvesi olarak görülen 1920'lerde W.I. Thomas ve

Florian Znaniecki tarafından ortaklaşa kaleme alınan *The Polish Peasant In Europe and America* (Avrupa ve Amerika'da Polonyalı Köylü) isimli çalışmaya kadar uzanmaktadır. 20. yüzyılın başlarında Polonyalı köylülerin Avrupa ve ABD şehirlerine göçlerini incelemek için yaşam kayıt verilerini kullanan bu araştırmada toplumsal ve tarihsel zamanın önemi açıkça mevcut olsa da göçmenler doğum yıllarına göre konumlandırılmamış ve göç ettikleri zamandaki yaşam evreleri dikkate alınmamıştır (Elder ve Shanahan, 2006, s. 673, 678). Dolayısıyla “sosyal zaman” ve “tarihsel zaman” bu ilk yaşam seyri çalışmasının eksik boyutudur. Bununla birlikte Thomas ve Znaniecki'nin çalışması yaşam seyri yaklaşımının gelişiminde yaşam öykülerine boylamsal yaklaşımı⁶ teşvik etmesi bakımından önemli bir yere sahiptir.

Yaşam seyri perspektifinin oluşumuna önemli bir entelektüel katkı yaşam seyri çalışmaları alanının biyografi, tarih ve bu ikisinin toplumsal yapı içerisindeki kesişme sorunlarının incelenmesini kapsayacak şekilde tasarlanmasını öneren ve bunu “sosyolojik tahayyül” olarak nitelendiren C. Wright Mills tarafından yapılmıştır (Elder vd., 2003, s. 3; Alwin, 2012, s. 211). “Kadın ve erkeklerin biyografilerinin ve farklı bireylere dönüşmelerinin, içerisinde gündelik yaşam muhitlerinin örgütlendiği tarihsel yapılara gönderimde bulunulmadıkça anlaşılamayacağı”ını belirten Mills (2022, s. 197) sosyal bilimlerde yürütülecek çalışmaların koordinat noktalarını biyografi, tarih ve toplum olarak belirlemiştir. Bir başka entelektüel katkı ise “The Problem of Generations” [Nesil Problemi] başlıklı klasik makalesi ile Karl Mannheim'a (1952) aittir. Mannheim, yılları sadece kronolojik bir akış olarak değil, her dönemin kendine özgü sosyal, kültürel ve tarihsel dinamiklerini yansıtan daha kapsamlı bir kavram olarak ele almıştır. Bu bağlamda niceliksel zamanın birimlerini kullanmak yerine, zamana daha niteliksel bir surette nesillerin ortak deneyimlerini şekillendiren, belirli bir zihniyeti teşvik eden ortak deneyimlerin kaynağı olarak gördüğü bir pencereden bakmıştır (Hendrics, 1982, s. 19). İnsanı toplumsal konumunun şekillendirdiğini savunan Mannheim'ın atıfta bulunduğu konum, coğrafi ya da sosyal bir konum değil, zamansal bir konumdur. Bu ortak zamansal konumda kuşaklar benzer avantajları ya da dezavantajları paylaşmakta ve aynı tarihsel topluluğun üyeleri haline gelmektedirler (Flaherty, 2013, s. 238).

⁶ Sosyal bilimlerde hâkim olan kesitsel veri toplama eğiliminin aksine boylamsal araştırma yöntemleri, ölçülen değişkenlerdeki ve etkileyen faktörlerdeki değişimi incelemek için ilgilenilen bir popülasyonda zaman içinde iki veya daha fazla noktada veri toplanmasını sağlamaktadır. Boylamsal çalışmalar tarihsel değişimleri yakalamak için idealdir. Ancak uzun süreli ve maliyetli oldukları için sıkça gerçekleştirilmemektedirler (Stidham vd., 2014, s. 1104).

Bu entelektüel katkılar kohort üyeliği yoluyla tecrübe edilen tarihsel zamanın sosyal ve biyografik zaman ile ilişkisini kurmaya yönelik çalışmaları teşvik etmiştir. Kohort kavramı genel olarak aynı zaman aralığında bir olayı deneyimleyen bir grup insana işaret etmektedir.⁷ Doğum kohortu üyeliği ise aynı doğum yılına sahip bireylerin toplumsal sürecin tarihsel boyutunda ortak ve benzersiz bir konumla donatıldığı kabulüne dayanmaktadır. Kohort dizileri vasıtasıyla sadece yaş grupları belirlenmez aynı zamanda bu yaş grupları toplumsal ve tarihsel bağlama da yerleştirilmiş olur. Her yeni kohort toplumun yaş yapısında birlikte hareket ederek hem tarihsel olayları aynı yaşlarda yaşar hem de evlilik, emeklilik gibi kişisel olayları da benzer yaşlarda deneyimler (Ferraro, 2014, s. 128).

Mannheim'in kuşak kimliğinin oluşumuna odaklanan yazıları aynı zamanda yaş kavramının toplumsal tabakalaşma açısından önemli bir bileşen olduğunu göstermiştir. Doğum kohortlarını sosyal değişimle ve kuşağın konumlandığı tarihsel zamanla ilişkilendiren çalışmaların katkısıyla (Ryder, 1965⁸; Riley ve ark⁹, 1972; Rosow, 1978) sosyal bilimlerde belirli bir yıl ya da tarihsel zamanda doğmuş insanlara kohort temelli bir bakışı benimseyen araştırmalar yaygınlaşmıştır. Bu bağlamda özellikle Glen Elder'in *Children of the Great Depression (Büyük Buhran'ın Çocukları)*¹⁰ isimli eseri tarihi olayların ve toplumsal değişimlerin bireysel ve kolektif yaşam öyküleri üzerindeki etkisini aydınlatması açısından büyük önem taşır (Settersten ve Angel, 2011, s. 5). Yaşam seyri alanının temel eserlerinden biri olarak kabul edilen bu çalışma, erken dönem deneyimlerin uzun vadeli etkilerini ortaya koymuş ve yaşlanmanın yalnızca bireysel bir olgu olarak ele alınamayacağını açıkça göstermiştir. Ayrıca, yaşlanma araştırmalarına

⁷ Örneğin aynı yılda evlenen kişiler bir evlilik kohortu, aynı yılda mezun olan kişiler bir mezuniyet kohortu oluşturur. Buna benzer şekilde aynı yılda doğan kişiler de bir doğum kohortu meydana getirirler (Alwin ve ark, 2006, s. 23).

⁸ Ryder, bu klasik makalesinde toplumsal değişim ile “demografik metabolizma” olarak adlandırdığı nüfus süreçleri arasındaki karşılıklı etkileşime odaklanmaktadır. Her yeni kohort, tarihsel zamanın akışında kendine özgü bir yaşam dönemine katılır, toplumla kurulan bu benzersiz zamansal temasın ve tarihsel deneyimin izlerini taşır. Ryder, toplumsal dünyadaki değişimlerin farklı yaş gruplarını çeşitli şekillerde etkilediğini ve bu etkilerin kalıcı olduğunu belirterek, yaş-zaman ilişkisine kohort anlamının eklenmesini ve araştırmaların toplumsal değişimle kuşak kimliğini ilişkilendirecek şekilde tasarlanmasını savunmaktadır.

⁹ Riley ve arkadaşlarının çalışması yaş katmanlaşmasını bireysel yaşlanma, toplumsal yaşlanma ve kuşak akışı olmak üzere üç ana odakta ele almıştır (Ferraro, 2014, s. 130).

¹⁰ Elder'in bu öncü araştırması farklı doğum kohortlarına mensup iki boylamsal çocuk araştırmasının verilerini kullanarak Büyük Buhran'ın olumsuz etkilerinin çocukların bu tarihsel deneyime kaç yaşında maruz kaldığına bağlı olarak değiştiğini göstermiştir. Bu araştırma tarihsel zamanın ve zamanlamanın önemini yansıtan dinamik bir çerçevenin oluşumuna katkı sağlamıştır (Konietzka ve Kreyenfeld, 2021, s. 75).

sosyal yapı ve bağlam konusunda yeni bir bakış açısı kazandırmıştır (Dannafer, 2011, s. 6).

Yaş kavramına ilişkin kohort düzeyinde verilen ilk akademik katkılardan sonra yaş ve zamansallık bağlantısı yaş dereceleri, yaş statüsü, yaş normları, sosyal yollar ve yörüngeler, geçişler ve dönüm noktalarını içerecek şekilde genişletilmiştir (Elder vd., 2015, s. 9-15). Yaşın sosyal anlamlarının şekillendirdiği zaman kavramı Neugarten ve arkadaşları (1965), Elder (1975), Cain (1964)¹¹ ve Ryder'ın (1965) katkılarıyla gelişmiştir. Doğum, ergenlik, yaşlılık, ölüm gibi biyolojik gerçeklikler aynı zamanda yaşam seyrinde onlara atfedilen anlamlar nedeniyle toplumsal gerçeklikler veya kurgulardır. Yaşa ilişkin ayrımlar bir geçişin ya da bir durum değişikliğinin erken ya da geç olarak nitelendirilmesinde kristalleşerek zamanlama ve sıralama ile ilgili beklentilerin sosyal karakterini gösterir (Elder vd., 2015, s. 4). Böylelikle yaş bir toplumsal zaman ölçütü olarak tanımlanarak, yaşı insan gelişiminin içsel-kişisel bir özelliği olarak gören psikolojik gelenekten ayrıştırılmış ve yaşın toplumsal bir olgu olarak tanımlanması gerçekleşmiştir. 1960'lar ve 1970'lerde, daha geniş olan yaş ayrımlaşması kavramı, daha dar kapsamlı yaş tabakalaşması kavramı ile daha da alt dallara ayrılmış ve bireysel yaşamlar ve toplumsal değişim arasındaki ilişkiyi açıklamada yaş, dönem ve kuşağın etkisine yönelik çalışmalar hız kazanmıştır (Mayer, 2009, s. 415).

1960'lardan itibaren yaşam-zaman bağlantısına yönelik kavramsal çerçevenin gelişiminde dönemin entelektüel ortamı, nüfus yaşlanmasının dinamikleri, hızlı sosyal değişimler ve yeni bir sosyal tarih yazımının ortaya çıkışı gibi gelişmelerin etkilerini de (Elder, 1994, s. 10) zikretmek gerekmektedir. 1970'lerden itibaren ise yaşam seyri insan yaşamlarını ele alma ve incelemede yükselen bir paradigma haline gelmiştir. Geniş bir açıdan bakıldığında yaşam seyri perspektifi, teori ve analizde zaman, bağlam ve sürecin daha belirgin hale getirilmesine yönelik genel bir kavramsal eğilimin bir parçası olarak benimsenmiştir (Elder, 1994, s. 4-5).

1980'lere gelindiğinde yaşam seyirlerinin tarihsel ve toplumsal bağlamlarının incelenmesinin ön plana çıktığı görülmektedir. Böylelikle yaşam seyri ve yaş sosyolojisine dair önceki çalışmalara sosyo-tarihsel bir analiz düzeyi eklenmiş ve kısa vadeli kohort karşılaştırmalarına dayanan çalışmalardan daha uzun vadeli tarihsel

¹¹ Leonard D. Cain'ın "Life Course and Social Structure" [Yaşam Seyri ve Toplumsal Yapı] başlıklı kitap bölümü, yaş tabakalaşması çerçevesinin önemli bir öncüsü olarak kabul edilmektedir (Settersten ve Angel, 2011, s. 5). Bu çalışma aynı zamanda, yaşam seyri teriminin modern dönemdeki ilk kullanımı olarak da öne çıkmaktadır (Alwin, 2012, s. 211).

değişikliklere uzanan bir araştırma hattı değişikliği yaşanmıştır. Böylece yaşam seyri perspektifi kendi içinde biyografik ve kurumsal olarak nitelendirilen iki geniş fakat birbirinden farklı paradigmaya ayrılmıştır.

Yaşam seyri araştırmaları alanı son yirmi yılda büyük bir ivme kazanmıştır. Settersten ve Angel'ın (2011, s. 10) yaptığı araştırma 1970'lerde sosyoloji alanında yaşam seyri terimiyle indekslenmiş bilimsel makalenin neredeyse olmadığını, 1980'ler ve 1990'lar boyunca ise yavaş bir artış gösterdiğini ortaya koymuştur. 2000'lere gelindiğinde yaşam seyri ile ilgili kaleme alınan makalelerin varlığı katlanarak artmış ve 2010'lara kadar bu artış sürmeye devam etmiştir. Bu ivmelenmenin bir diğer göstergesi, yaşam seyri terimini başlıklarında veya tanımlarında barındıran dergilerin, araştırma merkezlerinin ve profesyonel organizasyonların bölümlerinin sayısındaki artıştır (Bernardi ve ark, 2019, s. 2).

Yaşam seyri perspektifi ve yaşlanma çalışmaları sıkı bir biçimde ilişkilidir. Bu çift taraflı ilişkiye yaşam seyri perspektifi açısından bakıldığında kavramsal çerçevesinin yaşlanma sosyolojisi alanında çalışan yukarıda zikredilen Cain, Elder, Riley gibi akademisyenlerin vermiş olduğu önemli katkılarla şekillendiği görülmektedir (Dannefer ve Settersten, 2010, s. 4). Gerontoloji araştırmaları ve teorisi açısından bakıldığında ise yaşam seyri perspektifi, yaşlanmanın biyolojik, sosyal ve psikolojik yönlerine bağlı sonuçlarının takvim yaşıyla değil, bir ömür boyunca biriken sosyal faktörlerin bir araya gelişyle belirlendiğini göstermiştir. Bu bağlamda geç yaşlardaki deneyimlerin daha önceki dönemlerde edinilmiş deneyimler tarafından şekillendiğine dair kabulü ve yaşlanma deneyimlerini etkileyen sosyal kurumlar ve güçlere yaptığı vurgu ile yaşam seyri perspektifi, sosyal gerontolojinin “sosyal” veçhesinin kuvvetlenmesine katkı sağlamıştır. Bu sayede yaşlı bireyler arasındaki yüksek çeşitliliğin altı çizilmiş, yaşlanma süreçlerinin yaşam seyri boyunca edinilmiş birikimli avantaj ve dezavantajları yansıttığı ortaya konmuştur. Ayrıca yaşın kullanımı ve yaşa atfedilen anlamlar bakımından toplumlar arasında önemli farklılaşmalar olduğu gösterilmiştir (Settersten ve Angel, 2011, s. 10).

Bugün yaşam seyri araştırmaları disiplinler arası bir biçimde toplumun makro yapılarından ve sosyal kurumlarından bireylerin mikro düzeydeki deneyimlerine kadar birden çok seviyeyi kapsamakta nicel, nitel ve karma yöntem yaklaşımlarından yararlanmaktadır (Elder vd., 2003, s. 7). Yaygın nicel yöntemler arasında boylamsal araştırmalar, panel araştırmaları, kuşaklar arası ve kesitsel karşılaştırmalar ile yaşam olayları geçmişi analizi yer almaktadır. Yapılandırılmış sorulara dayanan ve düzenli aralıklarla tekrarlanan bu tür çalışmalar yeterli finansman sağlandığı takdirde geniş nüfus

kesimlerinin uzun bir tarihsel dönemdeki genel eğilimlerini haritalandırmayı sağlar. Betimleyici ve nitel yaklaşımlar ise arşiv araştırmaları, yaşam öyküsü incelemeleri gibi biyografik yaklaşımlar, derinlemesine görüşmeler, kişisel anlatılar ve yaşam öykülerini içermektedir. Nitel araştırmaların ortak bir özelliği olarak, insan öznelliği bu yaklaşımda merkezi bir öneme sahiptir. Dolayısıyla anlatı odaklıdır ve insanların eylemde bulunma, etkileşim kurma, seçim yapma, kendi yaşamlarını ve başka yaşamları şekillendirme kapasiteleri ve deneyimlere yüklenen anlamlarla ilgilenir. Bu yöntemsel çoğulculuk, yaşam seyri perspektifinin çok disiplinli doğası ile makro ve mikro düzeylerde kuram ve analizi birleştirme anlayışından kaynaklanmaktadır (Mitchell, 2003, s. 1054; Neale 2015, s. 29).

1.3.3. Yaşam Seyri Perspektifinin Temel İlkeleri ve Kavramları

Bağlam içinde insan yaşamlarının araştırılmasına olanak sağlayan yaşam seyri perspektifinin temel ilkeleri Elder'ın çalışmaları ve alanda yapılan diğer ampirik çalışmalardan hareketle belirlenmiştir. Merkezi ilkelerin belirlenmesindeki temel amaç yaşam seyri ile ilgili yürütülecek araştırmalar için çerçeve çizmek ve ortak bir araştırma alanı tanımlamaktır. Buna göre yaşam seyri perspektifinin temel ilkelerini beş ana başlıkta incelemek mümkündür; a) yaşam boyu gelişim ve yaşlanma b) tarihsel zaman ve mekân c) yaşamların zamanlaması d) öznellik e) bağlantılı yaşamlar (Elder ve Johnson, 2017, s. 57).¹²

- a) Yaşam Boyu Gelişim İlkesi: Yaşam boyu gelişim ilkesi tüm yaşam seyri araştırmalarının en temel ilkesi olarak insan gelişimini ve yaşlanmasını hayat boyu devam eden süreçler olarak ele almaktadır (Elder ve Johnson, 2017). Bu ilkenin temel mantığı gelişimsel süreçlerin ve yaşlanmanın uzun vadeli bir perspektifle anlaşılabilmesi üzerine kuruludur. Bu şekilde geç yaşam yıllarında uyum ve yaşlanma kalıpları gibi temalar yaşam seyrinin erken dönemleriyle ilişkilendirilmektedir (Elder vd., 2003, s. 11). Yaşlanma çalışmaları açısından

¹² Yaşam seyri perspektifinin temel ilkeleri ilk olarak Abeles ve Riley (1977) tarafından yaşlılık araştırmalarına katkısı bağlamında ele alınmıştır. Yaşam seyri perspektifinin en temel ilkesi olan gelişim ve yaşlanmanın ömür boyu süren süreçler olduğuna dair vurgu bu çalışmada belirgindir. Elder bu önermeleri tarihsel zaman ve mekânın önemini, bağlantılı yaşamların etkisini ve insan öznelliğini kapsayacak şekilde genişletmiştir (Marshall ve Bengston, 2011, s. 21)

bakıldığında bu ilke yaşlılık deneyimlerinin önceki yaşam dönemlerinin etkisiyle nasıl şekillendiğini araştırmak açısından önemlidir. Böylelikle hem yakın hem de uzak geçmişteki bağlantılar, bu bağlantıları etkileyen süreç ve mekanizmalar araştırmaya dahil edilmiş olur. Ayrıca zamansal açıdan bakıldığında bu ilke, yaşlılığa kadar geçen süreçte ve yaşlılık döneminde yaşanan deneyimlerin zamanlaması, sırası, süresi ve aralığını da ele almayı kapsamaktadır (Settersten, 2006, s. 4).

- b) Zaman ve Mekân İlkesi: Bu ilke bireylerin yaşamlarının, yaşadıkları tarihsel zaman ve mekân tarafından şekillendirildiğini vurgulamaktadır (Alwin, 2012, s. 212). İnsan yaşamları ile tarihsel dönemler arasındaki etkileşim, yaşam seyrinin çok katmanlı, toplumsal bağlamla iç içe geçmiş, dinamik yapısını ortaya koymaktadır (Elder, 1994, s. 5). Tarihsel zaman ve mekân ilkesi yaşam seyirlerinin bağlamsal niteliğine dikkat çekmektedir. Örneğin, savaş gibi jeopolitik olaylar, ekonomik döngüler (örneğin, durgunluk dönemleri), toplumsal değişimler ve kültürel ideolojiler insanların yaşam seyrinde değişikliklere yol açabilir. Bu bağlamda, bireysel yaşamların seyri, sosyo-tarihsel zaman ile etkileşim halindedir (Mitchell, 2003, s. 1051). Karşılaştırmalı yaşam seyri araştırmaları yaşam seyirlerinin tarihsel olarak belirli ekonomik, sosyokültürel ve siyasi koşullar tarafından şekillendirildiğini ve ülkeler, bölgeler, kırsal ve kentsel alanlar arasında farklılaştığını göstermektedir. Yaşam seyirleri büyük ölçüde toplumsal inşalar sonucu oluşmaktadır ve tarihsel değişimlere açıktır. Örneklendirmek için önceki bölümde belirtildiği gibi genç yaşlılık veya üçüncü yaştan yaşam seyrinde yeni bir bölünme olarak yirminci yüzyılda ortaya çıkması ele alınabilir. Emekliliğin öngörülebilir bir yaşam geçişi haline gelmesi, sosyal devlet nosyonunun önem kazanması, yaşlılığa kadar hayatta kalma olasılığının artması ve yaşlılıkta sağlıklı yaşam süresinin uzaması gibi önemli gelişmeler sayesinde mümkün hale gelen üçüncü yaş, demografik, kültürel ve ekonomik olarak bugün ancak zengin ve sanayileşmiş ülkelerin vatandaşlarının yaşam seyrinde bir aşama olarak ele alınabilmektedir. Bu açıdan bireylerin doğum zamanı ve yeri, büyüme ve yaşlanma süreçleri, belirli biyografik kalıpların gerçekleşme olasılığını belirlemekte belirli biyografik kalıpların gerçekleşmesini ise olanaksız kılmaktadır (Wingens ve Reiter, 2011, s. 193).
- c) Yaşamların Zamanlaması: Yaşam seyri boyunca geçişlerin ve olayların zamanlaması, meydana geldikleri yaşa veya yaşam aşamasına bağlı olarak

bireyleri farklı şekillerde etkiler. Bir yaşam olayının anlamı zamanlamasına ve yoğunluğuna göre değişebilir. Elder Büyük Buhran dönemindeki ekonomik zorlukların farklı doğum kohortları üzerindeki farklılaşan etkilerini göstererek gerek kişisel gerek toplumsal olarak olayların zamanlamasının yaşam seyirlerini etkilediğini göstermiştir (Elder vd., 2003, s. 12). Zamanlama açısından bakıldığında, yaşı toplumsal anlamı, toplumsal rollere ve olaylara zamansal, yaşa dayalı bir bakış açısı getirdiği için önemlidir. Sosyal zamanlama, rollerin sıklığı, süresi ve sıralaması ile yaşa dayalı beklentiler ve inançlara atıfta bulunur. Örneğin, evlilik ve çocuk sahibi olma, demografik örüntülere ve yaş normlarına göre erken ya da geç gerçekleşebilir. Zamanlama, geçişlerin gerçekleştiği yaşa işaret ederken, sıralama, iki veya daha fazla geçişin göreceli zamanına atıfta bulunur (Elder, 1994, s. 6).

- d) Öznellik: Bu ilke bireylerin seçimleri ve eylemleriyle sosyal yapıların ve tarihin sınırları çerçevesinde kendi yaşam seyirlerine yön veren aktörler olduklarını vurgulamaktadır (Elder ve Johnson, 2017, s. 61). Bireyler takip edecekleri yolları iradi bir şekilde seçebilirler bununla birlikte seçime ilişkin fırsatlar, potansiyel tercihler her zaman sosyal kurumlar ve kültür tarafından sunulanlarla dışsal olarak sınırlıdır. Ancak bu kısıtlamalar dahilinde yapılan planlamalar ve alınan kararlar gelecekteki yaşam yollarını etkileme potansiyeline sahiptir (Elder vd., 2003, s. 8). Yaşam seyirlerini inşa etmek için çeşitli seçenekler arasında tercihlerde bulunma süreçlerine işaret eden öznellik, yaşam seyri gelişimini ve yaşlanmayı anlamada giderek daha önemli hale gelmektedir (Elder, 1994, s. 6).
- e) Bağlantılı Yaşamlar: Bağlantılı yaşamlar ilkesi bireyin yaşamı boyunca aile, arkadaşlar ve iş arkadaşları gibi sosyal dünyaları arasındaki etkileşimi ifade etmekte ve tarihsel zamanlar bireyler tarafından bu sosyal dünyalar aracılığıyla deneyimlenmektedir (Elder, 1994, s. 6). İnsan yaşamlarının birbirine bağımlı şekilde yaşanması nedeniyle sosyo-tarihsel etkiler, paylaşılan ilişkiler ağları üzerinden ifade bulur (Alwin, 2012, s. 212).

Mayer'in (2009, s. 423) belirttiği gibi yaşam seyri alanı kapsamlı bir kuram yapısına sahip değildir bunun yerine bir bakış açısı ve yaş normları, geçişler, dönüm noktaları, yörüngeler gibi oldukça geniş bir kavramsal araç kiti sunmaktadır. Bu araçlar, yaşam seyri araştırmalarında bireylerin yaşamlarını şekillendiren süreçleri anlamak için bütüncül bir teorik çerçeve oluşturmaya da zengin bir kavramsal temel sağlar. Bu

bağlamda geçiş, yörünge, dönüm noktası ve süre kavramlarını tanımlamak, zamanın yaşamların akışında ne şekilde yer aldığını belirlemek açısından önemlidir.

Bireylerin yaşam seyirleri, içinde bir dizi geçiş bulunduran ve zaman zaman dönüm noktaları ile birbirine bağlanan çoklu, birbiriyle bağlantılı yörüngeler dizisi olarak düşünülebilir (Wingens ve Reiter, 2011, s. 197). Geçişler ve yörüngeler yaşam seyri perspektifinde sosyal açıdan organize edici kavramlar olarak ele alınmakta ve yaşam seyirleri boyunca sürekliliği ve değişimi anlamak için temel bağlantı noktaları olarak kullanılmaktadır (Elder ve Johnson, 2017, s. 55; Grenier, 2012, s. 32). Bu bağlamda uzun bir zaman diliminde gelişen ve sürekliliği temsil eden yörüngeler ile daha kısa bir zaman diliminde gerçekleşen değişikliklere atıfta bulunan geçişler arasında analitik bir ayrım yapılmaktadır (Elder, 2009, s. 98; Grenier, 2012, s. 32).

Geçişler bireylerin yaşam seyri boyunca karşılaştığı geçici durumları veya yeni statü temelli rollerin ve/veya yeni yaşam evrelerinin başlangıcını işaret eden olaylar olarak tanımlanmakta ve daha büyük yörüngelerin bir parçası olarak kısa vadeli bir bakış açısıyla ele alınmaktadır. Bir yandan yörüngelerdeki aşamaları temsil ederken, diğer yandan radikal değişimlere atıfta bulunurlar (Grenier, 2012, s. 32; Elder ve Johnson, 2017, s. 55; Abbott, 2001, s. 243). Örneğin kariyer ya da iş yörüngesi dahilinde işe başlama, terfi etme, iş değiştirme, işsiz kalma, emeklilik gibi çeşitli geçişler tecrübe edilebilir. Her yaşam seyri geçişi, ona belirli bir form ve anlam kazandıran bir yörüngede yer alır ve bu yörünge, çocukluk, ergenlik, genç yetişkinlik, orta yaş veya yaşlılık gibi yaşam döngüsünün belirli bir aşamasına özgüdür (Alwin, 2012, s. 217).

Geçiş terimi, yaşam seyrindeki değişimlerin yalnızca noktasal bir surette deneyimlenmediğine, zaman içinde gelişen süreçsel bir karaktere sahip olduğuna işaret etmektedir. Bu süreçler, genellikle birbiriyle bağlantılı birçok olayın bir araya gelmesiyle ortaya çıkar ve değişim, geniş bir zaman dilimine yayılır. Örneğin, boşanma yalnızca noktasal bir olay gibi görünse de öncesi ve sonrasını içeren bir süreç olarak ele alınmalıdır (Sackmann ve Wingens, 2001, s. 19; Walther vd., 2022, s. 6). Geçişlerin ilişkisel yönü, “karşı geçiş” kavramıyla açıklanabilir. İnsanlar, bağlantılı yaşamların bir sonucu olarak, kendi hayatlarında doğrudan bir değişiklik yaşamasa bile dolaylı geçişler deneyimleyebilir; bir çift ebeveyn olduğunda, onların ebeveynleri büyükanne ve büyükbaba konumuna geçer. Benzer şekilde, bir çift boşandığında, bu durum aile matrisinde ‘eski’ ilişkiler yaratır (Walther vd., 2022, s. 6; Quadagno, 2014, s. 28). Geçişlerin ilişkisel mahiyeti, eğitim, ikamet, evlilik, sağlık ve emeklilik gibi birçok

geçişin, çiftler, ebeveynler ve çocuklar gibi yakın ilişkiler içinde müzakere edilip karara bağlanmasında kendini gösterir (Heinz, 2009, s. 426).

İki geçiş arasında geçen vakte süre denir ve bu süre yaşam seyri için önemli anlamlar ve sonuçların taşıyıcısıdır. Belirli bir durumda (örneğin evlilik, işsizlik, emeklilik gibi) geçirilen süre uzadıkça, kişi o duruma özgü bilgi ve beceriler edinir, sosyal ağlar kurar ve buna bağlı olarak bir öz-imağ ve kimlik geliştirir ve davranışsal istikrar artar. Örneğin, evlilik süresi uzadıkça evliliğin kalıcılığı da artma eğilimi gösterir ya da işsiz kalma süresi uzadıkça yeni bir iş bulmak zorlaşabilir (Elder ve Johnson, 2017; Elder, 2009, s. 99; Wingens ve Reiter, 2011, s. 199). Belirli bir durumda geçirilen uzun süreler alışkanlık ve zorunluluk güçlerinin birikmesi ile bireyi karşı karşıya getirirken diğer yandan yaşam geçişleri, insanları davranışlarını değiştiren yeni durumlara yerleştirebilir (Elder ve Johnson, 2017, s. 55).

Geçişler her zaman onlara belirgin bir biçim ve anlam veren yörüngelere gömülü olduğundan (Elder, 1994, s. 5) geçiş ve yörünge kavramları karşılıklı bir ilişki içerisinde. Yörüngeler rol ve deneyim dizileri olarak tanımlanmakta ve uzun vadeli bir bakış açısıyla ele alınan, geçişleri, durum ya da rol değişikliklerini içeren daha geniş temaları kapsamaktadır (Elder vd., 2003, s. 8; Grenier, 2012, s. 32). Yaşam yörüngeleri “yaşlanma süreci ya da yaş yapısı boyunca hareketle tanımlanan yollar” olarak tanımlanmaktadır. Yörüngenin seyir yönü, derecesi veya değişim hızı önceden belirlenmiş değildir ve farklı yaşam alanlarına ilişkin yörüngeler birbiriyle bağlantılıdır. Her yörünge, yaşam olayları¹³ ve geçişlerin oluşturduğu bir sıra dizimiyle işaretlenmiştir (Elder, 2009, s. 98). Çocukluktan yetişkinliğe ve yaşlılığa kadar uzanan yaş yörüngesi, evlilik ve ebeveynlikten torun sahibi olmaya kadar uzanan aile yörüngesi, eğitimden istihdama oradan emekliliğe kadar uzanan çalışma yörüngesi, yörüngelere örnek olarak verilebilir (Neale, 2015, s. 25).

Yaşam seyri araştırmalarında çoğu zaman yörüngeler, yaşam olaylarını ve geçişleri birbirine bağlayan belirli kurumlar veya yaşam alanlarıyla bağlantılı olarak ele alınmaktadır. Yörüngeler, eğitim, iş, emeklilik, sağlık veya aile gibi belirli alanlar temelinde şekillenmekte ve belirli bir kurum veya yaşam alanıyla, yani yapısal temeliyle bu kurucu ilişkisi yörüngeleri güçlü bir süreğenlikle karakterize yaşam bölümleri haline getirmektedir. Geçişler ise metodolojik olarak noktasal niteliğe sahip olaylardır ve

¹³ Yaşam geçişi ve yaşam olayı terimlerinin her ikisinin de bir durum değişikliğine işaret etmektedir. Ancak, “geçiş” terimi, söz konusu değişimin zaman içinde gerçekleşebileceğini açıkça ifade ettiği için tercih edilmektedir (Elder, 2009, s. 98).

genellikle bir “öncesi” bulunsa da ani değişiklikler olarak kabul edilirler (Wingens ve Reiter, 2011, s. 196).

Yörüngelerle yakından ilişkili bir diğer kavram dönüm noktalarıdır. Dönüm noktaları, geçmişten geleceğe uzanan ve ancak geriye dönük olarak tespit edilebilen, öznel veya nesnel olabilen, hayatın yönünde önemli bir değişikliğe yol açan bir an olarak tanımlanmaktadır (Wingens ve Reiter, 2011, s. 197; Elder vd., 2003, s. 8). Abbott (2001, s. 249), dönüm noktalarının “genel yön veya rejimde değişikliklere yol açmaları ve bunu belirleyici bir şekilde yapmaları nedeniyle yörüngelerden daha önemli oldukları”nı belirtmektedir. Yaşam seyri parametrelerini değiştiren bir niteliğe sahip olmaları dönüm noktalarını yaşamların kritik belirleyicileri haline getirmektedir. Bu kavram, yaşam seyri yörüngelerinin sabit olmadığını, bireylerin sosyal müdahaleler, değişen koşullar veya öznel kararlar sonucunda bir yörüngeden diğerine geçebileceğini ve bu geçişlerin yörüngelerin genel yapısını değiştirebileceğini göstermektedir. Örneğin, ebeveyn olma kararı, bireyin kariyer odaklı bir yörüngeden aile merkezli bir yörüneye geçişini tetikleyebilir (Mortimer, 2019, s. 4). Böylelikle, dönüm noktaları, yaşam seyrinin sabit bir çizgide ilerlemediğini, önceden kesin olarak belirlenmiş olmadığını ve bireylerin belirli bir zaman diliminde yaşadıkları değişimlerin uzun vadeli etkileri olabileceğini ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte Clausen (1994), bireylerin öznel deneyimlerinde dönüm noktası olarak tanımladıkları geçişlerin her zaman kesinti ve değişimleri içermediğini göstermiştir. Orta yaşın sonlarında olan katılımcılardan yaşam seyirlerinde hayatlarının farklı bir yöne saptığını hissettikleri anları belirtmeleri istenmiştir. Söz konusu araştırmanın bulguları bireylerin önemli bir kısmının dönüm noktası olarak mesleğe başlamak, evlilik, ebeveyn olmak gibi beklenen rol geçişlerini tanımladığını ortaya koymuştur. Bu durum dönüm noktasına dair subjektif algının her zaman hayatın yön değiştirmesine dayalı olmadığını, önceliklerin ve faaliyetlerin yeniden düzenlenmesine dayalı geçişlerin dönüm noktası olarak deneyimlenebileceğini işaret etmektedir. Yani geçişler alışkanlık haline gelmiş davranış kalıplarını bozdukları veya yaşamda yeni yönler için fırsatlar sundukları takdirde dönüm noktası olarak tecrübe edilebilirler. Bu öznel yaklaşıma göre, dönüm noktaları, yaşam seyri üzerinde yön değişikliği başlatmayan “normal” geçişlerden belirgin bir şekilde ayrılmamaktadır (Sackmann ve Wingens, 2001, s. 27).

Sackmann ve Wingens (2001, s. 19-30) yaşam seyri sosyolojisinin kavramsal çerçevesinde, “geçiş” ve “yörüneye” temel kavramlarının eşit olmayan bir ağırlıkla kullanıldığını belirtmektedir. Bu durum özellikle ampirik yaşam seyri araştırmalarının

yetişkinliğe geçiş, ebeveynlik, emeklilik ya da dul kalma gibi belirli geçişlere odaklanan araştırmaların yaşam seyri sosyolojisinde baskın hale gelmesine yol açmıştır. Geçişlerin daha kolay ölçülebilmesi, uygun yöntemsel araçların mevcut olması ve büyük oranda uzun dönemli boylamsal verilerin yokluğundan kaynaklanan pragmatik sebepler bunda etkili olmuştur. Yörünge kavramı ise yörüngelerin ölçülmesine yönelik uygun yöntemsel araçların eksikliği nedeniyle daha muğlak bir şekilde tanımlanmıştır. İki temel kavram arasındaki teorik ve ampirik bir boşluk, daha uzun vadeli yaşam alanlarını temsil eden yörüngelerin geçişlere göre daha az incelenmesi eğilimini pekiştirmiştir.

1.3.4. Emeklilik Geçiş Açısından Bireysel ve Kurumsal Yönelimli Yaşam Seyri Perspektifleri

Yaşlanmayla ilgili geçişler, yaşam boyu devam eden süreçler ile ileri yaşa özgü deneyimlerin kesiştiği karmaşık bir bağlamda şekillenir (Grenier, 2012, s. 20). Yaşlılıkta birkaç önemli geçiş tecrübe edilmektedir. Açıkça tanımlanmış ve kurumsal bir biçimde sınırı çizilmiş önemli bir geçiş bireyin çalışma mecburiyetinin ilgasını yani işgücünden çekilmesini ifade eden emekliliktir. Diğer yandan bireylerin daha ziyade aile yaşam seyirlerinde yaşadıkları dulluk, son çocuğun haneden ayrılmasını ifade eden boş yuva geçişleri gibi geçişler de bu yaşam evresinde meydana gelen önemli geçişlerdendir. Çalışmadan muafiyetin standart bir yaşam seyri geçişi haline gelmesi, yeni bir yaşam evresine yani yaşlılığa girişi işaretlemesi ve 65 yaşa bağlanması daha önce belirtildiği gibi yirminci yüzyılda ortaya çıkan bir gelişmedir. Emeklilik ve yaşlılık maaşlarının bulunmadığı yirminci yüzyıl öncesinde bireyler çalışamaz hale gelene kadar çalışma zorunluluğundaydı. Ekonomik açıdan bakıldığında 19. yüzyılda yaşlılıkta en kritik geçiş çalışan son çocuğun evden ayrılması iken, günümüzde bu emekliliktir (Chudacoff ve Haraven, 1979, s. 70). Bu değişim, yaşlılık nedeniyle çalışma sonrasına geçişin, emeklilik düzenlemeleri öncesinde, yaşlılar arasında ortak bir ritim oluşturacak şekilde bürokratik olarak düzenlenmiş ve standardize edilmiş emeklilik yaşına bağlı bir sosyal saate dayanmadığını gösterir. Aksine çalışmadan muafiyet emeklilik düzenlemeleri öncesinde bireyin fiziksel kapasitesine ve yaşam koşullarına dayalı, daha deneyimsel bir ritme sahiptir.

Yaşam seyri paradigması biyografilerin bireyin zaman ufkunda öz-düşünsel kararlar alma kapasitesi olarak tanımlanan bireysel öznellik tarafından şekillendiği ve geçişlerin bireysel zamanlaması ve süresi ile yörüngelerin biçimi, piyasa fırsatları ve kurumsal

düzenlemelerle bağlantılı olduğuna dair temel varsayımlara dayanmaktadır (Heinz, 2009, s. 421). Bu varsayımlar yaşam seyri araştırmalarının, bireysel yaşam seyirleri ile yapısal bağlamların bağlantısının incelenmesinde, analitik olarak iki zıt nedensellik yönüne ayrılmasına yol açmıştır. Bir analiz perspektifi, yapısal bağlamların bireylerin biyografileri ve yaşam seyirleri üzerindeki etkileriyle ilgilenirken, diğer analiz perspektifi, değişen yaşam seyirlerinin bir toplumun yapısal koşulları ve kurumsal düzenlemeleri üzerindeki etkilerini ele almaktadır (Wingens, 2020, s. 42).

Daha “makrodinamik” olarak nitelendirilebilecek kurumsal yaklaşımda, yaşam seyri toplumsal olarak tanımlanmış ve kurumsal bir biçimde düzenlenmiş, normatif beklentilerin desteklediği bir geçiş dizisi olarak kabul edilir. Yukarıdan aşağıya doğru olarak nitelendirilebilecek bu yaklaşım toplumsal yapıdan bireysel öznelliğe doğru bir araştırma yöntemini benimser. Yaşam seyrinin doğrusal bir yapıya ve bireylerin yaşamının dışında ve üzerinde konumlanan görünürde bir nesnelliğe sahip olduğu varsayılır. “Mikrodinamik” bir vasma sahip bireysel yaşam seyri yaklaşımı ise yaşam seyirlerinin deneyimler, bireylerin ve grupların failliği ve sosyal etkileşimleri yoluyla toplumsal olarak inşa edildiğini savunmaktadır. Aşağıdan yukarı olarak nitelendirilebilecek bireysel yaklaşım, yaşamların yapısal kısıtlamalara tabi olduğunu tamamen reddetmese de yaşam seyirlerinin şekillendirilmesinde deneyime ve öznelliğe yaptığı vurgu daha fazladır. Bu yaklaşım yapısal bağlamdan bağımsız, öznellik modellerine yol açmıştır (Neale, 2015, s. 28; Heinz, 2009, s. 422). Biyografik ve kurumsal yaşam seyri perspektifleri arasında coğrafi bir ayrım da var gibi görünmektedir. Kuzey Amerika’da yapılan yaşam seyri çalışmalarında biyografik yönelim barizken, Avrupa’da toplumsal yapının bir özelliği olarak kurumsal perspektiften çalışılmaktadır (Dannefer, 2011, s. 5).

Yaşam seyri araştırmalarının kurumsal paradigması olarak adlandırılan yaklaşım yaşam seyirlerini yapılandıran sosyal güçlere yaptığı belirgin vurgu ile bireysel yaşam seyirlerini toplumsal ve tarihsel olarak çok katmanlı bir sürecin parçası ve ürünü olarak değerlendirmektedir. Kohli ve Mayer tarafından ileri sürülen kurumsallaşma tezi, yaşamların kurumsallaşmasını bireylerin geleneksel gayri resmi sosyal kontrol biçimlerinden kurtulmasına bağlamaktadır. Bu süreçte devreye devletler girmiş ve bireylerin yaşam seyirleri daha geniş kapsamlı ve resmî yollarla düzenlemeye başlanmıştır (Settersten, 2003, s. 84). Bu yaklaşımda temel iddia kurumların ve politikaların yaşam seyirleri üzerinde çok belirgin sonuçları olduğuna dairdir (Mayer, 2009, s. 418). Yaşı sosyal yaşamın bir özelliği olarak ele alması sayesinde yaşlanma

araştırmalarına da katkı sağlayan kurumsal perspektif, yaşlanma süreçlerini doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen toplumsal olguları göz önünde bulundurmaya teşvik etmiştir (Settersten, 2017, s. 2-3).

Özellikle son iki yüzyılda bireylerin yaşam seyirlerinin kurumsallaştığını ileri süren kurumsallaşma tezi, insanların yaşamlarını pozisyonlar ve deneyimler dizisi olarak organize etmelerine yönelik tarihsel bir değişimi merkeze almaktadır. Bu bağlamda yaşam seyirlerinin çalışma odaklı kapitalist ve rasyonel ekonomik sistemin gerekliliklerine göre şekillendirildiği belirtilmektedir (Kohli, 2017). Kohli'nin yaşam seyrinin değişimine ilişkin tarihsel analizinde zamansal açıdan  vurgusu özellikle dikkat çekicidir. İlk olarak yaşam seyrinin bir kurum olarak öneminin arttığını ve yaşın kategorik bir öneme sahipken, yaşamın akışında temel düzenleyici haline geldiğini, dolayısıyla yaşamların "*zamanlaştığını*" ileri sürmektedir. Yaşamların zamanlaşmasına yol açan yaş kriteri etrafında kronolojik açıdan standart bir yaşam seyrinin oluştuğunu belirten Kohli, bunu yaşamların "*kronolojileşmesi*" olarak adlandırmıştır. Ayrıca iş sistemi etrafında organize edilen modern yaşam seyrinin belirgin bir zamansal yapılandırılmaya yol açtığını savunmaktadır. Bu bağlamda ücretli istihdamın şekillendirdiği yaşam seyirleri, çalışmaya hazırlık (ocukluk ve gençlik), çalışma (yetişkinlik) ve dinlenme (emeklilik ve yaşlılık) olmak üzere üç aşamaya ayrılmıştır (2017, s. 497).

Bu "l bölünme", yaşam seyri içinde iş ve emekliliğin yerinin tartışılmasında merkezi bir öneme sahiptir. Kurumlar, eğitimden iş hayatına ve iş hayatından emekliliğe geçişleri şekillendiren kurallar koyarak her bir yaşam aşamasının (eğitim, iş ve emeklilik) içindeki ilerleyişi ve değişimleri belirler (Henretta, 2017, s. 87). İş kanunu, kimin ücretli olarak çalıştığını, kimin işsiz olduğunu veya iş gücü dışında olduğunu tanımlayarak istihdam yörüngelerini düzenler. Benzer şekilde, sosyal sigorta ve kamu refahı kurumları, hastalık durumu, doğum izni süresi, emekliliğe kadar olan yaş veya çalışma süresi gibi durumları tanımlayarak istihdam yörüngesini ve bu yörüngede meydana gelecek geçişlerde zamanlamaları etkiler (Mayer, 2004, s. 164).

Yaşlanmanın yapısal deneyimlerine odaklanmak, emeklilik gibi önemli geçişlerin mevcut koşullara bağlı olarak değişebileceğini göstermektedir. Örneğin, emeklilik yaşı, politik tartışmalara ve uygulamalara bağlı olarak değişime açıktır (Grenier, 2012, s. 27). Emeklilik geçişine ilişkin kurumsal düzenlemelerden ve piyasa fırsatlarından kaynaklanan uluslararası yaşam seyri farklılıkları, yaşam seyirlerinin koşullara bağlılığının altını çizmektedir. Örneğin liberal piyasa ekonomisine dayanan ABD ve

Birleşik Krallık gibi ülkelerde emeklilik gelirin istihdamda alınan son ücrete kıyasla ikame oranı düşüktür. Emeklilik yaşında yüksek çeşitlilik görülmektedir. Bu durum bir yandan yaşlı işçilerin işten kolayca çıkarılmasından, diğer yandan yaşlı işçilerin beklenen emeklilik geliri düşük olduğu için çalışmaya devam etmesinden kaynaklanmaktadır. Kıta Avrupası'nın muhafazakâr refah devletlerinde ise özel sektörde yüksek ücretli yaşlı çalışanları işten çıkarmaya yönelik eğilimler nedeniyle erken emeklilik yaygındır. Bu ülkelerde, emeklilik maaşlarının yüksek ikame oranı, bireylerin yaşam standartlarını korumalarını sağlamaktadır. İskandinav sosyal refah devletlerinde ise emeklilik daha geç gerçekleşmektedir ve emeklilik yaşındaki varyans düşüktür. Emeklilik maaşlarının son ücreti ikame oranı yüksektir. Güney Avrupa'daki aile temelli refah devletleri ise emeklilik yaşında yüksek bir varyans göstermektedir. Özellikle belirli meslek grupları, diğer ülkelere kıyasla daha erken emeklilik yaşı ve daha yüksek gelir düzeyleriyle dikkat çekmektedir (Mayer, 2004, s. 170-178).

Kurumsal yaşam seyri paradigmasının ileri sürdüğü gibi 20. yüzyılın ortalarında, emeklilik, özellikle erkekler için standart yaşam seyrinin bir parçası haline gelmiş ve eğitimden çalışma hayatına, oradan emekliliğe uzanan çizgide son aşama olarak tanımlanmıştır. Bu dönemde 65 yaşına ulaşmak, istihdamdan ayrılmak, emeklilik maaşı almaya hak kazanmak ve bireyin kendini emekli olarak tanımlaması genellikle eş zamanlı olarak gerçekleşmiştir (Moen, 2003, s. 270). Bununla birlikte önemli bir tartışma hattı yaşam seyrinde kurumsallaşmanın azaldığı ve geçmişe kıyasla yaşa göre daha az organize edildiği argümanını ileri sürmektedir (Henretta, 2017, s. 88-89).

21. yüzyıla gelindiğinde, işgücü piyasalarındaki artan deregülasyon, ekonomik durgunluklar ve yaşam seyirlerindeki bireyselleşme eğilimleri hem geçişlerde hem de yörüngelerde düzensizliklerin yaygın hale gelmesine yol açmıştır. Kadın ve erkek yaşam seyirlerinin tipik özelliklerinden biri haline gelen bu durum, yaşamların artık değişen fırsat yapıları ve bireysel çıkarlar tarafından şekillendirildiğini göstermektedir. Yaşam seyrini yapılandırma sorumluluğu, giderek artan bir biçimde aile, sosyal ağlar ve kurumlardan bireylere aktarılmıştır. Bunun bir sonucu olarak, eğitim, iş ve evlilik kararlarının zamanlaması, süresi ve sonuçlarına ilişkin belirsizlikler artmış, yaşam evreleri arasındaki sınırlar muğlaklaşmış, yörüngeler ise daha rastlantısal bir nitelik kazanmıştır (Heinz vd., 2009, s. 19; Heinz, 2009, s. 421). Emeklilik ile ilgili olarak, zamanlamanın öne çekilmesi ya da geciktirilmesi, yaşlı çalışanların kariyerlerinden farklı yaşlarda ayrılması, işten çıkarılması veya emeklilik sonrasında çalışmaya devam etmesi gibi eğilimler, emekliliğe atfedilen katı geçiş anlayışını ve bu anlayışın temsil ettiği

kültürel ve yapısal normları giderek zayıflatmaktadır (Mortimer ve Moen, 2016, s. 114). Günümüzde, emeklilik olaylarının eş zamanlılığının azalması ve düzenli bir sıralama takip etmemesi, farklı yaşlarda, sürelerde ve sıralamalarda gerçekleşmesi, emekliliğin yaşlılığa geçişteki belirleyici rolünü giderek sorgulanır hale getirmiştir (Moen, 2003, s. 270). Bu durum, emekliliği yaşa dayalı standart bir geçiş olarak tanımlayan kurumsal yaşam perspektifinin zaman temelli normlarıyla çelişmektedir. Emeklilikle ilgili güncel koşullar, bireysel motivasyonlar ve yorumlar, sabit geçiş anlayışlarına meydan okumaktadır (Grenier, 2012, s. 27).

Bu değişiklikler iki temel yaşam seyri ilkesi olan tarihsel zaman ve öznelliği örneklendirmektedir. Yasaların ve politikaların yaşam seyrini, özellikle geçişlerin zamanlamasını şekillendirme üzerindeki etkileri azaldıkça, geçişlerin zamanlaması ve süresi standartlaşmaktan uzaklaştıkça öznelliği vurgulayan bireysel yaşam seyri yaklaşımı önem kazanmıştır. Geçişlerle ilgili öznellik ve öznel deneyim, uzun vadeli belirsizlik karşısında insanların kısa vadeli düzenlemeleri nasıl oluşturduklarını ve yaşam koşullarında büyük değişimler yaratan durumlar karşısında kimliklerini nasıl istikrara kavuşturduklarını anlamak için temel bir mesele haline gelmiştir (Heinz, 2009, s. 423). Böylece zaman algılarını ve yönelimlerini göz önünde bulunduran özne odaklı yaşam seyri çalışmalarıyla (Bernardi vd., 2019; Hitlin ve Elder, 2007; Heinz, 2009) yaşam seyrinde geçişlerin zamanlaması ve sıra dizimlerine ilişkin bireysel deneyimler bütünleştirilmeye çalışılmıştır. Bu yaklaşım bireylerin yaşam seyri geçmişini, mevcut koşulları ve gelecekteki yaşam seyrini göz önünde bulundurarak eylemde bulunma ve uyum sağlama stratejilerine atıfta bulunmaktadır. Hitlin ve Elder (2007), bireylerin yaşamlarını şekillendirmek için nüfuz etme girişimlerini “yaşam seyri öznelliği” olarak adlandırmaktadır. Bu öznellik türü uzun vadeli bir bakış açısıyla ve geniş bir gelecek perspektifiyle geçişlere dair karar alma ve seçim yapma yeteneğini yansıtmaktadır. Yaşam seyri öznelliği iki temel bileşenden oluşur. İlki bireyin uzun vadeli etkileri olan eylemler gerçekleştirme yeteneğini ifade eder. İkincisi ise kişinin kendi yaşam hedeflerine ulaşabileceğine dair içsel inancını yansıtır. İlk bileşen, her insanda bulunan varoluşsal öznelliğin daha geniş bir zaman perspektifine yayılmış halidir. İkinci bileşen ise, karar alma süreçlerini geniş zaman ufuklarıyla yönlendiren ve "kişisel kontrol" kavramıyla benzerlik gösteren bir öz değerlendirmedir. Heinz ise (2009, s. 423-425) geçişlerle ilgili kararların uzun vadeli sonuçlarının göz önünde bulundurulmasını ve biyografilerin öznel olarak anlamlı bir şekilde zamansal olarak koordine edilmesini “öz-sosyalleşme” olarak tanımlamaktadır. Yaşam seyri öznelliğine benzer bir biçimde öz-

sosyalleşme kavramının da ana vurgusu bireyin geçmiş biyografisini şimdiki bağlamda ve gelecek planları çerçevesinde anlamlandırarak kendi eylemlerinin sonuçlarını değerlendirecek öz-düşünümsel bir süreci ifade etmesidir.

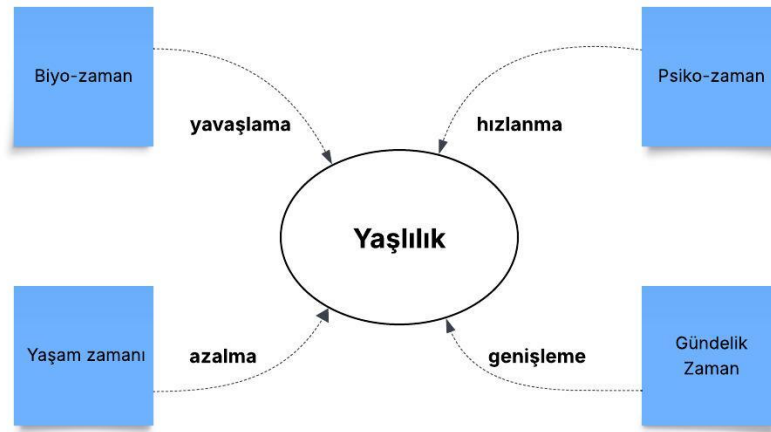
Önemli yaşam seyirlerini dışsal bir biçimde belirleyen kurumsal düzenlemelerin etkisinin azalması, hızla değişen kültürel ve ekonomik bağlam geçişlerin zamanlaması ve süresinin standartlaşmaktan uzaklaşmasına yol açmıştır. Bu durum yaşam seyri paradigması içinde biyografik süreklilik oluşturma görevini bireylerin öz-düşünümsel yeterliliğine, planlama kabiliyetine veya kişisel kontrolüne devreden daha öznel bir yaklaşıma doğru bir değişim yaşanmasına neden olmuştur. Bununla birlikte öznenliğin seçime ve iradeye yaptığı aşırı vurgunun emeklilik geçişi ve yaşlanma bağlamında yapısal kısıtlamaları ve birikimli dezavantaj süreçlerini daha az dikkate alma eğiliminde olduğunun altı çizilmelidir.

1.4. Zaman Deneyimlerinin Çoğulluğu

Bu başlığa kadar ele alınan zaman deneyimleri temelde “yaşam zamanı” çerçevesinde değerlendirilmiştir. Kronolojik yaşı referans alan noktasal yaşlı tanımı, daha genişleyen bir ölçekte bir yaşam evresini ifade eden genç yaşlılık ve uzun vadeli bir değişimi ifade eden yaşlanma süreci tek tek değerlendirilerek yaşam zamanının, zaman deneyimleriyle bağlantısının kurulması hedeflenmiştir. Bu bağlamda yaşamların incelenmesinde zamana duyarlı bir perspektif sunan yaşam seyri yaklaşımının gelişimi, temel ilkeleri, yaşlanma çalışmalarındaki yeri vurgulanmış ve “yaşam zamanı”na odaklanan çalışmalar için teorik öneminin altı çizilmiştir. Ancak zaman deneyimleri, tek bir zaman düzeyinden ya da birbirinden izole zaman düzeylerinden meydana gelmez. Aksine bireylerin zaman deneyimlerini oluşturan çeşitli zaman düzeylerinin iç içe geçerek bir araya gelişidir. Yaşlılığı zamansal olarak sonlu ve sınırlı yaşam zamanının önemli bir kısmının yaşandığı ve geriye az bir zaman kaldığı nazarından ele almak meseleyi dar bir görüşle sınırlandırır. Daha panoramik bir bakış, yaşlılıkta zamanı sosyal, biyolojik, psikolojik zamansallıkları da kapsayacak şekilde genişletir. Yaşlılığa biyo-zamansal açıdan bakıldığında görülen yavaşlama, psiko-zamansal açıdan yaygın bir fenomen olan yaşlılıkta zamanın hızlanması deneyimi ile tezat oluşturur. Örneğin yaş aldıkça bireylerin biyolojik saatleri yavaşlar, mesela vücut yaraları iyileştirmek için daha fazla süreye ihtiyaç duyar. Bu yavaşlamaya karşıt bir biçimde algılanan zaman hızlanır (Mazur, 2020, s. 168).

Yaşlılıkta zamanın hızlanması fenomeni, literatürde genellikle algılanan yaşam zamanının, kronolojik yaş arttıkça azalma eğilimi göstermesiyle ilişkilendirilmektedir.

Başka bir deyişle, yaşlanan bireyler geleceğin daha sınırlı hale geldiğini fark etmekte ve zamanın uçup gittiği hissine daha sık kapılmaktadır. Zamanın hızlandığına yönelik bu algı, yaşam zamanının sınırlılığına dair farkındalıkla bir araya geldiğinde, bireyin hedeflerini gerçekleştirme konusunda daha fazla zaman baskısı hissetmesine yol açabilmektedir (Giasson vd., 2019, s. 6). Bu bağlamda algılanan zamandaki hızlanma, yaşam zamanındaki azalmaya bağlı bir adaptasyon olarak değerlendirilmektedir.¹⁴ Diğer yandan yaşlılıkta zaman hep aynı hızda algılanmaz. Yaşlı bireyler zamanın hızlandığını daha çok sosyal etkileşimde bulunma, bir şeyler öğrenme gibi üretken aktivitelerde deneyimlerler. Buna karşın televizyon izleme, yemek yeme gibi tüketim temelli faaliyetlerde bu algı daha az belirgindir (John ve Long, 2015).

Şekil 1. Yaşlılığın çoğul zamansallığı

Kaynak: Literatürde yer alan değerlendirmelerden hareketle araştırmacı tarafından görselleştirilmiştir.

Sosyal zaman ile bireyin içsel zamanı arasındaki bağlantıyı vurgulayan bu bulgular emeklilik ile yaşlılığın kesişiminin sosyo-zamansal, biyo-zamansal ve psiko-zamansal düzeyler arasında etkileşime yol açtığını öne süren araştırmalarla da desteklenmektedir. Emekliliğin bir getirisi olarak gündelik zaman genişlerken, bu genişleme motor aktivitelerde yavaşlamayı teşvik eden bir tutum değişikliğine yol açmakta ve yavaşlayan tempo da içsel saatlerin ayarlanmasına katkıda bulunmaktadır (Mazur, 2020, s. 168). Dolayısıyla yaşlılıkta zamanı “tek bir zaman yerine gündelik hayata nüfuz eden ve onu

¹⁴ İnsanların yaşlandıkça yaşam zamanlarının azaldığının farkına vardığı ve buna bağlı olarak zaman yönetimlerini daha dikkatli biçimlendirdikleri ve duygusal olarak daha anlamlı hedeflere yöneldikleri sosyo-duygusal seçicilik teorisinin temel argümanlarından birisidir (Bal Koçak, 2023, s. 245).

şekillendiren çok sayıda zaman”ın (Adam, 1995, s. 12) oluşturduğunun ve bunların eş zamanlı olarak deneyimlendiğinin belirtilmesi gerekmektedir.

1.4.1. Yaşamın İçinde Gündelik Zaman

İnsanlar diğer tüm varlıklar gibi, belirli bir yaşam süresine sahiptir. Ortalama yaşam süreleri istikrarlı bir artış kaydetse de yaşam zamanı ile ilgili bu mutlak sınırlılık, insan varoluşunun temel bir boyutunu oluşturur. İnsanın zamansallığı her şeyden önce, dünya zamanının sürekliliği ile yaşam zamanının sınırlılığı arasındaki karşıtlıkla şekillenir. Yaşamın sonluluğuna mukabil dünya zamanının devam edeceğine ilişkin bilinç, bir yandan bireylerin bugünkü eylemlerine yön verirken, diğer yandan geleceğe dair planlarını şekillendirir. Yaşlanma ise, insan yaşamına dair kaçınılmaz ve evrensel deneyimlerden biri olarak, ölümle ve yaşam zamanının sınırlılığıyla kurulan ilişkiyi derinleştirir. Yaşamın sonluluğuna karşın dünyanın sürekliliğine dair bu zamansal tezat, bireylerin hem yaşam planlarını hem de gündelik yaşam pratiklerini şekillendiren bir zemin oluşturmaktadır (Schutz ve Luckmann, 1974, s. 47).

Doğumdan ölüme uzanan bir hatta deneyimlenen sınırlı yaşam zamanı, geri döndürülemez bir vasıftır. Yaşlanmayı yavaşlatmak mümkün olsa da yaşlanma ile sonuçlanacak süreci tersine çevirmek mümkün değildir¹⁵; yani yaşlanan bir birey yeniden genç olamaz ya da 80 yaşındaki bir kişi yeniden 40 yaşına dönemez. Bu bağlamda yaşam zamanının ilerleyişinde geri döndürülemez bir tek yönlülük, yani zamanın oku¹⁶ yer alır (Adam, 1995, s. 18-19). Yaşla ilintili sosyal ve biyolojik süreçlerin tek bir yönde ilerleyişi ve tersinemez oluşu bireylerin zamana attığı anlamla, yaşlanma sürecini bağdaştırmasına yol açmaktadır. Nitekim yitip giden yıllara ya da zamanın geçip gittiğine

¹⁵ İnsan ömrünü uzatmak için iki ana strateji bulunmaktadır; yaşlanmayı yavaşlatmak ve onu tersine çevirmek. Yaşlanmayı yavaşlatmak, tersine çevirmekten daha uygulanabilir olduğundan longevity alanında yapılan araştırmalar daha çok ilk stratejiye yoğunlaşmıştır. Yaşlanmayı tersine çevirmeye yönelik deneylerin bir kısmının neticesi olarak önemli keşifler yapılmış olsa da geri döndürülebilirlik iddiası taşıyan çeşitli müdahaleler “gençleştirme” kavramının belirsizliği nedeni ile şüphe ile karşılanmaktadır. Gençleştirme iddiasına rağmen bu müdahalelerin yaşlanmayı tersine çevirmediği yalnızca yavaşlattığı ifade edilmektedir (Galkin vd., 2019). Dolayısıyla yaşlanmanın geri döndürülemezliği “hâlâ” temel bir biyolojik gerçeklik olarak kabul edilmektedir.

¹⁶ Zamanın oku (arrow of time) kavramı ilk kez fizikçi ve astronom Sir Arthur Eddington tarafından 1928 yılında ortaya atılmış ve zamanın tek yönlü ilerleyişini ifade etmek üzere kullanılmıştır. Eddington, bu kavramsallaştırmada Bergson’un zamanın öznel akışına dair fikirlerinden etkilenmiştir. Bilinç düzeyinde doğrudan deneyimlenen zamanın tek yönlülüğünü, fiziksel zaman düzeyinde açıklayabilmek için termodinamiğin ikinci yasasına başvurmuş ve entropinin her zaman artmasını, zamanın geri döndürülemezliğinin işareti olarak yorumlamıştır. Eddington bu kavram ile öznel zaman ve fiziksel zaman arasında bir köprü kurmayı amaçlamıştır (Ebadi, 2019).

ilişkin söylemlerde örtük referans, yaşlanma deneyimidir. Diğer yandan binlerce yıla yayılan tarihsel zaman ve devasa bir uzunluğa sahip dünya zamanı ile insan ömrünün kısalığı arasındaki tezatlık da zamanın yitirildiği hissini beslemektedir (Elias, 2020, s. 104-105).

Sınırlı yaşam zamanı, kaçınılmaz olarak dünya zamanında sabit bir aralığa yerleşir. Bireyler, doğum ve ölüm arasındaki yaşam süresi ile bağlandığı tarihsel zaman içerisindeki konumunu değiştiremez. Bu nedenle yaşam zamanının tarihselliği, tercihe bağlı olmaksızın, tüm bireyler için geçerli olan bir zamansal zorunluluktur. Farklı dil ve kültürlerle sahip olsalar da bireylerin ortak noktası, toplumsal dünyayı tarihsel olarak deneyimlemeleridir. Bu deneyimin öznel kaynağı, büyükbaba-baba-çocuk şeklinde süregiden nesillerin ardışıklığına ilişkin tecrübelerdir. Hangi tarihsel zamanda var olduğu ise kişiden kişiye ve nesilden nesile değişir. Dolayısıyla yaşam zamanı hem kaçınılmazlığı hem de rastlantısallığı içinde barındırır (Schutz ve Luckmann, 1974, s. 49). Daha açık ifade etmek gerekirse, tarihsel olarak nesillerin ardışık sıralanışında bireyin konumu değiştirilemez fakat farklı nesillere mensup bireylerin tarihsel konumları değişiktir. Farklı bir tarihsel konum, farklı bir zamana doğmak anlamına geldiğinden, zaman deneyimleri üzerinde de belirgin biçimde etkili olur. Örneğin 1940’larda doğan bir büyükbaba ile 2000’lerde dünyaya gelen bir torunun yaşamları farklı tarihsel aralıklara sabitlenmiştir ve buna bağlı olarak zaman deneyimleri farklıdır. Ayrıca bireyin yaşam zamanı belirli bir tarihsel döneme yerleşirken, her dönemin kendine özgü gündelik pratikleriyle etkileşime girerek, gündelik zaman deneyimini de dönüştürür.

Dünya zamanının kalıcılığı, yaşamdan ölümüne uzanan zamansallığı ifade eden yaşam zamanının sınırlılığı, ardışık nesiller sıralamasındaki tarihsel konum bir araya gelerek, bireylerin günlük yaşamlarını planladığı ve düzenlediği zaman çerçevelerini meydana getirir (Adam, 1995, s. 20). Bireylerin zaman deneyimleri, bu farklı zaman çerçevelerinin birbiriyle eş zamanlı etkileşimi ve bileşimi ile şekillenir. Bu dinamik zamansal ağda bireye en aşina ve erişilebilir olan iki temel zaman düzeyi ise gündelik zaman ve yaşam zamanıdır. Biyografiler, bu iki yapısal olarak farklı zamansal modun “eş zamanlılığını” kurma çabası etrafında biçimlenir (Alheit, 1994).

Gündelik zaman, döngüsel doğasıyla, günlük yaşam rutinlerinin gerçekleştiği, kısa vadeli eylemlere dayalı bir perspektifi temsil eder. Buna karşılık, yaşam zamanı daha geniş bir zamansal ufka yayılan ve doğrusal ilkelerle organize edilen bir niteliktedir. Yaşam zamanı, eylem ve deneyimlerin sıralamalara dayalı olarak düzenlendiği ve bireyin öznel süreklilik ve tutarlılık arayışlarının ön planda olduğu bir çerçeve sunar. Gündelik zamanın

tekrarlara dayalı, daha olağan ve rutin¹⁷ çerçevesi ile yaşam zamanının başlangıçlar, yön değişiklikleri ve bitişler içeren biyografik çerçevesi arasında bağımlılık, tamamlayıcılık ve çatışma unsurlarını içeren karmaşık bir ilişki bulunur (Alheit, 1994, s. 306-308).

Bu iki zaman çerçevesi arasındaki farkı Giddens (1999, s. 81-82) zamanın yönü üzerinden ele almaktadır. Ona göre gündelik zaman tersinebilir (reversible),¹⁸ yaşam zamanı ise tersinemez (irreversible) bir biçimde deneyimlenmektedir. “Tersinebilir” nitelmesi burada, olayların ve rutinlerin oluşturduğu gündelik zamanın tek bir doğrultuda akmadığını ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Gündelik zaman günler, haftalar, aylar ve mevsimler ölçeğinde biçimlenen ve rutinlerin döngüsellğine, tekrarlanabilirliğine dayanan bir yapıdadır. Gündelik sıfatının kendisi ya da bununla eş anlamlı sözcükler (günlük, günübirlik vb.) Giddens’a göre bu düzeyde zamanın yalnızca yinelemeden oluştuğunu göstermektedir. Her ne kadar gündelik zaman bir akış içinde deneyimlense de bu akış bir yere varmaz. Buna karşılık yaşam zamanı sonlu olmakla kalmayıp akışı da tek bir yöne yani ölüme doğrudur. Dolayısıyla yaşam zamanı, gündelik zamanın aksine tersinemezdir.

Berger ve Luckmann (2008, s. 42) ise bu iki çerçeveyi tamamen birbirinden yalıtmadan, gündelik zamanın yaşam zamanıyla etkileşiminin özel bir olgusalılık ürettiğini ifade etmektedir. Buna göre, gündelik zaman sınırlılık bilgisiyle fakat kesintisiz bir biçimde deneyimlenmektedir. Bu doğrultuda, gündelik zamanın kesintisiz akışı tekrarlanabilirliğinden kaynaklanırken, yaşam zamanının sınırlılığına ilişkin bilgi, bu akışı her an sekteye uğratabilecek bir gerçeklik olarak gündelik deneyime dahil olmaktadır.

Bununla birlikte bu gerçeklik her zaman yüzeyde değildir. Bireyler günün haftayı, haftanın ayı, ayların yılı, yılların yaşam evrelerini oluşturduğunun farkında olmasına rağmen bu farkındalık genelde arka planda kalmaktadır. Yaşam zamanının geri döndürülemez biçimde deneyimlenmesi özellikle geleceğin daraldığı durumlarda (orta yaş krizi veya yaşlılık döneminin örneklendirdiği gibi) bireyin hayatını değerlendirme baskısı hissetmesi, yaşam planlarını ve hedeflerini gerçekleştiremediği yönünde bir farkındalığa yol açabilmektedir (Kohli, 2019, s. 2). Bununla birlikte gündelik zamanın

¹⁷ Rutinler “belirli ya da tanıdık bir sıra izleyen, görel olarak öngörülebilir bir periyotla yinelenen etkinlikler” olarak tanımlanmaktadır (Southerton, 2012, s. 340).

¹⁸ Giddens, gündelik zaman düzeyinde zamanın tersinebilir olduğunu ileri sürse de bu görüşün tamamen kabul görmediğini belirtmek gerekmektedir. Karşı görüşte olanlar, olayların biçimsel olarak aynı şekilde tekrar etmesinin zamanın tersinebilirliği anlamına gelmediğini vurgulamaktadır. Buna göre, en çok yinelenen olaylarda dahi, geri döndürülemez akışı, zamanın ayrılmaz bir özelliğidir. Bu bağlamda dün bulaşık yıkamakla bugün yıkamak benzer bir etkinliğin tekrarı olarak değerlendirilebilir. Ancak burada yinelenenin zamanın değil olay olduğuna dikkat çekilmektedir (Adam, 1995, s. 39; Subrt, 2015, s. 339).

şimdiki zaman perspektifine dayalı, daha ziyade “bugün” yönelimli ve daha kısa vadeli olduğu vurgulanmalıdır. (Schlote, 1996, s. 34-35).

Tablo 1. Yaşam Zamanı ve Gündelik Zamanın Karşılaştırılması

	Yaşam Zamanı	Gündelik Zaman
Akış	Döngüsel (kesintisiz)	Doğrusal (sınırlı)
Yön	Tersinebilir (yinelenebilir rutinlere dayalı)	Tersinemez (doğumdan ölüme doğru tek yönlü)
Yönelim	Kısa zaman yönelimli (şimdi ve bugün odaklı)	Geniş zamansal yönelim (geçmiş, şimdi ve gelecek odaklı)
Eylemler	Spontane, tekrara dayalı ve kısa vadeli eylemler	Başlangıçlar, bitişler, dönüm noktaları ve uzun vadeli planlamalar
Deneyim	Rutin ve alışıldık	Biyografik ve varoluşsal

Kaynak: Literatürden hareketle araştırmacı tarafından hazırlanmıştır.

Gündelik zaman ve yaşam zamanı arasındaki ilişkiye daha yakından bakıldığında, bu ilişkinin dikey ve hiyerarşik bir vasa sahip olmadığı görülür. Gündelik yaşam biyografik kararlar ve belirlenimler tarafından şekillendirilir ve bu durum bireyi gündelik rutinlerini belirli sınırlar içinde düzenlemeye yönlendirir. İçinde bulunulan yaşam evresine göre, bireylerin istekleri, beklentileri ve ihtiyaçları değişiklik gösterdiğinden biyografik bağlam gündelik zaman deneyimleriyle doğrudan ilişkilidir (Schlote, 1996, s. 35). Ancak bireyin yaşam zamanı boyunca şekillendirdiği biyografik öyküsü, günlük yaşamının üzerinde bir konumda bulunmaz. Aksine bu iki zaman düzeyi iç içe geçmiş bir biçimde deneyimlenir. Yani bireyin biyografisi günlük yaşamının içinde mevcuttur. Ayrıca gündelik zaman da yalnızca günlük eylemleri düzenlemekle kalmaz, bireyin yaşam zamanına da şekil verir. Bu bağlamda birey bugünden geçmişe baktığında, tüm önceki günlerinin kendi yaşam

öyküsü kapsamında tutarlı bir örüntü oluşturacak şekilde görür. Başka bir deyişle hem gününbirlik gündemler hem de biyografiler temelde gündelik zamanın belirlediği koordinatlarla kavranır. Diğer yandan bugün ile gelecek arasında da yaşam zamanı-gündelik zaman ekseninde bir ilişki kurulur. Birey geleceğe yönelik yaşam planlarını oluştururken, günlük rutinler kişiyi belirlediği hedefe ulaştıracak somut ve düzenleyici adımlar haline gelir. (Brose ve ark, 1993, s. 22; Berger ve Luckmann, 2008, s. 43).

Yaşam zamanı ve gündelik zaman arasındaki bu çok boyutlu ilişki, özellikle genç yaşlı emeklilerin zaman deneyimlerinde belirgin hale gelmektedir. Yaşlılık, doğrusal nitelikteki yaşam zamanının büyük bölümünün geride kaldığına ilişkin bir zamansal farkındalık oluşturmaktadır. Öte yandan yaşlılık kavramı başına “genç” sıfatı aldığı anda, ortalama yaşam süresinin uzamasına bağlı olarak yaşlılık döneminin içinde nispi bir gençliğe işaret eder. Ancak bu, zamanın geriye aktığını değil, yaşam zamanının doğrusal olarak ileriye doğru uzadığını gösterir. Bu durum yaşam zamanının sınırlılığının varoluşsal bir gerçeklik olarak sürdüğünü, fakat limitlerinin tarihsel zaman içinde dönüşebildiğini yansıtmaktadır.

Emeklilik, biyografik bağlam içerisinde yaşamın bu evresine yerleştiğinde gündelik zamanın kendisine göre düzenlendiği “mesai” gibi dışsal bir yapının yokluğu anlamına gelir. Gündelik zamanda benzer bir genişlemenin yaşandığı işsizlikte, yapılandırılmamış zamandaki artış “trajik bir armağan” olarak değerlendirilir (Jahoda vd., 1971, s. 66). Oysa uzun yıllar çalışmanın bir mükafatı olarak sunulan emeklilik, genellikle “hak edilmiş bir dinlenme dönemi” olarak algılanır. Yaşamların kariyer yıllarına damgasını vuran dışsal belirlenimin oluşturduğu zorunluluklar, ardından gelen emekliliği, bir özgürlük dönemi olarak olumlayan örtük bir anlam üretir (Denninger ve van Dyk, 2017, s. 34). Bu durum emekliliğin zaman egemenliği, zaman refahı, zaman milyonerliği gibi çeşitli şekillerde (Münch, 2014; Lessenich, 2024) tanımlanmasına yol açacak şekilde gündelik zamanda nitel bir değişime ve nicel bir artışa işaret etmektedir. Gündelik zamanda emeklilikle birlikte mesai saati kadar bir zaman nicel olarak artmakta ve bu zamanın niteliği de zorunlu zamandan serbest zamana doğru kategorik bir biçimde dönüşmektedir.

Bir sonraki bölümde, gündelik zamanın nasıl kurulduğu ve hangi zamansal unsurlardan oluştuğu mercek altına alınacak, genç yaşlı emeklilerin gündelik zaman deneyimlerine ilişkin analitik bir çerçeve sunulacaktır.

1.4.2. Gündelik Hayatta Zamansal Düzenlilikler

Zaman birbirini etkileyen ve birbirini içeren çeşitli zamansallıklardan oluşan karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu yapı, zamanlama, sıra dizim, tempo, ritim, süre gibi çeşitli bileşenlerden oluşur. Söz konusu zamansal bileşenler gezegenlerin hareketinden fizyolojik ritimlere, doğal çevremizden toplumsal örgütlenme biçimlerine kadar varoluşun her seviyesinde gözlemlenebilir. Bazen sorgusu z sualsiz kabul edilen bazen dayatılan, bazen apaçık bazen görünmez olan, bazen örtük bazen kurumsallaştırılmış olan, doğal olandan kültürel olarak inşa edilene kadar uzanan bu zamansal düzenlilikler farklı açıklık derecelerinde gündelik düzeyde bilinir. “Zaman duyargaları”¹⁹ olarak kavramsallaştırılan bu yapıda, birbirine nüfuz eden farklı zamansal öğeler deneyimlere şekil vermektedir (Adam, 1995, s. 17; Adam, 1998, s. 202).

Söz konusu zamansal bileşenler, yaşam zamanlarını düzenleme açısından da önem arz etmektedir.²⁰ Gündelik yaşamda da benzer şekilde tempo, süre, ardıllık, zamanlama, ritim gibi birbirine nüfuz eden zamansal öğeler ve bunların gündelik eylemlere yansımaları göz önünde bulundurulmadan gündelik zaman anlaşılamaz (Adam, 1998, s. 205).

En geniş anlamıyla zamansal düzenlilikler dört temel bileşenden oluşmaktadır. Bunlar sırası ile sıra dizimler, süreler, zamanlamalar ve sıklıklardır. Sıra dizimler ya da ardışıklıklar olayların ya da durumların hangi sırayla gerçekleştiğini ifade eder. Süreler olayların veya durumların ne kadar zaman aldığını belirtmektedir. Zamanlamalar bir olayın ne zaman gerçekleştiğini göstermektedir. Sıklık ise bir olayın hangi periyotlarda gerçekleştiğine ilişkindir. Sosyal olayları ve pratikleri şekillendiren zamansal düzenlilikler sıklıkla bağlayıcı normlar da meydana getirdiğinden büyük önem arz etmektedir (Zerubavel, 1985a, s. 1). Bu zamansal bileşenler kimi zaman faaliyetlerin

¹⁹ Zaman duyargaları (timescape), sosyo-çevresel olgu ve süreçleri anlamada ritimler, tempolar, zamanlamalar, değişimler ve olasılıkları merkeze alan bir kavramsal çerçevedir. Nasıl ki kent silüetleri veya deniz manzaraları gibi mekânsal manzara geçmişi ve şimdiye ait fiziksel izleri görünür kılıyorsa, zaman duyargaları perspektifi de yaşamın zamansal özelliklerini öne çıkarır. Bu bağlamda zaman duyargaları aracılığıyla, zamana dair uygulanagelen yaklaşımlar ve bağlamsal zamansal pratikler somut hale gelmektedir (Adam, 1998, s.10).

²⁰ Yaşam seyri perspektifinin temel ilkeleri ve kavramlarından bazılarının bu zamansal düzenlilikleri ortaya çıkarmak üzerine kurulu olduğu daha önce ele alınmıştı (bkz: bölüm 1.3.). Burada kısaca örneklendirmek gerekirse; bir birey lisans mezunu olmak için asgari 4 sene eğitim görür (süre), liseden mezun olmadan üniversiteye kaydolamaz (katı ardışık yapılar), 18 yaşında oy hakkı kazanır veya 65 yaşından önce emekli olamaz (standart zamansal konum) ya da her üç ayda bir iş değiştirmesi norm dışı kabul edilir (sıklık).

hızını içerecek biçimde “tempo”²¹ ve bir olayın gerçekleşip gerçekleşmediğini belirten “tahsis”i de içerecek şekilde ele alınmaktadır (Fine, 1996; Flaherty, 2011).

Zerubavel’in (1985a) sosyal yaşamın zamansal organizasyonu ile ilgili olarak çizdiği bu genel çerçeve daraltılarak gündelik zaman ölçeğinde de değerlendirilebilir. Zamansal düzenlilikler gündelik zamana ve rutin faaliyetlere uygulandığında kişilerin işleri ne zaman, ne sıklıkla, ne kadar süreyle ve hangi sırayla yapacağına yönelik bir sınıflandırma yapmaya olanak tanır. Rutinler temelinde deneyimlenen gündelik zamanın yaslandığı bu dört zamansal boyut hem ayrı ayrı hem de birlikte ele alınabilir. Süre bir etkinliği mutlak bir biçimde belirli bir zaman dilimi boyunca yapmak olarak anlaşılabilir. Örneğin her gün bir saat kitap okumak ya da kırk beş dakika koşmak bir süre rutinine işaret eder. Zamanlama, rutin bir eylemin hep aynı zamanda gerçekleştirilmesini ifade eder, mesela kahvaltıyı her gün 9’da yapmak buna bir örnektir. Sıklık kavramı ise belirli bir etkinliğin düzenli bir şekilde tekrarlayarak gerçekleştirildiğini belirtir. Örneğin her gün gazete okumak ya da günde üç kez ilaç almak, belirli sıklıkla tekrarlayan pratiklere örnektir. Sıra dizim ise rutin olarak bir etkinliğin belirli bir başka etkinlikle ardışık bir biçimde yapılmasıdır; yatmadan önce kitap okumak gibi. Gündelik zamansal deneyimleri şekillendiren rutinler tek bir zaman bileşeninden oluşabileceği gibi iki veya daha fazla bileşenden de oluşabilir. Çoklu zamansal öğelerden oluşan bir spor rutini ile bu durum örneklendirilebilir. Kişinin her salı ve perşembe spor yapması sıklık rutini, her zaman işten sonra yapılması sıra dizim rutini ve bir saat sürmesi süre rutini ile ilişkilendirilebilir (van Tienoven, 2018, s. 16.)

Gündelik yaşamı oluşturan rutin eylemler ile zamansal öğeler arasındaki ilişkinin yönü, literatürde tartışmalı bir konudur. Bir paradoksa dönüşen bu tartışmanın odak noktası pratiklerin mi zaman deneyimlerini biçimlendirdiği, yoksa zamansal deneyimlerin mi pratikleri şekillendirdiği sorusu olmuştur. Bu bağlamda iki zıt yöne kümelenen argümanları değerlendiren Southerton (2012), söz konusu ilişkinin öz-yinelemeli (rekursive) bir yapıya sahip olduğuna dikkat çekmektedir. Bu çerçevede, pratikler ile zamansallıklar arasındaki karşılıklı bağımlılık ilişkisi üç eksenle ele alınabilir. İlk

²¹ “Tempo” kavramı literatürde farklı şekillerde ele alınmaktadır. Kimi zaman faaliyetlerin sıklığını tanımlamak için (bkz: van Tienoven, 2018) kimi zaman ise doğrudan eylemlerin hızını ifade etmek üzere kullanılmaktadır (bkz: Fine, 1996). Ancak kavram, bilhassa güncel toplumsal hızlanma tartışmaları bağlamında yaşamın temposundaki artışa işaret etmektedir. Bu artış yalnızca daha az zamana daha çok şey sığdırmak maksadıyla faaliyetlerin hızlandırılmasını değil, aynı zamanda eylemlerin sıra dizimlerinde daha fazla eş zamanlılık arayışı ve çoklu görev (multitasking) stratejilerinin benimsenmesi gibi yönelimleri de kapsamaktadır (Rosa, 2020).

eksende zaman bir kaynak olarak görülmekte ve bir eylemin rutin hale gelebilmesi için belirli bir zaman dilimini işgal etmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Burada zaman tahsisleri eylemlerin rekabeti ile şekillenmektedir. İkinci eksen pratiklerin uygun bir biçimde yerine getirilmesinin belirli zamansal taleplerin karşılanmasına bağlı olduğunu belirtir. Farklı pratiklerin süre, zamanlama, sıklık, sıra dizim ya da eş güdüm gibi farklı zamansal ögelere gereksinim duyması, gündelik zamanın düzenlenmesine yol açmaktadır. Üçüncü ve son eksende ise kolektif zamansal ritimler, pratikleri çerçeveleyerek onların nasıl icra edileceğini şekillendirir. Diğer bir deyişle gündelik zaman, bireysel pratiklerin sosyo-zamansal yapılarla uyumlanması sonucu ortaya çıkar (van Tienoven, 2018, s. 16). Bu bağlamda emekliliğin gündelik zamanı nitel ve nicel olarak ne şekilde farklılaştırdığı ancak zamansal ögelere odaklanarak netleştirilebilir. Genç yaşlı emeklilerin gündelik zamanını oluşturan sıra dizim, süre, tekrarlama, zamanlama gibi unsurlar bir araya gelerek dışsal bir yapıya dayanmayan, öznenliğin daha belirleyici olduğu bir zaman düzeni meydana getirmektedir.

1.4.2.1. Sıra Dizim

Sıra dizim, zamansal düzenliliğin en belirgin biçimlerinden birini oluşturur. Mevsimlerin birbirini takip edişi, ayın değişen evreleri, tarımsal üretim döngüleri gibi örnekler doğal sıra dizimlere örnektir (Zerubavel, 1985a, s. 3). Toplumsal yaşamın bir bütün olarak düzenli ve öngörülebilir sıra dizimleri temelinde deneyimlendiğini savunan çok sayıda kuramsal yaklaşım bulunmaktadır. Örneğin, Durkheim ahlaki normların düzenli eylemleri teşvik ettiğini ve bu düzenliliğin işlevsel bir toplumun temel taşlarından birini meydana getirdiğini belirtmiştir. Weber ise modern toplumlarda artan rasyonelleşmenin, toplumsal etkileşimleri daha düzenli ve sıralı hale getirdiğine dikkat çekmektedir. Parsons, gündelik toplumsal hayatta eylemlerin sıra dizimini, toplumsal eylemin kurumsallaşması ile açıklar. Buna göre bireyler rolleri ve yükümlülüklerine bağlı olarak gündelik zamanlarını belirli bir sıra dizim çerçevesinde düzenlerler. Bu düşünce hattı daha sonra ayrıntılı bir biçimde Giddens tarafından geliştirilmiştir. Giddens zamansal bağlamı da dikkate alarak, toplumsal aktörlerin tekrar tekrar üretilen, belirli bir sıra düzeni içinde birbiri ile etkileşime girdiğini belirtmiş ve karşılaşmaları gündelik hayatın ardışık düzeni içinde yer alan ve bu düzene şeklini kazandıran birbirini izleyen etkinlikler olarak nitelendirmiştir. Söz konusu teorik perspektiflerin ortaklaştığı temel nokta, toplumsal sıra dizilerinin oluşumu ve düzenliliğinin, bireylerin gündelik yaşamlarını

şekillendiren beklentiler ve eylemler dizisini içselleştirmesine bağlı olduğunu ortaya koymaktadır (Cornwell, 2015, s. 22-23).

Eş zamanlılık ve ardışıklık yapıları gerek yaşam zamanı²² gerekse gündelik zaman açısından önemli belirleyicilerdir. Bireyler aynı anda yalnızca sınırlı sayıda şeyi birlikte yapabilirler. Dünyanın sabit zamansal yapısı, bedensel ritimler, toplumsal takvimler zorlayıcı bir güç uygulayarak olayları sınırlandırır. Dolayısıyla bireyler bazı şeyleri ertelemek bazılarına ise öncelik vermek mecburiyetinde kalmaktadır. Buna göre eylemlerin zaman içindeki sıralaması aciliyet derecesine göre belirlenmektedir. Schutz ve Luckmann (1974, s. 48), bunu “öncelikle öncelikler ilkesi” (principle of first things first) olarak adlandırır. Sıra dizim insanların birden fazla pratiği gerçekleştirebilme yeteneklerine ilişkin kısıtlarının yanı sıra, gerçekleştirilen her eylemin belirli bir süre gerektirmesini nedeniyle de bir gerekliliktir (Giddens, 2020, s. 149).

Buna ek olarak gündelik hayatın doğal zaman, biyolojik zaman, sosyal zaman ve içsel zamanın kesişiminde oluştuğunu vurgulayan Berger ve Luckmann bu farklı zaman düzeylerinin eş zamanlı tecrübe edilmediğini ve bunun bireysel düzeyde “bekleme” deneyimine yol açtığını belirtmektedir. Örneğin bir spor karşılaşmasına katılmak isteyen bir birey eğer sakatlanmışsa öncelikle dizinin iyileşmesini beklemelidir. Ancak iyileşme süreci tamamlanmış olsa bile bu müsabakaya katılmasının uygun olduğunu teyit eden evrakların ilgili kurumun onayından geçmesini beklemek durumunda kalabilir. Dolayısıyla sıra dizimi farklı zaman düzeyleri arasında uyumsuzluk ve “öncelikle öncelikler ilkesi”nden kaynaklanır ve bu da zamansal düzenin oluşumundaki temel unsurlardan birisidir (Brose vd., 1993, s. 20).

Gündelik yaşam bağlamında ele alındığında pratiklerin sıra dizimi, belirli bir ardıllık içerisinde gerçekleşen ilişkili eylemlere işaret etmektedir. Çeşitli ampirik araştırmalar sıra diziminin toplumsallığına yönelik somut kanıtlar sunmaktadır. Southerton (2006) hane dışından kişilerle gerçekleştirilen pratiklerin önceden düzenleme ve koordinasyon gereklilikleri nedeniyle daha sabit bir vasma sahip olduğunu vurgulamaktadır. Bununla bağlantılı olarak diğer pratikler, genellikle belirli zaman dilimlerine sabitlenmiş eylemlerden hareketle sıralanmaktadır. Bireylerin tek başına gerçekleştirdiği pratikler ise,

²² Yaşam zamanıyla bağlantılı olarak bireylerin yaşamlarındaki olayların ve geçişlerin nasıl şekillendiği anlamak için kullanılan sıra dizim analizi (sequence analyses) isimli yöntem, yaşamların zaman içindeki düzenini ve sırasını sistematik bir şekilde incelemeyi sağlar. Bu yöntem yaşam zamanı içindeki karmaşık dinamiklerin bireysel yaşam seyirlerini ne şekilde etkilediğini anlamak üzere kullanılmakta ve farklı yaşam alanlarının (iş, aile, eğitim, evlilik, boş zaman gibi) birbirine nasıl bağlandığını açıklamayı amaçlamaktadır (Mira ve Bernardi, 2022, s. 122-123).

gündelik yaşamın sıra diziminde ortaya çıkan zamansal boşluklara yerleştirilmektedir. Bu durum, yüksek oranda düzenlilik gösteren, rutinleşmiş eylemler için de geçerlidir. Rutinlerin gündelik zamanın sıra dizimindeki konumları açısından büyük ölçüde koşullu bir yerleşime sahip oldukları görülmüştür. Söz konusu araştırmanın bulgularına göre koşullu sıra dizim, özellikle anneler açısından daha belirgindir. Çünkü anneler, babalarla kıyaslandığında, çocukların günlük programına göre kendi programlarının sabit noktalarını daha fazla ayarlama ve gündelik sıra dizimlerini buna göre gerçekleştirme eğilimindedir. Diğer yandan yaşam zamanının gündelik zamanla ilişkisini teyit eder biçimde, yaşa ve bireyin yaşam seyrinde bulunduğu konuma bağlı olarak gündelik zamandaki sabit noktaların değişebildiği görülmektedir. Genç ve çocuksuz bireyler için zamansal açıdan sabit yerleşimli olan eylemler sosyal etkinlikler iken, daha yaşlı yetişkinlerin daha az sayıda sabit sosyal etkinliğe sahip olduğu görülmüştür.

Gündelik zamana yön veren kolektif sıra dizimleri hâlâ önemini korumakla birlikte, günümüz toplumlarında bunların bireyler üzerinde eskisi kadar bağlayıcı olmadığı ileri sürülmektedir (Southerton, 2012, s. 349). Bu durum kültürel, teknolojik ve kurumsal sınırlamalara rağmen öznenin icrasını olanaklı kılan bir esnekliği de beraberinde getirmektedir. Flaherty'nin (2011) "zaman çalışması" (time work) kavramı ile vurguladığı zamansal öznenin bir boyutu, yapılacak eylemlerin sırasının belirlenmesine yöneliktir. Böylece bireyler, olayların akışını kontrol etme ve yönlendirme fırsatı bulurlar. Bununla birlikte bireylerin zamansal sıra dizimlerde sınırsız bir öznenliğe sahip olmadığı da vurgulanmalıdır. Yukarıda vurgulanan zamansal sınırlamaların yanı sıra, başkalarının zamansal tercihleriyle etkileşime girilmesi de rutinleşmiş sıra dizimlerde çift yönlü olarak esnemelere ve yön değişikliklerine yol açabilir. Örneğin emekli bir birey her sabah kahvaltıdan sonra düzenli olarak yaptığı yürüyüşü, torunlarının ziyareti nedeniyle gün içinde farklı bir zamana kaydırabilir. Bu durumda yürüyüş gün içerisinde kahvaltıdan sonra öğle yemeğinden önce konumlanıyorken yer değiştirerek akşam yemeğinden sonra uykudan önce gerçekleşen bir etkinlik haline gelir.

Son yıllarda büyük ölçekli zaman kullanımı araştırmaları gündelik yaşamda olayların ve faaliyetlerin sıra diziminin ne şekilde gerçekleştiğine, diğer bir deyişle bireylerin hangi faaliyetleri nasıl bir sıralama ile gerçekleştirdiklerine yönelik analitik bir perspektif geliştirilmiştir. Bu çalışmalar gündelik hayatı oluşturan ücretli/ücretsiz iş, sosyal/kültürel faaliyetler, boş zaman, kişisel bakım gibi kilit unsurlara katılımın sıralamasının, bireyler açısından büyük bir yelpazede deneyimlendiğini ortaya koymuştur. Bu farklılıkların

kaynağı olarak toplumsal cinsiyet, sosyoekonomik statü, aile yapısı, çalışma koşulları ve kültürel bağlamlar gösterilmektedir (Cornwell ve ark, 2019, s. 310-311).

Gündelik zamana sıra-dizim perspektifinden yaklaşan ve yaşlılara odaklanan çalışmalar ise sayıca azdır. Ancak mevcut araştırmalar yaşlı bireylerin gündelik hayatın bileşenlerine ne kadar zaman ayırdığına yönelik ortalama dağılımların yaşlıların zaman kullanımında gösterdiği çeşitliliği gizlediğini göstermektedir. Örneğin hane içi emek açısından bakıldığında, sıra dizim analizi toplumsal cinsiyet faktörünün önemini göz önüne sermekte ve yaşlı kadınların gündelik zamanda sıra dizimlerini daha çok ev işi merkezli gerçekleştirdiğini göstermektedir. Bu toplumsal cinsiyet farklılığı aile yapısıyla birlikte değerlendirildiğinde ise kadınların da kendi içinde homojen olmadığına dikkat çekmektedir. Çok kuşaklı ailelerde yaşayan yaşlı kadınlar için, aile içinde daha genç kadınların bu işleri üstlenmesi nedeniyle ev işi önemli bir yapılandırıcı rol oynamamaktadır (Grapsa ve Posel, 2016, s. 731). Diğer bir örnek çok daha mikro bir seviyede yalnızca duş alma pratiğine odaklanarak yaşam zamanında bireyin bulunduğu konumun sıra-dizim üzerinde etkili olduğuna dikkat çekmektedir. Bu çalışma emekli bireylerin gündelik zamanlarında duş alma rutinlerinin sıralamasında hafta içi-hafta sonu gibi kolektif ritimlere dayalı olarak sistematik farkların belirgin biçimde görülmediğini belirtmektedir (Gram-Hanssen vd. 2020). Bu bulgular, gündelik zamana sıra dizimsel bir perspektiften yaklaşmanın, emekli yaşlılar arasında ücretli işin dışsal yapılandırması olmaksızın gündelik zamanın nasıl yapılandırıldığını ve faaliyetlerin zamansal açıdan hangi etkinlikler etrafında sıralandığını anlama noktasında önemli olduğunu göstermektedir.

1.4.2.2. Süre

Süre en genel şekliyle, başlangıç ve bitiş noktaları içeren bir faaliyetin yer aldığı zaman aralığı olarak tanımlanabilir. Bu tanımdan hareketle gündelik zaman içinde geniş bir ölçeğe yayılan birbirinden farklı deneyimlerin süre ile ilişkilendirildiği görülebilir. Örneğin en geniş ölçekte gündüz ve gece birer süre ifadesidir. Gündüz işe gitmeyi ve işten dönmeyi ifade eden süre “çalışma günü” ya da “mesai” olarak adlandırılabilir. Ölçek biraz daha küçüldüğünde işe gidiş ve dönüş süreleri ayrı zaman dilimleri olarak tanımlanabilir. Bunun yanı sıra, bazı ifadeler doğrudan bir zaman aralığı belirtmeseler de belirli bir süre anlamını içkin olarak taşıdıklarından zamansal bir anlam taşır (Evans, 2004, s. 109). ‘Bir kahve içimi’ ya da ‘akşam oturması’ gibi kelime öbekleri süreye ve

süre beklentilerine referans verir ve dolayısıyla sosyal zaman çerçevesinde değerlendirilebilir.

Süre bir zamansal düzenlilik unsuru olarak ele alındığında, pek çok faaliyetin görece sabit sürelerle sınırlı olmasına atıfta bulunur. Diğer zamansal öğelerde olduğu gibi, süre kavramı da farklı yönleriyle ele alınabilir. Örneğin süre, iki farklı ülke arasındaki uçuşun süresinin gösterdiği gibi teknolojik ya da bir hamilelik sürecinin gösterdiği gibi biyolojik olarak sınırlandırılmış olabilir. Bununla birlikte sosyo-zamansal düzenlilik açısından ele alındığında sabit süre varsayımlarının çoğunlukla geleneksel olduğu ve süreye dair kabullerin pek çoğunun toplumsal olarak inşa edildiği anlaşılmaktadır. Buna bağlı olarak süreler, resmi olarak belirlenmedikleri hallerde dahi, bireyin zamansal deneyimi üzerinde normatif bağlayıcılıklar oluşturmaktadırlar (Zerubavel, 1985a, s.7). Bu bağlamda Türkçe’de bir ziyaretin beklenenden kısa sürmesini ve zamansal normlara aykırılığını ifade eden “ateş almaya gelmek” deyiminin yaygın kullanımının da işaret ettiği gibi gündelik yaşamda süreye ilişkin beklentiler sosyal zamanın önemli bir bileşenidir. Benzer biçimde toplumsal etkileşimlerin her birinin kendine özgü süre normları olduğu ve bunların kısa ya da uzun olarak nitelendirildiği görülebilir. Örneğin hastane ziyaretlerinin kısa tutulması bir görgü kuralıdır, buna mukabil bir doğum günü organizasyonunun çok daha uzun sürmesi beklenir. Süre ayrıca sembolik bir anlam da taşır. Bir kişiye veya etkinliğe ayrılan süre, ona verilen önceliğin ve önemin göstergesi olarak değerlendirilir. Diğer taraftan, bireyler zamana ilişkisel bir değer de atfederler. Kendilerine ne kadar zaman ayrıldığına bakar ve süreyi kendilerine verilen önemin sembolik bir taşıyıcısı olarak okurlar (Zerubavel, 1987, s. 344).

Öznel zaman deneyimleri açısından da süre zamansallığın önemli bir bileşenidir. Bireyler belirli bir zaman dilimini kısa ya da uzun olarak algılayabilmekte ya da öznellik sergileyerek zaman algılarını manipüle etmeye yönelik bilinçli tercihler yapabilmektedir (Flaherty, 2011, s. 13.). Ancak kimi durumlarda da koşullar, bireyin herhangi bir müdahalesi olmaksızın süreyi olduğundan kısa ya da uzun deneyimlenmesine yol açabilir. Zamanın olduğundan hızlı geçtiğine yönelik anlatılar görece sınırlıdır çünkü bireyler hızlanmış zaman deneyimlerini unutmaya daha yatkındır. Bununla birlikte algılanan sürenin uzamasına, bir diğer deyişle zamanın daha yavaş geçtiği algısına yol açan deneyimlere dair anlatılar daha çeşitlidir. Acı çekme hali, şiddet ve tehlike ile karşı karşıya kalma, beklemek ve can sıkıntısı hissetmek, meditasyon yapmak veya yoğun bir şekilde odaklanmak, şoka maruz kalmak ve yeni bir durumla karşılaşmak bireyler için zamanın uzamasına yol açan koşullardan bazılarıdır. Algılanan süre toplumsal

gerçekliğin farklı alanları arasında geçiş yapıldığında değişir. Bu değişim, öznel zamanın sosyal bağlamını anlamak açısından önemlidir (Flaherty, 1999, s. 43). Örneğin kırk beş dakikalık bir iş toplantısı stres veya can sıkıntısı nedeniyle daha uzun algılanabilirken, arkadaşlarla geçirilen aynı süre çok daha kısa geçmiş gibi hissedilebilir.

Ayrıca sosyal bağlam yalnızca öznel zaman algısını değil, nesnel süreleri de etkilemektedir. Bu doğrultuda, başkalarının eş zamanlı katılımını gerektiren etkinlikler genelde daha uzun süreli olarak deneyimlenmektedir. Buna karşın, tek başına gerçekleştirilen pratikler genellikle daha kısa sürelidir. Hane üyeleriyle gerçekleştirilen etkinlikler de başkalarıyla gerçekleştirilen etkinliklere benzer biçimde eğer önceden planlanmış ise, görece daha uzun süreye sahiptir (Southerton, 2006).

Nesnel saat zamanına odaklanan zaman günlüğü çalışmaları, gün içerisinde belirli pratiklere ayrılan süreyi dakika cinsinden ölçerek kapsamlı süre analizlerine olanak tanımaktadır (Southerton, 2006, s. 437). Bu gelenekteki araştırmalar, nesnel süre ölçütünü referans alarak gündelik zamanın sosyal organizasyonu hakkında hatırı sayılır bir literatür oluşmasını sağlamıştır. Sosyo-ekonomik ve demografik farklılıkların gündelik zamanda neye ne kadar süre harcadığı üzerinde belirleyici olduğunu gösteren bu yazın, ücretli ve ücretsiz emeğin toplumsal cinsiyet temelli ayrımı, bilgi teknolojilerinin gündelik zamandaki payı gibi başlıklar üzerinden süre deneyimlerinin gündelik zamanların heterojenliğinin göstergesi olarak değerlendirilebileceğini göstermektedir (Cornwell ve ark, 2019).

Gündelik zamanın süre öğesi de tıpkı diğer zamansal öğeler gibi emeklilikle birlikte başkalaşım geçirmektedir. Yaşam zamanının bu noktasında, önceki yıllarda gündelik zamanı yapılandıran “mesai süresi” başka süre veya sürelerle dönüşmektedir. Bu bağlamda, ücretli çalışmadan boşalan zamanın ne kadarının neye ayrıldığı, yaşlılık ve emeklilikte gündelik zaman pratiklerini şekillendiren önemli bir belirleyici haline gelmektedir.

Yaşlılıkta zaman kullanımına odaklanan karşılaştırmalı araştırmalar, ev işlerine ayrılan zaman açısından bakıldığında cinsiyet, yaş ve kültürel bağlamın önemli bir farklılık kaynağı olduğunu göstermektedir. Yaşlı kadınlar erkeklere göre, daha fazla zamanlarını ev işlerine ayırmakla beraber, yaşlandıkça bu süre azalmaktadır. Erkeklerde ise aksine istihdam sonrası yaşamda ev işlerine ayrılan süre artmaktadır. Aktif boş zaman etkinlikleri de genç yaşlılıkta gerek kadınların gerekse erkeklerin işten artan zamanlarını yönlendirdikleri bir alan olmakla beraber cinsiyetler arası fark önemini korumaktadır. Ulusal bağlam da mesaiden ayrılan sürenin hangi alana kaydırıldığına ilişkin farklılıklar

oluşturmaktadır. Örneğin İtalyan kadınlar emeklilikte zamanlarını daha çok ev işlerine kanalize ederken, Hollandalı kadınlar aktif boş zaman etkinliklerini tercih etmektedir. Ancak aktif boş zaman etkinliklerine daha genel bir bakış, ücretli işten ayrılan zamanın yalnızca küçük bir kısmını kapladığını göstermektedir. Diğer bir deyişle emeklilikle birlikte mesai süresi büyük ölçüde pasif zaman etkinliklerine bölüştürülmüş sürelerle dönüşmektedir. Pasif etkinliklerde yaş, cinsiyete göre daha önemli bir değişken haline gelmektedir. Yaş arttıkça gündelik zamanda pasif etkinliklere ayrılan süre de önemli ölçüde artmaktadır (Gauthier ve Smeding, 2003). Yaşlıların zaman kullanımına yönelik araştırmalardan elde edilen bu bulgular, toplumsal cinsiyetin, ulusal bağlamın ve yaşın gündelik zamanın öğelerinden olan süre üzerinde doğrudan farklılıklar oluşturduğunu yansıtmaktadır.

1.4.2.3. Zamanlama

Zamansal düzenliliğin üçüncü ögesi zamanlamadır. Bir şeyin ne zaman yapıldığı sorusuna cevap veren zamanlama, bazen “zamansal konum” olarak da adlandırılır. Zamansal konum ve zamanlama kavramlarının birbirini ikame eder biçimde kullanılması, özünde zamanlamanın, olayları ve eylemleri süregiden zamansal deneyimin akışı içinde bir yerde konumlandırmak anlamını taşımasından kaynaklanır (Flaherty, 2011, s. 80). Bu doğrultuda zamanlama, olayların ve faaliyetlerin rutin biçimde belirli -genellikle de standart- zaman dilimlerine sabitlenmesi olarak tanımlanabilir. Bu tür zamansal konumlar, günün belirli saatlerine işaret edebileceği gibi, haftanın belirli günleri, yılın belirli zamanları ya da daha geniş olan yaşam zamanı perspektifinden bakıldığında yaşamın belirli dönemlerini de ifade edebilir. Gündelik zaman açısından ise daha dar bir biçimde, belirli bir program dahilinde günün belirli saatlerinde icra edilen rutin pratiklere atıfta bulunur (Zerubavel, 1985, s. 7).

Diğer yandan, toplumsal yaşamda eylemlerin “zamanlama”sı yalnızca saatle değerlendirilmez, sosyal kodlar olarak algılanarak da anlam kazanır. Gün içerisinde veya hafta boyunca bazı zaman dilimleri daha “özel” olarak addedilir ve bu özel zaman aralıklarına yerleştirilen faaliyetlere daha büyük bir önem gösterilir. Örneğin öğle yemeğine kıyasla, akşam yemeğinde yapılan bir buluşma farklı anlamlara sahiptir. Benzer bir şekilde, cumartesi günü yapılan bir plan, haftanın daha kişisel bir bölümüne denk geldiğinden taraflar arasındaki yakınlığı ima ederken, pazartesi günü yapılan bir buluşma aynı sembolik anlamı taşımaz.

Bir etkinliğin zamansal konumunun katılığı da bir sosyal kod olarak değerlendirilebilir. Başlangıç saati 09.20 olarak belirlenen bir etkinliğe, başlangıcı saat 5 civarı gibi esnek bir ifadeyle belirlenen bir etkinliğe kıyasla daha fazla resmiyet atfedilir. Ayrıca bir pratiğin zamansal konumu itibari ile ne kadar planlı bir biçimde gerçekleştirildiği ona verilen önemin yansıması olarak kabul edilir. Bu da günlük rutinine zamansal olarak sabitlenmiş pratiklerin, spontane veya “arta kalan” zamanlarda yapılanlara göre daha fazla önemseddiği anlamına gelir (Zerubavel, 1987, s. 345).

Nesnel olarak bir pratiğin ne zaman gerçekleştiğini belirten “zamanlama”, sosyal zaman açısından değerlendirildiğinde çok daha geniş bir anlam dağarcığıyla ilişkilendirilebilir. Bu açıdan zamanlama salt saate referans veren bir zaman ögesi olmaktan çıkar ve eylemlerin toplumsal önemi ile kişilerarası ilişkilerdeki anlamını yansıtan bir gösterge haline gelir. Bu bağlamda zamansallığın diğer boyutlarına kıyasla sosyal etkileşimlerde “zamanlama” daha stratejik bir unsur olarak değerlendirilir. Belirli şeylerin ne zaman yapılması gerektiği kadar ne zaman yapılmaması gerektiğine dair yazılı olmayan, yaygın bir sosyal bilgi dağarcığı mevcuttur (Flaherty, 2011, s. 94). Örneğin bireyler e-posta ile kural olarak 7/24 sınırsız bir biçimde erişilebilir olmasına rağmen, e-posta gönderimine ilişkin zamanlamalar, günün ve haftanın kolektif zamansal ritimlerine uyumlu bir biçimde gerçekleştirilmektedir. Bu bağlamda çalışma ve uyku saatleri arasındaki dönüşümlülüğe dayanan sosyo-zamansal ritimlerin varlığı, e-posta gönderimlerinin zamanlamasında da kendini göstermekte ve böylelikle hafta sonları ve gecenin geç saatlerinde e-posta trafiğinin daha az olmasına neden olmaktadır (Flaherty ve Seipp-Williams, 2005).

Günlük eylemlerin zamanlaması, hane içi iş bölümünün ve diğer üretken etkinliklerin eş güdümü ve sosyal ilişkilerin koordinasyonu açısından belirleyici öneme sahiptir (Cornwell ve ark, 2019, s. 314). Zamanlama ile yakından ilişkili olan eş zamanlama (senkronizasyon) kavramı ise, gündelik zaman deneyimlerinde gerek faaliyetlerin gerekse başkalarıyla paylaşılan zamanların eş güdümüne işaret etmektedir. Bu noktada faaliyetlerin rutinliği ve düzenliliği ile başkalarının katılımını ne ölçüde gerektirdiği, senkronizasyon açısından kritik iki faktör olarak ön plana çıkmaktadır. “Başkaları” bu bağlamda, hane içinden kişiler ve hane dışından kişiler olarak ikiye ayrılabilir. Özellikle hane dışından kişilerle gerçekleştirilen etkinliklerin eş zamanlamasını sağlamak, hane içindekilerle gerçekleştirilen etkinliklere göre daha fazla koordinasyon ve düzenleme gerektirmektedir. Hane içindekilerle gerçekleştirilen etkinliklerde ise, eğer faaliyet rutin değilse ve düzenlenme sıklığı azsa, önceden düzenleme ihtiyacı artmaktadır. Televizyon

izlemek, kitap okumak gibi tek başına gerçekleştirilen pratikler ise istisnai haller dışında eş zamanlamayı daha az gerektirir (Southerton, 2006, s. 444).

Başkalarıyla gerçekleştirilen pratiklerin eş zamanlaması sadece zamanlama açısından değil, süre ve sıra dizim üzerinde de sonuçlar oluşturur ve yukarıda vurgulandığı gibi söz konusu pratiğin sıklığı ile de bağlantılıdır. Örneğin, arkadaşlarla yenilecek bir akşam yemeği, yiyecek temini ve hazırlığı gibi ilişkili pratiklerin sıra dizimini, ortak ve uygun bir zaman belirlenmesi yoluyla eş zamanlamayı ve etkinliğin tüm katılımcılar için uygun belirli bir zaman aralığında gerçekleşmesi yoluyla süreyi aynı anda etkilemektedir (Southerton, 2012, s. 344).

Hane içi ve dışı pratiklerin eş zamanlaması ve koordinasyonu toplumsal cinsiyet açısından belirgin bir farklılığa yol açmaktadır. Aile üyelerinin farklı zamansal taleplerini eş zamanlama becerisi genelde kadınların zamanının özgül bir niteliği olarak göze çarpmaktadır. Bu noktada tek tek hane üyelerinin gündelik zaman deneyimlerinin yanı sıra, zamansal koordinasyon merkezinin kadın olduğu bir aile zamanından söz edilebilir. Aile zamanı birden çok kişinin gündelik zamanının eş güdümünü gerektirdiğinden oldukça karmaşık bir yapıdadır. Ailenin zaman çizelgesi ebeveynlerinin çalışma saatlerinin veya çocukların eğitim ve/veya boş zaman etkinliklerinin toplumsal normlardan saptığı hallerde daha da karmaşılaşma eğilimindedir. Özellikle küçük çocukların olduğu hanelerde anneler, her bir aile üyesinin zamansal taleplerini eş güdümlemekle kalmaz, ayrıca tüm ailenin bir arada olacağı zaman boşluklarını da oluşturmak görevini üstlenirler (Jurczyk, 1998, s. 295-296). Bu durum kadınların ve erkeklerin gündelik zaman içerisinde süre açısından bakıldığında hemen hemen eşit boş zamana sahip olmalarına rağmen, eş güdüm gereksiniminin kadınların boş zamanlarının niteliğini farklılaştırarak daha kesintili hale getirdiğini göstermektedir. Erkekler ise aksine, boş zamanlarını daha saf ve kesintisiz bir biçimde deneyimlemektedir (Bittman ve Wajcman, 2000). Eş zamanlama sorumluluğu kadınların gündelik zamanı açısından belirgin bir biçimde sınırlayıcıken, diğer yandan bu sorumluluğa bağlı olarak kadına aile içinde bir iktidar pozisyonu da kazandırmaktadır (Jurczyk, 1998, s. 296). Bu çelişkili durum, zaman ve güç ilişkisinin yalnızca belirlenen/belirleyen dikotomisi çerçevesinde ele alınamayacağını göstermekte, gündelik zamanda gri mikro iktidar alanlarının varlığına işaret etmektedir.

Gündelik zaman içerisinde sabit bir zamansal konumda olma eğilimi gösteren pratikler, başkalarının ortak katılımını gerektiren, dolayısıyla başkalarına karşı yükümlülük içeren ve koordinasyona ihtiyaç duyan pratikler ile kişisel bağlılığın önemli olduğu pratiklerdir.

Bu noktada yaşam seyrinin ileri aşamalarında yaşlılıkla beraber yaşamın “boş yuva” evresine geçilmesi bakım sorumluluğunu azaltır. Bu durum yaşlıların, bağımlı çocuğu olan kişilere kıyasla gündelik yaşamda daha az senkronizasyon gerekliliği ile karşılaştığı anlamına gelmektedir. Ayrıca bazı pratikler diğerlerine nazaran daha fazla sabit zamanlama gerektirmektedir. Özellikle spor, sanat gibi belirli pratiklere yüksek düzeyde bağlılık o pratiğin günlük veya haftalık programda sabit bir zamansal konum edinmesine yol açmaktadır (Southerton, 2006, s. 450). Söz konusu bağlamlar, gündelik yaşamda “zamanlama”nın, genç yaşlılar için aktif uğraşların varlığına ve topluma katılım şekline göre değişebileceğine işaret etmektedir.

1.4.2.4. Sıklık

Zamansal düzenliliğin dördüncü ögesi olan sıklık, bir eylemin ya da faaliyetin belirli aralıklarla, düzenli bir ritim oluşturacak şekilde tekrarlanmasını ifade etmektedir. Bu bağlamda sıklık, periyodisite, frekans ve ritim gibi kavramlar birbiriyle ilişkilidir ve zaman zaman birbirinin yerine, aynı olguyu ifade eder biçimde kullanılmaktadır.

Sıklık, yalnızca bireylerin gündelik zaman deneyimlerine değil, aynı zamanda sosyal yaşamın yapılandırılmasına da yön vermektedir. En geniş ölçekte yaşamın ritmik yapısını belirleyen gün, hafta, yıl gibi sosyal döngülerden söz edilebileceği gibi, daha mikro sosyal ritimlerden de bahsedilebilir. Dünya’nın 24 saatte bir kendi eksenini etrafında dönmesini ifade eden gün ya da kökeni bir yerleşim yerinde hangi sıklıkla pazar kurulduğuna dayanan hafta kavramları²³ makro sosyal ritimlere örnek olarak gösterilebilir (Sorokin ve Merton, 1937, s. 625). Bununla birlikte, toplumsal yaşam yalnızca makro ölçekli ritimlerle değil, aynı zamanda gündelik yaşamı oluşturan mikro ölçekli düzenliliklerle de şekillenmektedir. Zerubavel (1985a, s. 11), mikro sosyal ritimlerin yapay ve geleneksel boyutuna dikkat çekerek, hastanelerde ilaç verme zamanlarının biyolojik değil, yuvarlanmış ve toplumsal olarak belirlenmiş zaman aralıklarına göre (rutin olarak her altı saatte bir veya her dört saatte bir) düzenlenmesini bu duruma örnek gösterir.

Sıklık kavramı, gündelik zaman düzeyinde bir olayın veya faaliyetin periyodik bir biçimde meydana geldiğine işaret etmektedir. Bu yönüyle, zamansal düzenlilik ve

²³ Gün ve yıl kavramları astronomik döngülere dayanmaktayken, hafta kavramı bunların aksine doğal döngülerden bağımsız ve doğrudan toplumsal bir kökene sahiptir. Bu yapay niteliği haftayı, zamanın yalnızca astronomik temellerle şekillendiğine ilişkin yaygın inanışa karşı güçlü bir argüman haline getirmiştir (Sorokin ve Merton, 1937). Hafta kavramının toplumsal kökeni üzerine detaylı bir inceleme için bkz: Zerubavel (1985b).

rutinlerle yakından bağlantılıdır. Örneğin yemek yemek, yüksek düzenlilik ve tekrar sıklığına sahip bir eylemdir. Gündelik yaşamda daha seyrek ama düzenli tekrarlayan eylemler olduğu gibi (örneğin erkekler için tıraş olmak ya da kadınlar için saç kestirmek), sık yapılan ama düzenli olmayan etkinlikler (örneğin telefonla konuşmak gibi) de bulunmaktadır. Bu doğrultuda, eylemlerin sıklığının gerçekleştiği sosyal bağlama göre şekil aldığı görülmektedir. Hane üyeleriyle veya tek başına gerçekleştirilen gündelik pratikler, hane dışındaki kişilerle gerçekleştirilen pratiklere kıyasla daha düzenli ve ritmiktir. Örneğin, çocuklarla her öğleden sonra parka gitmek, her akşam yatmadan önce kitap okumak gibi bireysel ve hane içi eylemler düzenli ve sabit bir sıklıkla gerçekleşirken, arkadaşlarla sinemaya gitmek gibi bir pratik sık gerçekleşse bile düzenliliği daha azdır (Southerton, 2006, s. 443).

Ayrıca bireyler deneyimlerin ve eylemlerin sıklığını kontrol etmeye ve kişiselleştirmeye çalışırlar. Bir şeyin olmasına ne sıklıkla izin verildiği veya bir şeyin ne sıklıkla olmasının sağlandığı bireylerce zamansal özneliliğin hareket sahası içinde görülmektedir. Diğer yandan pratiklerin sıklığına ilişkin öznel kararlar farklı zamansal normlar gözetilerek toplumsal bir bağlam dahilinde alınmaktadır. Örneğin yetiştirilmesi gereken bir işin yarattığı zaman baskısı farklı bir pratiğin sıklığı azaltılarak telafi edilebilir. Diğer bir deyişle sıklıklar hem değişen ihtiyaçlara hem de başka ihtiyaç ve arzulara göre değiştirilebilmektedir. Bu durum, bireylerin hem kendilerinin hem başkalarının eylemlerinin sıklığını kontrol etmeye çalışmalarına yol açtığı gibi, eylemlerin sıklığının artırılması veya azaltılması yoluyla zamanla ilgili bir öz-yönetime de işaret edebilir (Flaherty, 2011, s.36).

Yaşlıların veya emeklilerin gündelik yaşamına odaklanan araştırmalar, genellikle bugüne ve belirli faaliyetlere yoğunlaşmaktadır. Oysa gündelik zamanla öz-yinelemeli ilişkisi göz önüne alındığında, pratiklerin ötesine geçerek zamanın nasıl deneyimlendiğine yönelmek ve geçmiş zamana uzanan biyografik bağlamı dikkate almak, yaşlılık ve emekliliğe yönelik kavrayışı geliştirmek üzere alternatif bir pencere açmaktadır. Emeklilik ve yaşlılığın bir araya gelişi hem bir fırsat hem de sınırlama haline gelerek, gündelik zamanı ve onu oluşturan öğeleri dönüşüme uğratmakta, dışsal yapıların aksine bireyi kendi zamanını kendi tercihleriyle belirleme durumunda bırakmaktadır. Bu durum, zamansal anlamda bir refaha yol açtığı kadar, dışsal zaman yapılarının kaybı nedeniyle ortaya çıkan boşluğun nasıl doldurulacağının bilinmediği bir duruma da yol açabilmektedir. Söz konusu gerekçe ile, genç yaşlı emeklilerin gündelik zamanlarında neyi hangi sıra ile deneyimledikleri, neye ne kadar zaman harcadıkları, neyi ne zaman ve ne sıklıkla

yaptıkları zamansal düzenliliğin bu dönemde ne şekilde değiştiğine ve inşa edildiğini anlamak için rutinleri oluşturan zamansal öğelere daha yakından bakmak bir gereklilik haline gelmektedir. Böyle bir yaklaşım yalnızca genç yaşlı emeklilerin gündelik zamanına odaklanmak anlamına gelmeyip, yaşam zamanıyla kurduğu bağlantıları açıklamayı da olanaklı kılar.

1.5. Türkiye’de Genç Yaşlılık

Genç yaşlılığın literatürde ilk kez Neugarten (1974) tarafından görece sağlıklı, görece zengin, geleneksel iş ve aile sorumluluklarından özgürleşmiş, daha iyi eğitim almış ve siyaseten daha aktif bir grup olarak tanımlandığı belirtilmişti. Bu bölümde Türkiye’de genç yaşlılığa ilişkin bir resim sunmak amacıyla çeşitli kurum ve kuruluşların açıkladığı istatistiklere başvurulacaktır. Genç yaşlıların nüfus içindeki ağırlığı, sağlık durumları ve eğitim düzeyleri, siyasal katılımları, ekonomik durumları, emekli oranı gibi çeşitli ana başlıklar üzerinden ele alınması ve böylelikle söz konusu olgunun Türkiye bağlamındaki mevcudunun ortaya konulması hedeflenmektedir. Bu amaçla kronolojik yaş ölçütü olarak 65-74 yaş aralığı referans kabul edilecek ve genç yaşlılık olarak ele alınacaktır. 75+ yaş grubu ise ileri yaşlılık ya da geç yaşlılık olarak kabul edilerek, genç yaşlılarla kıyaslanacaktır.

Yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki oranı demografik açıdan oldukça önemli bir göstergedir. Nüfusun yaşlanması açısından, yaşlı nüfusun toplam nüfusa oranının %10’u geçmesi önemli bir eşik kabul edilmektedir. Birleşmiş Milletler’e göre, bu oran aşıldığında, ilgili toplum “çok yaşlı” ülkeler arasında sınıflandırılmaktadır (Kumtepe, 2018). Türkiye bu eşiği 2023 itibarıyla aşmış (TÜİK, 2024a) ve “çok yaşlı” ülkeler arasında yer almaya başlamıştır. Nüfusun gelecekteki durumuna yönelik yapılan projeksiyonlar nüfusun hızla yaşlanma eğiliminin devam edeceğini öngörmektedir. Bu bağlamda, yalnızca yaşlı nüfusun toplam oranı değil, yaşlanan nüfusun kendi içindeki cinsiyet dağılımının da ortaya konması bir gerekliliktir.

Yaşlı nüfusa cinsiyet dağılımı açısından bakıldığında, kadın ve erkek yaşlı nüfus arasındaki dengenin kadınlar lehine oransal bir biçimde yoğunlaştığı dikkati çekmektedir. Bu durum yalnızca Türkiye’ye özgü değildir. Dünyanın hemen hemen tüm ülkelerinde yaşlı nüfusun çoğunluğunu kadınlar oluşturmaktadır. Literatürde “yaşlılığın kadınsallaşması” (ya da feminizasyonu) olarak adlandırılmakta olan bu durumun

gerekçesi olarak kadınların genellikle erkeklere göre daha uzun yaşaması gösterilmektedir (Venn vd., 2011).

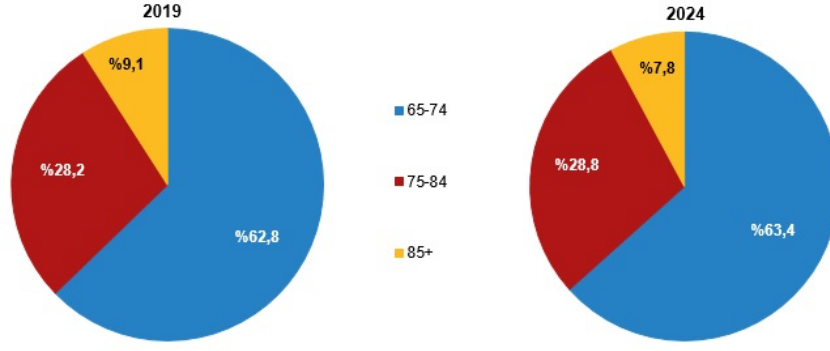
Tablo 2. Cinsiyete göre yaşlı nüfus, yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki oranı ve gelecek projeksiyonları: 2020-2050

Yıl	Yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki oranı (%)		
	Toplam	Erkek	Kadın
2020	9,5	8,4	10,6
2021	9,7	8,6	10,9
2022	9,9	8,8	11,0
2023	10,2	9,1	11,4
2024	10,6	9,5	11,8
2030	13,5	12,2	14,8
2040	17,9	16,3	19,4
2050	23,1	21,2	24,8

Kaynak: İstatistiklerle Yaşlılar, 2024 (TÜİK, 2025a)

Tablo 2, geçmiş yılları ve geleceğe ilişkin projeksiyonları içermekte ve yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki oranını cinsiyetler arasında karşılaştırmalı olarak ele alma imkânı sağlamaktadır. 2030 yılı ve sonrasına dair projeksiyonlar, yaşlı nüfusun hızla artacağını ve 2050 itibarıyla toplam nüfusun yaklaşık olarak çeyreğini yaşlıların oluşturacağını öngörmektedir. Ayrıca yaşlı nüfusun feminizasyonuna dair eğilim de sürmeye devam edecektir.

Yaşlanan Türkiye nüfusuna yaş grupları özelinde bakıldığında 65-74 yaş aralığında yer alan “genç yaşlı”ların, toplam yaşlı nüfus içerisinde en büyük paya sahip olan yaş grubu olduğu görülmektedir. Güncel istatistiklere göre 2024 itibarıyla Türkiye’de 5.775.432 genç yaşlı bulunmaktadır. Bu sayı toplam yaşlı nüfusun %63,4’ünü, Türkiye nüfusunun ise yaklaşık %6,74’ünü oluşturmaktadır (TÜİK, 2025a; TÜİK, 2025b).

Grafik 1. Yaş grubuna göre yaşlı nüfus oranı, 2019, 2024

Kaynak: İstatistiklerle Yaşlılar, 2024 (TÜİK, 2025a)

2019 ve 2024 yılları arasında yaşlı nüfusun içerisinde yaş grubuna bağlı değişime bakıldığında, genç yaşlıların yaşlı nüfus içerisinde payının arttığı görülmektedir. Yaşlı nüfusun büyük bölümünün genç yaşlılık dönemindeki bireylerden meydana gelmesi, bu yaşam evresinin yalnızca demografik olarak değil sosyolojik olarak ele alınmasının gerekliliğini vurgulamaktadır.

Tablo 3. Yaş grubuna göre yaşlı nüfus ve oranı, 1935-2100²⁴

Yıl	Oran %	
	65-74 yaş	75+ yaş
2019	62,8	37,2
2020	63,8	36,2
2021	64,7	35,3
2022	64,5	35,5
2023	64,0	36,0
2024	63,4	36,6
2030	61,7	38,3
2040	55,5	44,5
2050	53,3	46,7

Kaynak: İstatistiklerle Yaşlılar, 2024 (TÜİK, 2025a)

Bununla birlikte yaşlı nüfusun kendi içindeki kompozisyonuna dair projeksiyonlar, 2030 ve özellikle 2040 sonrasında itibaren dördüncü yaş olarak sınıflandırılan 75+ yaş grubunun ağırlığının artacağını göstermektedir. Bu durum yaşlılığın derinleşeceği anlamına gelmekte ve genç yaşlılık dönemini iki açıdan etkileyebilme potansiyeli

²⁴ Tabloda yer alan oranlar 65-69, 70-74, 75-79, 80-84 ve 85+ yaş grupları için ayrı ayrı belirtilen verilerin birleştirilmesi suretiyle araştırmacı tarafından hesaplanmıştır.

taşımaktadır. İlk olarak genç yaşlılar giderek artan bir biçimde bakım ihtiyacının istatistiksel olarak önemli ölçüde yükseldiği ileri yaştaki ebeveynlerinin bakım sorumluluğunu üstlenmek mecburiyetinde kalabilecektir. İkinci olarak ise, bugünün genç yaşlıları ileride 75 yaş ve üzeri yaş grubunun bir parçası olacakları için, onların bugünkü zaman deneyimleri sadece genç yaşlılıkla sınırlı kalmayıp, yaşlılığın kırılabilirlik ve bakım ihtiyacının arttığı ileri evresini nasıl karşılayacakları açısından da belirleyici olacaktır. Bu nedenle genç yaşlılık, yaşlılığın yalnızca başlangıç evresi değil, yaşlılığın farklı dönemlerini anlamada kilit bir dönem olarak ele alınmalıdır.

Eğitim, genç yaşlılık açısından belirleyici bir göstergedir. Neugarten (1974), genç yaşlıların giderek daha fazla eğitim aldığını, ileri yaşlılara göre çok daha iyi eğitilmiş bir nüfus grubu olduğunu belirtmiş ve genç kuşaklar ile genç yaşlılar arasındaki eğitim farklılıklarının giderek azalacağını öngörmüştür. Eğitim açısından bakıldığında yaşlı nüfusun giderek daha eğitilmiş hale geldiği açıktır. Nitekim 2019 yılında okuma yazma bilmeyen yaşlıların toplam yaşlı nüfusa oranı %16,9 iken bu oran 2023'te %12,5'e gerilemiştir. Yükseköğretim mezunu yaşlıların oranı 2019'da %7 iken, 2023'e gelindiğinde %8,7'ye çıkmıştır. Ortaokul ve lise veya dengi okul mezunları toplam yaşlı nüfusun 2019'da 14,8'ini oluşturmaktayken, 2023'te bu oran %19,4'e yükselmiştir (TÜİK, 2025a). Veriler yaşlılar arasında yaş grubu temelli bir ayrıma dayanmamakla birlikte, yaşlıların eğitim düzeyindeki artışın yaşlılar arasında yeni katılan bireylerin yani genç yaşlıların bir kısmının, daha eğitilmiş olduğunu dolaylı olarak ortaya koymaktadır. Genç yaşlılık, yetişkinlikle bağımlı yaşlılık arasında bir yaşam evresi olarak yeni bir fenomeni temsil etmektedir. Bu açıdan belirleyici bir ölçüt, genç yaşlıların, yaşlı nüfusun içerisinde nispeten daha sağlıklı bir grup olmasıdır. Genel sağlık durumu açısından bakıldığında, genç yaşlılar arasında sağlık durumunun kötü ve çok kötü olduğunu belirtenlerin oranı 23,1 iken, ileri yaşlılarda bu oran %38,5'e yükseldiği görülmektedir.

Tablo 4. Yaş grubu ve cinsiyete göre kişilerin belirttiği genel sağlık durumu

Yaş grubu	Cinsiyet	Toplam	Çok iyi	İyi	Orta	Kötü	Çok kötü
65-74	Toplam	100,0	1,5	25,3	50,1	20,7	2,4
	Erkek	100,0	2,3	31,2	47,7	16,6	2,1
	Kadın	100,0	0,9	20,0	52,1	24,3	2,7
75+	Toplam	100,0	0,8	14,3	46,4	31,5	7,0
	Erkek	100,0	1,0	19,6	47,1	27,1	5,1
	Kadın	100,0	0,6	10,8	45,8	34,5	8,3

Kaynak: Türkiye Yaşlı Profili Araştırması, 2023 (TÜİK, 2024b).

Genç yaşlılık ve ileri yaşlılık arasında hem temel günlük yaşam ölçeği bileşenlerine göre hem de bakıma ihtiyaç anlamında önemli farklılaşmalar bulunmaktadır. Bu veriler, fiziksel olduğu kadar bilişsel olarak da genç yaşlılığın ileri yaşlılıktan ayrıldığını ve sağlık kısıtlamalarının genç yaşlılar için daha az belirleyici olduğunu göstermektedir.

Tablo 5. Yaş grubu, cinsiyet ve Lawton-Brody Enstrümental Günlük Yaşam Ölçeği bileşenlerine göre yaşlıların bağımsızlık durumu

Yaş grubu	Cinsiyet	Telefon kullanma	Kendi alışverişini yapabilme	Yemeğini kendi hazırlayabilme	Ev temizliği yapabilme	Yolculuk yapabilme	Parasal işleri yapabilme
65-74	Toplam	93,0	68,1	72,9	87,3	87,0	84,5
	Erkek	96,2	82,0	65,6	84,8	93,1	93,8
	Kadın	90,3	55,8	79,3	89,5	81,5	76,2
75+	Toplam	72,5	31,6	39,9	57,5	57,2	55,2
	Erkek	80,6	50,1	39,1	59,8	70,9	74,1
	Kadın	67,1	19,4	40,4	56,0	48,0	42,6

Kaynak: Türkiye Yaşlı Profili Araştırması, 2023 (TÜİK, 2024b).

Lawton-Brody ve KATZ gibi ölçekler, yaşlı bireylerin fiziksel ve bilişsel yetilerine bağlı olarak günlük yaşam aktivitelerini ve bu faaliyetleri gerçekleştirirken bağımlılık derecelerini belirlemektedir. Bunlardan KATZ, banyo yapma, kişisel bakım, giyinme, yer değiştirme, idrar tutma ve beslenme gibi en temelde düzeyde günlük yaşam aktivitelerini değerlendirmeye yarayan bir ölçektir. Lawton-Brody ise ikinci düzey bir ölçek olup ara günlük yaşam aktivitelerini ölçmektedir. Bunlar finansal işlemleri gerçekleştirebilme, ev işi yapabilme, telefon kullanabilme, seyahat edebilme, alışveriş yapabilme gibi daha karmaşık görevlerdir (Güzel vd., 2023; Arık vd., 2015).

Tablo 6. Yaş grubu, cinsiyet ve KATZ Günlük Yaşam Aktiviteleri Ölçeği bileşenlerine göre yaşlıların bağımsızlık durumu

Yaş grubu	Cinsiyet	Kendi başına banyo yapabiliyor	Kendi başına giyinebiliyor	Kendi başına tuvaletini yapabiliyor	Kendi başına yataktan kanepeye geçebiliyor	Tuvaletini tutabiliyor	Yemeği kendi başına yiyebiliyor
65-74	Toplam	94,5	95,8	96,9	96,5	89,6	98,2
	Erkek	95,9	96,5	97,7	97,4	92,1	98,4
	Kadın	93,2	95,2	96,2	95,8	87,5	98
75+	Toplam	72,2	78,3	83,6	84,1	71,5	90
	Erkek	80,5	83,6	87,8	88,3	76,4	91,5
	Kadın	66,6	74,8	80,7	81,3	68,2	89

Kaynak: Türkiye Yaşlı Profili Araştırması, 2023 (TÜİK, 2024b).

Bu bulgular, hem temel günlük yaşam aktiviteleri ve öz bakım becerisi açısından hem de daha karmaşık görevler bakımından her bir gösterge düzeyinde genç yaşlılar ve ileri yaşlılar arasında önemli bir ayrışma olduğunu göstermektedir. Cinsiyet açısından bakıldığında, hane içi emeğe dayalı görevler haricinde erkekler her iki yaşlı grubunda da gündelik yaşamlarında daha bağımsız iken (75+yaş grubunda ev temizliği yapabilenlerin oranının erkeklerde kadınlardan fazla olması hariç tutulursa), özellikle 75+ yaş grubundaki kadınlarda bağımsızlık oranında ciddi bir gerileme söz konusudur.

Bununla bağlantılı olarak 75+ yaş grubunda evde bakım desteğine ihtiyaç, 65-74 yaş grubuna kıyasla belirgin bir biçimde artmaktadır (TÜİK, 2024). 65-74 yaş grubunda evde bakım desteğine ihtiyaç duyanların oranı %10,5 iken bu oran 75+ yaş grubunda %26,9'a yükselmektedir. Bu veriler yaşlılığın kendi içerisinde bağımlılık/bağımsızlık açısından analitik bir biçimde ikiye bölünmesinin istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılaşmadan kaynaklandığına işaret etmektedir. Diğer yandan bakıma ihtiyaç bakımından da her iki yaş grubunda cinsiyetler arası kayda değer bir farklılık mevcuttur. Kadınlar erkeklere göre daha fazla evde bakım desteğine ihtiyaç duymaktadır.

Tablo 7. Yaş grubu ve cinsiyete göre evde bakım desteğine ihtiyaç duyan yaşlılar

Yaş grubu	Cinsiyet	Evde bakım desteğine ihtiyacı var	Evde bakım desteğine ihtiyacı yok
65-74	Toplam	10,5	89,5
	Erkek	7,9	92,1
	Kadın	12,8	87,2
75+	Toplam	26,9	73,1
	Erkek	21,5	78,5
	Kadın	30,4	69,6

Kaynak: Türkiye Yaşlı Profili Araştırması, 2023 (TÜİK, 2024b).

Son 12 ay içindeki fiili duruma bakıldığında, evde bakım desteği almanın genç yaşlı ve ileri yaşlı gruplar arasında oransal açıdan değişiklik gösterdiği ve cinsiyetler arasındaki farklılıkların belirgin olduğu görülmektedir. Evde bakım desteğine duyulan ihtiyaç ile fiilen destek alanlar arasındaki makasın açıklığı gerek genç yaşlı gerek ileri yaşlı gruplarında bakım desteğine erişimin istenen düzeyde olmadığına göstergesi olarak ele alınabilir. Örneğin 75+ yaş grubunda neredeyse her üç yaşlı kadından biri evde bakım desteğine ihtiyaç duyduğunu belirtmiş olmasına rağmen, yalnızca her on yedi kadından biri bu desteğe ulaşabilmiştir.

Tablo 8. Yaş grubu ve cinsiyete göre son 12 ay içinde evde bakım desteği alma durumu

Yaş grubu	Cinsiyet	Toplam	Evde bakım desteği almış	Evde bakım desteği almamış
65-74	Toplam	100,0	1,1	98,9
	Erkek	100,0	0,7	99,3
	Kadın	100,0	1,4	98,6
75+	Toplam	100,0	5,1	94,9
	Erkek	100,0	4,1	95,9
	Kadın	100,0	5,8	94,2

Kaynak: Türkiye Yaşlı Profili Araştırması, 2023 (TÜİK, 2024b).

Veriler, genç yaşlılık döneminin yaşlılık içerisinde görece daha bağımsız ve görece daha sağlıklı bir dönem olduğunu teyit etmektedir. Bu bağlamda, genç yaşlılığın zamanın daha özerk deneyimlenmesine olanak tanıyan bir yaşam evresi olduğu değerlendirilebilir. Nitekim KATZ ölçeğindeki temel günlük yaşam aktivitelerinde ve Lawton-

Brody ölçeği ile değerlendirilen daha karmaşık görevlerde 65-74 yaş arasındaki genç yaşlı bireylerin hem fiziksel hem de bilişsel açıdan daha bağımsız olduğu doğrulanmaktadır. Söz konusu bulgular, bireyin zamanını kendi talep, ihtiyaç ve tercihleri doğrultusunda istediği biçimde deneyimlemesi açısından önem taşımaktadır.

İleri yaşlılarda ise fiziksel ve bilişsel düzeyde bağımsızlığın giderek azalması, gündelik zamanda özerkliği sınırlandıran bir durum olarak dikkate alınmalıdır. 75+ yaş grubunda artan bakım ihtiyacı zaman kullanımını fiziksel ve bilişsel sınırlara tabi kılmamanın yanı sıra, zaman deneyimlerini bakım gereksinimi ölçüsünde üçüncü kişilerin müdahalesi ile şekillenir hale getirmektedir. Bu durum yaşlı grupları arasında karşılaştırma yapıldığında, ileri yaşlılıkta zaman deneyimlerinin bakım ihtiyacına bağlı olarak zorunlulukla, genç yaşlılıkta ise daha çok özerklikle ve isteğe bağlılıkla karakterize olabileceğini göstermektedir. Dolayısıyla genç yaşlılık, yetişkinlikle bağımlı yaşlılık arasında bir geçiş evresi olmanın yanı sıra emekliliğin de etkisiyle zamansal bağımsızlığın en yoğun biçimde deneyimlendiği yaşam evresi olarak tanımlanabilir.

Genç yaşlılara ilişkin yaş temelli tanımlamalar yapılsa da en önemli ve ayırt edici özellikleri emekli olmalarıdır. Genç yaşlılığın yaşamın ileri yıllarında zaman refahının deneyimlendiği özel bir dönem haline gelmesi, sağlıklı yaşam beklentisindeki artışın yanı sıra, daha uzun yılların emekli olarak geçirilmesi ile de ilgilidir. Sözlük tanımı “belirli bir süre çalıştıktan sonra kanunlar gereği işi ile ilgisi kesilerek kendisine aylık bağlanmış olan kimse” olan emekli kavramı (TDK, t.y.) zamansal olarak en genel haliyle çalışarak geçirilen bir dönemi yani bir süreyi ve bunun ardından gelen bir yaşam geçişini yani emeklilik dönemine girmeyi ifade eder.

Türkiye’de emekliliğe ilişkin yasal düzenlemelerin uzun ve karmaşık bir tarihi bulunmaktadır. Burada oldukça detaylı olan bu konunun yalnızca yaş ekseninde ana hatlarıyla ortaya koyulması ile yetinilecektir. Yaş temelli emeklilik düzenlemesi açısından önemli bir değişiklik 08.09.1999 tarihinde yürürlüğe giren 4447 sayılı Kanun ile yapılmıştır. Bu tarihten önce yaş şartı zorlayıcı olmadığından, prim gün sayısı ve hizmet süresi şartını sağlayan kadınlar 38, erkekler ise 43 yaşında emekli olabilmekteydi (Durmaz, 2023, s. 37). Söz konusu kanun değişikliği ile zorunlu emeklilik yaşı kadınlar için 58, erkekler için ise 60 olarak belirlenmiştir. 2048 yılından itibaren ise, kadın ve erkeklerin yaşlılık aylığına hak kazanma yaşının kademeli bir biçimde artarak eşitlenmesi ve 65 yaşa sabitlenmesi öngörülmektedir. Güncel olarak emekli aylığına hak kazanmak için hizmet süresi, prim gün sayısı ve yaş haddi olmak üzere zamana dayalı üç temel

düzenleme mevcuttur. Bunlar sırası ile; 25 yıl, 9000 gün ve kadınlar için 58, erkekler için 60 yaşına ulaşmış olmaktır (Sosyal Güvenlik Kurumu, SGK, t.y.).

OECD (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü) verileri Türkiye’de normal emeklilik yaşının diğer üye ülkelere göre bir istisna olduğunu ortaya koymaktadır. 22 yaşında işgücü piyasasına dahil olan bir kişinin kesintisiz bir kariyer sürdürmesi halinde emekliliğe hak kazanabileceği yaşı ifade eden “normal emeklilik yaşı”nın OECD ortalaması, kadınlar için 63,6 yaş iken erkekler için 64,4 yaştır. Türkiye ise güncel durumda normal emeklilik yaşının en düşük olduğu OECD ülkesidir. 2022 yılında kadınlar için normal emeklilik yaşı 49 iken, erkeklerde 52 olmuştur. (OECD, 2023a, s. 142). 2022 yılında iş gücüne katılan bir bireyin emekli olacağı yaşı ifade eden “gelecekteki emeklilik yaşı” göstergesinin ise OECD ortalaması erkekler için 66,3, kadınlar için 65,8 yaştır. Türkiye gelecekteki emeklilik yaşının en fazla yükseleceği ülke olacak ve emeklilik yaşı erkekler için 52’den 65’e, kadınlar için ise 49’dan 63’e çıkacaktır (OECD, 2023a, s. 144).

İşgücü piyasasından fiilen çıkış yani bir diğer deyişle fiilen emeklilik yaşının OECD ülkeleri ortalaması 2017-2022 döneminde kadınlar için 63,1 erkekler için ise 64,4 yaş olarak gerçekleşmiştir. Türkiye’de ise aynı dönem için fiili emeklilik yaşı ortalaması kadınlar için 60,2, erkekler için ise 61,5 yaştır ve kadınların fiilen işgücü piyasasından çıkış yaşı 2002-2022 yılları arasında yarım yaş kadar azalma eğilimi göstermiştir. (OECD, 2023a, s. 190-191).

OECD’nin (2023a, s. 193) 2022 yılına ilişkin verileri iş gücü piyasasından ayrıldıktan sonra beklenen yaşam süresine dair verileri, Türkiye’de erkekler için 18,1 yılın, kadınlar için ise 23,6 yılın emekli olarak geçirildiğini göstermektedir. Bu durum genç yaşlılık döneminin tamamen emeklilikle örtüştüğünü göstermesi açısından önemlidir.

OECD (2023a, s. 198-199) 2020 yılı verilerine göreli yoksulluk²⁵ açısından bakıldığında genç yaşlılar arasında yoksulluğun, ileri yaşlılara göre daha az olduğu görülmektedir. OECD ortalaması, göreli yoksulluk oranı genç yaşlılar²⁶ için %12,5 iken, ileri yaşlılar için %16,6’dır. Türkiye için ise bu oranlar sırası ile, %11,9 ve %17’dir. Bu rakamlar yaşlılıkta yoksulluğun emeklilik süresi ilerledikçe ve yaşla birlikte arttığını göstermektedir. Bu çalışma açısından önemli olan, genç yaşlılığın yaşlılık yıllarının görece maddi olanakların daha geniş olduğu bir dönemini temsil etmesidir. Emeklilikle

²⁵ OECD uluslararası karşılaştırmalarda yoksulluğu göreli bir kavram olarak kabul etmekte ve yoksulluk eşiği olarak, bir ülkenin ortalama hane halkı gelirinin %50’sini referans almaktadır (2023, s. 198).

²⁶ OECD genç yaşlı sınıflandırmasında 66-75 yaş aralığını, ileri yaşlılıkta ise 75 üzeri yaşı temel almıştır.

ilgili bir diğer önemli husus, kişinin iş ile ilgisi kesildikten sonra gelir kaybını telafi etmek üzere aylık almaya hak kazanmasıdır. Yaşlılık/emeklilik aylığı “yaşın ilerlemesi nedeniyle çalışma gücünün azalması sonucu gelir kaybına uğrayan sigortalıların geçimlerini sağlamak amacıyla kurulmuş yaşlılık sigortasından bağlanan aylık” olarak tanımlanmaktadır (SGK, t.y.).

5510 sayılı Kanun kapsamında bir işverenin emrinde hizmet akdiyle çalışanlar ile kamu idarelerinde kamu görevlisi olarak çalışanlar yani sırası ile 4/1-a kapsamındaki emekliler ile 4/1-c kapsamındaki emekliler başkası nam ve hesabına çalıştıklarından araştırmanın odaklandığı grubu temsil etmektedir. 4/1-b emeklileri ise kendi ad ve namına çalışanlardan oluşmakta olduğundan, çalışmanın kapsamının dışında kalmaktadır. Sosyal Güvenlik Kurumu’nun (2023) yayımlandığı veriler, 4/1-a kapsamında yaşlılık aylığı alan genç yaşlıların sayısının toplam 1.702.053 kişi olduğunu, bunların 372.648’inin kadınlardan, 1.329.405’inin ise erkeklerden oluştuğunu göstermektedir. Buna göre, hizmet akdiyle çalıştıktan sonra emekli olanların %21,89’u kadın iken, %78,11’i erkektir.

Tablo 9. SGK: 4/1-a kapsamında aylık alanların yaş, cinsiyet ve aylık türüne göre dağılımı

Yaş	Yaşlılık aylığı		
	Erkek	Kadın	Toplam
65	164.724	46.689	211.413
66	142.005	41.512	183.517
67	186.839	46.945	233.784
68	171.865	47.017	218.882
69	140.258	39.893	180.151
70	118.540	34.778	153.318
71	109.078	31.858	140.936
72	86.865	26.391	113.256
73	118.415	31.826	150.241
74	90.816	25.739	116.555

Kaynak: Sosyal Güvenlik Kurumu istatistik yıllığı: Aylık ve gelir alan istatistikleri (SGK, 2023).

4/1-c kapsamında yaşlılık aylığı alan genç yaşlılar ise toplam 663.082 kişidir. Bunlardan 195.559’u kadın, 467.523’ü ise erkektir. Buna göre kamu görevlisi olarak çalıştıktan sonra emekli olan genç yaşlılık dönemindeki kişilerin %29,49’u kadın, %70,51’i erkektir.

Tablo 10. SGK 4/1-c kapsamında aylık alanların yaş, cinsiyet ve aylık türüne göre dağılımı

Yaş	Yaşlılık aylığı		
	Erkek	Kadın	Toplam
65	46.727	24.322	71.049
66	43.984	23.652	67.636
67	60.575	25.507	86.082
68	58.822	25.095	83.917
69	55.059	21.408	76.467
70	55.714	18.050	73.764
71	40.467	16.623	57.090
72	32.207	14.117	46.324
73	41.976	14.574	56.550
74	31.992	12.211	44.203

Kaynak: Sosyal Güvenlik Kurumu istatistik yaylığı: Aylık ve gelir alan istatistikleri (SGK, 2023).

Hizmet akdi kapsamında emekli olanlar ile kamudan emekli olanlar cinsiyet açısından kıyaslandığında, her iki istihdam biçiminde de erkekler lehine bir sayısal üstünlüğün olduğu ve emeklilerin çoğunluğunun erkeklerden oluştuğu ifade edilebilir. Kadınlar açısından bakıldığında ise dikkat çekici olan iki istihdam türü arasında temsiliyete dair oransal bir farklılık olmasıdır. Hizmet akdi ile emekli olan kadınlar sayıca daha fazla olsalar da kadınların kamu görevlisi olarak emekli olma oranı, hizmet akdi ile emekli olma oranına göre daha yüksektir. Genç yaşlı emekliler arasındaki cinsiyet dengesizliğinin istihdama daha yüksek oranda katılan kadın kuşakları emeklilik çağına ulaştıkça kapanacağı öngörülebilir.

Hukuki düzenlemeler ve mevcut durum göz önüne alındığında Türkiye’de bugün fiili emeklilik ve yasal emeklilik arasındaki açıklığın giderek kapanacağı ve emekliliğin giderek artan bir biçimde genç yaşlılık ile özdeşleştirileceği yorumu yapılabilir. Bu açıdan, Batı’da birbirinden giderek ayrılan emeklilik geçişi ve yaşlılık, Türkiye’de tersine bir seyir izleyerek gelecekte daha fazla örtüşmeye başlayacaktır. Böylelikle emekliliğin bir yaşam seyri olayı olarak yaşlılığa geçiş açısından muğlak statüsü giderek netleşerek, genç yaşlılık döneminin zamansal olarak başlangıç noktası haline gelecektir. Türkiye’de emekliliğin yaşlılığa giderek yakınsayacak olması, bu iki olgunun birlikte düşünülmesini gerektirmekte ve genç yaşlılığı gerek sosyal politikaların geliştirilmesi gerekse yaşlanma çalışmaları açısından önemli bir pozisyona yerleştirmektedir.

Sonuç olarak veriler ışığında genç yaşlılığın yalnızca demografik bir sınıflandırma olmadığı, sağlık, eğitim, emeklilik ve göreceli yoksulluk gibi çeşitli değişkenlerin birlikte ele alınması gereken çok boyutlu bir toplumsal olgu olduğu belirtilmelidir. Özellikle genç yaşlılık evresinin ileri yaşlara göre sağlık açısından görece daha bağımsız olması, emeklilik sonrası serbestleşen zaman üzerinde bireysel olarak seçeneklerin daha fazla değerlendirilmesine imkân tanımaktadır. Ayrıca yaşam seyrinin emeklilik yaşına dair düzenlemelerle daha fazla kurumsallaşmasının öngörülmesi, yaşlılık ve emekliliğin birlikte düşünülmesini gerektirmektedir. Bu yönüyle genç yaşlılık, emeklilikle birlikte bireyin zaman deneyimlerini yeniden şekillendiren, yaşlanma sürecinde ise daha özerk bir yaşam aralığı olarak merkezi bir önemi haiz bir ara dönem olarak Türkiye’de yaşlılığın geleceği açısından dikkatle ele alınmalıdır.

2. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

2.1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Kapsamı

Bu araştırma, genç yaşlıların emekliliğin getirdiği yapılandırılmamış gündelik zaman artışı ile azalan yaşam zamanını nasıl bağdaştırdığı ve bu durumun zamansal deneyimlerini nasıl etkilediği sorusunu cevaplandırmayı amaçlamaktadır. Böylelikle bir yaş grubu olarak genç yaşlıların bireysel zaman deneyimlerine ve bu yaşam evresinin kendine özgü zamansal dinamiklerine dair bilgi üreterek olağan görülen ve olağan görüldüğü ölçüde ihmal edilen zaman konulu toplumsal araştırmalara bir katkı sağlanması hedeflenmektedir.

Çocukların erken yaşta okullaşma oranındaki artış göz önünde alındığında günümüzde kurumsal zaman düzenlemeleri tarafından sınırlandırılmamış ve toplumsal anlamda meşru addedilen serbest zamanın yaşam seyrinin giderek daralan bir bölümünü kapladığı hatta ancak yaşlılıkta ve emeklilikle tecrübe edilebileceği söylenebilir.²⁷ Çocukluk ve gençlik yıllarında serbest zaman, eğitim kurumlarının zamansal çerçevesinin dışındaki zamanı tanımlar. Yetişkinlik yıllarında ise serbest zaman, çalışma zamanından arta kalan zamana dönüşür. Çalışmak hayatın merkezi bir bölümünü öylesine kaplar ki emeklilikten sonra yaşamın olup olmadığı gerek popüler kültürde gerekse akademik yayınlarda (örneğin Kets de Vries, 1995) sorunsallaştırılır. Türkiye’de emekliliğe yönelik düzenlemelere itirazı ifade eden “mezarda emeklilik” sloganı da benzer bir fikre yaslanır. Oysa ki soru geriye dönük olarak şöyle de sorulabilir: “Emeklilikten önce yaşam var mı?” Sosyolojik araştırmalarda da sıkça kullanılan iş-yaşam dengesi kavramı, çalışma ile geçen yetişkinlik yıllarında yaşamın iş zamanının dışında yaşandığına dair zımni bir kabulü içerir. Yaygın bir algıya göre “yaşam” emeklilik yıllarına kadar ötelenir. Emeklilik yaşa bağlı olarak çalışma hayatından çıkışı ve mesai mefhumunun bireyin ufkundan uzaklaşmasını çoğu durumda kalıcı olarak tesis ederek, işi bu denklemden çıkarır. Böylelikle bireyin tüm zamanını bir “yaşam” zamanına dönüştürür. Rosa (2019) demografik ve ekonomik gelişimlere karşın emeklilik yaşının yükseltilmesine ciddi bir toplumsal direnç gösterilmesinin “yaşamın çalınması” fikrinden kaynaklandığını belirtmektedir. Bu bağlamda yaşam zamanı perspektifinin daraldığı bir yaşam evresinin

²⁷ Türkiye’de okul öncesi kurumların sayısı yirmi yıllık bir zaman zarfında üç katın üzerinde bir artış göstermiş, bununla bağlantılı olarak 2014-2020 yılları arasında ise 3-5 yaş aralığında olan çocukların okullaşma oranı -henüz OECD ortalamasının altında olsa da- büyük ölçüde artmıştır (OECD, 2023b).

gerçek anlamda “yaşam zamanı”na dönüşmesi genç yaşlı emeklilerin zaman deneyimlerini anlamak için yürütülecek bir araştırma için önemli bir fırsat sunar.

Çalışmanın odağının genç yaşlı emekliler ile sınırlandırılmasının üç ana gerekçesi bulunmaktadır. İlk olarak bu çalışmada bireysel zaman en geniş şekliyle yaşam zamanı ve gündelik zaman şeklinde ikili bir tasnife tabi tutulmuştur. Bu sınıflandırmayı takiben, yaşam zamanı ile gündelik zaman arasında zıt bir zamansal durumun²⁸ nasıl deneyimlendiğine yönelik araştırmacının ilgisi doğrultusunda, azalan yaşam zamanı perspektifini çalışmaya yansıtmak üzere *genç yaşlılık*; yapılandırılmamış gündelik zaman artışını incelemek için ise *emeklilik* çalışmaya dahil edilmiştir. Son olarak genç yaşlılık ve emekliliğe odaklanılmasının bir diğer nedeni, bireyin bu dönemde fiziksel ve bilişsel olarak kısıtlı ve başkalarına bağımlı olmaması, aynı zamanda kurumsal zamanın bağlayıcı, sınırlandırıcı ve zamansal anlamda yapılandırıcı yönüne tabi olmamasıdır. Bu durum zamansal özelliğin en yoğun şekilde açığa çıkması için uygun bir zemin oluşturmaktadır.

Bireylerin şimdiki zaman deneyimleri, biyografik geçmişleriyle sıkı bir ilişki içerisindedir. İleri yaşam yıllarında zaman deneyimlerini anlamayı hedefleyen bu çalışmada geçmiş zaman deneyimlerinin de ele alınması amaçlanmıştır. Buradan hareketle katılımcıların geçmişine ilişkin asgari bir zamansal ortaklık sağlayacak şekilde konunun sınırlandırılması gerekmiştir. Bu bağlamda ortak bir biyografik örüntü olarak çalışma yıllarında “bir işverene bağlı olarak tam zamanlı çalışan” bireylerin emeklilik deneyimlerinin odağa alınmasına karar verilmiştir. Kariyer yıllarında tam zamanlı çalışmaya bağlı olarak dışsal olarak yapılandırılmış katı gündelik zamandan, emeklilik yıllarında dışsal olarak yapılandırılmamış esnek zamana geçişin yarattığı zamansal kontrastın çalışmaya derinlik kazandıracağı düşünülmesi bunda etkili olmuştur. Bu şekilde, geçmiş zaman deneyimlerinin belirli bir kalıbı, bireyin şimdiki sosyal statüsü ve yaşam evresinin ortak bir paydada buluşturulması hedeflenmiştir. Türkiye’de yasal emeklilik yaşı ile fiili emeklilik yaşı arasındaki farkın yüksek olması nedeniyle

²⁸ Zıt zamansal durum kavramı “Entgrenzte Zeit und kontinuierliche Leistung: zur Erosion des Wochenendes” [Sınırsızlaşan Zaman ve Sürekli Performans: Haftasonunun Erozyonu Üzerine] başlıklı makalelerinde bireysel dinlenme zamanları ile kolektif dinlenme zamanları arasındaki uyumsuzluğa işaret etmek üzere Ermert ve Rinderspracher (1987) tarafından tanımlanmıştır. Bu çalışmada ise “zıt zamansal durum” emekli yaşlıların yaşam zamanı kısalırken serbestçe kullanabilecekleri gündelik zamanlarındaki artışın meydana getirdiği zıtlığı ifade etmek üzere kullanılmıştır.

araştırmaya dahil olacak katılımcıların fiili emeklilik yaşları kendi beyanları doğrultusunda esas alınmıştır.²⁹

Genç yaşlılık evresinin hangi kronolojik yaşla çerçeveleneceğine ilişkin literatürde belirli bir uzlaşma bulunmamaktadır.³⁰ Ancak bu çalışmada genç yaşlılık 65-74 yaş ile sınırlandırılmıştır. Bu seçim kronolojik yaş ve yaşlılığı ilişkilendiren pek çok çalışmada olduğu gibi bir ölçüde itibaridir. Bununla birlikte belirlenen kronolojik yaş aralığının niçin tercih edildiğinin açıklanması bu sınırlandırmanın kaynağını bir miktar aydınlatılabilir. Bu araştırmanın 65-74 yaş arası bireylerin zaman deneyimlerinin esas almasının ilk gerekçesi bu yaş aralığındaki yaşlıların Türkiye nüfusunun istatistiksel anlamda en büyük yaşlı grubunu temsil etmesidir. Ayrıca daha ileri yaştaki yaşlı nüfusta kadınlar lehine bir cinsiyet dengesizliği de oluşmaktadır. Bir başka gerekçe 75 yaş ve üzerindeki yaşlılarda hastalık ve bakım gereksinimlerinin istatistiksel olarak önemli ölçüde artması ve bu durumun zamansal deneyimleri sınırlayacağına ilişkin varsayımdır. Bu bağlamda çalışmanın odağında bulunan toplumsal grup;

- a) Yaşamın genç yaşlılık evresinde bulunan,
- b) Emekli ve fiilen tam zamanlı çalışmayan,
- c) Yaşamının çalışma yıllarını bir işverene bağlı tam zamanlı çalışan olarak geçirmiş kişilerden oluşmaktadır.

2.2. Araştırmanın Önemi

Türkiye'nin demografik olarak hızla yaşlanması ve yaşlı nüfusun artış eğiliminin önümüzdeki yıllarda da devam edeceğinin öngörülmesi, yaşlanma çalışmalarının önemini giderek artırmaktadır. Nüfusun grileşmesine ³¹ bağlı olarak, fen bilimlerinde ve sosyal bilimlerde yaşlıları ve yaşlanmayı merkeze alan çalışmalar çoğalmıştır. Nitekim lisansüstü çalışmalarda, özellikle 2008 yılından itibaren yaşlılık çalışmaları hız kazanmış ve sosyoloji alanında bu konuda yazılan tezler son yıllarda artış göstermiştir (Alaydın, 2019). Bununla birlikte yaşlanma ve yaşlılık çalışmalarında yakalanan nicel artış

²⁹ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verileri yaşlı erkek nüfusun %20'sinin yaşlı kadın nüfusun ise %6,1'inin işgücüne katıldığını göstermektedir. Bu durum araştırmaya katılacak bireylere ilişkin yasal emeklilik yaşı yerine fiili emeklilik yaşının bir kriter olarak gözetilmesinin daha isabetli olacağını göstermektedir (TÜİK, 2025a).

³⁰ “Yaşlılığın Yeni Evreleri: Genç Yaşlılığın Keşfi” başlıklı bölümde kronolojik yaş ve diğer unsurlar detaylı bir biçimde ele alınmıştır.

³¹ Nüfusun grileşmesi kavramı yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki payının artışı ve doğum oranlarının azalmasına mukabil genç nüfustaki azalmayı, buna bağlı olarak yaşanan demografik dönüşümü ifade etmektedir (Peterson, 1999).

eğiliminin, niteliksel derinlik açısından paralel bir seyir izlemediği ifade edilmektedir. Bu noktada “yaşlıları araştırmak” ile “yaşlanma araştırması yapmak” arasında önemli ayrım yapılmaktadır. Türkiye’deki çalışmalar genellikle ilkinde yönelmekte ve belirli bir kronolojik yaş grubu olarak sınıflandırılan yaşlı bireylerin sağlık ve bakım ihtiyacı ekseninde şekillenmektedir (Arun, 2018, s. 58). Yapılan çalışmalar tematik olarak çeşitlense de göç, kuşaklararası ilişkiler, yerinde yaşlanma, dulluk, toplumsal cinsiyet ve yaşlılığın feminizasyonu gibi konular gereken ilgiyi görmemektedir (Alaydın, 2019, s. 70).

Bu tematik ilgi eksikliği, yaşlanma ile zamanın kesişimine odaklanan araştırmalar için daha belirgindir. Türkiye’nin demografik dönüşüm süreci dikkate alındığında ulusal düzeyde müstakil bir boylamsal yaşlanma araştırmasının henüz başlatılmamış olması (Arun, 2018, s. 51), zamanın yaşlılık ve yaşlanma süreci üzerindeki etkisinin önemli ölçüde ihmal edildiğini göstermektedir. Ayrıca, yaşlıları ve onların zamanla ilişkisini tematik olarak birlikte ele alan çalışmalar sınırlıdır. Bu durum yöntemsel açıdan, yaşlanma sürecinde zamanın önemini vurgulayan yaşam seyri perspektifine dayalı araştırmaların da nadiren gerçekleştirilmesi ile paralel ilerlemektedir (önemli istisnalar için: Güngör, 2019; Türkelli, 2024; Yahyaoglu, 2013, Kara ve Yılmaz, 2024; Kösem Çınay, 2023; Sever, 2021).

Bu çalışmanın önemi, literatürde yer alan bu boşluğa hem yaşlıların zaman deneyimlerine odaklanarak hem de yaşam seyri perspektifini kuramsal bir çerçeve olarak benimseyerek katkı sağlamayı amaçlamasında yatmaktadır. Sosyal bir olgu olarak yaşlılığın zaman deneyimleri yoluyla nasıl inşa edildiği ve yaşlıların kendi içindeki heterojenliğinde zamanın rolünün ne olduğu henüz bilinmemektedir. Diğer yandan 65 yaş ve üstü bireyler genellikle homojen bir grup olarak ele alınmakta, genç yaşlı ve ileri yaşlılar arasında bir ayrım yapılmasının mümkün olup olmadığı sosyolojik bir zeminde tartışılmamaktadır. Bununla birlikte genç yaşlılığın, bir yaş grubu olmanın ötesinde sosyal bir olgu olarak mevcudiyeti, bu grubun zamanı nasıl deneyimlediğine odaklanan araştırmalarla ortaya konulabilir. Bu araştırma söz konusu varsayımdan hareket etmektedir.

Zaman deneyimleri öznel seçimleri yansıtmakta ve yapısal koşullar tarafından şekillenmektedir. Bu nedenle zamansal kalıplara odaklanan araştırmalar, bireylerin yaşamını kapsamlı bir biçimde ele almayı olanaklı kılmanın yanı sıra, toplumsal yapı ile bireysel deneyim arasında bağlantı kurmaya katkı sağlar (Rosa, 2022, s. 10). Yaşam seyrinin ileri evrelerinde ve emeklilik sonrasında, zamansal deneyimlerin nasıl şekillendiğini anlamak hem yaşlılığın toplumsal inşasına hem de yaşlanma

deneyimlerinin çeşitliliğine ışık tutar. Ayrıca bu döneme özgü ihtiyaçların daha iyi kavranması bakımından önemli ipuçları sunar. Bu bağlamda yaşlıların zamanla kurduğu ilişkiyi anlamak, yaşlılara yönelik sosyal politikaların geliştirilmesinde önemli bir eksikliğin giderilmesine katkı sağlayabileceği için de önem arz etmektedir.

2.3. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmanın odak noktası genç yaşlılık olarak belirlendiğinden 75 yaş ve üzeri yaşlılar araştırmaya dahil edilmemiştir. Bununla birlikte dördüncü yaş, hastalık ve bakım gereksinimlerine bağlı olarak eylem kapasitesinin kısıtlandığı, diğer yandan yaşam zamanının daha da kısaldığı bir evre olarak zaman deneyimlerinin ayrıca incelenmesi gereken bir dönemi teşkil etmektedir. Gerek müstakil olarak bu evreye yönelik zamansal araştırmalarla gerekse hem genç yaşlı hem daha ileri yaşlı yaş grupları arasında zaman deneyimlerini mukayese edecek araştırmaların gerçekleştirilmesi yaşlılıkta zamana ilişkin kavrayışı geliştirmeye katkı sağlayacaktır.

Bir diğer sınırlılık kariyer yıllarında çalışma biçimine ilişkindir. Bu araştırma “bir işverene bağlı olarak tam zamanlı çalışan” bireylerin emeklilik deneyimlerini merkezine almakta, serbest/bağımsız çalışanlar ve işverenlerin emeklilik sonrası zaman deneyimlerini kapsamamaktadır. Serbest çalışma ve işveren olarak çalışma, çalışma saatleri üzerinde öz belirleme imkânı sunduğundan zamansal anlamda daha özerk bir iş deneyimidir. Bu özerklik, geçmiş zamanın farklı biçimde deneyimlenmesine yol açabilir. Bu araştırma ile ele alınan grup ile kıyaslandığında emekliliğe geçişin gündelik zaman açısından büyük bir zıtlık olarak deneyimlenmemesi ve zamansal kontrastın daha düşük olması muhtemeldir. Bununla birlikte çalışma şekline bağlı olarak varsayılan düşük ya da yüksek zamansal özerkliğin bireyler tarafından ne şekilde deneyimlendiğinin teorik varsayımların ötesinde ampirik araştırmalarla desteklenmesi mühimdir.

Araştırmanın, mekânsal olarak yalnızca İstanbul’da yaşayan genç yaşlı emeklilere odaklanması bir diğer sınırlılıktır. Kırsal alanda yaşamanın emeklilerin zaman deneyimlerini ne şekilde etkilediğini ve kentsel alanda yaşlanmaktan zamansal açıdan hangi noktalarda farklılaşan tecrübelerle yol açtığının ayrıca araştırılması gerekmektedir. Son olarak araştırma yalnızca özel hanelerde yaşayan genç yaşlı emeklilerin zaman deneyimlerine odaklanmaktadır. Huzurevi veya yaşlı bakım evinde yaşamakta olan genç yaşlı emekliler ise bir kurumda ikamet etmenin zamansal özneliği sınırlandıracağı varsayımından hareketle araştırmaya dahil edilmemiştir.

2.4. Araştırmanın Yöntemi

2.4.1. Nitel Araştırma Yöntemi

Bu araştırmada genç yaşlı emeklilerin zaman deneyimleri nitel bir yöntemle, fenomenolojik bir yaklaşımla ve yarı yapılandırılmış mülakatların günlükle desteklenmesine dayanan çoklu bir veri toplama metoduyla incelenmiştir.

Bilimsel araştırmalarda, metot seçiminin önceden belirlenemeyeceği veya soruların yönetime uydurulamayacağına üzerinde önemle durulmaktadır. Araştırmaya uygun bir metodoloji seçme ve belirli bir yöntemi benimseme konusunda belirleyici olan araştırma sorularına uygunluğudur (Silverman, 2021, s. 32; Moses ve Knutsen, 2020, s. 34-35). Bu uyarı bağlamında tüm nitel araştırmalarda, ortak bir kalkış noktası olarak “burada neler oluyor?” sorusundan hareket edilmektedir (Silverman, 2021, s. 133). Bu araştırma söz konusu soruyu, genç yaşlılık ve emekliliğin kesiştiği, zamansal anlamda kendine özgü koşullar üreten bir yaşam aralığında zaman deneyimlerine yöneltmektedir. Bu bağlamda araştırmaya rehberlik eden temel soru “genç yaşlıların emekliliğin getirdiği yapılandırılmamış gündelik zaman artışı ile azalan yaşam zamanını nasıl bağdaştırdığı ve bu durumun zamansal deneyimlerini nasıl etkilediği”dir. Çalışmanın odak soruları ise geçmiş, şimdi ve gelecek zamanla ilgili olarak oluşturulmuştur.

1. Geçmişte çalışmaya bağlı olarak büyük ölçüde yapılandırılmış bir biçimde çerçevelenen zaman emeklilikle birlikte yapılandırılmamış bir zamana yerini bırakmaktadır. Bireyler açısından bu zamansal değişim nasıl deneyimlenir?
2. Geçmiş zaman deneyimleri bireyin şimdiki zaman deneyimleri üzerinde ne şekilde kendisini açığa vurur? Emeklilikte zaman deneyimi kariyer yılları boyunca edinilmiş zamansal alışkanlıklarla irtibatlı mıdır yoksa emeklilik zaman açısından yalnızca şimdide mi yaşanır?
3. Emeklilikle birlikte yaşanan gündelik zaman artışı nasıl deneyimlenmektedir? Mesainin yokluğunun açtığı zamansal aralık bireyler tarafından bir fırsat olarak mı yoksa bir tehdit olarak mı değerlendirilir?
4. Emeklilikte gündelik zaman yapılandırılır mı? Günler planlı bir biçimde mi akar yoksa kendiliğindenlik mi ön plandadır? Gündelik zaman yapılandırılıyorsa hangi öznel ve sosyal koşullar burada etkilidir?

5. Yaş ve yaşlılıkla ilişkili olarak zamana yönelik sosyal normlar öznel seçimleri sınırlandırır mı? Yaşlılıkta zamanın deneyimlenme biçimlerine ilişkin hâkim zamansal normlar nelerdir?
6. Kısılan gelecek perspektifi emeklilikte gündelik zaman deneyimlerini nasıl etkiler? Kalan zamanı değerlendirme yönünde bir baskı mı oluşturur yoksa kalan zamanı tüketmeye yönelik bir tutuma mı yol açar?
7. Genç yaşlıların kısılan gelecek perspektifleri yaşam planlarını ne şekilde etkiler? Uzun vadeli planların daha kısa vadeli planlara yerini bıraktığı bir değişime yol açar mı?

Zaman konusu, hangi perspektiften ele alındığına göre farklı yöntemlerle sosyal bilimlerde çalışılmaktadır. Nesnel bir perspektiften zaman genellikle saat zamanı ve takvimle bağlantılı, doğrusal, tek yönlü, sabit hızda ilerlediğine ilişkin kabullerle mutlak ve ölçülebilir bir anlayışla araştırma konusu edilmektedir. Öznel perspektifte ise zaman bağlam ve özneye bağlantılı, algılanan, göreceli ve çok yönlü olduğuna ilişkin bir bakış açısıyla deneyimsel bir noktadan ele alınmaktadır.

Zaman günlüğü verilerine dayalı zaman kullanımı ve yapısını aydınlatmayı hedefleyen nicel araştırmaların sosyal bilimlerde uzun ve köklü bir geçmişi vardır. İlk zaman kullanımı araştırmaları sosyo-ekonomik gerekçelerle sosyal koşulları tanımlamak, ekonomik verimliliği izlemek ve iş gücü hakkında bilgi sağlama amacına yönelik olarak gerçekleştirilmiştir (Harvey ve Pentland, 2002, s. 5; Pembers-Reeves, 1913; Bevans, 1913). İkinci Dünya Savaşı öncesi yıllarda ağırlıklı olarak Sovyetler Birliği, ABD ve Birleşik Krallık'ta gerçekleştirilen zaman kullanımı araştırmalarında, işçilik, hanehalkı üretimi, cinsiyet farklılıkları, boş zaman ve gençlik gibi çeşitli alanlara odaklanılmıştır (Sorokin ve Berger, 1939; Lundberg vd., 1934; Harvey ve Pentland, 2002, s. 5; Bauman vd., 2019, s. 3). Zaman kullanımı araştırmalarında tarihi bir sıçrama UNESCO'nun finansmanı ile Macar sosyal bilimci Alexander Szalai'nin 1960'larda yönettiği ilk uluslararası zaman kullanımı araştırması ile gerçekleşmiştir. Bu araştırmanın en önemli motivasyonu araştırmaya katılan on iki ülkede³² gündelik hayata dair detayları karşılaştırmaktı. Szalai'nin çalışması (1972) hem kodlama standartları hem de metodolojik açıdan sosyal bilimlerde karşılaştırmalı uluslararası zaman araştırmalarına

³² Çalışma kapsamında on üç ülkeden veri toplanmış fakat Küba'ya ait veriler hiçbir zaman analiz edilmemiştir. Araştırmanın zaman kullanımı analizlerine esas teşkil eden ülkeler Belçika, Bulgaristan, Çekoslovakya, Macaristan, Peru, Polonya, Almanya, Fransa, Birleşik Krallık, ABD, SSCB ve Yugoslavya'dan oluşmaktadır (Harvey ve Pentland, 2002, s.6; Harms ve Gershuny, 2009, s. 1).

kaynaklık eden ilk veri setlerinden biri olmuştur ve sonraki araştırmaların birçoğu için referans noktası oluşturması açısından önemlidir (Bauman vd., 2019, s. 4; Harms ve Gershuny, 2009, s. 1). Szalai'nin çalışmasını takiben ortaya çıkan birçok ulusal ölçekteki zaman kullanımı araştırması, 1980'lerin sonunda zaman kullanımına ilişkin günümüzde en önemli veri tabanını teşkil eden ve zaman kullanım verilerinin uyumlaştırılmasını hedefleyen Çok Uluslu Zaman Kullanımı Araştırması'nın (Multinational Time Use Survey-MTUS) hayata geçirilmesiyle karşılaştırılabilir hale gelmiştir. Böylece tek tek ülkelerdeki tarihsel eğilimler ve karşılaştırmalı eğilim analizleri ile uluslararası karşılaştırmalar olanaklı kılınmıştır. Bu girişimlerin önemli bir çıktısı olarak 1990'larda Szalai'nin zaman araştırması tasarımı daha da geliştirilmiş ve ilki 1998-2002 yılları arasında yürütülen Harmonize Avrupa Zaman Kullanımı Araştırması (Harmonised European Time Use Study-HETUS) başlatılmıştır. 2003 yılından itibaren sürdürülen ve Szalai'nin tasarımından veri toplama noktasında kısmen farklılaşan Amerikan Zaman Kullanımı Araştırması (American Time Use Study-ATUS), mevcut zaman kullanım araştırmaları arasında en büyük veri hacmine sahiptir (Cornwell vd., 2019, s. 303; Harms ve Gershuny, 2009, s. 1).

Günümüzde nicel zaman araştırmalarının sunduğu kapsamlı veriler, ülkeler arasındaki iş ve boş zaman eğilimlerinin karşılaştırılmasından, hane içi emek ve bakım zamanının toplumsal cinsiyete göre bölünmesine ilişkin araştırmalara, gündelik hayatın hızlanması ve bilgi teknolojisinin bu sürece katkısı hakkındaki güncel akademik tartışmalardan, bireylerin gündelik sosyal faaliyetlerini zamansal olarak nasıl sıraladıklarına yönelik açıklamalara kadar oldukça geniş bir yelpazede sosyolojik amaçlarla kullanılmaktadır (Cornwell vd., 2019).

Nicel zaman kullanımı çalışmalarının ortak noktası yalnızca belirli bir zaman aralığında ve yalnızca saat zamanıyla ilişkili zaman deneyimlerine odaklanmaları; insanların yaşamını aynı anda etkileyecek diğer zaman boyutlarını ise dışlamalarıdır. Adam'ın (1990) "zaman içinde" olarak tanımladığı bu perspektif zamanın oluşumunu ya da olaylara, süreçlere, kurumlara gömülü zamanı dikkate almaz. Nicel zaman kullanımı araştırmaları bu nedenle, zamanı yalnızca bir değişkene indirgedikleri ve salt saat zamanını referans almaları nedeniyle tekil bir zaman çerçevesini pekiştirdikleri gerekçesiyle eleştirilmektedir (Adam, 1990, s. 94-96; Cheng, 2015, s. 3). Zaman, odağı "zaman" olan bu ampirik çalışmalarda belirsiz ve ikincil bir rol oynamaktadır (Cheng, 2015, s. 3). Bu anlayışta zaman, gündelik hayatı ölçmeye, planlamaya, organize etmeye

yarayan dışsal bir yapı olarak anlaşılır. Zaman bir kaynak, bir meta olarak algılanır ve kullanılır, hatta “bütçelenir”.

Zaman kullanımı araştırmalarına yönelen bir diğer eleştiri yaşlıları büyük ölçüde ihmal etmiş olmasıdır. Yaşlı nüfusun genç nüfusa kıyasla hızla artışı işaret eden demografik eğilimler, yaşlıların zamanlarının araştırılmasını aynı ölçüde teşvik etmemiş görülmektedir. Dolayısıyla yaşlıların zaman kullanımına ilişkin araştırmaların henüz oldukça sınırlı ve gecikmiş olduğunu söylemek mümkündür. Toplam nüfus içerisinde yaşlıların payı arttıkça yaşlı yetişkinlerin yaşamlarına odaklanmak ve onların zamanlarını nasıl kullandıklarını incelemek daha da önemli hale gelmiş ve bu eğilim değişmeye başlamıştır (Kan vd., 2021, s. 538). Yaşlıların -özellikle 65 yaş ve üstü bireylerin- günlük zaman kullanım kalıplarını inceleyen çalışmalarda artış görülmektedir. Bu çalışmalar ülkeler ve bölgeler arasındaki zaman tahsisi farklılıklarına odaklanan karşılaştırmalı araştırmaların yanı sıra yaşlıların zaman kullanımını toplumsal cinsiyet, eğitim seviyesi, medeni durum ve sağlık durumu gibi parametreler ışığında demografik özelliklere odaklanarak inceleyen araştırmaları kapsamaktadır (Anxo vd., 2011; Baumann vd., 2020; Krantz-Kent ve Stewart, 2007; Kan vd., 2021; Gauthier ve Smeeding, 2003; Adjei vd., 2017).³³

Nitel zaman kullanımı verileri emeklilerin ve/veya yaşlıların zamanlarına ilişkin genel, karşılaştırılabilir ve tekrarlanabilir bir görüntü sunarak uluslararası literatürü büyük oranda domine etse de genç yaşlılık ve emekliliğin zamansal dinamiklerini ve ikisinin birbiriyle etkileşime girdiğinde zamansal anlamda ürettiği deneyimleri anlamak açısından eksik kalmaktadır. Bu bağlamda yaşlıların zaman deneyimlerinin sosyolojik ve nitel bir perspektiften derinlemesine ve farklı yönleriyle araştıran çalışmaların sayıca artması gerekmektedir (yapılmış önemli çalışmalar için bkz: Kohli, 1986, Wolf, 1988; Savishinsky, 2000; Jonnson vd., 2000; Burzan, 2002; Köller, 2006; Münch, 2014; Ekerdt ve Koss, 2016; Denniger ve van Dyk, 2017; Lessenich, 2024). Nitekim kişisel kaynakların yeterliliği, sağlık durumu, sosyal katılım, kronolojik yaş, mekânsal hareketlilik gibi karmaşık bir ağda şekillenen yaşlılıkta zaman konusunun yalnızca yaşlı bireylerle yapılacak yoğun nitel mülakatlar yoluyla incelenebileceği belirtilmektedir (Lessenich, 2024, s. 115).

³³ Ayrıca Türkiye bağlamında yaşlı nüfusu da kapsayan karşılaştırmalı bir zaman kullanımı araştırması için bkz: Güngör, 2019).

Söz konusu gerekçeler ve araştırma soruları çalışmada nitel bir yöntem tercih edilmesinde belirleyici olmuştur. Zira bu araştırma, zamanın nasıl yaşantılandığı, nasıl deneyimlendiği ve nasıl anlamlandırıldığına yönelik bir ilgiden doğmuştur. Dolayısıyla zaman ölçülebilir bir nesne olarak değil, öznel ve toplumsal yönleriyle ele alınmaktadır. Bu yaklaşım doğrultusunda, nicel zaman kullanımı verilerinin ötesine geçilerek, genç yaşlılık dönemindeki emeklilerin zamanla kurdukları ilişkinin derinlemesine kavranmasına yönelik bir araştırma tasarımı benimsenmiştir.

2.4.2. Araştırmanın Deseni: Fenomenoloji

Zaman öznel olduğu kadar özneler-arası da bir deneyimdir. Bu bağlamda fenomenolojik yaklaşım bireylerin zamanı nasıl deneyimlediğini ortaya koyarak toplumsal bir olgu olarak zamanı anlamayı da olanaklı kılar. Fenomenolojinin kurucusu Husserl'in (1978, s. 163) ifade ettiği gibi “dünya yalnızca yalıtılmış bir insan için değil, insan topluluğu için vardır ve bunun nedeni doğrudan algısal olanın bile toplumsallaşmış olmasıdır.” Kişinin deneyimleri ve deneyimsel edimleri, kendi bireysel deneyim dizileri ile temasa girer. Buna benzer şekilde bireysel deneyimlerimiz başkalarınınkiyle de temasa girer. Her bireyin olası deneyimlerinin öznesi olarak kendi bakış açısına, deneyimlerine, algısal bağlantılarına sahip olmasına benzer şekilde, her bir sosyal grup da ortaklaşan bakış açılarına ve benzer unsurlara sahiptir. Husserl (1978, s. 164), deneyimlerin toplumsallığını vurgulayarak, öznelerin tek tek bir şeyin farklı yönlerini, farklı taraflarını, farklı perspektiflerini görseler de bu şeyi deneyimlerken toplumsal bir ufka dayandıklarını belirtmektedir. Schütz ise bu durumu “bilgi stoku” kavramıyla ifade etmektedir. Buna göre bireyin dünyaya ilişkin tüm yorumlamaları gerek kendi geçmiş deneyimlerine gerekse bireyin elinin altında bulunan ve gerektiğinde bir yorum şeması olarak kullanılmaya hazır nitelikte bir bilgi stoğuna dayanır. Bu bilgi stoğu geçmiş ve şimdiki deneyimleri şekillendirmekte ve geleceğe yönelik beklentileri belirlemektedir. Ayrıca kendisi de bir ölçüde tarihsellik içeren eldeki bilgi stoğu, zaman içerisinde müteakip deneyimlerle değişmektedir (2018, s.85-88).

Dolayısıyla zamana ilişkin fenomenolojik bir çözümlemenin konusu nesnel saat zamanı değil, saat zamanının içinde ortaya çıkan ve toplumsal bir ufka dayanan algı ve deneyimlerdir (Husserl, 1997, s. 19). Nitekim bireysel tüm deneyimler bir öncelik ve sonralık içermesi nedeniyle zaman deneyimi olarak değerlendirilebilir (Merleau-Ponty, 2016, s. 549). Bununla birlikte bu araştırmanın odağı deneyimlerin zamansallığı değil,

zamanın nasıl deneyimlendiğidir. Bireyler zamanı birden çok, iç içe geçmiş ve örtüşen sosyo-zamansal bağlamlara gömülü bir biçimde tecrübe ederler (Mira ve Bernardi, 2022, s. 130). Bu nedenle insanların çeşitli deneyimlerini nasıl anlamlandırdıklarını ve gerek bireysel gerekse paylaşılan anlam olarak deneyimi bilince nasıl dönüştürdüklerini keşfetmeyi amaçlayan fenomenoloji (Patton, 2014, s. 104) bu araştırma için uygun bir çerçeve sunmaktadır.

Nitel araştırmalarda fenomenoloji hem bir araştırma deseni hem de tüm nitel araştırmaların temelini oluşturan bir felsefi gelenek olarak anlaşılmalıdır. Felsefi açıdan fenomenoloji, deneyimin kendisine ve deneyimin ne şekilde bilinçliliğe dönüştürüldüğüne vurgu yapmaktadır (Merriam, 2023, s. 22). Araştırma yöntemi olarak ise fenomenolojik yaklaşım belirli bir fenomeni doğrudan deneyimleyen bireylerin bu fenomeni nasıl algıladıkları, hakkında ne hissettikleri, nasıl betimledikleri, nasıl anımsadıkları, fenomenden ne şekilde bahsettikleri gibi unsurlara odaklanır (Patton, 2014, s. 104).

Fenomenolojik yaklaşım “şey”lerin kendisine dönerek, fenomenlerin (olguların) deneyimsel boyutlarını temel yapılarıyla birlikte yeniden keşfetmeyi amaçlar. Deneyimdeki belirme veya verilme tarzlarında “şeylerin kendileri”ni inceleyebilmek için araştırmacının doğal tutumunu askıya alması gerekmektedir. Fenomenolojik paranteze alma (epoche-bracketing), deneyimin zenginliğini, yönelimselliğini ve öznel arası yaşam dünyasındaki oluşumunu eksiksiz bir biçimde açıklamayı mümkün kıldığı için önemlidir (Raza, 2024, s. 186). Paranteze alınması gereken doğal tutum kimi zaman doğru kabul edilen fikirler, düşünme alışkanlıkları, önyargılar ve teorik varsayımlar iken kimi zaman bunlara ilaveten dünyevi nesneler ve olaylara ilişkin olağan ve doğal zihinsel meşguliyetlerdir (Zahavi, 2020, s. 44-45). Fenomenolojik yöntemin temel prosedürü olan bu aşama sayesinde yargıların paranteze alınması ve “öz”e indirgenmesi sağlanır (Schütz, 2018, s.359).

Nitekim Husserl’in (1997, s. 21) belirttiği gibi yaşanan deneyimler objektif bir biçimde zamansal olarak belirlenebiliyor olsa da yaşanan zamanın deneyimi objektif zamana ilişkin doğal tutumun askıya alınmasını gerektirir. Bu bağlamda epoche, gerçekliğe yönelik olarak hem pozitif bilimlerde işlerlik kazanan hem de gündelik yaşama sirayet eden belirli bir tavrın, askıya alınışı şeklinde yorumlanabilir (Zahavi, 2020, s. 47). Bu çalışmada epoche, ölçülebilir saat zamanı anlayışının ve gündelik yaşamda zaman deneyimlerine ilişkin kültürel alet çantasında yer alan bilgi dağarcığının (Flaherty, 2003, s. 30) askıya alınması olarak yorumlanmıştır. Bu yaklaşım, mutlak ve nesnel zaman

anlayışının ötesine geçilerek zamanın öznel, bağlamsal ve deneyimsel boyutlarının kavranmasına imkân tanımaktadır. Araştırmada, zamana ilişkin kültürel kabullerin ve nesnel zaman düzenlemelerinin bilinçli olarak dışarıda bırakılması ile bireylerin zamanı nasıl deneyimlendiği, anlamlandırdığı ve algıladığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2.4.3. Veri Toplama Yöntemi

Bu çalışmada genç yaşlı emeklilerin zaman deneyimlerini nasıl şekillendirdiklerine ilişkin saha verisi yarı yapılandırılmış mülakatlar ve talep edilen yarı yapılandırılmış günlük yöntemiyle elde edilmiştir. Her iki veri toplama yöntemi de fenomenolojik bir araştırma yaklaşımına uygun olmanın yanı sıra birlikte kullanılmalarının zamanı bir deneyim biçimi olarak ele alan bir araştırmada, zamanın çok yönlülüğünü mümkün olan en zengin bir biçimde ortaya koymayı sağlayacağından tercih edilmiştir. Yarı yapılandırılmış mülakatların hem gündelik zaman hem de yaşam zamanı hakkında bilgi sağlaması hedeflenirken, gönüllü katılımcılardan talep edilen yarı yapılandırılmış günlüklerden ise gündelik zamana ilişkin veri edinilmesi amaçlanmıştır.

2.4.3.1. Yarı Yapılandırılmış Mülakatlar

Araştırmada görüşme verileri derinlemesine mülakatlardan elde edilmiştir. Fenomenolojik araştırmalarda doğrudan deneyim esas alındığından, araştırılmak istenen fenomeni tecrübe etmiş veya etmekte olan kişilerle yürütülecek fenomenolojik görüşmeler öncelikli veri toplama yöntemi olarak kullanılmaktadır (Merriam, 2023, s. 25). Derinlemesine mülakatlar, görüşülen kişinin deneyimlerini ve algılarını ortaya koymaya olanak sağladığından fenomenolojik bir yaklaşıma uygun bir veri toplama yöntemidir.

Derinlemesine mülakatlar bir görüşme formu kullanılarak yapılmıştır. Görüşme formu araştırma kapsamında ortaya çıkarılması planlanan veriler için oluşturulan, soru ve başlıkların bir listesini içeren bir rehber formdur (Kümbetoğlu, 2021, s. 75). Yarı yapılandırılmış mülakatlarda görüşmecinin sahip olduğu bu rehber form, gerek duyduğunda ifadelerin ve soruların sırasını akışa göre değiştirebilmeyi hatta gerektiğinde planlanmamış sorular sormayı sağlayacak esnekliktedir (Robson ve McCartan, 2022, s. 347). Görüşme formu öncelikle görüşme sırasında unutulması mümkün olabilecek soruların hatırlanması ve araştırmacının görüşme süresince kullanabileceği bir kontrol aracı olarak kullanılır (Kümbetoğlu, 2021, s. 75).

Görüşme formundaki sorular (EK-1) demografik sorular ve zaman odaklı üç ana soru grubu olmak üzere dört bölüme ayrılmıştır. Geçmiş zaman deneyimleri başlığı altında yer alan sorular yaşamın kariyer yıllarında gündelik zamanın ne şekilde tecrübe edildiğini anlamaya yöneliktir. Bununla birlikte bu grupta yer alan sorulara verilen cevapların bireylerin on yıllara yayılan bir zaman zarfındaki deneyimlerini tam olarak yansıtmaları beklenmemiştir. Araştırmacının ilgisi, emekli olmadan önce bir iş gününde zamanın fiilen nasıl deneyimlendiğinden ziyade geçmişteki zaman deneyiminin, nasıl hatırlandığı, bir anlatı olarak nasıl yapılandırıldığı ve nasıl aktarıldığına yönelmiştir. Katılımcılar bu soruya retrospektif bir şekilde yanıt vermiş ve bugünden bakarak deneyimlerini anlatmıştır. Bu bağlamda geçmiş zaman deneyimleri, şimdiki zamanda anlatıldığından bugünle doğrudan bir ilişki içerisindedir; nitekim onlara, geçmişte yaşandığı haliyle doğrudan erişilememektedir. Dolayısıyla araştırma her ne kadar zaman deneyimlerinin geçmiş katmanlarını keşfetmeyi hedefliyorsa da tamamlanmış ve gerçekleşmiş olan geçmişin, yaşam ilerledikçe değişebildiği vurgulanmalı ve geçmiş deneyimlerin çalışmada bu varsayımla ele alındığı belirtilmelidir.

Diğer yandan geçmiş zaman deneyimlerine ilişkin soru grubu ile yaşam seyri perspektifinin karakteristik özelliklerinden biri olan önceki yaşam olaylarının ve bunların kümülatif etkisinin yaşlanma sürecine etkisini aydınlatmak amaçlanmıştır. Bu bağlamda, yaşam seyri perspektifinin önceki deneyimlerin bugünü şekillendirdiğine ilişkin varsayımı ve bireysel düzeyde bunun içsel neden-sonuç ilişkileri doğurduğuna ilişkin kabulleri (Mayer, 2004) çerçevesinde geçmiş ve şimdiki zaman deneyimleri arasında bağlantı kurulması hedeflenmiştir. Emeklilik geçişinin nasıl deneyimlendiğine ilişkin soru ise, zaman deneyimi anlamında emekliliğin bir dönüm noktası meydana getirip getirmediğini ve yapılandırılmamış zaman anlamına gelen emekliliğin ilk günlerinin nasıl algılandığına yöneliktir.

Şimdiki zaman kipindeki deneyimlere odaklanan soru grubu ise genç yaşlı emeklilerin gündelik zamanının temel bileşenleri olan süre, sıklık, zamanlama, sıra dizim gibi yönlerini açığa çıkarmayı ve günlük-haftalık düzeyde zamanı yapılandırma biçimlerini keşfetmeyi amaçlamıştır. Bu kapsamda “dün neler yaptınız” sorusu ile kişiye en yakın zaman deneyiminin yakalanması hedeflenmiştir. Somut bir gün ve deneyimlerine yönelik olan bu soru, daha geniş bir çerçevede katılımcıların günlerini genel olarak nasıl geçirdiklerine dair sorularla desteklenmiştir. “Dün” sorusu deneyimi somutlaştırmayı hedeflerken, gündelik zamana ilişkin genel sorular ise deneyim örüntülerini ortaya çıkarmaya yönelmiştir.

Emeklilikte zamanın nasıl geçirilmesi gerektiğine ilişkin bir ideal pozisyon sorusu aracılığı ile, emeklilikte sosyal zaman normlarına dair bilgi elde edilmeye çalışılmıştır. Bunun yanı sıra, emeklilerin zamanını “boş” geçirdiklerine yönelik yaygın kanaate dair katılımcıların fikirlerini soran bir “şeytanın avukatı” sorusu ile de katılımcıların “boş zaman-serbest zaman” ayrımına yönelik algıları ve kendi zaman deneyimlerini bu çerçevede hangi noktada konumlandıkları anlaşılmıştır. İdeal pozisyon ve şeytanın avukatı soruları literatürde taktiksel sorular olarak adlandırılmaktadır (Polat, 2022, s. 175). Görüşme formunda yer alan bu sorular, katılımcıların emeklilikte zamanın sosyal anlamının keşfi ile ilgili araştırma sorusu çerçevesinde katılımcılara yöneltilmiştir.

Gelecek tasavvurlarına ilişkin soru grubu, azalan yaşam zamanı perspektifini çalışmaya yansıtmak üzere görüşme formuna dahil edilmiştir. Bu gruptaki sorulardan ilki, varsayımsal bir niteliktedir ve katılımcılardan “on sene sonra bir gün”lerinin nasıl geçeceğini düşünmeleri istenmiştir. Bu sorunun ardından kişilere geleceğe dair beklentilerinin neler olduğu sorulmuştur. Geleceğe ilişkin soru setiyle şimdiki zamanın yalnızca anda değil, geçmiş ve geleceğin etkisiyle şekillendiğine yönelik varsayımdan hareket edilmiştir. Böylece yaşlılar arasındaki farklılıkların ve benzerliklerin şimdiki tutum ve gelecek beklentisi eksenlerinde karşılaştırılması hedeflenmiştir.

2.4.3.2. Günlükler

Günlükler, mülakatlar ile karşılaştırıldığında çok daha nadiren bir sosyolojik araştırma yöntemi olarak kullanılmaktadır (Spowart ve Nairn, 2013, s. 329).³⁴ Bununla birlikte günlük çalışmalarıyla oldukça özgün nitelikte veriler elde edebilmek mümkündür. Günlükler, talep edilmeden tutulan günlükler ile talep üzerine doldurulan günlükler olarak ikiye ayrılır. Talep edilmeden tutulan günlükler insanların kendi isteğiyle tuttukları günlüklerdir. Talep edilen günlükler ise bireylerden özellikle araştırma amacıyla günlük tutulmasının istenmesi ile kaleme alınmakta ve araştırmacılar tarafından belirli bir fenomene dair veri toplama yöntemi olarak kullanılmaktadır (Barlett ve Milligan, 2015, s. 2-5).

Günlükler, araştırma sorusuna bağlı olarak kimi durumda en uygun veri toplama yöntemi olarak tercih edilir. Günlük çalışmalarının diğer nitel yöntemlerden temel bir farkı,

³⁴ Türkiye’de talep edilen günlüğü veri toplama yöntemine dahil eden istisnai bir çalışma için bkz: Garan (2022).

araştırmacı ile katılımcı arasındaki etkileşimin daha az olmasıdır. Görüşme gibi etkileşimli yöntemlerin aksine günlük yazarı genellikle araştırmacıdan uzakta ve özel bir ortamda bulunmaktadır (Hyers, 2018, s. 61-62). Araştırmacı ile katılımcı arasındaki bu mesafe, günlük tutan kişilerin kendilerini daha az yargılanmış ve “doğru” cevap verme baskısını daha az hissetmelerine yönelik potansiyel faydalar sağlar (Barlett ve Milligan, 2015, s. 15). Ayrıca günlükler araştırmacının doğrudan gözlem yapma şansının bulunmadığı hallerde, katılımcı gözlemi ikame eden bir yöntem olarak kullanılmaktadır (Robson ve McCartan, 2022, s. 332).

Günlük çalışmalarında katılımcı seçiminde bazı kriterlerin dikkate alınması gerekmektedir. Öncelikle bir günlük çalışmasında katılımcı araştırmanın konusunu oluşturan deneyime sahip olduğu için çalışmaya dahil edilir. Katılımcının aynı zamanda bu deneyim üzerine öz düşünsel yeterliliğinin olması ve hakkında dikkatli bir biçimde yazabilme yeteneğine sahip olması gerekmektedir. Katılımcının ilgisi önemli bir seçim kriteridir. Konuya ilgi duyan katılımcılar, ilgisiz katılımcılara kıyasla araştırmaya daha zengin veri sağlarlar (Hyers, 2018, s. 74-75).

Talep edilen günlük yönteminin genellikle tek başına kullanılması tercih edilmemektedir. Başka yöntemlerle birlikte karma bir metodolojinin parçası olarak kullanılması, araştırma konusunun daha ayrıntılı, zengin ve titiz bir biçimde ele alınmasını sağlar. Böylece hem günlük verilerinin geçerliliği, güvenilirliği ve çapraz kontrollerle doğrulanabilirliği sağlanır hem de tercih edilen diğer yöntemlerin sınırlılıklarının telafi edilmesi mümkün hale gelir. Talep edilen günlük yöntemi ağırlıklı olarak mülakatlarla birleştirilerek kullanılmaktadır (Barlett ve Milligan, 2015, s. 6-7; Robson ve McCartan, 2022, s. 332).

Talep edilmiş günlük yönteminin zaman araştırmalarındaki önemine binaen araştırma tasarımı günlükleri kapsayacak biçimde yapılmıştır. Bu noktada yaşlılar ile gerçekleştirilen nicel zaman kullanımı araştırmalarının sunduğu içgörülerden faydalanılmıştır. Bu araştırmalar uzun süre tutulması talep edilen günlüklerin yaşlılar tarafından reddedilme oranının yüksek olduğunu ve yaşlıların mülakatlara günlüklere göre daha yüksek oranda katılım sağladığını göstermektedir (Lawton, 2002, s. 110-111). Buna binaen veri toplama süreci, mülakatların önceliklendirildiği bir yaklaşımla oluşturulmuş ve mülakat katılımcıları arasından yalnızca gönüllü olanların günlük tutmalarının talep edildiği bir şekilde tasarlanmıştır. Böylelikle veri kaybının en aza indirilmesi amaçlanmıştır.

Araştırmada kullanılan yarı yapılandırılmış günlükler iki ayrı bölümden oluşacak şekilde tasarlanmıştır (EK-2). İlk bölüm nicel zaman kullanımı araştırmalarında kullanılan

HETUS (Harmonised European Time Use Survey) formatının esnek bir uyarlaması biçiminde oluşturulmuştur (Cornwell vd., 2019). HETUS'ta olduğu gibi katılımcılardan belirli zaman dilimlerinde ne yapıldığı, kiminle olunduğu ve nerede bulunulduğuna ilişkin bilgiler talep edilmiştir. Ancak HETUS sabit onar dakikalık aralıklarla kayıt gerektirmesi ve zaman aralıklarının önceden standart bir biçimde belirlenmiş olması açısından yapılandırılmış bir günlüktür. Bu çalışmada ise kayda esas zaman aralıkları önceden belirlenmemiş ve inisiyatif katılımcıya bırakılmıştır. Gün yalnızca sabah, öğle, akşam ve gece olmak üzere dört ekolojik bölüme ayrılmıştır. Günlüğün ikinci kısmı ise planlama, sıralama, öncelik, erteleme, eş güdüm ve zaman algısına yönelik açık uçlu sorulardan oluşmuştur. Böylelikle saat zamanıyla bağlantılı veriler elde edilmesinin yanı sıra, günlüklerin zaman deneyimlerinin niteliksel boyutlarıyla ilgili tamamlayıcı bir veri seti olarak kullanılması amaçlanmıştır.

2.5. Araştırmanın Örneklemi ve Saha Aşaması

Araştırma kapsamında görüşülecek kişilerin seçiminde ölçüt (kriter) örneklem yöntemine başvurulmuştur. Bu kapsamda yapılan örneklem seçimi amaçlı bir örneklem seçimi olup, nitel araştırmalarda yaygın bir biçimde kullanılmaktadır. Ölçüt (kriter) örneklemde amaç belirli ölçütleri sağlayan durumları belirlemektir. Katılımcıların 65-74 yaş aralığında olması, emekli olup fiilen tam zamanlı olarak çalışmıyor olması, çalışma yaşamını kamuda veya özel sektörde başkası nam ve hesabına çalışarak geçirmiş olması, İstanbul'da ikamet ediyor ve hanede yaşıyor olması temel seçim kriterleri olarak belirlenmiştir. Böylece ele alınan grubun hem yaşam öyküsü bakımından hem de demografik ve mekânsal (coğrafi) açıdan belirli bir homojenlik düzeyine sahip olması hedeflenmiştir. Ayrıca 75 yaşın üzerindeki yaşlılar, çalışma yaşamını serbest çalışan veya işveren olarak geçirmiş olanlar ve kurumsal yerlerde yaşayanlar çalışmanın kapsamına dahil edilmemiş ve bunlar dışlayıcı kriterler olarak belirlenmiştir. Nitel araştırmalarda örneklem belirlerken dahil etme ve dışlama ölçütlerinin mekânsal, demografik, psikolojik, fizyolojik ve yaşam öyküsü gibi farklı unsurları gözeterek şekilde tespit edilmesi, örneklemde homojenliğin artırılmasına katkı sağlamaktadır (Robinson, 2013, s. 26). Ayrıca zaman unsuru, hem zamanın kendisi nasıl deneyimlendiği ile ilgili olarak doğrudan çalışmanın nesnesi olduğundan hem de örneklemde asgari bir yıldır emekli olan kişileri kapsama dair bir zaman ölçütü olarak içermesi dolayısıyla araştırmanın örneklemine dahil edilmiştir.

Katılımcı bulma sürecinde zaman deneyimleri açısından farklı nitelikteki kişilerin örnekleme dahil edilmesi ve bir çeşitliliğin yakalanması amaçlanmıştır. Araştırmanın tasarımı meslek, eğitim düzeyi, gelir durumu, hane durumu ve yaş olarak olabildiğince farklı nitelikte kişilerle görüşülmesi hedeflenmişse de araştırmanın pratik gerçeklikleri bunun tam olarak gerçekleştirilmesine imkân tanımamıştır. Araştırmanın tasarımı ve uygulaması arasındaki farklılık ve katılımcı bulma sürecinin beklenenden karmaşık ve öngörülemez bir biçimde ilerlemesi bu araştırmada organik örnekleme olarak adlandırılan bir stratejinin belirlenmesini gerektirmiştir. Nitel örnekleme organik olarak tanımlamak, örneklemin araştırma süreci boyunca geliştiği, değiştiği ve şekillendiği kabulüne dayanır (Mason, 2002, s. 127). Bu bağlamda araştırmanın erken aşamasında alınan örnekleme kararları, araştırmanın seyrine bağlı olarak yeniden gözden geçirilmiştir. Bununla birlikte, örnekleme eğitimi düzeyi yüksek genç yaşlılar sayıca daha fazla temsil edilmekte olup bu durum bilhassa kadın katılımcılar açısından daha barizdir. Söz konusu durum araştırma açısından bir sınırlılık teşkil etmektedir.

Katılımcılara çeşitli araçlar vasıtasıyla ulaşılmıştır. En fazla sayıda katılımcıya üçüncü kişilerin aracılığıyla ulaşılmıştır. Yalnızca iki görüşme katılımcıların hanesinde gerçekleştirilmiş, kalan görüşmeler kamuya açık alanlarda yapılmıştır. Kamuya açık görüşmelerin katılımcılarından olan üç kişi ile kahvehane olarak kullanılan bir emekli derneğinde ve iki kişi ile bir cami derneğinin çay ocağında görüşülmüştür. Ayrıca doğrudan araştırmacının e-posta vasıtasıyla iletilen görüşme talebine olumlu yanıt veren bir emekli derneği temsilcisi ile de ilgili derneğin lokalinde görüşülmüştür.

İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan araştırmaya dair onay 03.03. 2025 tarihinde alınmış (EK-3), bununla birlikte Mart-Nisan aylarının Ramazan ayı ile kesişmesi, görüşmelerin bir süre askıya alınmasını gerektirmiştir. Kutsal zamanın, sosyal zaman algısında değişime ve dönüşüme neden olması ve “sıradan zaman”dan farklılaşması (Garan, 2022, s. 198) bu tercihte etkili olmuştur. Öncelikle üç pilot görüşme yapılmış ve bu görüşmeler neticesinde soru formu ile günlüklerin majör bir düzeltiye gerek olmaksızın kullanılabileceğine karar verilmiştir. Pilot görüşmeler de çalışmaya dahil edilmiş ve toplam 15 kişiyle görüşülmüştür. Tüm görüşmeler yüz yüze gerçekleştirilmiştir.

Görüşmelerin süresi, en kısıtı 33 dakika ve en uzun 78 dakika olmak üzere değişkenlik göstermektedir. Ortalama görüşme süresi 50 dakikadır. Görüşmelerde, her türden deneyimin merkezinde olmasına rağmen, zamanın “tanıdık bir yabancı” oluşu, katılımcıların kendilerini ifade etme biçimlerini etkilemiştir. Zamana ilişkin bu

paradoksun en bilinen tanımı Aziz Augustinus tarafından yapılmıştır; “Öyleyse zaman nedir? Eğer kimse bana sormazsa, biliyorum. Bana bunu soranlara açıklamam gerekirse, bilmiyorum” (Marramo, 2007, s. 39). Zaman araştırmalarında sıkça alıntılanan bu cümlenin ifade ettiği gerçeklik, katılımcıların zaman deneyimlerini aktarırken zaman zaman konudan uzaklaşmalarına, kimi sorulara doğrudan yanıt vermekte zorlanmalarına ve bazı görüşmelerin beklenenden kısa sürmesine neden olmuştur. Diğer yandan “zaman” duyularla doğrudan deneyimlenemeyen soyut bir kavram olduğundan, bu tür düşünme biçimine aşina olmayan katılımcılar açısından özel bir ifade gücü oluşturmuştur.

Her bir katılımcıya görüşme öncesinde, çalışmanın amacı, kapsamı ve görüşmenin mahiyeti ile ilgili ayrıntılı bilgi verilmiş, araştırmaya kendi rızalarıyla katıldıklarını teyit etmek için etik kurul bilgilendirilmiş onam formuna imzaları alınmıştır. Katılımcılardan 14’ü görüşme esnasında ses kaydı alınmasına onay vermiş, bir katılımcı ise ses kaydı alınmasına izin vermemiştir. Bu görüşme esnasında araştırmacı tarafından hatırlatıcı notlar alınmış, görüşmenin hemen akabinde bu notlar araştırmacı tarafından detaylandırılarak görüşmenin bütününe ilişkin olabildiğince ayrıntılı bir metin elde edilmeye çalışılmıştır.

Araştırma kapsamında 65-74 yaş grubunda beşi kadın, onu erkek olmak üzere toplam on beş katılımcı ile görüşülmüştür. Katılımcılardan biri yaşını açıklamak istemediğini, sadece araştırmacıya değil kimseye bu bilgiyi vermediğini ifade etmiş, bununla birlikte yaşının araştırmanın odaklandığı yaş grubunda olduğunu belirtmekle yetineceğini söylemiştir. Eğitim düzeyine göre örneklem beşi düşük, ikisi orta ve sekizi yüksek katılımcıdan meydana gelmektedir. Katılımcıların fiili emeklilik süreleri bir sene ile yirmi beş sene arasında değişmektedir. Katılımcıların büyük çoğunluğu eşiyile birlikte yaşamaktadır. Bununla birlikte yalnız yaşayan bir katılımcı ile, çekirdek aile dışından kişilerle yaşayan iki katılımcı ve boşanmış yetişkin çocuklarıyla yaşayan iki katılımcı örneklemdeki farklı hane tiplerini temsil etmektedir. Kadın katılımcılardan ikisi eşin vefatı nedeniyle, biri ise boşanma nedeniyle duldur. Erkek katılımcıların ise hepsi evlidir. Hipertansiyon, diyabet, romatizmal rahatsızlıklar veya minimal işitme kayıpları gibi kronik hastalıklar haricinde önemli bir sağlık problemi bildirilmemiştir. Bu rahatsızlıklara sahip olan katılımcılar ise söz konusu durumun gündelik yaşamlarında herhangi bir kısıtlama oluşturmadığını ifade etmiştir.

Nitel araştırmalarda katılımcıların kimliğini gizlemek ve mahremiyetlerini korumak amacıyla katılımcıların gerçek isimleri yerine farklı yöntemlere dayalı adlandırmaların kullanılması, bir araştırma etiği kuralı olarak benimsenmiştir. Örneğin Creswell (2013, s.

174), etik sorunlar başlığı altında katılımcılara takma adlar veya numaralar verilmesinin, anonimliği sağlamak açısından önemine dikkat çekmektedir. Nitekim gönüllü katılım onam formları, görüşmelere katılan bireylerin kişisel gizliliğinin korunacağına dair araştırmacının taahhüdünü içermektedir. Bununla birlikte anonimlik ile gizlilik arasında bir ayrım yapılmakta ve anonimliğin araştırmacının katılımcının kimliğini bilmediği durumlar için geçerli iken, gizliliğin araştırmacının kimliğini bildiği fakat sakladığı durumlar söz konusu olduğunda daha doğru bir kullanım olduğu belirtilmektedir (Scott, 2005 akt. Allen ve Wiles, 2015, s. 3).

Adlandırma konusu genellikle bir mikro-etik mesele olarak görülmekte ve araştırma kapsamında yapılan tercihler gerekçelendirilmemektedir. Araştırmacının inisiyatifine bağlı olarak müstear isim kullanma, numaralandırma, harf kullanma, alfa sayısal kodlama (K1, G3 gibi) unvanlandırma (katılımcı, görüşmeci, öğrenci gibi) ya da alfabetik olarak sıralama gibi çeşitli stratejilere gizliliği sağlamak amacıyla başvurulabilmektedir (Wang vd., 2024; Allen ve Wiles, 2015). Bu araştırmada ise numaralandırma, harf kullanma ya da unvanlandırma yerine müstear isimlerin kullanılması tercih edilmiştir. Müstear isimler araştırmaya katılan bireyleri isimsizleştirmekten kaçınmanın ve her birini tanımlanabilir bir kimlikle ele almaya yönelik bir yaklaşımın yansımasıdır. Nitekim sayı ya da harf kullanmak katılımcı gizliliğini sağlasa da nesneleştirme, insandışılaştırma (dehumanisation) olarak yorumlanabilmekte ve okuyucuların katılımcılarla bağ kurmasını zorlaştırabilmektedir (Wang vd., 2024, s. 10).

Tüm bu metodolojik gerekçeler ışığında, katılımcıların isimlerinin belirlenmesinde tarafsız bir referans çerçevesi sunmak amacıyla resmi isim istatistiklerinden yararlanılmıştır. Katılımcıların cinsiyet ayrımlarını koruyacak şekilde seçilen bu isimler, “doğum tarihine göre en çok kullanılan isimler”e ilişkin veriler (TÜİK, 2025b) temel alınarak belirlenmiştir. Araştırmanın katılımcılarının doğum tarihine karşılık gelen 1950-1960 yılları arasında en sık kullanılan isimler en yaygın olandan başlanarak, görüşme sırasına göre katılımcılara müstear isim olarak verilmiştir. Ayrıca gizliliği sağlamak adına mülakatlarda geçen kurum, kuruluş adları ile katılımcıların kimliklerini ayırt edici bilgiler de değiştirilmiştir.

Tablo 11. Katılımcı Bilgi Tablosu

Katılımcı	Yaş	Eğitim Durumu	Meslek	Gelir Düzeyi	Hane Durumu	Emeklilik Süresi (Filen)
Mehmet	67	Üniversite	Başhekim	İyi	Eşiyle yaşıyor	2 sene
Fatma	69	Üniversite	Öğretmen	Orta	Kızıyla yaşıyor	21 sene
Mustafa	67	İlkokul	Şoför	Orta	Eşiyle yaşıyor	10 sene
Ahmet	70	Ortaokul	Belediye Memuru	Düşük	Eşi, oğlu, gelini ve torunuyla yaşıyor	21 sene
Ali	70	İlkokul terk	Tekstil İşçisi	Orta	Eşiyle yaşıyor	13-14 sene
Hüseyin	69	İlkokul	Taksi Şoförü	Düşük	Eşiyle yaşıyor	10 sene
Ayşe	65-74 aralığında*	Lise	Bankacı	Orta	Eşi ve oğluyla yaşıyor	25 sene
Hasan	72	İlkokul	Güvenlik Görevlisi	Düşük	Eşiyle yaşıyor	21 sene
Emine	66	Üniversite	Bankacı	Orta	Eşi ve annesiyle yaşıyor	4 sene
İbrahim	71	Üniversite	Gazeteci-Muhasebeci	Orta	Eşiyle yaşıyor	1 sene
Hatice	65	Üniversite	Bankacı	İyi	Yalnız yaşıyor	1 sene

* Katılımcı yaşını tam belirtmek istemediğini, bunun yerine bir aralık verebileceğini ifade etmiştir.

İsmail	69	Üniversite	Genel Müdür	İyi	Eşiyle yaşıyor	6 sene
Zeynep	68	Yüksekokul	Laborant	Orta	Oğluyla yaşıyor	18 sene
Osman	70	Üniversite	Pazarlamacı	İyi	Eşiyle yaşıyor	9 sene
Ramazan	74	İlkokul	Marangoz	Orta	Eşiyle yaşıyor	23 sene

Araştırmanın veri toplama sürecinde katılımcı ile önce mülakatın yapılması, mülakatın ardından gönüllü katılımcılara günlüklerin teslim edilmesi ve bir hafta aradan sonra katılımcıdan geri alınması şeklinde sıra dizimsel bir araştırma çerçevesi oluşturulmuş ve bununla zaman deneyimlerine daha kapsamlı bir biçimde erişilmesi hedeflenmiştir. Katılımcıların günlük tutmasını kolaylaştırmak ve günlüğün tamamlanmama olasılığını azaltmak amacıyla biri hafta içi, diğeri hafta sonu olmak üzere iki günlük kayıtlar yeterli görülmüştür. Hafta içi ve hafta sonuna dair ayrımın hem örneklemeyi hem de kıyaslamayı mümkün kılacağı düşünülmüş ve genç yaşlı emeklilerin zaman deneyimlerindeki haftalık ritimlere bağlı potansiyel farkların ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Ancak, günlüklerle ilgili olarak araştırmanın veri analiz sürecini de etkileyen özel bir güçlük karşılaşılmıştır.

Mülakatlar sonrasında tüm katılımcılara günlük tutması teklif edilmesine rağmen, bu talebe katılımcılardan yalnızca altısı olumlu yanıt vermiştir. Bu altı katılımcıdan ikisi, belirtilen teslim tarihinde günlüklerin nerede olduğunu hatırlayamadıklarını ifade etmiştir. Kalan dört katılımcıdan üçü her iki güne ait günlüğü de tamamlamış, biri ise yalnızca hafta içi günlüğü teslim etmiştir. Böylelikle toplamda dört katılımcıdan yedi günlük kayıt elde edilmiştir. Günlükleri tamamlayan katılımcıların üçü üniversite, biri ise lise mezunu olup sosyo-ekonomik düzeyini orta ve üstü olarak belirtmişlerdir. Bu durum, nicel zaman kullanımı araştırmalarının bulgularına paralel bir biçimde eğitim düzeyi düştükçe günlüklerin tamamlanma ihtimalinin düştüğünü ve mülakatlardan sonra gerçekleştirilen zaman günlüğü tutma taleplerinin yaşlılarda daha az karşılık bulduğunu (Lawton, 2002) teyit etmektedir. Günlük yöntemine ilişkin söz konusu sınırlılıklar çalışmada birincil veri kaynağı olarak mülakatların kullanılmasını gerektirmiştir. Günlükler bu çalışmada, belirli temaların örneklendirilmesi maksadıyla veyahut da çeşitli

araştırma bulgularının teyidi amacıyla tamamlayıcı nitelikte, ikincil bir veri kaynağı olarak analize dahil edilmiştir.

2.6. Kodlama ve Analiz Süreci

Saha araştırması verilerinin analizinde tematik analiz yöntemi tercih edilmiştir. Tematik analiz sürecinde Braun ve Clarke'ın (2006) altı aşamalı yaklaşımı uygulanmıştır. Buna göre tematik analizin birinci aşaması olan verilere aşına olma adımı transkripsiyon ile başlamıştır. Ses kaydına onay veren katılımcılarla yapılan görüşmeler, otomatik transkripsiyon hizmeti sunan Sonix uygulaması kullanılarak yazılı hale getirilmiştir. Otomatik transkript oluşturan uygulamaların sesli veriyi yazılı metne çevirmedeki isabet oranı, ortamdaki gürültü düzeyi, katılımcının ses tonu, konuşma hızı gibi faktörlere bağlı olarak değişebilmektedir. Söz konusu olumsuzlukların veri kayıplarına ve hatalara yol açmaması için araştırmacı ses kayıtları ile uygulama tarafından oluşturulan her bir transkripti karşılaştırmıştır. Dijital uygulama desteği ve araştırmacı tarafından yapılan düzelti ve kontroller sayesinde nihai olarak toplamda 269 sayfalık bir metin elde edilmiştir. Bu süreç, nitel veri analizinin başlangıç noktası olan transkripsiyonun eksiksiz ve tam bir biçimde gerçekleştirilmesini sağlamıştır.

Veriler deşifre edildikten sonra okunmaya başlanmış ve bu okuma sırasında hem hatırlatıcı teorik bazı notlar alınmış hem de araştırmacı veriler arasında araştırma sorusu bağlamında önemli bulduğu yerleri işaretlemiştir. İlgili veriler daha sonra MAXQDA programına yüklenmiştir. Veriler birkaç kere okunmuş ve veriye aşına hale geldiğini düşünen araştırmacı kodlamaya başlamıştır. Verilerin analiz sürecinde anahtar kelimelerin atanmasından başlayarak MAXQDA'nın temel fonksiyonlarından temel beceri düzeyinde yararlanılmıştır.

Tematik analizin ikinci aşamasında anahtar kelimeler 6R kuralı çerçevesinde belirlenmiştir (Naeem vd., 2023). 6R çerçevesi anahtar kelimelerin İngilizce R harfi ile başlayan altı kelimenin ışığında seçilmesi anlamına gelmektedir. Bunlar sırası ile gerçeklik (realness), zenginlik (richness), tekrarlama (repetition), gerekçe (rationale), çarpıcılık (repartee) ve tematik merkezlilik (regal) olarak ele alınmaktadır. Gerçeklik (realness), katılımcıların gerçek deneyimlerini ve algılarını yansıtan sözcüklerdir. Zenginlik (richness) incelenen olgunun ayrıntılı ve derin bir biçimde anlaşılmasını sağlayan kelimelere karşılık gelmektedir. Tekrarlama (repetition) veri içerisinde sıkça geçen ve katılımcı için konunun önemini gösteren sözcüklerdir. Çarpıcılık (repartee)

mülakatlardaki çarpıcı ve nüktedan ifadelerle karşılık gelmektedir. Gerekçe (rationale), araştırmanın kuramsal temeliyle bağlantılı sözcüklerin seçimini ifade ederken, tematik merkezlilik (regal) literatüre yeni bir bakış açısı kazandırarak önemli katkı sunan sözcükler olarak tanımlanmaktadır (Naeem vd., 2023, s. 7-8). Örneğin aşağıda yer alan beyanda, “işte bende o olmadı ve öyle hiç hissetmedim” ifadeleri gerçeklik; “her gün”, “yoğun” ve “çalışma” kelimeleri tekrarlama; “emekli olduktan sonra ne yapacağız” çarpıcılık; “ücretsiz çalışmış gibi oldum, başka bir yerde çalışmış gibi, çok çalışıyordum ama maaşım yoktu”, “günüm doluydu” ifadeleri meşguliyet etiği ile ilişkilendirildiğinden (Ekerdt, 1986) gerekçe ve tematik merkezlilik kapsamında ele alınmıştır.

İşte bende o olmadı. Şöyle. Ben Adana'dan emekli oldum. Öğretmen arkadaşlarım vardı yani 30 yıla yakındır çalışıyor ama nasıl olsa emekli olmaya korkuyorlardı. ***“Emekli olduktan sonra ne yapacağız?”*** Dediğim gibi benim zaten bir sohbet arkadaşlığım vardı. ***Benim zaten günüm o kadar doluydu ki ben ücretsiz çalışmış gibi oldum.*** Kendim de okumayı çok sevdiğim için hani sohbetleri de hani okuyup anlatma işi de bende idi. ***Her gün giderdim, her gün. Sanki çalışıyormuş gibi.*** Hatta işte sabahleyin bir grup üniversiteli çocuklara, öğleden sonra hanımlar için gidiyordum. Hatta ***tek bir pazarım bana kalyordu.*** Bazen o kadar yoruluyordum ki pazar günleri de kapımı açmıyordum. Sabahtan akşama kadar gazetemi alır bir şeyden, kapımı açmadan geçirirdim. Dolayısıyla ***çok yoğun*** geçti. (...) Onun için ***çok yoğun.*** O kadar ***yoğun*** geçiyordu ki dediğim gibi hafta sonu babamı ziyaret etmeye bile ***vaktim olmuyordu.*** (...) Yani ***öyle hiç hissetmedim. Ben sadece çok çalışıyordum ama maaşım yoktu. Öyle hani sanki başka bir yerde çalışmışım gibi.*** (Fatma)

Üçüncü aşamada kodlamalar gerçekleştirilmiştir. Anahtar kelimelerden hareketle belirlenen kodlar katılımcıların zaman deneyimlerini, algılarını ve yönelimlerini yansıtan ifadeler üzerinden tanımlanmıştır. Örneğin yukarıdaki paragrafa “çalışma ikamesi” kodu atanmıştır. Bu kod katılımcıların emeklilikten sonra işin yerine koydukları ve zamanlarını buna bağlı olarak yapılandıkları çeşitli meşguliyetler, aktiviteler ve uğraşlar hakkındaki deneyimlerini ve ifadelerini kapsayacak şekilde kullanılmıştır. Herhangi bir uğraş mesaiye benzer şekilde zamanın büyük bir kısmını yapılandırıyorsa, birey herhangi bir meşguliyeti, uğraşı veya aktiviteyi “iş gibi, çalışmak gibi” diyerek doğrudan çalışmanın yerini alan bir faaliyet olarak nitelendiriyorsa çalışma ikamesi kodu kullanılmıştır. Bununla birlikte katılımcının kendisi için işin yerini aldığını belirtmediği veya katılımcının zamanını güçlü bir biçimde yapılandırmayan meşguliyet, uğraş ya da aktiviteler çalışma ikamesi şeklinde kodlanmamıştır. Örneğin, televizyon izlemek, yemek yapmak, temizlik yapmak gibi zamanı yapılandırmayan ya da kısmi bir biçimde yapılandıran faaliyetler çalışma ikamesi olarak ele alınmamıştır.

Dördüncü aşamada potansiyel temalar gözden geçirilmiştir. Bu aşamada MAXQDA programında kodlar arasında ilişki kurmayı sağlayan araçlar kullanılmış ve kodların alt temalar ve ana temalar oluşturacak şekilde bir araya gelmesi sağlanmıştır. Beşinci aşamada ise temaların tanımlanması ve adlandırılması sağlanmıştır. Altıncı ve son aşamada ise araştırmanın bulguları yazıya dökülmüştür.

3. GENÇ YAŞLILIK DÖNEMİNDEKİ EMEKLİLERİN ZAMAN DENEYİMLERİ

Bu bölümde, saha araştırmasına dayalı olarak genç yaşlılık dönemindeki emeklilerin zamanı nasıl deneyimledikleri incelenmektedir. Bulgular, emeklilerin gündelik zamana ilişkin farklı algı, tutum ve yönelimlerini ele almanın yanı sıra, gündelik zaman ve yaşam zamanının, psikolojik ve biyolojik zamanla iç içe geçerek bir sosyal zaman çerçevesinde nasıl anlam kazandığına odaklanmaktadır.

3.1. Gündelik Zamanı Yeniden Kurmak

Bir işverene bağlı olarak çalışmak, günlük, haftalık ve yıllık ölçekte zamanın bireye dışsal bir biçimde belirlenmesi anlamına gelir. Mesai saati, iş günü, hafta tatili, yıllık izin gibi çalışma yaşamının yerleşik jargonunu oluşturan zamansal kavramlar, bu belirlenimin altını çizer niteliktedir. Çalışırken birey, mesai mefhumunun gereklilikleri nedeniyle, sıklık, süre, zamanlama ve sıra dizim gibi gündelik zaman deneyimlerinin kurucu unsurları üzerinde öz belirleme şansına büyük ölçüde sahip değildir. Bu nedenle çalışmak, özerkliğin kısıtlı ve sınırlı olduğu bir zamansal düzenlilik oluşturur.

Mesainin ve çalışmanın zamanın merkezini oluşturduğu uzun yılların ardından, emekliliğe geçişle birlikte bu merkezin ortadan kalkması, bireyi zamanı yeniden kurma gereksinimiyle karşı karşıya bırakır. Emeklilik, rol ve statü açısından önemli bir yaşam geçişi olmanın yanı sıra, gündelik zaman açısından da yaşamı öncesine göre belirgin biçimde farklılaştırmaktadır. Bu bağlamda, emeklilikte gündelik zamanın nasıl düzenlendiği, günlere planlanarak mı yoksa kendiliğindenlikle mi şekil verildiği sorusu belirleyici bir önem taşımaktadır.

Bu araştırmada, gündelik zamanı deneyimleme biçimlerine odaklanılarak emeklilikte zamanın nasıl yeniden kurulduğunun belirlenmesi amaçlanmıştır. Katılımcılara yöneltilen “Günlük olarak neyi ne zaman yapacağınızı planlar mısınız?” sorusuna verilen yanıtlar, gündelik zamanın deneyimlenmesinde iki ayrı eğilimin öne çıktığını göstermektedir. Bazı katılımcılar zamanlarını büyük ölçüde spontan ve esnek bir akışta deneyimlediklerini ve planlamanın hayatlarındaki öneminin azaldığını ifade ederken, diğerleri zamanı planlamaya devam ettiklerini ve gündelik zamanlarını bu planlar çerçevesinde yapılandırdıklarını belirtmiştir. Dolayısıyla emeklilikte gündelik zamanın biçimlenmesinde biri esnekliğe dayalı diğeri öngörülebilirliğe dayalı iki yönelim ayrı başlıklarda ele alınmıştır.

3.1.1. Esnekliğe Dayalı Gündelik Zaman: “Bizim Hayatımız Spontane Gelişir”

“Spontanlık” kavramı bu çalışmada zamanı önceden planlama yapmaksızın deneyimleme durumunu ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Daha yakından bakıldığında, spontanlığa dayalı zaman deneyimi, sürenin, sıklığın, sıra dizimin ve zamanlamaların büyük ölçüde önceden belirlenmeksizin, daha anlık bir biçimde şekillenmesi anlamına gelmektedir (Zerubavel, 1987). Benzer bir yönelimi ifade eden plansızlık veya programsızlık kavramları ise çoğu zaman bir düzensizliği de örtük bir biçimde içerdiğinden, pejoratif çağrışımlara sahiptir. Ancak katılımcılar emeklilikle birlikte zamanın daha esnek hale gelmesini çoğunlukla olumsuz bir durum olarak değerlendirmemişlerdir. Dolayısıyla spontanlık burada hem bilinçli bir tercih olarak hem de emeklilikte kendiliğinden gelişen bir eğilim olarak, zamanı büyük ölçüde planlamadan yaşamaya dayalı bir durumu ifade etmektedir. Bu bağlamda spontanlık, bir düzensizlikten daha ziyade planlamanın önemini kaybetmesine bağlı olarak şekillenen alternatif bir düzenlilik biçimi olarak yorumlanmıştır.

Zamanı daha spontane ve esnek deneyimlemek ancak mesainin dayattığı süre katılığının sona ermesi ile mümkündür. Her ne kadar esnek çalışma olarak adlandırılan ve çalışana, çalışma saatleri üzerinde öz belirleme hakkı veren bazı çalışma modelleri mevcutsa da çalışma hayatı için normatif olan mesainin zamansal katılığıdır. Bu durum, emekliliğin spontanlık ve esneklikle, çalışmanın ise planlama ve öngörülebilirlikle ilişkilendirildiği bir zamansal ikilik vasıtasıyla kavranmasına yol açmaktadır. Böylelikle emeklilik ve çalışmak zamanın deneyimlenme biçimi açısından birbirine karşıt olarak konumlandırılmakta ve günü planlamamak artık çalışmıyor olmanın bir sonucu olarak yorumlanmaktadır.

Ben günü planlamam. Yani bugünden yarın ne yapacağımı planlamam. O iş hayatındaydı. Yani bugünden yarın ne iş yapacağımı, onu bilirdim. Ha bu iş yapılacak, o işi yapardım. Eğer o işi bitirir de vaktim kalırsa ek bir iş yapardım. Şimdi öyle değil. Yani şimdi ben bugün yarın ne yapacağımı bilmiyorum. Bakalım yarına çıkabilecek miyim? (Mustafa)

Çalışırken önceden ne yapacağımı bilmenin gerekliliği ile tezat oluşturacak bir biçimde, emeklilikte gündelik zaman, yaşam zamanının kısalmasıyla da bağlantılı olarak yarın ne yapılacağının bilinmediği ve dolayısıyla günün ayrıntılı bir biçimde planlanmadığı bir biçimde deneyimlenmektedir. Katılımcılar için çalışmak ile planlamaya dayalı bir zaman

deneyiminin eş değeri, yalnızca çalışma-emeklilik ekseninde ortaya çıkmamakta, çalışan emekli-çalışmayan emeklinin planlama ve spontanlık açısından karşıt örnekler olarak ele alınmasıyla da görünür hale gelmektedir.

Ya onu not alın onu. Çalışmayan emeklinin günlük yaşamı. Başlık. Başlık atın oraya. Başlık bu: emeklinin spontane yaşamı (gülüyor). Ben şunu planladım, bunu yaptım diyemezsin. Hiçbir emekli diyemez. Haaaa çalışan emekliye bir şey demiyorum. Çalışan emekli zaten adam sabah kalkıp işe gidiyor. İşten geri eve gidiyor o, çalışıyor. Ama biz çalışmadığımız zaman bizim hayatımız günlük, spontane olarak gelişir. (Ahmet)

Türkiye’de fiili emeklilik ile yasal emeklilik arasında bir ayrım olması ve emekliliğin her zaman çalışmayı bırakmak anlamına gelmemesi, “çalışan emekli” gibi emekliliğin anlamıyla çelişen tanımlamalara yol açmaktadır. Emekliliğin “gerçek” bir emeklilik olarak değerlendirilmesi bu bağlamda ancak kişinin çalışmıyor oluşu ile sağlanmaktadır. Zamansal açıdan, fiili duruma dayalı bu emekli ayrımında önemli olan, çalışmanın zamanı yapılandırmadaki kurucu vasfını teyit eder nitelikte olmasıdır. Birey yasal olarak emekli statüsünde olsa da zaman deneyimlerini farklılaştıran esas etmen, fiilen çalışmamaktır. “Çalışmadığımız zaman hayatımız günlük, spontane olarak gelişir” gibi ifadeler her ne kadar tüm emeklilerin zaman deneyimlerine genellenebilir olmasa da emeklilik ve zamansal esneklik, çalışma ve zamanın planlanması arasında katılımcıların açık karşıtlıklar kurduğunu göstermektedir.

Çalışmanın gündelik zaman üzerinde oluşturduğu zamansal bloğun kalkması ve zamanın daha spontane bir biçimde deneyimlenmeye müsait bir zemine kavuşması, özellikle faaliyetlerin zamanlaması açısından bireyin esnek bir tutum benimsemesini kolaylaştırmaktadır. Spontanlık bu bağlamda, gündelik hayatta zamansal konumu sabitlenmiş faaliyetler ne kadar azsa o kadar çok artmakta ve zamansal boşlukların anlık seçimlerle doldurulabilmesine imkân tanımaktadır.

Ama çalışmadığın zaman o planlama yok. Spontane. Günlük spontane gelişiyor yani. Sabah kalkarsın bir elini yüzünü yıkarsın, işte ailenle sohbet edersin, kahveni içersin, kahvaltını yaparsın. Gerisi...Dostlarla görüşürsün. Bir anda bir spontane gelişir. Gidersin eğlenirsin. Bunlardır yani? Yoksa bir emeklinin hayatı böyle spontane gelişir yani. Yani bunu bilerek yapmıyorsun. Yani çıktım ben bu yola, geldim buraya. Siz bana dediniz abi hadi. Yürüyelim veyahut da hadi Hisar’a gidelim. (Ahmet)

Plan yapmazsın, akışa göre. İşin akışına göre karşıma ne çıkıyorsa onu yapıyorum. (Ramazan)

Önceden belirli bir zamana sabitlenmiş planlı etkinliklerin bulunmayışı, zaman aralıklarını büyük ölçüde fırsatları değerlendirmeye açık hale gelmekte ve kişiye daha anlık planlamalar yapma şansı sunmaktadır. Gündelik zamanın bu tür boşluklar içermesi nedeniyle, emekli “hadi” dendiğinde eyleme geçebilecek, dışsal planlamalara ayak uydurabilecek veya ani gelişen durumların zamansal taleplerine cevap verebilecek esnekliğe sahiptir.

Emeklilikte olmuyor o. Yani bir anlamı olmuyor. Emeklilikte sabah kalkarsın işte işini yaparsın, bir şey çıkarsa onu da yapayım dersin. Ne bileyim ben. Planlayarak yaşayamazsın zaten emeklilikte. Hayatı zaten çalışırsan planlısın sürekli ama emeklilikte o olmuyor. (Zeynep)

İlk bakışta sabit randevuların, programlamanın, planların öneminin görece azaldığı emeklilik döneminde, spontanlık ve esnekliğin benimsenmesi bir tercihten ziyade doğal bir tutum olarak ele alınmaktadır. Gerek Ahmet Bey’in spontanlığın bilinçli bir yönelim olmadığına dair vurgusu, gerekse Zeynep Hanım’ın emeklilikte planlamanın bir anlamı olmadığından bahsetmesi, emeklilikle yeniden kurulan zamansal yapıda, planlamaya dayalı bir düzenliliğe verilen önemin azaldığına işaret etmektedir. Öngörülebilirliği sağlayan zamansal bir çerçevenin yokluğunda, zaman daha ziyade “akışta” bir biçimde deneyimlenmektedir.

Akışa göre tabi, şey yapamayız yani. Bu yaştan sonra fazla program yapamazsın. Ancak günü biraz değerlendirmeye bakarsın o. Fazla, yani bir yaştan sonra fazla günlük programın olmaz ablacım. Bugün aha sabahtan kalktık saat 10’da kahvaltımızı yaptık. Çıktık geldik namaza mumaza. Giderken pazardan evin ihtiyaçları neyse onları alırız. Gideriz evimize yani. Bakmışsın akşam olur yani. (Hasan)

Diğer yandan zamanı planlamak bir disiplin manasını taşımakta ve planlamamak o disiplini gevşetmek ya da katılımcının kullandığı ifadeyle “salmak” olarak yorumlanmaktadır. “Canı nasıl isterse öyle yapmak” yani ne zaman ne yapacağına kendi karar vermek, spontane hareket etmek kişiye iyi gelse bile, zaman disiplini açısından bir tür kişisel gerileme olarak görülebilmektedir. Bu bağlamda birey, plansızlığı titizliğin zıddına yerleştirmekte ve disiplinsizlik, tembellikle özdeşleştirmektedir.

Yooo planlamıyorum, maalesef artık saldım. Nasıl canım isterse öyle yapıyorum. İyi geliyor. Yani artık böyle hani eskiden daha titizdim, şimdi böyle bıraktım. Yani kalkıp yatağımı bile düzeltesim gelmiyor inan ki. Bırakıyorum, akşam tekrar ben gireceğim nasıl olsa. (Fatma)

Rutin biçimde her gün tekrarlanan ve neredeyse evrensel bir biçimde zamansal sıraları sabitlenmiş sabah kalkınca yatak toplama ve akşam yeniden yatağa girme gibi küçük gündelik eylemlerde bile düzenlilikler kaybolmakta ve plansızlığın içine dahil edilmektedir. Yani işleri kişinin kendi tercih ettiği sıralamada yapması anlamına da gelen spontanlık, hane içi emek açısından bakıldığında, ev işlerinin rutin çerçevesinin esnetilmesi, gevşetilmesi anlamına gelmektedir. Hane içi zamansal düzenliliklerin esnetilmesine dair bir başka örnek, ev süpürmek gibi rutin bir eylemin sıklığının değiştirilmesiyle ilişkilidir. Bugün olmasa da olur, gelişine göre ifadeler gündelik zamanda ertelenebilirliğin ve rastlantısallığın altını çizmektedir. Dolayısıyla zamanın esnekleşmesi, bireye hangi işin ne zaman yapılacağına karar verme konusunda geniş bir hareket alanı açmaktadır.

Evi süpüreceğim, her gün olmasa da olur mesela. Başka bir şey çıkarsa o da öyle olabilir. Biraz esneklik yaşıyorum hayatımda ya. Gelişine göre işte o gün hiçbir şey olmuyorsa oturuyorum, örgü örüyorum mesela. Ama başka bir yerde hadi gel kahve içelim diyorsa da oraya da gidiyorum. Ya da siz bana gelin diyorum. Ya da bir börek yapacaksam onu yapıyorum. (Hatice)

Gündelik zamanda spontanlık, bazen tek sabit eylemin fizyolojik bir zorunluluğa dayalı olduğu, onun dışında hiçbir zamansal düzenliliğin olmadığı bir biçim almaktadır. Böylelikle gündelik zaman neredeyse tamamen esneklik üzerine kurulu bir biçimde deneyimlenmektedir.

Sabah erken tuvalet haricinde düzenli hiçbir şeyim yok, onu söyleyeyim. Çünkü ne zaman ne olacağı belli değil. Diyorum “an”da yaşıyorum. Ne getirir onu bilmem. Ha bir de şöyle bir şey var. Akışta olmayı seviyorum. Bir de eğer hiçbir şey yapamıyorsam, bir şey de gelmiyorsa da benim aşağı yukarı 1700 tane filmim var, yani arşivimde. Onlardan bir taneyi seçiyorum, onu seyrediyorum mesela, o güzel oluyor. Onun için şey akışta olmak benim için daha keyifli. Oradan tutmazsa buradan. Yani plan proje şeyi yok. Zaten ailede bir tanesinin plan yapması yetiyor. Sen ona uymak zorundasın. (Gülüyor) (İbrahim)

Spontanlık bu örnekte, zamansal deneyimin olabilecek en küçük birime yani “an”a indirildiği ve keyifle yaşandığı bir vasma bürünür. Bununla birlikte her ne kadar zamanın serbest bir biçimde akışta şekillendiği hatta bütünüyle spontan bir biçimde deneyimlendiği ifade edilse de gündelik zamanın tamamen düzensiz ve rastlantısal olduğu veya hiçbir şekilde öngörülebilir olmadığı düşünülmemelidir. Nitekim mülakatlarda emekliliği spontanlıkla ilişkilendiren katılımcıların gündelik zaman

deneyimleriyle ilgili diğer sorulara verdikleri cevaplar, gündelik yaşamlarında bazı zamansal düzenliliklerin bulunduğunu göstermektedir.

Nadirdir yani ablamın işi olup da bana gelmemesi. Gelmezse bile nerede kaldın derim. Mesela o kadar bir alışkanlık olmuş. Bunlar rutin, yani kendiliğinden gelişen şey yani, böyle bir hayat. (Zeynep)

Örneğin Zeynep Hanım her akşam üzeri bakım ihtiyacı olan babasını ziyaret etmekte ve her gün öğle saatlerinde ablasının kendisine uğramasının bir rutin olduğunu ifade etmektedir. Bu durum katılımcının kendiliğindenliği vurgulamasına rağmen az sayıda da olsa rutinlerin bir zamansal düzenlilik oluşturarak gündelik zamanın öngörülebilir hale gelmesini sağladığını göstermektedir. Görüşme esnasında pek çok kere spontanlık kavramını vurgulamasına rağmen Ahmet Bey'in müdavimi olduğu kahvehaneye gidişleri ve gelişleri sıklığı ve zamanlaması açısından bir düzenlilik oluşturmaktadır. Burada mekâna gidiş ve geliş çerçevesinde kurulan zamansal öngörülebilirlik yine mekânın sağladığı karşılaşmalar sayesinde spontanlığa evrilebilmektedir.

Ha buraya gelmek düzenlidir. Yani muhakkak gün içinde uğrarım, muhakkak gelirim. Burada eğer bir şey görürsem arkadaşlarla planlar giderim. Mesele bu. (Ahmet)

Zamansal esneklik gününbirlik planlamalara dayalı sosyal temasları bir yandan kolaylaştırmaktayken, diğer yandan bazı durumlarda sosyal temaslar koordinasyon ihtiyacı nedeniyle spontanlığın yerini kısa vadeli planlamaların almasına yol açmaktadır. Kimi durumlarda ise gündelik işleri organize etme ihtiyacı spontanlığın askıya alınmasını gerekli kılmaktadır.

Ha ama ne dersin? Ya ben şu Selma'yı bir gideyim göreyim mi falan diye düşünürsün diyelim ki mesela. Ararsın müsaitse bilmem ne, “ay Perşembe buluşalım”. Tamam o bir planlamadır mesela. Yarın mesela benim randevum var manikürde. Yarın ben maniküre gideceğim saat 2’de o planlamadır. (Zeynep)

Ana şeyler mesela işte ne bileyim anneme gideceğim veya anneme giderken işte ne bileyim şunu şunu yapacağım falan. Onu bir iki gün önceden, onları planlıyorum, ediyorum. Yani herkesin yaptığı gibi. (Hatice)

Bir başka örnek zamansal düzenliliğin emeklilikte tesisi açısından kır ve kent yaşamının farklılıklarını vurgulamaktadır. Bu araştırma kapsam açısından yalnızca İstanbul’da yaşayan emekliler ile sınırlandırılmıştır. Bununla birlikte köyden kente göç eden

emeklilerin asli mekanla sürdürdükleri ilişkilerin gerek gidiş gelişler açısından mevsimsel düzenlilikler oluşturduğu gerekse kırsalda geçirilen zamanla kentte geçirilen zaman arasında karşıtlıklar kurulduğu görülmüştür. Mustafa Bey'in dikkat çektiği gibi kentte zaman daha fazla düzensizlik ile karakterize iken, kırsal yaşamda yürütülen bahçecilik, hayvancılık, seracılık gibi faaliyetler, ekolojik zamanın gereksinimleri nedeniyle dışsal olarak sabitlikler oluşturmaktadır.

Ha yok. Düzenli öyle yaptığım bir şey yok. Burada düzenli yaptığım bir şey yok. Ama köyde olsa düzenli yaptığım bir şey var. Çünkü sabahleyin kalkacağım, tavukları çıkaracağım, onların yemini vereceğim, yemeğimi yiyeceğim, serayı açacağım, arıya gideceğim, arıdan geleceğim seraya. Yani o belirli. Sulanacak varsa sularsın. Sulanmayacak otunu alırsın. Çapa yapılacaksa çapasını dışarıda yaparsın. Yani o rutin. Onu yani... O devamlı aynı. Yani oraya gideceksin, buraya geleceksin. (Mustafa)

Ekolojik gereklilikler, gündelik zamanı doğal bir biçimde yapılandırarak, bilhassa sıra dizimler üzerinde etkili olmakta ve daha planlı bir akış sağlamaktadır. Dolayısıyla aynı kişinin gündelik zaman deneyimleri farklı coğrafi bağlamlarda farklı biçimler kazanabilmektedir.

Yaşam zamanına ilişkin farkındalık, zamanı spontan deneyimleme yönündeki eğilimi gerekçelendirirken başvurulmuş sebeplerden biridir. *“Bu yaştan sonra fazla program yapamazsın, ancak günü biraz değerlendirmeye bakarsın.”* ya da *“Bakalım yarına çıkabilecek miyim?”* gibi ifadeler doğrusal ve sınırlı yaşam zamanının, döngüsel ve tekrara dayalı gündelik zamanla kurduğu ilişkiye dair somut bir örnek sunmaktadır. Bu örnekler, yaşam zamanına ilişkin varoluşsal kaygıların, gündelik zamanı etkilediğini, zaten yaşam zamanına göre daha kısa vadeli bir perspektife dayanan gündelik zamanın daha da kısalmasına yol açtığını göstermektedir. Bu noktada spontanlığa dayalı bir zaman anlayışının gelişmesi, kişinin yaşam zamanıyla ilişkili olarak gelecek perspektifindeki kısalmanın bir sonucu olarak yorumlanabilir.

Valla şimdi kafamda benim şey yok, plan yok. İş yapayım, şunu yapayım önümde planlarım yok. Artık yaşlandığımız zaman şey yapıyoruz haliyle, çekilmek mecburiyetinde... (Ali)

Ali Bey'in ifadeleri geri çekilmenin yalnızca sosyal rol ve ilişkilerden geri çekilmek anlamına gelmeyip zamansal açıdan daha spontan ve daha az planlı bir hayata geçiş anlamında da yorumlandığını göstermesi bakımından ilginçtir. Bu bağlamda çalışmanın

getirdiği planlama normu ile teması kaybetmek ve sosyal zaman normlarının kısıyında kalmak toplumdan bir kopuş olarak algılanmaktadır.

Kapsamlı bir biçimde ele alındığında, spontanlık, daha az planlı, daha esnek ve ilişki temelli şekillenen, bugün ne yapılacak sorusundan ziyade şu an ne yapılabilir sorusu etrafında zamansal kararlar alınan bir deneyim modunu tasvir etmektedir. Spontanlık bu bağlamda mutlak bir öngörülemezlik ya da düzensizlik anlamına gelmemektedir. Gündelik rutinler, belirli toplumsal yükümlülükler ya da sosyal etkileşimler çeşitli düzeylerde düzenlilikler oluşturmaya devam etse de birey açısından bunların bağlayıcılığının mesaiye kıyasla daha zayıf olarak algılanması spontanlığın bir zaman yönelimi haline gelmesini mümkün kılmaktadır.

3.1.2. Gündelik Zamanın Öngörülebilirliği: “Planıma Uyduğum Gün İyi Bir Gündür”

Emeklilikte zaman deneyimlerini, çalışma hayatının tam karşısına yerleştiren ve zamanı daha spontan ve esnek bir biçimde geçirdiğini ifade eden katılımcılar bulunmakla birlikte bu durum tüm emekliler için söz konusu değildir. Saha araştırmasından elde edilen veriler, emeklilerin bir kısmının zamanı planlayarak yapılandırma eğilimini emeklilik döneminde de sürdürmeye devam ettiğini göstermektedir. Dolayısıyla zamanın deneyimlenme biçimi açısından emekliler arasında bir homojenlik olduğundan bahsedilemez. Aksine çalışma yaşamındaki zamansal alışkanlıkların sürekliliği ya da bunlardan kopuş anlamına gelen farklı deneyim biçimlerine bağlı olarak bir çeşitlilik mevcuttur.

Toplumsal katılımın³⁵ zamansal gerekliliklerine bağlı olarak veya bireysel olarak günü planlayan ve programlayan, takviminin doluluğundan bahseden bazı emeklilerin zaman deneyimleri spontanlığa daha az yer açan, öngörülebilirlik ihtiyacının daha belirleyici olduğu bir biçimdedir.

Bu noktada öncelikle kurumsal ajandalara bağlılıkla şekillenen zaman düzenlemeleri ele alınmalıdır. Dernek veya vakıf toplantıları, eğitim faaliyetleri, gönüllülük gibi çeşitli kurumsal çatılar altında sürdürülen etkinliklere katılım belirli zaman noktalarının

³⁵ Toplumsal katılım literatürde üzerinde mutabakat sağlanmış bir kavram olmamakla birlikte “hane dışında gerçekleşen etkinliklere bilinçli ve etkin bir biçimde katılım yoluyla toplumdaki diğer bireylerle etkileşim kurma ve bunun sonucunda bir kişisel doyum yaşama” (Dehi Aroogh ve Shahboulaghi, 2020) olarak tanımlanabilir. TÜİK’in Aktif Yaşlanma Endeksi’nde (2025c) ise topluma katılım; gönüllü faaliyetler, çocuklara ve torunlara bakım, yaşlı yetişkinlere bakım ve siyasi hayata katılım olmak üzere dört bileşene bölünerek değerlendirilmeye alınmıştır.

önceden belirlenmesini içerdği için zamanı yapılandırır. Örneğin Mehmet Bey, başhekimlikten emekli olduktan sonra memleketiyle ilgili bir eğitim derneğinin çalışmalarına düzenli olarak katılmaya başladığını ve oradaki öğrencilerin meseleleriyle ilgilenmeye başladığını ifade etmiştir. İsmail Bey, bir kültür kuruluşunun genellikle hafta sonu gerçekleşen seminerlerine katılmakta ve bunların gündelik zaman içinde sabitlikler oluşturduğunu ve diğer faaliyetlerin buna göre sıralandığını belirterek, çalışma dışındaki kurumsal yapıların emeklilikte de zaman düzenlilikleri oluşturabileceğini göstermektedir.

İşte bu bahsettiğim iki tane vakıf veya kuruluşun etkinlikleri. Bunlar standart, saatleri, günü belli. Sabit. Bunları bir defa günün içerisine pat diye yerleştiriyorsunuz, takviminizin içerisine. Geriye zaten çok az bir yer kalıyor. Hafta içerisinde daha çok ben belirliyorum, hafta sonu daha çok kurumlar belirliyor. (İsmail)

Aktif yaşlanmanın bir göstergesi olarak yorumlanan toplumsal katılıma dayalı faaliyetler, zamansal düzenlilik açısından bakıldığında emeklilikle birlikte serbestleşen gündelik zamanı dışsal bir biçimde çerçevelemektedir. Bu bağlamda bireyin gündelik zamanı, kurumsal takvimlere veya etkinlik planlamalarına bağlı olarak çeşitli zaman dilimlerine sabitlenerek daha öngörülebilir bir hale gelmektedir. Bu faaliyetlere katılım bir mecburiyete dayanmadığından zamansal özneliliğin bir ifadesi olarak değerlendirilebilir. Her ne kadar “kurumlar belirliyor” ifadesinin gösterdiği gibi bir dereceye kadar zamana dışsallık dayatsa da bu durum mesai saatlerine dayalı dışsallıktan farkı, katılıp katılmama yönündeki inisiyatifin bireye ait olmasıdır.

Zamanlama, süre ve sıklık itibarı ile sabit zamansallıklara dayanan bu tür kurumsal takvimlere uymak, eş güdüm gerektirdiğinden, spontanlığa gündelik zaman deneyimlerinde daha az yer bırakmaktadır. Belirli bir kurumsal çatı altında sürdürülen faaliyetlere katılımcı olarak iştirak etmenin ötesinde, aktif bir sorumluluk alınarak dahil olduğunda kurumsal bağlılığın yapılandırıcılığı çok daha belirgin bir hale gelmektedir. Nitekim uzun yıllar çalıştığı kurumun emeklileri tarafından kurulan dernekte danışmanlık yapan Ayşe Hanım, aldığı sorumluluğa bağlı olarak zamanı oldukça katı bir biçimde yapılandığını ifade etmektedir.

Çok planlı, çok dakikimdir. Evdeki işlerle ilgili planlamayı fazla önemsemem ama bulunduğum konumla ilgili her şeyi planlarım. Saati saatine planlarım. Mesela saat 2'de gideceksem tam 2'de giderim. Ve eğer sabahleyin erken kalkamazsam, sevmesem bile öyle bir program varsa o programa yetişmek için çok gayret sarf eder ve verdiğim sözü mutlaka tutarım. (Ayşe)

Planlamaya ve dakikliğe dayalı bir zaman disiplini de yansıtan bu tutum, hayatın her alanında aynı şekilde tezahür etmemektedir. Eş güdüm ihtiyacının olmadığı veya daha az olduğu özel alanda planlama daha gevşek bırakılabilirken, sosyal katılım bireyin zamanını yalnızca daha planlı bir biçimde deneyimlemesine yol açmakla kalmaz, zamanın sembolik anlamına dayalı eğilimlerin de sürekliliğini sağlar. Dolayısıyla iş yaşamıyla özdeşleşmiş dakiklik gibi sosyo-zamansal normlar emeklilik gibi iş dışı bir bağlamda yeniden üretilir.

Zaman deneyimlerinin spontanlığa dayalı olmadığını ifade eden Emine Hanım'ın gündelik zamanı aldığı eğitimlerin zaman cetveliyle eş zamanlanma ihtiyacı doğrultusunda oldukça yapılandırılmış bir haldedir. Emeklilikte zamanı planlamanın olanaksızlığını vurgulayan katılımcıların aksine, planlama bu örnekte henüz güne başlamadan şekillenmektedir.

Yok, şey sabah kalktığımda, gözümü daha açmadan “bugün hangi gündü? saat kaçta ders var? dersten sonra şunu yap” Yani yapmam gereken şeyler nedir, hemen aklımdan geçiririm. Öyle akışta, makişta filan yaşamam yani, planlıyım. (Emine)

Gündelik zamanı yapılandıran dersler hem bir zamansal sabitlik oluşturmakta hem de gündelik zamanda diğer faaliyetlerin kendisine göre sıralandığı bir zaman kılavuzu vazifesi görmektedir. Alınan eğitimlerin önceden katılımcıya dışsal olarak belirlenmiş programının kesinliğine mukabil, diğer faaliyetlerin zamansal konumları daha esnek bir biçimde ama önceden belirlenmiş bu programı referans alarak düzenlenmektedir.

O zaman söyleyeyim. Pazartesi saat 14.45 ile 15.30 arasında...Bu her gün katıldığım bir çalışma. Pazartesi akşamı saat 18 ile 19 arasında, salı akşamı saat 20 ile 21 arasında, çarşamba günü saat 11 ile yarım arasında. Şeyleri söyleyemiyorum artık, her gün 14.45-15.30 her gün zaten. Perşembe günü saat 15.30 ile 16.30 arasında, Cumartesi de öyle. Pazar günü de saat yine 11 ile 13 arasında düzenli olarak katıldığım, benim kendi aldığım birtakım eğitimler var. Düzenli bunlar. Yani işte. Hani bunlar hiç... Kesinlikle şey, olması gereken şeyler. Onun dışındakileri hani aralara sıkıştırıyorum. (Emine)

Katılımcının dışsal bir biçimde zamanını yapılandıran bir diğer sabite ise haftanın dört günü saat 16.00'da torununu okuldan alması ve haftanın iki günü 18.30'da voleybol kursuna götürmesidir. Burada yine belirleyici olan, bir kuruma bağlı zaman cetveli ve bunun eş zamanlanma ihtiyacı doğurmasıdır. Torunlara bakım vermek veya onlarla ilgili

bir sorumluluk üstlenmek zamansal açıdan her halükârda bazı düzenlilikler oluşturur. Fakat bu düzenliliğin zamanı yapılandırma derecesi farklılaşabilmektedir. Örneğin torunuyla ilgilendiğini ifade eden bir diğer katılımcı olan Hüseyin Bey için büyük babalığa ilişkin zamansallık, noktasal olmaktan ziyade, bazı zaman aralıklarına esnek bir biçimde yerleşen niteliktedir.

(...) Giderim eve, alırım torunumu. 4'ten sonra biraz gezdiririm böyle parklar, marklar. Gezerim böyle. (*Akşam neler yaptığı sorulduğunda*) Otururuz, çay içeriz, çıkarız bahçeye otururuz. Torunumla oynarım dokuza, ona annesi gelir alır. (Hüseyin)

Dolayısıyla, kurumsal zamanlamaya uyum direkt olarak bireyin kendi faaliyetlerinden doğan bir gereksinim olabileceği gibi, ilişkide olunan diğerlerinin eş zamanlanma ihtiyacının doğurduğu zorunluluk nedeniyle dolaylı olarak da kendini dayatabilmektedir. Yani burada söz konusu olan, direkt değil dolaylı bir dışsallıktır.

Sohbetlere katılım gibi dini topluluk temelli etkinlikler, resmi olarak kurumsal bir çatı altında gerçekleşmese de zamanı bireye dışsal olarak planlayarak öngörülebilir hale getirirler. Fatma Hanım'ın düzenli biçimde hem dinleyici hem de anlatıcı olduğu iştirak ettiği sohbetler hem mekânsal hem de zamansal olarak gündelik hayatını yapılandırmaktadır.

Haftanın... Salı... Bugün biraz kendimi üşütmüş hissettiğim için gitmedim. Salı gidiyorum Küçükalya'ya, Ümraniye'ye gidiyorum çarşamba günleri. Perşembe günleri Çengelköy'e gidiyorum. Ondan sonra cuma akşamı bazen kendimi iyi hissedersen gidiyorum. Cumartesi umumi dersimiz var Ümraniye'de. Gidiyorum. Gidiyorum yani. (Fatma)

Haftanın dört ya da beş günü 14.00-17.00 aralığında gerçekleşen bu sohbetler katılımcının gününü ve haftasını öngörülebilir ve düzenli kılmaktadır. Burada mutlaka vurgulanması gereken önemli bir nokta dışsal planlamalara uyum sağlamanın zaman deneyimleri üzerindeki yapılandırıcı etkisine rağmen, arta kalan zamanların öznel planlama becerisi ile desteklenmediği durumlarda bir tür yönsüzlük ve boşluk algısına yine de yol açabilmesidir.

Benim bir gün önceden ben yarın derse gideceğim düşüncesi bana çok iyi geliyor. Yani yarın bir işim var, yarın bir yere çıkacağım. Bu bile benim vaktimi iyi geçiriyor. Ama yarın planlayacak, yapılacak bir şeyim yoksa ben bugünden bile sıkılıyorum. (Fatma)

Bir önceki bölümde vurgulandığı gibi sohbetlere katılım zaman deneyimlerine bir öngörülebilirlik kazandırmasına rağmen Fatma Hanım “zamanı planlamadığını ve artık saldığını” ifade etmektedir. Bu durum öznel planlamaların varlığının birey için dışsal zaman cetvellerine uyumdan daha büyük bir öneme sahip olduğunu göstermektedir. Planlama bu noktada, “yarın planlayacak bir şey yoksa bugünden sıkılıyorum” ifadesinin gösterdiği gibi birey için geleceği şimdiye taşımak anlamını taşıdığından, zamanı daha tutarlı bir biçimde ve içsel bir gerilim olmadan algılama deneyimleme imkânı sunar. Bu bağlamda planlama, yalnızca gündelik zamanın unsurları açısından bir düzenlilik oluşturmakla kalmaz, geleceğe dair belirsizliği azaltarak da bugünü de şekillendirir.

Öznel planlamaların kaynağı, alışkanlıklar, rutinleşmiş faaliyetler veya hobiler olarak sınıflandırılabilir. Hobiler temelinde ayırt edici olan kurumsal bir katılıma bağlı olup olmadığıdır. Örneğin hat sanatı eğer bir kursa gitmek ve eğitim almak suretiyle icra ediliyorsa dışsal planlamaya uyum şeklinde zamanı yapılandırırken, bireyin kendi gündelik zamanı içerisinde belirli bir aralıkta konumlandığı hat çalışmaları öznel planlama ile ilişkilidir. Eş güdüm ihtiyacının görece daha az olması öznel planlamalar yapmayı ve bunlara uymayı mümkün hale getirir.

Katılımcıların ifadeleri, kitap okumak gibi alışkanlıklar ya da yürüyüş gibi rutinleşmiş faaliyetler veyahut da fotoğraf düzenleme gibi hobilere bağlı etkinliklerin gündelik zamanda hem zamanlama hem de süre bakımından görece sabitlenmiş bir nitelik taşıyabileceğini göstermektedir. Burada görece ifadesinin kullanılmasının nedeni, başkalarının katılımını gerektiren ve dolayısıyla eş zamanlama gereksinimi oluşturan faaliyetlere göre öznel planlamaların bir miktar esnekliği de içinde barındırmasıdır.

Dolayısıyla bir gün içerisinde neler olacağını planlamışsam ve planladığım uyuşsam o gün benim için iyi bir gündür. Planladıklarımı yaptığım zaman hah oh dediğim gündür. Yapamadıysam araya bir şey sıkıştıysa o bana biraz rahatsızlık verir tabii. Ama ondan da vay niye yapamadım diye oturup kahrolmam. Öyle spontane şeyler olmuyor mu? Olur tabii. Ona da bir yer kalıyordur ama çoğunlukla planlı. (İsmail)

Bununla birlikte çoğu kez öznel planlamalar da en az dışsal planlayıcılar kadar zamanı çerçevelemektedir. Birey tarafından çeşitli faaliyetler çeşitli zaman dilimlerine sabitlenmesi yoluyla edinilen bu zamansal çerçeve gündelik zamanda öngörülebilirliği ve düzenliliği sağlamaktadır.

Planlama ve öngörülebilirliğe dayalı bir biçimde zamanı deneyimlemeye yönelik eğilimin geçmiş zaman deneyimleriyle bağlantısı oldukça dikkat çekicidir. Bu bağlamda aynı soruya kimi katılımcıların spontanlığı vurgulayarak, kimilerinin ise planlamanın

belirleyiciliğinden söz ederek cevap vermesinin gerekçesi, bireysel yaşam öykülerine bağlı olarak geliştirilen kimlikler ve buna bağlı olarak edinilmiş zamansal alışkanlıklar olabilir.

Çok küçük yaşta, belki lisedeyken -o zamanlar yazılı yapardım ama şimdilerde yazılı yapmıyorum- mutlaka bir yazılı günlük plan yapardım. Dolayısıyla kalktığımda bugün neler yapacağımı, önümüzdeki hafta neler yapacağımı...Şeyi şu anda şeyi kullanıyorum; takvimi o şeydeki telefonlarda takvimi. İşte hangi gün geziye gideceğim, hangi gün maç var oraya baktığımda onları biliyorum. (İsmail)

Mevcut zaman deneyimlerinin, yaşamın erken yıllarındaki zaman deneyimleriyle bağlantısını kuran bu anlatı emekliliğe geçişin her zaman bir kopuş anlamına gelmediğini göstermektedir. Emeklilik her ne kadar uzun yıllar alışlagelen zaman yapısını ortadan kaldırırsa da mesainin yerini alacak zamansal seçimler tamamen rastgele alınmaz. Bireyler burada yeni bir zamansal rutin geliştirmek üzere yaptıkları seçimleri Hitlin ve Elder'ın (2007) pragmatik öznellik olarak adlandırdığı bir çerçevede gerçekleştirirler. Pragmatik öznellik, belirli bir rutin yapı ortadan kalktığında bireylerin yeni oluşan duruma göre yaptıkları seçimlerin kişilik özellikleri, bireysel geçmişler ve değer yargılarıyla şekillendiğini ifade etmektedir. Gündelik zamanını oldukça ayrıntılı bir biçimde gerek alışkanlıkları, hobileri ve rutinleriyle gerekse dışsal ajandalara bağlı olarak düzenleyen İsmail Bey için planlama, lise yıllarında edinilmiş ve mesleki yaşam boyunca sürdürülerek emekliliğe devredilmiş bir melekedir. Mehmet Bey ise hem sabah hem de akşam sürdürdüğü kitap okuma alışkanlığını üniversite yıllarından beri sürdürmüş ve emekliliğe taşımıştır.

Zamanı planlayacaksınız tabii, planlıyoruz da. Mesela demin söylemiştim. Ya benim zamanım işte sabah 2 saat kitap okumayla geçiyor...(Mehmet)

Bu bağlamda planlama nasıl geleceği bugüne taşıyorsa, bu örneklerde geçmişi bugüne taşıyarak şekillendirmektedir. Bu durum zaman çerçevelerinin birbiriyle iç içe geçmişliğini göstermek açısından katılımcıların deneyimlerine dayanan somut bir örnek teşkil etmektedir. Diğer yandan alışkanlıklar bir tür kimlik sürekliliği oluşturarak, rutin çerçeveler sarsıldığında bireyin zamanını yeniden yapılandırmak üzere başvurabileceği dayanıklı bir referans olmaktadır.

Okul dışında toplantılarımız vesairelerimiz oluyordu. Kitap okuma çalışmalarımız oluyordu. Hayatımızın, hayatımın önemli şeylerinden biridir kitap okuma çalışmaları. Slogan şu: kendime ait sloganı söylüyorum. Ölmeden önce okunması

gereken çok kitap var. O zamana kadar kitapları bitirmem lazım. Onun için şey yok yani demin söyledim ya, öyle sudan çıkmış balığa dönmüş değilim. Her sabah kalktığımda şey yapıyorum. Belli bir masanın üstünde mutlaka kitaplar vardır ve takip ettiğim kitaplar var. Okumakla geçiriyorum... Akşamları gene kitaplarla şeyim. Hanım kızıyor aslında kitaplarla çok meşgul olmama. O da diyor ki bize vakit ayırmıyorsun, bana vakit ayırmıyorsun. (Mehmet)

Mehmet Bey'in kitap okumayla ilgili anlattıkları, alışkanlıkların geçmiş, şimdi ve gelecekle bağlantılı bir biçimde zaman deneyimlerini nasıl etkileyebileceğini göstermektedir. Buna göre, üniversite yıllarında başlayan, emekliliğe geçişi kolaylaştıran ve *“ölmeden önce okunacak çok kitap var”* sloganıyla vurgulanmak istendiği gibi yaşam zamanı ile ilişkisi kurulan kitap okuma *“çalışmaları”* bir süreklilik oluşturarak emeklilikte zamanın planlamaya esas bir sabit etkinlik halini alır. Bu bağlamda belirli zaman dilimlerine yerleşen boş zaman faaliyetleri, yaşam seyri boyunca devam ettirilerek yaşlılığa devredildiklerinde, bireyin başvurabileceği bir kimlik özneliği (Hitlin ve Elder, 2007) çerçevesi olarak değerlendirilebilirler.

Planlamaya ve öngörülebilirliğe dayalı bir zaman düzenlemesi temelini iki kaynaktan alır. İlk olarak kurumsal bir zaman düzenlemesine direkt ya da dolaylı olarak angaje olmak önceden ayarlanmış zaman cetvellerine uyumu gerektirdiğinden, bireyin zamanını yapılandırır. Burada zaman her ne kadar bireye dışsal bir biçimde belirleniyor da olsa, faaliyetlere katılım veya yükümlülükleri kabul belirli bir derecede öznelliğe dayalıdır. İkinci kaynak ise bireyseldir. Birey, zamanı dışsal bir zaman cetveline başvurmadan kendisi yapılandırır. Kişi kendi seçtiği faaliyetleri, gündelik zaman içerisinde belirli zaman dilimlerine yerleştirerek, belirli sürelerle ve belirli sıklıklarda bu faaliyetleri sürdürerek ve çeşitli faaliyetleri birbiriyle öncüllük ve ardılık açısından konumlandırarak zamanını yapılandırır. Zamanı şekillendirmede dayanan bu öznellik türü pragmatik bir öznellik türü olarak daha gönüllü bir tercihtir.

Öngörülebilirlik ve kendiliğindenliğin tercihi arasında kültürel anlamda bir farklılaşma mevcuttur. Fakat bu çalışmada öngörülebilirliğe düşük eğitim düzeyine sahip kişilerce önem verildiği, spontanlığın ise yüksek eğitimlilerin bir tercihi olduğuna dair literatürdeki bulgulardan farklı bir yönelim ortaya çıkmıştır (Southerton, 2006). Planlamaya ve öngörülebilirliğe dayalı bir biçimde zamanı deneyimleme lise mezunu bir katılımcı hariç tutulursa tamamen üniversite mezunu katılımcılar tarafından vurgulanmıştır. Eğitim düzeyinin yanı sıra planlamayı en çok vurgulayan katılımcıların çalışma hayatında idari pozisyonlarda görevler üstlenmiş olduğu belirtilmelidir.

Bunun dışında ben bütün iş hayatımda herkesten önce işe gitmeyi prensip edinmiş bir insanım. Yani mesai 8.30 ya da 9'da başlıyorsa ben 8'de iş yerinde olurum. Çünkü şuna inanırım, eğer siz zamanında iş yerinde olmazsanız, sizin yanınızda çalışan ya da sizin personeliniz sizin giriş saatinize göre kendilerini ayarlarlar ve işe geç giderler. Bunların hepsini cezai müeyyideler ile çözemezsiniz. Onun için yönetici çalışandan daha erken iş yerinde olmalıdır her zaman. Onu bir ilke olarak benimsedik ve hep öyle yapmışımdır. (...) Hatta böyle kendi aramızda espri yapıyorduk arkadaşlarla. Ya bu çalışma saatlerini biraz arttırsak mı falan diye. Öyle esprilerimiz oluyordu. (Mehmet)

İdari pozisyonlarda çalışmak temsili bir sorumluluğu ifade etmektedir. Bu kişinin kendi zamanına ilişkin bir öz-yönetime sahip olduğu anlamına gelmez, birey yönetsel bir görev üstlense de mesainin sınırlarına -kimi zaman Mehmet Bey'in ifadesinin gösterdiği gibi daha çok- tabidir. Bununla birlikte yönetici pozisyonunda çalışmak diğer çalışanların zamanlarını organize etmeyi gerektirdiğinden, katılımcılarda zamanı planlamaya yönelik bir öz bilincin yerleşmesini teşvik etmiş olabilir.

Bununla birlikte Hatice Hanım ve İbrahim Bey gibi eğitim düzeyi yüksek katılımcılardan emeklilikte spontanlığın kendileri için daha fazla ön planda olduğunu belirtenler de olmuştur. Daha dikkat çekici olan, eğitim düzeyi düşük katılımcıların hiçbirinin planlamaya dayalı bir zaman deneyiminden bahsetmemiş olmasıdır. Her ne kadar zamanı öngörülebilir kılan çeşitli rutinler tüm katılımcılar için söz konusu olsa da eğitim düzeyi düştükçe zamanı refleksif bir şekilde programlamaya yönelik eğilimin azaldığı söylenebilir.

3.1.3. Rutine Dayalı Gündelik Zaman Deneyimleri: “Normal Günümüz”

Katılımcıların kimi esnekliği, kimi ise planlamayı öne çıkarsalar da tamamen spontanlığa ya da tamamen öngörülebilirliğe dayalı bir zaman deneyimi hiçbir katılımcı için geçerli değildir. Çoğu katılımcı için gerçekte söz konusu olan, bu iki zıt deneyim biçiminden oluşan spektrumun, bir ucuna daha yakın bir yerde kendini konumlandırmasıdır. Bununla birlikte, spektrumun neresinde bulunduklarından bağımsız olarak rutinler, istikrarlı bir biçimde sürdürülen pratikler olarak gündelik zamanı yapılandırma konusunda tüm katılımcılar için ayırt edici bir işleve sahiptir.

Bu noktada önemli olan, rutinlerin belirli düzeyde bir öngörülebilirlik ve düzenlilik sağlamasıdır. Ancak rutinleşmiş eylemler refleksif bir değerlendirme olmaksızın bir tür oto-pilotta gerçekleşiyor gibi algılandığından (Southerton, 2012), katılımcıların bir kısmının rutinleri, zamansal açıdan planlanmamış pratikler olarak değerlendirmeleri

anlaşılır hale gelmektedir. Bir önceki bölümde vurgulandığı gibi planlamayı vurgulayan pek çok katılımcının topluma katılımı yüksektir ve eş zamanlama ihtiyacı pratiklerin kendiliğindenlikle yorumlanmasını zorlaştırmaktadır.

Katılımcıların rutinleriyle ilgili olarak vurgulanması gereken, çalışma kapsamında rutinleri oluşturan pratiklerden ziyade, bu pratiklerin yerleştikleri zamansallıkların odak noktası olarak belirlenmiş olmasıdır. Rutinleşmiş pratikler ve zamansallıklar arasındaki ilişkide bir açı değişimini ifade eden bu yaklaşım daha önce Southerton (2012) tarafından vurgulanmıştır. Katılımcıların rutinleri bu bağlamda, gerek sıklık, süre, sıra dizim ve zamanlama açısından gündelik zamanı meydana getiren unsurlara dair sorularla gerekse mülakat sırasında bir önceki gün ne yaptıklarına dair bir “dün” sorusuna dayanarak ortaya konmaya çalışılmıştır. “Dün” sorusunda verilen cevabın rutinden ne kadar saptığını anlamak amacıyla ilave bir soru daha yöneltilmiştir. Katılımcıların verdiği cevaplar kimi daha sıkı kimi daha gevşek olsa da rutinlerin gündelik zamanı yapılandırmada ve öngörülebilirliği sağlamada öneminin altını çizmektedir. Rutinlerin emeklilikteki rol eksikliğini giderdiği ve pasiflik ve gerileme endişelerine karşı bir panzehir olduğu ve bireye bir yetkinlik ve disiplin hissiyatı aşıladığı ortaya koyulmuştur (Ekerdt ve Koss, 2016). Bu bağlamda daha önce belirtildiği gibi spontanlığın altını en çok çizen katılımcılarda bile bir takım rutinleşmiş faaliyetlerin çeşitli zaman dilimlerine yerleştiği görülmektedir.

Dün sorusu mülakatlarda katılımcıların odağının en çok dağıldığı sorulardan birisi olmuştur. Soru ilk yöneltildiğinde bazı katılımcılar “dün”ü hatırlamakta kısa bir süre tereddüt etmiş ve hatırlamak için yer yer ipuçlarına ihtiyaç duymuştur. “Dün neydi, dün...” ya da “ben dün ne yaptım ya?”, “dün... dün ne yaptık, şöyle bir toparlamaya çalışayım” ya da gülerek “hatırlarsam anlatayım” gibi ifadelerin ardından soru yanıtlanmıştır. Diğer yandan dün sorusunda pek çok katılımcı soruyu cevaplamaya spesifik olarak “dün”den, başlamalarına rağmen aktarımları daha genel gündelik zaman deneyimlerine doğru genişlemiştir. Dünü anlatmaya devam edebilmeleri ancak araştırmacının “peki sonra ne yaptınız”, “bunu ne zaman yapmıştınız”, “anlattığınız önce miydi yoksa sonra mı” ya da “bunu hep mi yaparsınız yoksa yalnızca dün müydü” gibi yönlendirmeleriyle ve özelden genele gel-gitlerle mümkün olmuştur.

Mülakatlarda anlatılan dünün rutin mi yoksa rutin dışı bir gün olup olmadığı katılımcılara “dün sizin için nasıl bir gündü sorusu” yönetilerek anlaşılmaya çalışılmıştır. Katılımcıların pek çoğu dünün onlar için rutin bir gün olduğunu ifade ederken, bazıları

ise rutin faaliyet çerçevesinin dışına çıktıkları için günü “iyi, güzel” veya “pek de iyi değildi” şeklinde değerlendirmiştir.

Bir şey yapmadım diyebilirim. Bana göre bir şey yapmadım yani. (...) Herhangi bir gündü işte. Yani çok özelliği olan bir şey değildi. (Hatice)

Yani iyiydi, normal günümüz. (Ahmet)

Dün de normaldi bugün de normal. (Hasan)

Emeklilikte düne ilişkin değerlendirmeler, bireylerin gündelik rutinlerine uyup uymadıklarına bağlı olarak bir günün öznel algısının değişebileceğini göstermektedir. Rutinden olumlu veya olumsuz anlamda bir sapmanın olmadığı günlerin katılımcılar tarafından “normal” olarak değerlendirilmesi, emekliler için gündelik zamanın rutinler yoluyla kurulduğuna işaret etmektedir. Burada emeklilikte zamana ilişkin normatif söylemden ziyade, her bir emeklinin kendi alışkanlıkları, pratikleri ve rutinlerinden hareketle öznel bir zamansal “norm” geliştirdiği vurgulanmak istemektedir. Rutinden sapma ise, rutinin emeklilikte ne şekilde kurulduğuna bağlı olarak zamanın herhangi bir günde nasıl deneyimlendiğini etkileyebilmektedir. Rutinin dışında bir yoğunluk veya meşguliyet olumlu olarak değerlendirilebilirken, alışılmış düzeyin altında bir meşguliyetle geçen bir gün olumsuz olarak nitelendirilebilmektedir.

Katılımcıların gündelik zamanlarını nasıl düzenlediklerine ve bir önceki gün neler yaptıklarına ilişkin sorulara verdikleri yanıtlar, emeklilik döneminde yerleşik bazı pratiklerin zamanın öngörülebilirliğini sağladığını göstermektedir. Bu rutinler arasında yemek yeme, yürüyüş yapma, ev işleri, uyuma ve uyanma saatleri gibi fizyolojik temelli pratikler olabileceği gibi, kitap okuma, televizyon izleme, bitki bakımı ve bahçecilik faaliyetleri, sosyal etkinlikler, ibadet, alışveriş, aile üyeleriyle etkileşimler gibi çeşitli faaliyetler yer almaktadır. Hane içinde başka bireylerin varlığı, rutine dayalı zaman deneyimlerinin eş güdümünü gerektirmiş veya mevcut rutinler birlikte yaşamının gerekliliklerine göre şekillendirilmiştir. Rutinleşmiş bazı faaliyetler cami ve kahvehane gibi belirli mekanlarla zamansal olarak örtüşürken, bazı rutinleşmiş pratikler ise katılımcılar tarafından işe benzer meşguliyetler olarak yorumlanmıştır. Rutinleşmiş zaman deneyimlerinin bu iki özel biçimi ayrıca ele alınmıştır.

Gündelik zamanı yapılandıran rutinler açısından toplumsal cinsiyete bağlı farklılaşmalar önceki zaman kullanımı araştırmalarının bulgularına paralel biçimde hane içi emeğe ayrılan zaman açısından eşitsizliklerin yaşlılık döneminde de sürdüğüne dair bulguları

doğrulamaktadır. Çalışmaya dahil olan kadın emekliler, erkeklere göre zamanlarını daha fazla ev işi emek ekseninde şekillendirdiklerini ifade etmişler ve gündelik zamanın düzenlenişi bakımından içerisi-dışarısı şeklindeki geleneksel cinsiyet rollerine uygun bölünmeler ifade edilmiştir. Kadın katılımcılar için yemek yapmak, ev temizlemek gibi rutin faaliyetler zamanın deneyimlenmesi açısından ön plana çıkarken erkek katılımcıların hane içi emek açısından en fazla vurguladıkları pratik market alışverişi yapmak olmuştur. Özellikle yemek pişirmenin kadın katılımcılar için zamansal düzenlilik oluşturan önemli bir faaliyet olduğu belirtilmelidir. Emine Hanım gün içerisinde en çok vakit ayırdığı faaliyet sorulduğunda özellikle vurgulayarak yemek yapmaktan bahsetmiştir.

Ye-mek (katılımcı heceleyerek vurguyu artırıyor) Mutfak. Zaten yemek çok vakit alıyor yani. İşte alışverişini yap, yemeğini yap. Genelde böyle geçiyor. (...) Yani tabi, öncelik ders. Ondan sonra düşündüğüm akşama ne yemek vardı? Hani onu hemen sabahtan şeyden, aradan çıkartmaya çalışırım yemeği. Çünkü zaten evde 3 yetişkiniz, kızım var, 2 tane torun var, damat var. Onlar da arada gelip gidiyorlar ne yemek var diye. Ya da hani bu arada değil bazen sık da olabiliyor. Onun için yemek işini hemen ayarlamaya çalışıyorum. (Emine)

Yemek yapmak kadınların zaman deneyimlerinde yalnızca belirli bir sürenin kendisine tahsis edilmesi nedeniyle yer almamaktadır. Bunun dışında gündelik zamanda sıra dizimde günün ilk etkinliklerinden biri olarak yer almakta, zamansal konum olarak genellikle sabah saatlerine yerleştirilmekte ya da belirli sıklıklarla ilişkilendirilmektedir.

Genellikle her gün hemen hemen yemek yapıyorum. Neden? Çünkü bizde ertesi güne kalan yemek yenmez. Her şey günlüktür, günlüktür. (...) Muhakkak yemek olmalı. Ya gecedan mesela ertesi gün ne yapabilirim? Ya da sabah kalkınca ilk düşündüğüm şey? Ben bugün ne yapabilirim ne pişirebilirim? Yemek. Çünkü şey yemek kültürü, yani dışarıda yiyeyim falan sürekli o alışkanlığı da istemem. Oğlan bıraksan o her gün yer de. Ailece bizde öyle bir alışkanlık yok. Öncelikli bak... Evet şimdi düşünüyorum yemek benim için önemli. Kafamda kurguladığım şey ne yapacağım? Dolabı açıp malzeme varsa yoksa kafama koyduysam gidip alıp edip o işin bitmesi lazım yani. (Zeynep)

Gündelik zamanın yanı sıra hane içi emek haftalık ritimlerde de zamansal düzenlilikler oluşturmaktadır. Bu bağlamda Zeynep Hanım'ın haftalık ritminde yalnızca temizlik rutin bir biçimde belirli günlerde gerçekleştirilmektedir. Salı ya da cumartesi günleri rutin bir biçimde temizlikle geçirilirken, yemek yapmak her gün gerçekleşen bir pratiktir.

Ben de rutin sadece yemek. Ve o belirli işte mesela salı ya da cuma, cumartesi daha doğrusu o temizlik olayı. (Zeynep)

Zaman kullanımı araştırmaları, faaliyetleri yoğunlukla süre açısından ele almaktadır. Bununla birlikte zaman deneyimleri açısından yemek yapmak gibi rutin bir faaliyetin yalnızca süre açısından değil, zamanlama, sıra dizim, sıklık gibi gündelik zaman unsurları açısından değerlendirildiğinde birtakım düzenliliklerin kaynağı olabileceği görülmektedir. Bir diğer deyişle, kadınlar açısından hane içi emeğe bağlı zamansallıklar yapılandırıcı bir işlev üstlenmektedir. Bu açıdan işsizlik gibi zaman yapılarının kaybına yol açan durumlarda kadınlar ve erkekler için zaman farklı biçimlerde deneyimlenmekte ve ev işlerine bağlı görevler ile sorumluluklar kadınların gündelik yaşamını zamansal açıdan düzenli kılmaktadır (Jahoda vd., 1971). Nitekim kadınların geleneksel sorumlulukları, zamansal açıdan düzenlikler oluşturma yanı sıra, zamanın emeklilikle birlikte serbestleşmesinin bir boşluk olarak algılanmaması sağlamakta ve “cinsiyetlendirilmiş zaman” (Odih, 1999) emeklilikte de fark yaratmaktadır.

Çalışma yaşamı boyunca kadınların taşıdığı çifte yük, emeklilikte ücretli işe bağlı yükümlülüklerin sonra ermesi ile hafiflese de hane içi emeğe dayalı zamansal taleplerin sürekliliği gündelik zamanı şekillendirmeye devam etmektedir. Literatürde bu durum yoğunlukla hane içi emeğin kadın için “ikinci vardiya” olarak yüklenmesi biçiminde ele alınmakta ve yaşam seyri boyunca ev işleri ve bakım faaliyetlerine ayrılan sürelerdeki toplumsal cinsiyete dayalı farkların ileri yaşam yıllarında belirgin bir farklılık oluşturmaya devam ettiği belirtilmektedir (Hochschild ve Machung, 2012; Anxo vd., 2011). Bununla birlikte kadınların emeklilikteki öznel deneyimleri ev işlerinin yalnızca bir yük olarak değerlendirilemeyeceğini göstermektedir. Bu bağlamda Fatma Hanım ve Zeynep Hanım’ın aktardıkları hane içi emeğin zamanı yalnızca çerçevelemediğini, gündelik zaman içerisinde emek ve dinlenme döngüleri yarattığını göstermektedir.

Sabah sularım güneş çıkmadan önce sulamam gerekir. Eğer kaçırsam eğer geldiyse güneş terasa, akşam yaparım yani saat beş buçuktan sonra falan. Ama süpürülecekse süpürürüm sulamayı yapmam. Süpürürüm, yıkarım balkonu ederim. Varsa çamaşır onu sabahtan yaparım onları da o şekilde, çamaşırı asarım kurur. Salıncağım var mesela. Akşamüstü orada oturmayı seviyorum ben. Otururum salıncakta çiçeklerime bakarak. (Zeynep)

Ondan sonra da biraz evi süpürdüm, düzenledim. Ev süpürmek, evi düzenlemek bana iyi geliyor. Bulaşık makinesini boşalttım. Çamaşır koydum, çamaşır çıkardım. İyiymi kendime bayağı. Ondan sonra... Arada ama sürekli çalışmıyorum. Diyelim ki biraz mutfağı hallediyorum. Oturuyorum, ayağımı uzatıyorum, bir şey

izliyorum orada. Ondan sonra bırakıyorum. Kalkıyorum tekrar mutfaktan başlıyorum. Arada baktım böyle biraz yorulduysam tekrar oturuyorum. Ya müzik dinliyorum ya oturduğumda dinlenmek amacıyla bir şey seyrediyorum. (Fatma)

Saha araştırmasının bulguları alışverişin genellikle erkekler tarafından benimsenen bir görev olduğunu göstermektedir. Bu durum erkeğin emeklilik sonrasında, ev içi işlere katılmak yerine, “dışarı” ile sembolik “eve ekmek getirme” görevi üzerinden kurduğu ilişkiyi gündelik pratikte alışveriş ile sürdürdüğünü göstermektedir. Bu durum, kadının ve erkeğin ait olduğu alanın yani içeri ve dışarının ayrışmasına bağlı ayrımların ve bu ayrımla ilişkili cinsiyet rollerinin ve davranış kalıplarının (Bora, 2021) emeklilikte yeniden üretildiğine işaret etmektedir.

Günlük olarak hiçbir şey yapmıyorsam bile mesela hanıma diyorum ki alınacakları bana söyle, ben gideyim market alışverişi yapayım tamam mı? Kapıcıya aldırma diyorum çünkü taşıması da zor oluyor. Ben gideyim onları ben alayım geleyim diyorum (...) Ama şimdi emeklilikte... Bizim aslında vaktimiz olacak yani. Şimdi kurye ile halletmenin ne gereği var değil mi? Yani onun gibi. (Mehmet)

Tabi alışveriş de var bu arada. Market. E tabi yani. Ben fiyatları çok iyi bilirim nerede neyi alacağımı. Evde mesela “yok” olmaz. Hepsi, gözüm kulağım oradadır. Eksilen şeyi hepsini bilirim. Ona göre alırım, o iş benim işim. *(ev işlerine katkı sunup sunmadığı sorulduğunda)* Yok benim hanım mutfığa sokmaz beni. Mutfığa girdiğim zaman sinirlenir, dışarı çıkar. (Osman)

Ben mesela kalkarım, ekmek alırım gelirim. Öğleyin ekmeğimi de alır giderim. Oradan marketleri dolaşırım. Ucuz ürün varsa ucuz ürünü alırım. Yani bu ihtiyaçlarımı aile ev ihtiyaçlarını böyle gidermeye çalışırım. Yani dışarıdan bir şeyler gerekiyorsa götürüyorum. Eşime telefon ediyorum. Örneğin diyorum ki hanım ne lazım evde? Şu. Alıp giderim yani ona bırakmam. (Ahmet)

Diğer yandan alışveriş pratiği, emeklilikte birlikte gündelik zamanda yaşanan artışa bağlı olarak bir çeşit oyalanma zamanı olarak da değerlendirilmekte ve bireyin işe yararlık duygusunu beslemektedir (Şentürk ve Kurtkapan, 2017, s. 13). Bu durum, toplumsal cinsiyet rollerine bağlı olarak ev içi emeğin kadınlar için çalışma yaşamından emekliliğe bir süreklilik taşımasına karşın, alışverişin erkekler için emeklilikle beraber özel bir anlam kazandığına işaret etmektedir. Tüm bu bulgular, emeklilikte gündelik zaman deneyimlerinin kadınlar ve erkekler açısından farklı rutin pratikler çerçevesinde yapılandırıldığını göstermektedir.

Toplumsal cinsiyete dayalı yaşlanma çalışmaları sıklıkla kadınların deneyimlerini esas almaktadır. Oysa erkeklerin ileri yaşam yıllarında normatif rollerini kaybetmelerine bağlı

olarak yaşadıkları deneyimler çok fazla ilgi görmemiştir (Venn vd., 2011, s. 75). Bir sonraki bölüm, gündelik zamanı, mekân ve cinsiyet perspektifinden ele almakta ve emekli erkekler için rutinleşmiş birer zaman istasyonu olan kahvehane ve caminin, gündelik zaman deneyimlerindeki yerini incelemektedir.

3.1.3.1. “Cinsiyetlendirilmiş” Gündelik Zamanın Rutin İstasyonları: Kahvehane ve İbadethane

Bir yerde bulunmak ya da bulunmamak yalnızca mekansallıkla değil, zamansallıkla da ilişkilidir. “Zaman coğrafyası” gündelik etkinlikler içinde ortaya çıkan zamansal-mekânsal kesişimleri ele almak üzere başvurulacak önemli bir kavramdır (Giddens, 2020, s. 156-171). Toplumsal yaşam, zaman “geçerken” ve mekân “dönüşürken” orada bulunanlar ile bulunmayanlar arasındaki kesişmelerin içinde şekillenir ve inşa edilir. Hägerstrand’ın (1985; akt Giddens, 2020) zaman-coğrafyası yaklaşımı “mekânda hareket”in aynı zamanda” zamanda hareket” olduğunu belirtir.

Bu bağlamda kahvehane ve cami yalnızca fiziksel mekânlar değil, aynı zamanda maskülen sosyal mahaller ve gündelik zamanı şekillendiren “zaman istasyonları”³⁶ olarak ele alınabilir. Bu durum mekânı, cinsiyet ve zamanın çifte kestiği bir düzlem haline getirmektedir. Kahvehane ve cami Türkiye’de emeklilikte gündelik zamanın geçirildiği başlıca uğraklardır. Bu durum Mehmet Bey tarafından mülakatlarda şu şekilde dile getirilmiştir;

Yani ne yapıyor adam? Camiye gidiyor. Cami cemaati oluyor. Başka ne yapıyor? (...) Demin sayarken emekli ne yapar diye cami cemaati falan dedik. Olur başka ne olur? Kahve. Emekliler için önemli bir kültürdür kahve kültürü. Erkeklerde önemlidir. Vakit harcadıkları önemli şeyler mekanlardır. (Mehmet)

Kahvehanelerin Türk kültüründe uzun ve cami ile de doğrudan bağlantılı bir geçmişi vardır. İlk olarak 16. yüzyılda İstanbul’da camilerin yakınlarında açılan kahvehaneler, namazı bekleyen kişiler için bir zaman geçirme mekânı olarak ortaya çıkmış fakat zamanla caminin bir yan yapısı olmaktan çıkarak kendine özgü bir hüviyete kavuşmuştur (Evren, 1996 akt. Çağlayan, 2012, s. 103). Kahvehaneler günümüzde yaşlı erkekler için genellikle önemli bir boş zaman geçirme mekânı olarak değerlendirilmektedir. Bilhassa

³⁶ İstasyon kavramı Giddens (2020, s. 157) tarafından tipik bir günün akışı sırasında içinde geniş etkileşimler öbeğinin gerçekleştiği bir mahal olarak tanımlanmakta ve zaman-mekânın mıntıkalaşması bağlamında ele alınmaktadır. Bu çalışmada ise zamansal boyutunu özellikle vurgulamak üzere kavram “zamansal istasyon” olarak ele alınmıştır.

emeklilik sonrası oluşan boşluğu doldurma çabası kahvehaneleri önemli bir alternatif haline gelmektedir (Sağman ve Esendemir, 2019, s. 33-34).

Bununla birlikte zamansal açıdan daha yakından bakıldığında kahvehanelerin emeklilik sonrasında yalnızca bir boş zaman mekânı olarak değerlendirilemeyeceği söylenebilir. Nitekim araştırma sürecinde alınan saha notları genç yaşlı emeklilerin bir mekân olarak kahvehanenin kullanımı açısından belirli zaman dilimlerini tercih ettiğini göstermiştir. Bu bağlamda İstanbul’da bir kahvehanede gerçekleştirilen görüşmelerin öncesinde, sorumlu kişiyle temasa geçilmiş ve bu ön görüşmede araştırmacıya ilgilenilen yaş grubundaki emeklilerin öğle vakti geldiği ve akşam üzeri gittiği, o saatlerde mekânda bulunursa katılımcılarla görüşebileceği bilgisi verilmiştir. Saat aralığı olarak araştırmacı netleştirmek istediğinde, kahvehanenin sorumlusu “12.30-13.00 ve 16.30-17.00 arasında burada olurlar” diyerek genç yaşlı emekliler için kahvehanede bulunmanın bir zamansal rutin oluşturabileceğine dair ipucu vermiştir.

Bununla paralel bir biçimde, kahvehanede yapılan mülakatlarda Hüseyin Bey, Ali Bey ve Ahmet Bey gündelik zamanlarını anlatırken günü tam ortadan ikiye bölecek şekilde minimum 2-3 saatlerini kahvehanede geçirdiklerini ifade etmiştir. Yani görüşülen katılımcılar için kahvehane mesainin yerini biraz daha esnek bir biçimde alan, doğrudan mekânsal olmanın yanı sıra zamansal bir yapı olarak da deneyimlenmektedir. Üçü de evli olan erkek katılımcılar kahvaltı ettikten sonra bir süreyi daha evde geçirip kahvehaneye gelmekte, gün ortasını tamamen kahvehanede geçirmekte ve akşam kesin ayrılma saatleri olduğunu belirtmektedir.

Gelirim işte 2’de 1’de gelirim. 5’te, en geç 5’te giderim. Akşam ben 5’ten sonra hiç geç kalmadım. Her gün 5’te evdeyim. Kesin. (Ahmet)

Saat 10 da kalkarım. On buçukta kahvaltıyı koyarım. Kalkar kahvaltımızı yaparız. Yapılacak bir şey varsa yaparım. Ondan sonra da kahveye geçerim. Saat 12. 13-13.30 da falan buraya geliyorum. Vakit geçiriyorum ondan sonra kalkıp gidiyorum. Markete falan uğruyorum. Alışverişe markete falan uğruyorum. Başka bir şeyim yok işte. *(günlük olarak ne kadar vaktini kahvehanede geçirdiği sorulduğunda)* Burada yine iki üç saat harcıyorum. Akşam 4 olduğu zaman ben burada yoğum. 3-4 oldu mu burada yoğum çeker giderim. (Ali)

9.30 da kalkarım, kahvaltıyı kurarım. 10’da eşimle beraber kahvaltıya otururuz. Ondan sonra kalkar bir işimiz varsa yardım ederim ona. Ondan sonra yoksa ben... Evden çıkmam için bile ona telefon ederim. Kahveye geldim, arabayı bıraktım, aradım, eve çıkmadım. Dedim “Bir işim var mı yapılacak?” Yok dedi. *(Mülakatın yapıldığı günde, kahvehaneye gelmeden henüz öncesinden bahsediyor)* Dedim kahveye gidiyorum. Tamam. Hayatım böyle geçer. 2-3 saat burada otururum. 2-3 saat sonra giderim eve, alırım torunumu. 4’ten sonra biraz gezdiririm böyle parklar, marklar. Gezerim böyle. (Hüseyin)

Mülakatlarda katılımcılar tarafından verilen bu bilgiler süre, sıklık, zamanlama ve sıra dizim açısından kahvehanede geçirilen zamanın oldukça rutinize ve gündelik zamanı yapılandıran bir işleve sahip olduğunu göstermektedir. Kahvehane bu noktada katılımcıların sosyalleştiği bir yer olmanın yanı sıra, emeklilikte zamanın bir meşguliyet ile yapılandırılmadığı durumlarda gündelik zamanın bir kısmının kendisine göre tanzim edildiği bir “zamansal istasyon” olarak da kullanılmaktadır. Ahmet Bey için kahvehane rutini, zamana bir öngörülebilirlik ve düzenlilik sağlamaktadır. Katılımcı gündelik zamanını büyük ölçüde ev-kahvehane-ev ekseninde geçirmekte ve hayatındaki tek düzenlilik olarak kahvehaneye gidiş-gelişlerini belirtmektedir. Bu durum kahvehane pratiklerinin gidiş gelişlerin zamanlaması, mekânda geçirilen süre ve hafta boyunca gerçekleşme sıklığı açısından sabit bir zamansal çerçeveye yerleşmekte olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte burada zaman dışsal bir biçimde çerçevelenmediğinden katı bir deneyime yol açmamaktadır.

Kahvehane gerek mekânsal gerek zamansal müdahalelere kapalı olmayan, yalıtılmamış bir mekandır. Zamanın ve mekâna girişin dışsal bir biçimde denetlenmemesi, kahvehaneyi, esnekliğe imkân tanıyan, karşılaşmalara bağlı olarak yeni planların şekillenebildiği bir zaman-mekân aksı haline getirmektedir. Bu nedenle Ahmet Bey, kahvehane gidiş-gelişlerinde düzenliliği ve sürekliliği korurken aynı zamanda mekânda gerçekleşen karşılaşmalar sayesinde spontanlığa dayalı deneyimler yaşayabilmektedir.

İşte o. Çalışmayan emeklide, düzenli diye bir şey yok. Yani hangi emekli olursa olsun ben düzenli şunu yaparım demez, diyemez. Ha şunu diyebilir. Ben düzenli emekliler derneğine (kahvehaneye) geldim, düzenli olarak orada duruyorum. Onu diyebilir.

Her gün gelir misiniz buraya?

Her gün gelirim.

Hafta sonları peki?

Hafta sonları da gelirim. (...) Ha buraya gelmek düzenlidir. Yani muhakkak gün içinde uğrarım, muhakkak gelirim. Burada eğer bir şey görürsem arkadaşlarla planlar giderim. Mesele bu. (..) Buraya geliyoruz. Buradan da işte gerektiğinde zaman zaman çıkar yürüyüşe gideriz. Çayıra gideriz. Karşıya gideriz. Ne bileyim. Üsküdar'a gideriz. Gezeriz yani. (Ahmet)

Bu bulgular, yaygın görüşün aksine kahvehanenin bir serbest zaman mekânı olmanın ötesinde emekli erkekler için gündelik zamanın belirli ritimlerle yapılandırılmasını

sağlayan bir mekân olduğuna işaret etmektedir. Kahvehanede geçirilen zaman ne tamamen serbest ne de tamamen yapılandırılmış bir niteliktir. Bu nedenle daha boşluklu ve geçişken bir zaman mekânı olduğu söylenebilir. Böylece kahvehane rutini hem tanıdıklığa dayalı bir gündelik zaman yapısı sunmakta, hem de boşluklu bir yapıda olduğundan esnekliğe ve kendiliğindenliğe yer bırakmaktadır. Bu durum kültürel olarak zamanı boşa harcamanın mekânsal bir simgesi olan kahvehanenin, vaktin öldürüldüğü, kaybedildiği yerler olarak atılıkla ilişkilendirilmesine rağmen (Çelik, 2010, s. 241) genç yaşlı emekliler için düzenli, öngörülebilir bir zaman deneyimi sağladığını göstermektedir. Kahvehane müdavimi olan emeklilerle yapılan görüşmelerde, zamanın boşa geçirildiği mekân olarak ev ön plana çıkmıştır. Evden dışarı çıkmamak ya da evde kös kös oturmak atılıkla eşdeğer görülmektedir. Kahvehane ise erkeklerin emekliliğe kadar iş nedeniyle sürdürdükleri “dışarı”daki hayatı devam ettirmeleri için bir zaman mekânı sağlar.

Emekli evinde emekli olup, evinde kös kös oturmamalı. (Ahmet)

Zamanı boşa geçiriyorlar bazen doğru. Boşa geçiriyorlar. Akşama kadar evden dışarı çıkmıyorlar. (Ali)

Bourdieu’nün (2018, s. 30, 45) Kabiliye üzerine yaptığı çalışmada belirttiği gibi içerisi-dışarı ayrımları toplumsal cinsiyetle sıkı biçimde ilişkilidir. Nitekim Kabiliye toplumunda erkek en azından gündüzleri evden dışlanmış ve gündüzleri evde çok bulunmak erkeklere duyulan saygıyı azaltan bir durumdur. Bu bağlamda toplumsal cinsiyetin hem zaman hem de mekânı aynı anda kestiği bir düzlem olarak kahvehaneyi ele alabilmek mümkündür. Çünkü erkek için toplumsal dışarıdır, erkeği diğer erkeklerle birlikte bir mahalde konumlandırır ve maskülen bir mekân inşasıdır. Dolayısıyla kahvehane, erkek kimliği için potansiyel bir meydan okuma mahali olarak algılanan evden bireyi uzaklaştırırken, gündelik hayatta yerleştiği zamansal konum itibarıyla da erkeğe gündüzün önemli bir kısmını dışarıda geçirme imkânı tanımaktadır.

Erkekler için emeklilikte gündelik zamanın geçirildiği yaygın bir zaman istasyonu da camidir. Namaz kılmak doğrudan zamanla ilişkili bir dini pratiktir. Kur’an’da geçen “Şüphe yok ki namaz, müminler üzerine *vakitleri belli olarak* yazılmış bir ödevdir” ayeti farz namazlar için zamanlamanın kurucu vasfını göstermektedir (Kuran, 4: 103). Bu yönüyle zaman, namazın asli düzenleyici unsurlarından birisi ve ayrılmaz bir parçasıdır. Namaz söz konusu olduğunda zaman, mekândan önce gelmesine rağmen, bu iki boyutu aynı potada bir araya getiren bir dini pratik ise camide cemaatle namaz kılmaktır.

Mekânsal olarak cami, namaz kılma ibadetinin bir toplulukla gerçekleştirildiği bir kamusal alan sunarken, zamansal olarak namaz saatlerinin önceden belirlenmişliği, camiye yalnızca bir ibadet mekânı değil, gündelik hayatın rutin bir zaman coğrafyası haline de getirmektedir. Nitekim bu çalışmada cami ve cemaatle namaz kılma pratiği zaman-mekân ekseninde düzenlilik ve öngörülebilirlik üreten yönüyle ele alınacaktır.

Toplumsal cinsiyet açısından ise, bu çalışmanın ne camiye eril bir mekân olarak ne de cemaatle namaz kılma pratiğini yalnızca erkeklere ait bir ibadet olarak ele aldığı belirlenmesi gerekmektedir. Bununla birlikte çalışmanın gerçekleştirildiği bağlamda, cami cemaati olmak çoğunlukla erkeklere özgü bir sosyal pratik olarak şekillenmiştir. Bu nedenle, söz konusu ibadet pratiğinin genç yaşlılık dönemindeki erkek emeklilerin gündelik zaman deneyimlerini ne şekilde biçimlendirdiğine odaklanılmıştır.

Dünya zamanı, yaşam zamanı ve gündelik zamanın üzerinde dördüncü bir zaman boyutu olarak var olan kutsal zaman, zaman dışı, döngüsel ve niteliksel bir karakter taşımaktadır. Kutsal zaman başka bir dünyaya ve varoluş düzeyine ait iken, belirli zaman dilimlerinde doğrusal ve niceliksel dünyevi zaman ile birleşmektedir (Rosa, 2020, s. 245). İslam dininde kutsal zaman günde beş kez, dünyevi zaman ile kesişmektedir. Dolayısıyla gündelik zamanın, kutsal zaman vasıtasıyla uğradığı kesintilerle yapılandırılması sayesinde bir zamansal düzenlilik oluşturur.

İbadethane kahvehanenin aksine mekânsal olarak ve zamansal olarak müdahaleleri engelleyen bir mahaldir. Namaz saatleri ve namazın ne kadar süreceği bireye dışsal bir biçimde belirlenmiştir ve namaza nerede durulacağı ve hatta bedenlerin teker teker aralarındaki uzaklık gibi mekânsal koşullar da dinsel referanslarla yapılandırılmıştır. Cemaatle kılınan namazların zamanlaması, süresi, sıklığı, sıra dizimleri oldukça katı ve belirlenmiş bir zamansal çerçevede gerçekleşir ve herhangi bir esnekliğe ya da kendiliğindenliğe yer bırakan bir nitelikte değildir.

İbadethaneye gidiş ve gelişler emeklilerin gündelik zamanında önemli ölçüde öngörülebilirlik ve düzenlilik sağlamaktadır. Bununla birlikte burada söz konusu olan öngörülebilirlik, bireyin öznel planlamasından ziyade dışsal olarak belirlenmiş bir zaman cetveline dayanmaktadır. Bu nedenle her zaman bilinçli bir planlama pratiği olarak algılanmamaktadır. Nitekim hayatını “akışta yaşadığını” ve “belirli yaştan sonra plan, program olmayacağını” söyleyen Hasan Bey, namaz vakitlerinin gündelik yaşamında kendisi için bir düzenlilik oluşturup oluşturmadığı sorulduğunda, namaza bağlı zamansal ritimleri içselleştirdiği yanıtını vermiştir.

Evet ama o zaten hayatın akışı...O beyine yerleşmiş... Sen yerleştirmişsin onu. Yani ben sabah namazına gidecem, gelececeğim, yatacam, kalkacağım, çayımı içeceğim. Kahvaltımı edeceğim. Ondan sonra öğle namaza gidecem. Öğleden sonra gelececeğim, ikindimi kılacağım. Evime gelececeğim sonra akşamı kılacağım. Yatsıyı kılıp evime gidecem. Bizim programımız bu. Yerleşmiş yani. (Hasan)

Bu bağlamda cami cemaati olmak, emekliler için gündelik zamanda, bireysel bir planlama yapmaya gerek kalmaksızın riayet edilecek bir zaman cetveli oluşturur. Emeklilik, gündelik zamanı serbest bir biçimde deneyimlemeye olanak tanıdığından, vakit namazlarını camide kılma yönünde öznel bir tercih yapılmasının önünü açmaktadır. Ancak bu öznel tercih, namaz vakitlerinin katı dışsallığıyla bir araya gelerek, bireyin gündelik zamanını oldukça düzenli bir biçimde yapılandırmaktadır.

Sabah ezanı okunuyor. Ben kulübedeyim. Ben orada kulübeyi bırakıp da camiye gidip namazını kılamam. Ne zaman kılıyordum? Bir nöbetim bitiyordu. Namazımı ya fabrikada kılıyordum ya yolun üstünde cami varsa kılıp evime öyle gelirdim. (Hasan)

Beş vakit namazı cemaatle kılmanın bu katı dışsal zaman cetveli, bu pratiğin başka dışsal zaman yapılarıyla (örneğin mesai saatleriyle) çakıştığı durumlarda sürdürülmesini güçleştirmektedir. Toplumsal yaşamın temel zamansal yapısı, çalışma düzeninin sosyal zamanına dayalı olduğundan (Çelik, 2010, s. 189) mesaiye tabi bir işte çalışmak, cami cemaati olarak namazları icranın önünde bir engel oluşturmaktadır. Nitekim bireylerin çalışma zamanının genel olarak kutsal zaman aleyhine işlediği algısına sahip olduğu bilinmektedir (Garan, 2022, s. 129-130). Namaz bireysel olarak ifa edildiğinde, iki namaz aralığında belirli bir zaman diliminde uygun bir mekânda kılınabilmekte, bu yönüyle camide cemaatle kılınan namaza göre daha esnek bir biçimde gerçekleştirilebilmektedir. Buna karşın camide cemaatle namaz kılma pratiği hem zamansal hem de mekânsal bakımdan daha sabit bir zaman-mekân eşleşmesini gerektirmektedir.

Bu nedenle mesaili çalışanlar, rutin bir biçimde camide cemaatle namaz kılma olanağına genellikle emeklilikle kavuşmaktadır. Görüşmelerde namazlarını düzenli bir biçimde camide cemaatle kıldıklarını ifade eden katılımcıların hepsi bu pratiğe emekli olduktan sonra başladıklarını ifade etmişlerdir. Örneğin, askerlikten bu yana beş vakit namazını aksatmadan kıldığını ifade eden ve güvenlik görevlisi emeklisi olan Hasan Bey, çalışma yıllarında fırsat buldukça camide namaz kıldığını ve ancak emekli olduktan sonra cami cemaatine dahil olabildiğini belirtmiştir. Dolayısıyla burada belirleyici olan namaz ibadetinin kendisinden çok, bu ibadetin cami mekânında ve cemaatle yerine getirilmesine

bağlı olarak bir zaman-mekân eşleşmesi ve bunun büyük ölçüde mesainin dışsal yapısının ortadan kalkması ile ilişkili oluşudur.

Caminin yanı sıra cami merkezli diğer mekanlar da zamanın yapılandırılmasını sağlamaktadır. Örneğin Ramazan Bey cami cemaati olmanın yanı sıra zamanının önemli bir kısmını cami derneğinin bünyesinde hizmet veren Kur'an kursunun işleriyle gönüllü bir biçimde ilgilenerek geçirmektedir. Ramazan Bey'e dün'ü nasıl geçirdiği sorulduğunda, sabah namazından gece yatma vaktine kadar geçen süreci şu şekilde aktarmıştır:

Sabah namazını kıldıktan sonra Kur'an kursu için canlı hayvan kesilip parçalanmasına yardım etmiştir. Ardından eve gidip 1-2 saat uyumuş ve kalktıktan sonra kahvaltısını yapmıştır. Markete gidip Kur'an kursu için iase alırken ezanın okunduğunu duymuş ve alışverişini yarıda bırakıp kasiyere almış olduğu ürünleri bekletmesini söyleyip camiye gitmiştir. Namazı kıldıktan sonra kursun aşçısından aldığı bilgi doğrultusunda eksik malzemeleri temin etmek için yeniden yola çıkmıştır. Yoldayken aşçı arayıp kursun deprem nedeniyle tatil olduğunu haber vermiş ve bir şey almaması gerektiğini söylemiştir. Markete uğrayıp malzemeleri almayacağını belirtmiş ve ikindiye kılmak üzere yeniden camiye gitmiştir. İkinci namazından sonra, ihtiyaç sahiplerine yemek dağıtılmasına yardım etmiştir. Eve gidip geç bir öğle yemeği yemiş ve ardından akşam namazını kılmak üzere camiye gitmiştir. Namazdan sonra caminin tuvaletlerini yıkamıştır. Yatsıyı camide kıldıktan sonra eve dönmüş ve uyumuştur.

Bu anlatım Ramazan Bey'in gündelik zamanının yalnızca beş vakit namaz ile değil, cami merkezli çeşitli gönüllülük faaliyetlerine bağlı olarak da şekillendiğini göstermektedir. Dolayısıyla cami ve cami merkezli olarak kümelenen diğer bağlantılı mekanlar katılımcı için gündelik zamanın bütünüyle geçirildiği bir zaman coğrafyasıdır. Nitekim topluma hizmeti de ibadet olarak nitelendiren katılımcı gün içerisinde ne çok neye zaman ayırdığı sorulduğunda ibadete yanıtını vermiştir. Ramazan Bey gibi cami cemaati olmasına rağmen Hasan Bey'in gündelik zamanını yapılandıracak başka bir meşguliyeti bulunmamaktadır. Bu nedenle "dün" yalnızca namaz vakitleri ve camiye gidiş gelişler çerçevesinde anlatılmış ve namaz kılmanın gündelik zamanın başat meşguliyeti olduğunu "başka yaptığım hiçbir şey yok" diyerek vurgulamıştır.

Dün işte sabahtan kalktım, saat dokuz buçuk-on gibi çayımı içtim. Saat on iki buçuktu bu saatlerde buraya (cami derneğine) geldim. İşte deprem oldu biliyorsunuz. Yani burada içeri, dışarı... Namazımı kıldım, eve gittim. Evde gene oturdum televizyon izledim. İkinci oldu. Geldim namazımı kıldım, eve gittim, yemeğimi yedim. Akşam camiye geldim gittim. Yatsı vakti camiye gittim, geldim. Saat 11'e geliyordu yattım. Yani bu başka bir şey yaptığım hiçbir şey yok. Çünkü yapacağımız başka bir iş olmadığı için ona kendi adapte olmuşuk. Çünkü

yapacağımız bir iş yok. Fabrikada çalışamayık, kazma kürek çalışamayık, gidip bir inşaatta çalışamayık. Ne yapacağız? Camiye gideceğiz. Beş vakit namazımızı kılacağız. (Hasan)

Bu ifadeler, kutsal zamana riayetın başka hiçbir planlamaya veya belirgin bir rutin faaliyete gerek olmaksızın gündelik zamanı camiye gidiş-gelişler aracılığıyla yapılandırıldığını göstermektedir. Özellikle bireyin zamanı bütünüyle çalışma ile tanımladığı ve serbest zaman algısının alternatifsizlikle şekillendiği durumlarda cami neredeyse tek alternatif olarak görülmektedir. Cemaatle namaz ayrıca, kişinin öznel zaman algısı üzerinde de etkili olmaktadır. Emeklilikte gündelik zamanın büyük ölçüde kutsal zaman cetveline riayet ile yapılandırılması kişide zamanın hızlı geçtiği algısına yol açmanın yanı sıra zamana değer katarak “doldurmakta” ve bireyi can sıkıntısından alıkoymaktadır.

Neydi dün? Dün Perşembe’ydi. Hım. Dün... Karşıya gittim. Dedim ya ben gezmeyi severim. Arabayla gezmeyi fazla sevmem, sizi bilemem. Dün karşıya gittim. Bir bahane üretirim. Sonra eve geldim. Camiye yetiştim. Öyle öyle geçiyor. Zaman çok çabuk geçtiği için... Hemen hanım akşam yemeği hazırlar. Saat yedi gibi akşam yemeği yerim. İşte sonra akşam namazı. Akşam namazından sonra yatsıya kadar camiden çıkmam, bekliyorum. Kuran okurum, bu şekilde. (...) Benim için varsa yoksa namaz. İşte dediğim gibi. Benim arkadaş çevrem de fazla yok. Mesela 17-18 sene önce Kur'anım yoktu mesela, namaz bile yoktu. Ama şu anda onlarla beraber çok dolu dolu geçiyor yani. Sıkılmaya vaktim yok. (Osman)

Katılımcılar arasında gündelik zamanı her bir namaz vaktinde camiye gidip gelişler çerçevesinde bölümlendirdiğini belirtenler olduğu gibi, yalnızca bazı vakit namazlarını cemaatle kıldığını ya da belirli ardışık vakit namazları arasında bir zamansal blok oluşturarak cami ve çevresinde kaldığını ifade edenler olmuştur. Örneğin, Osman Bey akşam namazı ile yatsı namazı arasını camide geçirmekte, Mustafa Bey ise öğle ve ikindi namazını cemaatle kılarak, bu iki vakit arasını cami merkezli bir mekân olan çay ocağında geçirmektedir. Bu örnekte cami, kahvehaneye benzer şekilde gündüzün önemli bir kısmının geçirildiği bir zaman istasyonudur. Bunun yanı sıra, burada cami ve cemaat sosyalleşme imkânı sağladığı için öznel zaman algısını da etkilemektedir. Katılımcının gündelik zaman anlatımı, emeklilikte zamanın rutin meşguliyetlerle geçirilmediği durumlarda cami cemaati olmanın serbestleşen zamanın getirdiği tehdidi yönetme bakımından bir strateji oluşturduğunu göstermektedir.

Emekli olduktan sonra kahveyi bıraktım. Kahveye gitmiyorum. Şimdi öğlen çıkarım, camiye giderim, namazı kılarım. Çay ocağı vardır orada çayımı içerim.

Arkadaşlarla sohbet, ikindiye kılar gelirim eve. Daha da dışarı çıkmadan direktman evde otururum. (...) Mesela şimdi ben camideydim şimdi, arkadaşlar var 5 10 kişi varız. Otururuz orada muhabbet sohbet...Eskiden yeniden...Bir bakarsın ki ikindi okunuyor. Muhabbet ederken ne zaman geçti hiç farkında değil(iz). Yani akşama kadar evde oturmak. Ne edeceğim? Akşama kadar ona bak (televizyonu işaret ediyor) Sıkılma olmaz mı? (...) Yani bir öğlen mesela diyorum ya hani gidiyorum camiye. Orada oturuyorum. Yine bir şeylik oluyor, ferahlık oluyor. Arkadaşlarla işte cami cemaatinden arkadaşlarla, eski çocukluk arkadaşlarımızla bir araya geliriz. Eskiden konuşuruz, yeniden konuşuruz, birbirimize şaka yaparız. Takılırız, kalkar geliriz. (Mustafa)

İsmail Bey de namazın zaman algısını oldukça belirgin bir biçimde yapılandırdığını ifade etmektedir. Zamanı planlama yönünde güçlü bir yönelime sahip olan katılımcı günlük programında her zaman öncelendiği ve hiçbir zaman değişmeyen şeyin namaz vakitleri olduğunu ve namazın zamanını nizama soktuğunu ifade etmiştir. Katılımcının özellikle namaz zamanı ile saat zamanı arasında kurduğu ilişki ve nitel zamanı nicel zamana öncelmesi dikkate değerdir.

Planlıyor yani işte bölüyor o saatleri. Ha diyorsun şunu namazdan sonra yapacağım, şunu şu saatten sonra yapacağım. Sizin takviminiz nasıl işte, ömrünüz işte senelere, aylara, günlere bölünüyor ise, gününüz de beşe bölünüyor. Sabah namazından, öğle namazından, ikindi namazından, yatsı namazından sonra ne yapacağım diye. Namaz kendisi bir zaman alıyor zaten. Günde bir saatiniz aşağı yukarı namaza gidiyor. Günün bir saati oraya gidiyor. Ondan sonra o da sizi bölüyor. Diyorsun ki mesela bugün sana ne dedim, “ikindiden sonra şeye gideceğim, Çamlıca Camii’ndeki seminere gideceğim”. Kafamda saat 5’ten sonra diye kalmıyor, namazdan sonra diye kalıyor. Takvime işlerken gidip oraya işliyorum tabi, gidip namaz saati diye yazmıyorum. (İsmail)

İsmail Bey’in ifadeleri, daha geniş bir biçimde toplumun bir kısmının zaman tahayyülüne dair bir yansıma olarak okunabilir. Zamanın saatten çok namazla anlam kazanması, her ne kadar namaz vakitlerinin saat zamanıyla doğrudan ilişkisi kurulabilir olsa da zamanın bireyin öznel algısında sosyo-dinsel bir zaman muhayyilesine dayanıldığını gösterir. Namaz gündelik zamanın bölümlendirilmesini sağlamakta, kendisi belirli bir sürede gerçekleştirilmekte ve faaliyetler arasında ardışıklık ilişkisinin kurulduğu temel bir referans olarak işlev görmektedir.

Karşılaştırıldığında, her ikisi de gündelik zamanın rutin olarak geçirildiği mahaller olsa da kahvehane ve ibadethane birbirinden farklı zamansal düzenlilik biçimlerine sahiptir. İbadethane bir “zaman istasyonu” olarak zamanı kutsal zamanın dışsallığına bağlı şekilde, belirli vakitlere sıkı sıkıya bağlı olarak yapılandırmaktadır. Bu nedenle esnekliğe daha az alan açan bir vasıftadır. Buna karşılık kahvehane, zamanın dışsal bir belirlenimle

değil, öznel tercihlerle biçimlendiği, zamansal açıdan esnek deneyimlere imkân tanıyan bir uğraktır. Zamanın niteliksel değeri açısından biri “doluluk”, diğeri “boşluk” ile kültürel olarak ilişkilendirilse de her iki mekân da eril kimliğin kamusal alanda kurulmasına dair sürekliliğin devam ettirilmesi açısından önemlidir.

3.1.3.2. “Çalışmanın Yerini Alan” Rutinler

Emeklilik gibi gündelik zamanda yeni bir kalibrasyon yapma ihtiyacı doğuran durumlarda belirli bir boş zaman faaliyeti, zamanı düzenlemeye esas bir ana faaliyet durumuna gelebilir. Bu bağlamda çalışma yıllarında tali bir faaliyet olarak yürütülen bir hobi ya da bireyin katıldığı bir etkinlik, çalışmanın yerini alabileceği gibi emeklilikte yeni başlanan bir faaliyet, bir hobi ya da gönüllü katılıma dayalı bir görev de birey için çalışmayı ikame edebilir. Burada önemli olan kişinin bu meşguliyetinin emeklilikte bir ana zaman düzenleyicisi halini almasıdır.

Çalışmanın yerini alan faaliyet teması, emekli derneğindeki danışmanlığı ile Ayşe Hanım, fotoğrafçılık hobisi ile İsmail Bey, dini sohbetlere düzenli olarak katılımı nedeniyle Fatma Hanım, yoga dersleri ekseninde Emine Hanım ve düzenli gittiği camiye bağlı kuran kursundaki aktif sorumluluğu ile Ramazan Bey tarafından vurgulanmıştır. Bilim kurgu kitapları yazan İbrahim Bey ise her ne kadar tam anlamıyla çalışmak olarak nitelendirmese de emekliliği de içselleştirmedeğinden ve zamanını kitap yazma eylemi çerçevesinde yapılandığından, yazarlık kendisi için bir çalışma ikamesi olarak değerlendirilebilir.

Esasen tam çalışma sayılmaz. Kitap yazıyorum. Bilim kurgu ile ilgili bu beşinci kitap falan olacak ama bayağı bir zamanımı alıyor. Yani şey yok, nefes aldığın sürece emeklilik diye bir şey yok değil mi? (İbrahim)

Bir hobi temelinde gündelik zamanı yapılandırmanın örneği olarak İsmail Bey ele alınabilir. Genel müdür pozisyonundan emekli olan ve çalışma yıllarına yoğun bir meşguliyet vurgusu hâkim olan İsmail Bey için emeklilikten sonra işin yerini alan şey fotoğrafçılık hobisi olmuştur. Çalışırken işten arta kalan zamanlarda neler yaptığı sorulduğunda “sıfır, hiçbir şey yoktu sadece işim vardı” yanıtını veren ve kendini bir işkolik olarak tanımlayan katılımcı için çalışmak öylesine merkezi bir konumdur ki boş zaman bile çalışma zamanına sağladığı faydaya mukabil var olmuştur.

İş merkeze koy ve diğer bütün boş zaman dediğiniz, hobi dediğiniz her şey buna hizmet ediyorsa vardır. O merkezde çalışırdım. (...) Dolayısıyla fotoğraf benim için bu sefer tam işin yerini aldı. Hatta buraya gelirken fotoğraf makinamla mı gelsem diye de düşündüm. Neyse dur İsmail karıştırma dedim. Makinemi yanıma almadan bir camiye gidiyorum, bir buraya geldim yani. Fotoğraf makinam hep yanımdadır. (İsmail)

Emekli olmadan bir süre önce çalıştığı kurumsal firmanın çalışanlara yönelik düzenlediği kurslara katılan ve fotoğrafçılık eğitimi alan İsmail Bey'in gündelik zamanı hem doğrudan hem de dolaylı olarak hobisi merkezinde şekillenmektedir. İlk olarak gündelik zamanın önemli bir kısmını fotoğraf çekmeye ve fotoğrafları bilgisayar üzerinde düzenlemeye ayırmakta olduğundan direkt olarak fotoğrafçılığa bir zaman tahsis edilmektedir. Diğer yandan fotoğrafçılıkla ilgili birden fazla kulübe üye olması dolayısıyla düzenli olarak gezilere katılması zamanını yine doğrudan ama daha dışsal bir biçimde de yapılandırmaktadır. Haftada bir gerçekleşen ve genellikle rehberli olan bu geziler başkalarıyla eş güdümlü gerektirdiğinden daha sabit bir niteliktedir.

Değişik kulüplere üyeyim, iki ayrı... Hala iş yerindeki kulübe üyeliğim devam ediyor, hala iş yerindeki kulüp üyeliğimizin organize ettiği gezilere katılıyoruz. Yani emekli olduk işten ama kulüpten emekli olmadım. Kulüp duruyor. Sonra şey, değişik bir iki fotoğraf kulübüne daha üye oldum. Onlarla değişik yurt içinde ve yurt dışında geziler oldu ama, bu geziler de yine temalı... [...] Baktığımda... Gezi var, diyelim takvime baktığımda.... Haftada mesela... Ben mutlaka haftada bir gün İstanbul içinde bir yeri geziyorum. [...] Şehir içi gezimle ilgili bir şey daha söyleyeyim; öyle kafama esti, fotoğraf makinemi aldım gidiyorum gibi değil. Şehir içi gezilerimin %90'ı şeydir, rehberli gezilerdir. Mutlaka bir üniversite hocası ya da rehberin nezaretinde geziyorum. (İsmail)

Fotoğrafçılık yalnızca günlük döngüde değil, haftalık döngü açısından da belirleyici olmaktadır. Çektiği fotoğrafları bir sosyal medya hesabından düzenli bir biçimde pazartesi, çarşamba ve cuma günleri paylaşan İsmail Bey için bu paylaşımlar haftalık döngüde düzenlilikler oluşturmak açısından öneme sahiptir.

Haftanın 3 günü fotoğraflarımı güne böldüm. 3 ayrı temaya böldüğüm gibi 3 ayrı günde paylaşıyorum. Her gün paylaşmıyorum. Pazartesi, çarşamba, cuma günleri paylaşıyorum. Dün Cuma'ydı, paylaşım günüydü. (İsmail)

Fotoğrafçılık belirtildiği gibi yalnızca doğrudan değil, dolaylı olarak da zamanı yapılandırmaktadır. Gerek fotoğraf çekerken gerek fotoğraflarını paylaşırken önemli bir zamanını araştırmaya ayırdığını ifade eden İsmail Bey için, hobisi okuma-araştırma faaliyetlerini de organize edici bir niteliktedir. Genel olarak fotoğraf çekmeden önce daha

özel olarak da paylaşımlardan *önce* bir şeyler araştırdığına dair ifadeleri göz önüne alındığında fotoğrafçılığın gündelik zamanda sıra dizimleri de etkileyerek yapılandırıcı bir vasıf üstlendiği söylenebilir.

Ne kadar çok şey bilerseniz o kadar düzgün konuşursunuz, konuştuğunuzun bir değeri olur, o kadar düzgün fotoğraf çekersiniz. (gülüyor). Bilmezseniz elinize alırsınız aa renkleri kırmızı diye düğmeye basarsınız ama “aaaa bu ördeğin gagası farklıymış.” Kuş hakkında bilginiz varsa gagasına odaklanırsınız. Dolayısıyla bilgimi artırmayı hiç bırakmadım. Torunumun söylediği bir cümle var. “Bu dedem de öğrenmekten hiç bıkmadı.” Paylaşım gününde paylaşacağım fotoğrafı da öyle “hah ne güzel çektim şurada bir çiçek böcek” koymuyorum. O çiçek neyin çiçeğidir, o böcek neyin böceğidir? O mimari, bahsettiğim iç mimari neyin nesidir? Onun tarihsel, felsefi temellerinde neler var; onları araştırıyorum paylaşmadan önce Instagram'da. (İsmail)

Sıra dizimler, süreler, zamanlamalar ve sıklıkları etkileyerek çalışmayı ikame eden bu tür faaliyetler içeriğine bağlı olarak spontanlıkla da ilişkilendirilmektedir. Çalışma ikamesi vasıtasıyla spontanlığa dayalı bir zaman deneyimi İbrahim Bey tarafından ifade edilmiştir. İbrahim Bey'in deneyimleri açısından zamansal düzenliliğe nazaran spontanlık ve esneklik daha ön plandadır. Nitekim kendi ifadesiyle “ilham”ın zamanının öngörülemez ve kestirilemez oluşu kendiliğindenlik hissini beslemektedir.

Canım, istediğim zaman gidiyorum, oturuyorum, yazıyorum...Bilhassa ilham geldiğinde işte o zaman da koşuyorum. Yani o bir şeydir çünkü... O kitabın başlangıcı bir cümleyle başlar. O cümle kafanızda bir şey canlandı mıydı, ondan sonrası üzerinde çalışırsınız onun. Ama işte diyorum, ilham perisinin gelmesi. İlham perisi şimdi daha rahat geliyor. Daha bir huzurluyum, daha şey. Onun için de güzel. Devamlı yazıyorum. (İbrahim)

Bununla birlikte emekli olduktan sonra ilham perisinin de kendisini daha sık ziyaret ettiğini ve daha düzenli ve devamlı yazdığını belirtmesi dikkat çekicidir. Bu bağlamda Zerubavel'in (1999) yazma sürecini romantikleştiren ilham perisi mitinin spontanlıkla ilişkisini sorguladığı ve çoğu yazarın hem zamanlama hem de süre bakımından oldukça düzenli bir şekilde ilham beklemeden yazdığını ortaya koyduğu eseri anmaya değerdir. İbrahim Bey de her ne kadar yazma eylemini spontanlıkla ilişkilendirse de yazma eylemi yoluyla tetiklenen okuma ve araştırma faaliyetleri günün önemli bir kısmını kaplamaktadır. Bunun bu şekilde tüm güne yayılması ise emekliliğin sunduğu zamansal genişlikle ilişkilendirilmektedir.

Kahvaltıyı bitirir bitirmez ben genelde şeye kaçıyorum. Bilgisayar odama kaçıyorum. Orada dünya haritam var, Google Earth var. İşte, yazacağım bölümü

kafamda canlandırıyorum ama, onun gerçeğe de uygun olması lazım. Onunla ilgili başlıyorum okumaya. Yani o bayağı bir süre alıyor ve ne oluyor mesela, yarım gün falan okuyorum, oradan bir şey alıyorum ama bir cümle yazıyorum o kadar. Yani onu vermiş vaziyette. Dolayısıyla büyük bir kısmı esasında eşim izin verdiği müddetçe bilgisayarın başında geçiyor. (İbrahim)

Daha önce gitmediği coğrafyalar hakkında yazdığını ifade eden katılımcı bilim kurgu türünde eserler vermekte, vaktinin büyük bir kısmını kitaplarının mekânsal ve tarihsel anlamda tutarlı bir örgü oluşturması için okuma ve araştırma ile geçirmektedir. Bunun zamansal açıdan çok daha az bir kısmı yazma eylemine dönüşse bile birincil faaliyet çerçevesi yazma olduğundan ve okuma-araştırma eylemleri bu çerçeve içerisinde anlam kazandığından zamanı yapılandıran ana etmen yazarlık olarak değerlendirilmiştir.

Doğrudan zamanı yapılandıran başka bir çalışma ikamesi Fatma Hanım tarafından vurgulanmıştır. Katılımcı mülakat esnasında birçok kere hem anlatıcı hem de dinleyici olarak dahil olduğu dini sohbetlerin kendisi için çalışmanın yerini aldığını “*zaten işe gider gibi ben derse gidiyorum*” gibi ifadelerle açıkça ifade belirtmiştir.

Bu noktada emekliliğe geçiş açısından çalışmanın yerini alacak rutin bir faaliyetin varlığının emekliliğe geçişin nasıl deneyimlendiğine etkisini örneklendirmek üzere iki zıt örnek olarak Fatma Hanım ve Zeynep Hanım’ın deneyimlerine başvurulabilir. Emekliliğin ilk günlerini nasıl geçirdikleri sorulduğunda ilk katılımcı çalışmaya benzer bir sürekliliğe ve meşguliyetin devamlılığına dair değerlendirmelerde bulunurken, diğer katılımcı emekliliği bir kopuş ve gerileme olarak deneyimlendiğini ifade etmiştir.

Fatma Hanım kendisi ile başka emeklileri kıyaslayarak, emeklilikle birlikte rol kaybına ilişkin yaygın korkuyu hiç yaşamadığını ifade etmiş bunu da aktif bir biçimde sohbet gruplarında yer almasına bağlamıştır.

İşte bende o olmadı. Şöyle. Ben Adana'dan emekli oldum. Öğretmen arkadaşlarım vardı yani 30 yıla yakındır çalışıyor ama nasıl olsa emekli olmaya korkuyorlardı. “Emekli olduktan sonra ne yapacağız?” Dediğim gibi benim zaten bir sohbet arkadaşlığım vardı. Benim zaten günüm o kadar doluydu ki ben ücretsiz çalışmış gibi oldum. Kendim de okumayı çok sevdiğim için hani sohbetleri de hani okuyup anlatma işi de bendeydi. Her gün giderdim, her gün. Sanki çalışmış gibi. Hatta işte sabahleyin bir grup üniversiteli çocuklara, öğleden sonra hanımlar için gidiyordum. Hatta tek bir pazarım bana kalıyordu. Bazen o kadar yoruluyordum ki pazar günleri de kapımı açmıyordum. Sabahtan akşama kadar gazetemi alır bir şeyden, kapımı açmadan geçirirdim. Dolayısıyla çok yoğun geçti. (...) Onun için çok yoğun. O kadar yoğun geçiyordu ki dediğim gibi hafta sonu babamı ziyaret etmeye bile vaktim olmuyordu. (...) Yani öyle hiç hissetmedim. Ben sadece çok çalışıyordum ama maaşım yoktu. Öyle hani sanki başka bir yerde çalışmışım gibi. (Fatma)

Burada çalışmayı ikame edecek meşguliyetin baskınlığı zamansal unsurlar açısından değerlendirildiğinde gündelik zamanı ne şekilde kurduğu daha iyi anlaşılabilir. Çalışma ikamesinin bir meşguliyet olmanın ötesinde, hem günün çeşitli bölümlerini yapılandırması (sabah üniversiteli öğrencilere, öğleden sonra kadınlara), hem sıklığına (her gün gitmek), hem de çalışmaya benzer biçimde bir tatil ritmi oluşturmamasından anlaşılacağı üzere (*bir tek pazarım bana kalıyordu*) bir yapılandırıcı olarak emeklilikte zaman deneyimlerini şekillendirebilir. Bu meşguliyetin bir onur nişanesi olduğu (Gershuny, 2005) çalışma yıllarına benzer bir biçimde doluluk, faydalılık gibi temellere yaslandığından, ilgili meşguliyetin çalışma ile benzeşim sağlamasına dayalı olarak da bir süreklilik oluşturur.

Emekliliğe geçişte çalışmayı ikame edecek bir meşguliyetin yokluğunda ise çalışmanın gündelik hayatın üzerinden kaldırdığı zamansal blok bir “boşluk” olarak değerlendirilebilmektedir. Burada çalışmanın yapılandırılmış zamanın kaybı kadar, çalışmaya bağlı yanal zamansal düzenliliklerin de -örneğin haftada üç gün kuaföre gitmek ya da düzenli spor yapmak gibi- ortadan kalkması bir tür çözülme olarak hissedilebilmektedir.

Ha bunalıma girmedim mi? Girdim ayrı mesele yani. O bir kere emekli olan kesinlikle bir bunalımdan geçiyor. Çok kilo aldım o zaman, kendimi bıraktım böyle. Çalışmak insanı dik tutuyor, şey yapıyor. Hani ben bir kere iş yerine makyajsız gittiğimi hatırlamıyorum, saçım yapılmadan...Haftada üç gün kuaföre giderdim ben. Yani o yüzden beni böyle kimse bakımsız göremezdi iş yerinde. Ama sonra emeklilik...Beş altı ay sonra bir arkadaşım ile karşılaşmıştım. Tanıyamadı beni. Kilo almışım, bakım yok, bir şey yok. Evdeyim nasıl olsa diye aman kim görecekti filan. Yani o emeklilikte oluyor, ilk başlarda oluyor. (...) Evden çıkmadım, etmedim. Bir de çok sigara içmeye başladım. İçiyordum zaten de yani 3 pakete falan çıktı. Alışık değilsin evde birden... Hiçbir şey yok yani. Hani senin ayağının altında küçük çocuk da yok böyle sürekli ilgi milgi gösterecek. Birden bir boşluk oluyor aslında. Hani ben depresyona girmedim ama yan etkisi o kilo alması oldu. Sonra sigarayı birden karar verdim bırakmam gerekiyordu. Onu da bırakınca -o arada bir de menopoza da girdim-. Hepsi böyle birikince... O çalışırken bile spora gittiğim, zaman ayırıp aman kilo almayayım dediğim şeyler birden kayıverdi elimden. Yani o kilo da oturunca zaten ondan sonra istediğin kadar... Zaten hormonlar da çalışmıyor. Böyle bir bakımsız bir dönem geçirdim yani. Demek ki benim depresyonum öyleydi. Yani bir boşluğa düşüyorsun. (Zeynep)

Katılımcıların emeklilik ve çalışma hakkında konuşma biçimlerine bakıldığında çalışmanın salt ekonomik bir faaliyet olmanın ötesinde zamanın kendisine bağlı olarak anlam kazandığı devamlı bir meşguliyet kaynağı olarak da önemli olduğu görülmektedir.

Zamansal düzenlilik ve yoğunlukla ilişkilendirilen çalışmanın yerine bir şey konulmadığında ortaya çıkan boşluk hissi, çalışmaya yapılan duygusal yatırımın ve bağlılığın emeklilikle birden sonra ermediğini (Ekerdt, 1986, s. 253) göstermektedir. Dolayısıyla emeklilikte zaman yalnızca mesaiden arta kalan zamanın nasıl geçirildiği ile ilgili değil, zamanın duygusal bir kaynak olarak nasıl yönetildiğiyle de ilgilidir. Bu bağlamda emekliliğin yalnızca bir rol kaybına yol açmadığı, yoğunluk ve zamansal düzenliliğe bağlı bir disiplinin kaybı ile ilişkilendirildiği söylenebilir.

Çalışmalıyım, para kazanmalıyım. Yani böyle şey yaptım, büyüdüm herhalde onun için kötü hissettim yani. Hemen ertesi günü bir boşlukta tabii ki. Hani bunu soruyorsanız çok büyük bir boşlukta hissediyorsunuz. O zaman, zamanı daha zor kullanıyor insan. Daha böyle hani yayılıyor. Bir de tabii depresif de bir durum ortaya çıkıyor. (...) Ama çok boşlukta ve çok kötü hissettim, yani bir şeyle doldurmaya çalıştım. (Emine)

Ekerdt'in (1986) meşguliyet etiği kavramı emeklilikte gündelik yaşamın meşguliyet ve etkinliklerle doldurulmadığından neden bir boşluk olarak deneyimlendiğini gerekçelendirmek üzere önemli açıklamalar sunmaktadır. Meşguliyet etiği, bireyin çalışma yıllarında edinilmiş zamansal normlar ve değerleri emeklilikte sürdürme çabasını yansıtmaktadır. Bu şekliyle, meşguliye dayalı bir yaşam tarzının emeklilikte arzu edilir olmasına ve yüceltilmesine dayalı bir ideali temsil etmektedir. Meşguliyet etiği, çalışmayı, üretkenliği, aktifliği olumlayan çalışma etiğinin emeklilikte de devamlılığını sağlamaktadır. Bu sayede bireyler tarafından iş yaşamından emekliliğe yumuşak bir geçiş sağlanmaktadır. Burada zaman, çalışmanın dışsal sınırlarından kurtulup serbestleşse bile gündelik zaman emeklilikte eski değerler ve yönelimler üzerine inşa edilir. Bu durum, çalışma etiğinin yeniden sosyalleşme sürecinde tamamen unutulmadığını, dönüşüme uğradığını göstermektedir. Dönüşümü sağlayan ise, meşguliyet etiğidir (Ekerdt, 1986, s. 240).

Tüm emeklilerin, gündelik zamanlarını yapılandırıcı ve organize edici bir meşguliyet çerçevesinde deneyimlemedikleri göz önüne alındığında emeklilik, yaşam seyri açısından bir geçiş ya da hem bir geçiş hem de bir dönüm noktası olarak iki ayrı biçimde ele alınabilir. Çalışmanın yerini alacak bir meşguliye dayalı rutin faaliyet veya faaliyetler ekseninde gündelik zamanın inşa edilmesi bir yaşam seyri geçişi olan emekliliğin, zamansal açıdan bir dönüm noktası, bir kopuş biçiminde deneyimlenmesini engeller. Burada birey yeni bir role geçiş yapsa da yaşam seyri açısından bu değişiklik bir süreklilik içerisinde gerçekleştiğinden öznel açıdan bir dönüm noktası oluşturmaz. Nitekim Mehmet Bey emekliliğin öznel açıdan oluşturduğu dönüm noktasını "sudan çıkmış balığa

dönmek” şeklinde ifade ederek, kendisinin meşguliyet ve yoğunluğunun bu geçişi bir dönüm noktası biçiminde deneyimlemesinin önünde bir set oluşturduğunu vurgulamıştır.

Çok böyle hani emekli olanların söylediği bir söz vardır. Efendim emekli oldum, sudan çıktım balığa döndüm. Mesela böyle bir şeyi ben yaşamadım. Yani hiç sudan çıkmış balık gibi olmadım. Ya da emekli olanların efendim ne söyleyeyim, emekli olduğu günün ardından tekrar kravatını takıp, takım elbisesini giyip işe gider halde bulurlar kendini. Biz öyle bir durum da yaşamadık. Çünkü ben emekli olmaya karar verdiğim anda yapmam gerekenler vardı. Onları yapacaktım. Onun için emekli oldum. (Mehmet)

Oysa Zeynep Hanım’ın örneğinde olduğu gibi bir meşguliyete dayalı olarak gündelik zaman yeniden kurulmadığında, zamansal açıdan alışkanlık haline gelmiş davranış kalıpları sürdürülmediği ve buna bağlı düzenlilikler bozulduğu için öznel açıdan emeklilik bir geçiş olmanın yanı sıra, bir dönüm noktası olarak da deneyimlenmektedir. Bu perspektiften ele alındığında, meşguliyet ve yoğunluğa dayalı bir biçimde zamanı deneyimlemenin, emekliliğin “rolsüzlüğünü” zaman kullanımıyla telafi etmeye yönelik bir yönelim olduğundan bahsedilebilir (Ekerdt ve Koss, 2016, s. 1298). Dolayısıyla çalışmanın yerine yeni ama çalışmaya benzer bir biçimde zamansal olarak yoğunluk ve meşguliyeti besleyecek bir deneyim dizgesi eklendiğinde emeklilik geçişi daha yumuşak biçimde deneyimlenirken, aksi durumda emeklilik bir dönüm noktası aktif bir yaşamdan pasifliğe doğru bir dönüşüm, bir boşluk kaynağı şeklinde öznel bir biçimde değerlendirilebilmektedir.

Bu bağlamda Ekerdt’in (1986, s. 241) meşguliyet etiğinin tali bir işlevinin de yaşlanmaya karşı emeklileri simgesel biçimde koruduğuna dair olduğuna yönelik saptamasının altı çizilmelidir. Nitekim genç yaşlılık açısından emekliliğin ve zamanı anlamlı kullanma talebinin belirleyiciliği göz önüne alındığında, zamanın pasif bir biçimde yalnızca “geçirildiği” değil, “değerlendirildiği” bir deneyim biçimi ile daha ilişkili olduğu görülebilir. Bu açıdan meşguliyet etiği tüm emekliler için değil, yalnızca genç yaşlı emekliler için geçerlidir. Hastalık veya bakım ihtiyacı nedeniyle daha bağımlı bir yaşlılık evresine geçen dördüncü yaştaki emekliler için meşguliyet etiği söz konusu değildir. Diğer bir ifadeyle meşguliyet etiği, genç yaşlılığın sağlıklı ileri yaşam yılları oluşundan da istifade ile, yaşlanmaya dair gündemi bireyin uzağına taşır. Buradaki ilişki de çift yönlüdür. Yani birey bir yandan meşguliyetlerle zamanını yapılandırırken, diğer yandan bu meşguliyetler zihinsel ve bedensel avantajlarıyla yaşlılığı ötelemeye hizmet etmektedir. Çalışmanın yerini alan rutin meşguliyetlerin gündelik zamanı

yapılandırmanın yanı sıra, bireyin yaygın emekli temsilinden ayrıştırmasına nasıl hizmet ettiği ise ilerleyen kısımlarda ele alınmıştır.

3.2. Zamanın Emeklilikteki Seyri

3.2.1. Günleri ve Haftayı Yeniden Anlamlandırmak

Gün ve yıl kavramlarının aksine, hafta bir zaman ölçüsü olarak doğal döngülerden bağımsız ve doğrudan toplumsal kökeni olan bir kavramdır. Hafta kavramının astronomik bir kaynağının olmayışı, onu sosyo-zamansal bir inşa haline getirir. Bu inşai vasfı nedeniyle hafta kavramı tarihsel olarak farklı topluluklarda, farklı biçimlerde ve uzunluklarda tezahür etmiştir. Bununla birlikte “hafta” açısından ayırt edici olan unsur, bir kavram olarak ortaya çıkışının ve yayılışının her zaman periyodik olarak tekrar eden bazı sosyal olaylarla bağlantılı olmasıdır (Sorokin ve Merton, 1937, s. 625). Bu bağlamda yedi günlük haftanın biçimlenmesinde belirleyici olan en önemli kaynak, toplumsal olarak şekillenen ortak bir çalışma/dinlenme döngüsü ve bunun periyodikliği olmuştur (Zerubavel, 1985b).

Hafta kavramının çalışma mefhumu ile bağlantısı, Sanayi Devrimi’nden sonra daha da sıkı ve iç içe geçmiş bir hal almış ve haftalık döngü, yılın (veyahut mevsimlerin) yerini giderek daha çok almaya başlamıştır. İş ritimlerini düzenlemede hafta, günün ardından ikinci sırayı alacak kadar belirleyici hale gelmiştir. Böylece beş ya da altı gün peş peşe çalışmanın ardından, bir ya da iki gün dinlenmeyi içeren haftalık çalışma döngüsü gerek iş yaşamının gerekse işle doğrudan ilgili olmayan etkinliklerin kendisine bağlı olarak düzenlilik kazandığı bir zamansal yapı haline gelmiştir (Zerubavel, 1985b, s. 87-91).

Haftanın tüm günleri esasen, 24 saatten oluşan eş değer parçalardır. Bununla birlikte bu nicel eşitlik gerek toplumsal olarak gerek bireysel düzeyde eşit olmayan zaman süreleri olarak deneyimlenir. Çünkü zaman aralıkları değerlerini, yalnızca mutlak uzunluklarına göre değil, niteliksel açıdan farklılaşan vasıflarına bağlı olarak da alırlar (Sorokin ve Merton, 1937, s. 622). Haftanın günlerinin her biri kendi içinde farklılaşmanın yanı sıra, daha geniş olan haftalık örüntü içerisinde referans noktası işlevi gören bazı günlere kıyasla edindikleri zamansal konuma göre de farklılaşırlar. Çoğu kişi için diğer günlere özgül anlamını kazandıran bu referans noktası, hafta sonudur. Haftanın diğer günleri kendilerine özgü anlamlarını ve zamansal değerlerini hafta sonuna olan yakınlığı veya uzaklığıyla kazanmaktadır (Zerubavel, 1985b, s. 108-109).

Emeklilik en genel şekliyle bir insanın çalışma dünyasını terk etmesi (Atchley, 1982) olarak ele alınabilir. Bu, daha geniş bir anlamda, çalışma dünyasının zamansal yapısından da ayrılmak, o çerçevenin dışına çıkmak anlamını taşımaktadır. Haftalık kolektif ritimlerin oluşmasında çalışma mefhumunun kuruculuğu göz önüne alındığında, bireysel düzeyde “çalışmanın yokluğu”nun emeklilikte zamansal açıdan nasıl bir deneyim kaynağı haline geldiği cevaplanması gerekli bir sorudur. Zira birey artık çalışmasa da hafta içi- hafta sonu ayrımları kolektif olarak mevcudiyetini korumaktadır ve haftalık ritimleri direkt birey için olmasa da toplum için şekillendirmeye devam etmektedir. Çalışmanın yer almadığı bir mevcutta birey Zeruvabel'in (1985) deyiimiyle "haftanın nabzını" neyi referans alarak ölçmekte ve ne şekilde hissetmektedir? Günler hala farklılaşmakta mı yoksa daha benzer bir hale mi gelmektedir? Bu sorular gündelik zamanı haftalık ritimlere doğru genişleterek, emeklilikte zamanı toplumsal ritimlerle ilişkilendirmek için verimli bir sorgulama alanı teşkil etmektedir.

Mülakat verileri ilk bakışta emeklilikle birlikte hafta içi ve hafta sonu arasındaki “yükseklik” farkının neredeyse kaybolduğunu, haftanın topografyasının daha hemzemin bir biçim aldığını göstermektedir. Katılımcılara kendileri açısından hafta içi ve hafta sonu arasında bir farklılık olup olmadığı sorusu yöneltilmiş ve çoğundan en azından bireysel açıdan bir farklılık olmadığı yanıtı alınmıştır. Bu durum haftalık ritmi farklılaştıracak bir referans günün yokluğuna işaret etmektedir.

Benim için ha bugün ha Pazar yani fark eden bir şey yok. (Mustafa)

Yok. Benim her günüm aynıdır. Ben ne pazar bilirim ne cumartesi bilirim ne cuma bilirim. Yani benim her günüm aynıdır.” (Hasan)

Bütün günler senin için pazar ya da cumartesi. Değişen bir şey olmuyor. (Zeynep)

Yok çok bir fark yok. Neden fark yok? İşte emekli olduğumuz için... (Ahmet).

Günlerin benzerliği, tipik olarak çalışma ve dinlenme ekseninde şekillenen haftanın çalışma ekseninin kaybı ve dinlenmenin (ya da tatilin) bir süreklilik biçimi kazanması nedeniyle deneyimlenmektedir. Diğer bir deyişle, çalışmanın ortadan kalkmasıyla birlikte, haftalık zamanı yapılandıran çalışma/dinlenme karşıtlığı çözülmekte ve dinlenme artık bir karşı kutuptan ziyade, genel hal hüviyetine bürünmektedir. Literatürde

de sıkça belirtildiği gibi emeklilik toplumsal olarak “hak edilmiş bir dinlenme dönemi” olarak görülmektedir (Denniger ve Dyk, 2017; Lessenich, 2024; Münch, 2014). İşin getirdiği dışsal yapılandırmanın ortadan kalkışı ve dinlenmenin sürekliliği bir araya gelerek, günlerin hepsinin serbestleştiği bir zemin oluşturur. Bu durum, haftalık çalışma ve dinlenme ritmiyle bireysel düzeyde kurulan ilişkinin daha gevşek hale gelmesine ve zamansal açıdan günlerin yeknesaklaşmasına yol açar. Ayşe Hanım’ın olağan bir neden-sonuç ilişkisi çerçevesinde açıkladığı gibi emekli olmak, haftanın günleri arasındaki homojenleşmenin sebebi olarak görülmektedir.

Ben emekli olduktan sonra benim için her gün tatil olduğu için. Herhangi bir şeyi... Benim için pazar gününde yapabileceğim şeyi hafta içinde de yapabileceğim için öyle bir şey, rutine binmiş bir şey yok. (Ayşe)

Emekliler için çalışma hayatından çekilmeyle birlikte hafta içi ve hafta sonu arasındaki ayırımın silikleşmesi, toplumsal ritimlerin zaman deneyimlerini şekillendirmekte etkisini tamamen yitirdiği anlamına gelmemektedir. Bireysel olarak günler daha homojen bir şekilde deneyimlenmesine rağmen, sosyal etkileşimlerin devamlılığı hafta içi-hafta sonu ayırımının istikrarını sağlamakta ve günleri birbirinden farklılaştırmaya devam etmektedir.

Emeklilik sonrasında emeklilikte biraz o ayrımı şey yapamıyorsunuz. Yani şöyle. Evet çalışırken bütün sosyal etkinliklerinizi, faaliyetlerinizi hafta sonuna yığıyordunuz. Şimdi biraz daha onu hafta içinde de yapma şansınız oluyor. Daha rahat çalışabiliyorsunuz, işte yapmak istediklerinizi daha rahat yapabiliyorsunuz. Onun için o noktada emeklilikte biraz daha şey benim açımdan. Daha rahat, daha iç içe geçmiş bir şekilde olabiliyor. Yani hafta sonu yapmak istediğim bir şeyi hafta içinde de alabiliyorsunuz. Ama bazen zaten sizi toplumsal süreç bazı şeyleri hafta sonu yapmanızı gerektiriyor. Hafta sonu yapıyorsunuz çünkü hafta içi karşınızdaki insanlar olmuyor zaten. (Mehmet)

Bununla birlikte haftanın çalışma ritmine göre dalgalanan nabzının (Zerubavel, 1985b) emeklilikte yerini daha sakin ve dengeli bir atıma bırakması bir memnuniyet kaynağı olarak görülmektedir. Zaman bu bağlamda, daha öznel bir biçimde deneyimlenebileceği bir zemine yerleşmekte ve kişiye zamansal bir özerklik sağlamaktadır.

Hafta sonu olur, hafta içi olur. Çünkü bizim vaktimiz var, zamanımız var. Hafta sonu da olur. Hafta içi de olur. Şey değil yani. Planlanacak bir şey değil. Mesela akşam konuşuyoruz eşimle. Yarın Üsküdar'a gidelim, gezelim. Eminönü'ne gidelim, gezelim. Öyle. Gider gezer geliriz. (Mehmet)

İşte bu vakfın toplantıları cumartesi günü. Cumartesi günü başlar veya pazar günü ya da cuma, cumartesi, pazar, pazartesi dört gün içerisinde. Yani benim dışımda

planlanmış. Böyle olduğu için de şeyi değişiyor. Boş, dolu o anlamda fark etmiyor. İkisini de dolduruyorum ama doldurduğum şeyler konular farklı oluyor tabii ki. Kurumsal planlama bak öyle diyebiliriz. Hafta içerisinde daha çok ben belirliyorum, hafta sonu daha çok kurumlar belirliyor. (İsmail)

Emeklilikte zamansal esneklik kısmen, hafta içi ve hafta sonu arasındaki katı çalışmadinlenme ritminin bir deneyim alanı olarak öneminin azalmasına ilişkin olsa da zaman tamamen bireysel kararlarla şekillenmemekte ve toplumsal zamanın akışına uyumlanmaya devam edilmektedir. Özellikle eş güdüm gerektiren faaliyetler, bireylerin zamansallıklarının örtüşmesini gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda emeklilik, çalışma hayatının sıkı “*zamansal korse*”sini gevşetebilme olanağını bireye sunmasına karşın (Münch, 2014), emekli bireyler için bunun sınırsız bir öznellik anlamına gelmediğinin vurgulanması gerekir. Eş güdüm hususunun, bu noktada bilhassa altı çizilmelidir. Gerek kurumsal hizmetlerin gerekse sosyal etkileşimlerin zamanlamaları bu bağlamda, zorunluluk olmasa da bir bağlayıcılık oluşturarak zaman üzerinde dışsal bir yapılandırma tesis eder. Hafta içi ve hafta sonu ayrımının silikleşmesi, bireye daha geniş bir öznel deneyim alanı sağlasa da eş güdüm gereksinimi arttıkça bu alan daralmakta ve sınırları daha belirgin hale gelmektedir. “*Hafta içerisinde daha çok ben belirliyorum, hafta sonu daha çok kurumlar belirliyor*” ifadesinin de gösterdiği gibi toplumsal katılım, emekliler açısından haftanın ne ölçüde homojenleşeceğini ve buna bağlı olarak günlerin ne şekilde deneyimleneceğini de belirlemektedir.

Emeklilikte bireysel deneyimi kolektif haftalık ritimle eş zamanlamaya dair çarpıcı bir örnek, İbrahim Bey’in anlatımında karşımıza çıkmaktadır. Alzheimer hastası olan annesinin bakımının bir bakıcı tarafından üstlenildiğini ifade eden katılımcı, bakıcının hafta sonu izin kullanıyor olması nedeniyle bakımı devralmakta ve hafta sonlarını annesiyle geçirmektedir. Bu durumda katılımcı, kolektif haftalık ritmin çalışmaya bağlı yapısına dolaylı yoldan dahil olmakta ve zamanı “yansımali” olarak deneyimlemektedir.

Aynı, aynı. Haaaa yok pardon düzeltiyorum. Anneye gitmek görevim var, nöbetteyim tabii ya. Ama burada ne yapıyorsam orada da aynısını yapıyorum. Şimdi ilerlemiş bir Alzheimer vakası var. Annem 92 yaşında. Bütün vergilerini bu dünyada ödüyor fakat kendi başka bir dünyada yaşıyor. Dolayısıyla bir Alzheimerlı ile beraber olmak, bakmak çok kolay bir işlem değil...Yani böyle geçiyor hafta sonu, genelde. Çok ender bir yere gideceksek, arkadaşlarımızla falan uzakta bir yerlere gideceksek o zaman cumartesi gününü başka bir güne erteliyoruz. Bakıcı kadın Allah razı olsun, o da çok şeker, tonton bir şey. Ama yani çok ender cumartesileri ben izin kullanıyorum, genelde cumartesi pazar o kullanıyor. (İbrahim)

Bu örnekte katılımcının zaman deneyimi, bir başkasıyla eş güdüm gereksinimiyle toplumsal çalışma-dinlenme ritmiyle hizalanmak mecburiyetinde olsa da hafta sonunun bir dinlenme ya da sosyalleşme günü anlamına gelmemesi açısından farklılaşmaktadır. Zerubavel'in (1985b) belirttiği gibi haftalık olağan iş/dinlenme döngüsünden sapmanın bedeli temelde toplumsaldır, yani yalnızca hafta sonu yapılabilecek eylemlerden ve girilebilecek etkileşimlerden mahrum kalmak anlamına gelmektedir. Bu bağlamda bakımın bir görev, bir iş olarak addedilmesi ve bunun hafta sonu gerçekleşmesi "nöbet" olarak tasvir edilmesine yol açmaktadır. Burada dikkat çekici olan bakıcı açısından kolektif çalışma-dinlenme döngüsüyle eş zamanlanmak anlamına gelenin, katılımcının öznel deneyiminde tersine bir ritim oluşturmastır. Ayrıca bireysel düzeyde haftanın ritminin yalnızca ücretli çalışmaya bağlı olarak değil hasta bakımının örneklendirdiği gibi bir görev veya sorumluluk çerçevesinde de yapılandırılabilceğini göstermesi açısından bir örnek teşkil etmektedir. Nitekim aynı katılımcı konuşmanın devamında haftanın ritminin kendisi için bakım verdiği günler ve diğerleri olmak üzere iki ayrı günden oluşuyormuş gibi deneyimlendiğini ifade etmiştir.

Dolayısıyla benim için pazartesi, salı, çarşamba, perşembe, cuma tek gün, cumartesi ve pazar başka gün, öteki gün. O, öyle bir ayırım var. Hafta iki gün gibi, uzun süren bir beş gün var, kısa süren bir iki gün. Alistım ona da. (İbrahim)

Emeklilik ve haftalık ritimlerin biçimlenmesi açısından daha dikkat çekici olan ise, art zamanlama deneyimleridir. Bu çerçevede, hafta içi ve hafta sonu ayırımının getirdiği yoğunluktan kaçmak için gündelik zamanda faaliyetler, bilinçli bir biçimde kolektif zamanlamalardan farklılaştırılmakta ve art zamanlı olarak gerçekleştirilmektedir.

Pazar günü bir programım yok. Hiç dışarı da çıkmayı sevmiyorum çünkü her taraf çok kalabalık oluyor. Ben pazartesi dışarı çıkmayı seviyorum. Pazar da genelde evde kalıyorum. Ondan sonra bir yere gideceksem herkes dağılsın, biz de pazartesi çıkıyoruz arkadaşlarla. (Fatma)

Fark etmiyorum bile bugün pazar mı cumartesi mi diye. Hiç... Cumartesi pazar bir şey yapayım derdi olmadığı için. Hafta arası gezmek falan daha trafiksiz olduğu için başka bir şey yapıyorsun falan. Yani öyle şeylere bakıyorsun, İstanbul'da yaşıyorsun çünkü trafik en büyük handikabın. Bir Bostancı'ya gideceksem metroyla gidiyorum orada hafta içi daha rahat ediyorum. Daha güneşli, yürüyüş yapıyorum falan öyle. (Hatice)

Çalışırken evet ama şu anda hayır, yok. Ama şu var; İstanbul'da cumartesi pazar çok kalabalık olduğu için kesinlikle semtimden başka yere gitmeyi düşünmem. Çünkü ulaşım çok zor. Cumartesi pazar çıkmamaya çalışırım. Benim için o fark ediyor: Başka bir şey yok. Bir tek o fark ediyor. Her gün ben kendime göre ayarlıyorum. (Ayşe)

Emeklilikte bireyin dışsal zaman yapılandırılmalarına tabi olmaması, haftalık ölçekte faaliyetlerin zamanlamasına kendisinin karar vermesini mümkün kılar. Bu durum “zaman çalışması”na zemin hazırlamaktadır. “Zaman çalışması” bireylerin zamanı arzu ettikleri biçimde deneyimlemek için, zaman üzerinde denetim kurma, zamanı kontrol etme ve kişiselleştirme stratejileri uygulamaları anlamına gelmektedir (Flaherty, 2003). Bu noktada haftanın nabzının özellikle kolektif dinlenme günlerinde yüksek atışının oluşturduğu yoğunluktan kaçınma stratejisi, emeklilerin haftalık ritmindeki “zirve”leri bilinçli bir biçimde çoğunluğa göre farklı günlere yerleştirmesine yol açmaktadır. Kalabalıktan kaçınma, ulaşımaya ayrılacak zamanı azaltma gibi stratejilerin uygulanabilmesi ise emekliliğin sunduğu zamansal manevra kabiliyeti sayesinde olur.

Ancak, ister eş zamanlama yani kolektif haftalık ritimle uyumlanma, ister art zamanlama yani kolektif haftalık ritimden sapma olsun, toplumsal zaman günler arasında yükselti farklılıkları oluşturmaya devam etmektedir. Emeklilikte haftanın daha homojen hale geldiğı, hafta içi ve hafta sonu ayrımının silikleştiğı doğru ise de daha yakından bakıldığında kolektif haftalık ritmin günler arası farklılaşmanın kaynağı olmaya devam ettiğı görölmektedir. Bu bağlamda başkalarıyla eş güdümlenme hafta içi-hafta sonu ayrımının kısmi bir biçimde muhafazasını sağlarken, başkalarıyla eş güdümlenmekten kaçınma stratejisi de hafta içi-hafta sonu doğrultusunun tersi yönünde bir zaman deneyimini -fakat yine kolektif ritimleri referans alarak- üretmektedir. Dolayısıyla zaman deneyimleri, “çalışma toplumunun ötekisi” olarak tanımlanan (Denninger ve van Dyk, 2017) emekliler için de çalışmaya bağlı kolektif haftalık ritmin izlerini taşımakta ve zaman stratejileri bu ritimlerle etkileşim içinde şekillenmektedir.

Bilhassa eş güdüm gerektiren faaliyetlerin varlığının, bireysel zaman deneyimi açısından farklı niteliklere sahip olsa bile, emeklileri haftalık toplumsal ritimden koparmadığı görölmektedir. Ramazan Bey gönüllü olarak idari işlerine yardım ettiğı Kur’an kursunun haftalık ritmiyle uyumlanarak hafta sonu biraz daha dinlenebildiğini ifade etmiştir. Öğrencilerin hafta sonu evlerine dönmesi ve cumartesi ve pazarı tatil olarak geçirmeleri, onun da gönüllü olarak üstlendiğı alışveriş vb. görevleri hafifletmektedir. Bu durumda bir emekli olarak her ne kadar çalışmasa da toplumsal katılımı kişiyi çalışma-tatil ritimlerini benzer bir biçimde deneyimlemesini sağlamaktadır.

Haftalık ritim belirli günlere atfedilen anlamlar yoluyla da farklılaşabilmektedir. Bu farklılık kimi zaman dinsel bir zemine dayanmakta, kimi zaman ise tamamen bireysel tercihlerden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda tüm günlerin kendisi için benzer olduğunu

ifade eden Hasan Bey, yalnızca cumaya özel bir önem atfetmektedir. Bu durum haftanın bazı günlerinin haftalık döngü için ana zamansal işaret veya dönüm noktası işlevi gördüğü, diğer günlerin anlamını bu belirli güne bağlı olarak kazandığı (Zerubavel, 1985b, s. 108) bir zaman deneyimini örneklendirmektedir. Yani burada haftalık döngüde zamansal dönemeç, kutsal zamana dayalı olarak bireysel bir edimi teşvik eden cuma günüdür.

Yalnız cuma günleri değişik camilerde namaz kılmayı, imkanlarım olduğu müddetçe şey yaparım yani. Yani benim her günüm aynıdır. Cuma günleri başka bir camide girmeyi kafama şey yapmışım...Onu yerleştirmişim. (Hasan)

Katılımcı için cuma gününe özgün bir niteliğini kazandıran cuma namazının yanı sıra, her zaman namaz kıldığı camiden başka camilerde namaz kılmaya yönelik bir kutsal zaman-mekân eşleşmesinin benimsemesi de haftalık ritmi farklılaştırmaktadır. Benzer biçimde Osman Bey'in ifadeleri haftanın belirli bir gününün o günün özel dinsel anlamıyla ilişkili etkinliklerle anlam kazanarak farklılaşmakta olduğunu göstermektedir.

Perşembe günleri çok iyi geçer. Perşembe akşamları mutlaka Yasin okunan camiye giderim. Yani akşam namazından sonra mümkün olduğu kadar Yasin okunan camilere giderim ki oradaki hocanın okuması ile benim okumam arasında fark var. Ben de okuyorum da cemaatle okunan şey beni daha çok mest ediyor, hoşuma gidiyor. (Osman)

Öte yandan, haftalık ritimdeki farklılaşmalar dinsel temelli olmanın yanı sıra, tamamen kişisel tercihlere de dayanabilmektedir. Zeynep hanımın ev işlerini rutin bir biçimde salı ve cuma günlerine sabitlemesi veya İsmail Bey'in fotoğraflarını sosyal medya hesabında düzenli olarak pazartesi, çarşamba ve cuma günleri paylaşması, tamamen kişisel tercihlere dayalı olarak da haftalık ritimde bazı günlerin farklı zaman deneyimleriyle ilişkilendirilebileceğini göstermektedir.

Emeklilikte günlerin homojenleşmesi ve haftalık ritimde günler arasındaki farkların azalmasına mukabil gündelik zaman üzerinde kontrolü yitirmeye karşı takvim sembolik bir önem üstlenebilmektedir. Günlerin aynılığına karşı, takvim aracılığıyla toplumsal zamanla sembolik düzeyde ilişki sürdürülmeye devam edilmektedir.

Her gün aynı. Ama takvimi takip ediyorum ben. Pazartesi salı. Bazı derler ya "Ay bugün ne?". Bende büyük takvim vardır, tam gözümün önündedir. O olmazsa olmaz. Yani edinirim her yılbaşından sonra. Yani benim bilmem lazım tarih. Hangi tarih, hangi gün. Bir şey var mı? Yok. Ama öyle bir alışkanlık yani, bilmem lazım. Günleri takip etmeyi

seviyorum. Hani yaşam tarzı olarak günler aynı ama yine de salının salı olduğunu bilmem lazım. Ama salı da pazar gibi geçebiliyor yani. (Zeynep)

Zeynep Hanım'ın ifadeleri basılı takvimin yalnızca bir nesne olmadığını göstermekte ve emeklilikle birlikte günler arasında farkların silikleşmesine karşın bireyin takvim aracılığıyla zamanı yeniden biçimlendirme çabasını ortaya koymaktadır. Zeynep Hanım için salının "salı olarak" bilinmesi, zamanın kendisiyle bağ kurmanın bir biçimi ve günlerin anlamdan yoksunlaşmasına karşı bireysel bir strateji olarak yorumlanabilir. Diğer bir deyişle, günlerin homojenleşmesine karşın, nesnel zamanı temsil eden takvim birey için bir dayanak noktası olmaya devam etmektedir.

Haftalık toplumsal döngü ve günler arasında önemli bir ilişki de bellek araştırmalarıyla ortaya konmuştur. Toplumsal olarak düzenlenmiş hafta içi çalışma ve hafta sonu dinlenme ayrımı zamansal işaretleme açısından önem arz etmekte ve bireyin zaman içindeki konumunu hatırlamasına ve planlamasına dayanak sağlamaktadır (Wagelmans ve van Wassenhove, 2025, s. 792). Bu kapsamda yapılan araştırmalar, bireyler için özellikle hafta sonunun bir işaret noktası olarak kullanıldığını göstermiştir (Koriat ve Fischhoff, 1974 akt. Wagelmans ve van Wassenhove, 2025, s. 793). Hafta içi-hafta sonu ayrımının emeklilikte birlikte silikleşmesi, haftalık döngüde zamansal işaret noktası olarak neyin kullanıldığı ve bu durumun günleri karıştırma (blursday) fenomenine yol açıp açmadığı araştırma kapsamında katılımcılara yöneltilen "hangi günde olduğumuzu karıştırdığınız olur mu" sorusu ile anlaşılmaya çalışılmıştır.

Katılımcıların bir kısmı günleri nadiren ya da hiç karıştırmadıklarını ifade ederken, bazıları zaman zaman karıştırdıklarını ifade etmişlerdir. Günleri hatırlamakta güçlük çekmediğini belirten katılımcılar açısından ayırt edici olan, zamansal işaretleme yapacakları çeşitli etkinliklere katılmalarıdır. Bu etkinlikler çeşitli günlerle eşleştirilerek, söz konusu güne kendine özgü bireysel bir anlam üretmektedir. Dolayısıyla emeklilikte edinilen bireysel alışkanlıklar ya da kutsal zaman gibi ipuçları haftanın gününü hatırlamayı kolaylaştırılabilmektedir. Örneğin İsmail Bey, hiçbir zaman günleri karıştırmadığını çünkü her günün zihninde belirli bir etkinlik ve buna bağlı bir anlamla tanımlandığını belirtmiştir.

Hayır. Hep belli zaten hepsi kendine göre sıkıntıları var zaten. Cuma günü cuma namazı var. Cumartesi, cumartesi kültür vakfı var. Pazartesi günü biraz daha belki large. Ama bugün salı mıydı ya çarşamba mıydı dedğim yok yani, öyle bir şey yok. (İsmail)

İbrahim Bey ise, emeklilik ile çalışma hayatını kıyaslayarak, bilhassa son işi olan muhasebeciliğe bağlı olarak üstlendiği sorumlulukların haftalık ve aylık döngülerde belirli zamansal örüntülere dayalı olmasının günleri karıştırmasını önlediğini fakat emeklilikte bu işaret noktalarının yokluğunda günleri karıştırdığını ifade etmiştir.

Oluyor, bazen oluyor. Hatta sık sık oluyor. Çünkü hani eskiden şöyleydi, muhasebe işte ayın 15'inde şu katma değer vergileri vereceğiz, bilmem biz 25'inde şunları yapacağız, bilmem ne falan gibi birtakım sorumluluklar vardı. Şimdi onlar yok, karışıyor tabii. (İbrahim)

Emine Hanım günleri karıştırmadığını ifade eden katılımcılardan diğeridir. Bu durumu düzenli olarak katıldığı dersleri zamansal işaretleme yapmakta kullandığı şeklinde açıklamaktadır. Bu bağlamda haftanın günlerini derslerle eşleştirerek zaman içindeki konumunu sabitleyen katılımcı, bir karışıklık yaşamamanın önünde geçmektedir. Ancak görüşme sırasında yönetilen “dün neler yaptınız” sorusunda, kısa süreli bir tereddüt yaşamış ve hatırlamak için ipucuna ihtiyaç duymuştur. Bunu daha sonra, soruya hazırlıksız yakalandığına yönelik bir cevapla gerekçelendirmiştir.

Çok fazla olmuyor yani. Yani çok fazla. Hani şey değil, şöyle hiç olmuyor hatta. Çünkü biliyorum ki bugün şu şu şu dersler var. Diyorum ya sabah kalktığımda...Hani şimdi biraz önce hatırlayamadım ama hani şey gibi gözüne lamba tutulmuş tavşan gibi diyoruz ya sorunca birden. Yok olmuyor çünkü sabah dediğim gibi kalkıyorum ve gözümü açmadan bugün, şu gün, şu gün, şu ders var bugün bilmem ne var falan diye onun için karıştırmıyorum yani. (Emine)

Bu yanıt haftalık ritmi düzenleyen etkinliklerin, emeklilikte zamansal belirsizliğin önüne geçebileceğini göstermektedir. Bununla birlikte, görüşme sırasında bazı katılımcıların bu soruyu yanıtlamakta isteksizlik gösterdiği ve kısaca geçiştirdiği gözlemlenmiştir. Saha sürecinde tutulan notlar, bu durumun arka planında günleri karıştırmanın bilişsel bir yetersizlik ya da yaşlanmaya bağlı bir gerileme olarak algılanabileceğine dair endişenin bulunabileceğini düşündürmektedir.

Bu yaklaşım özellikle Ahmet Bey'in anlatısında açık bir biçimde okunabilmektedir. Günleri zaman zaman karıştırdığını kabul eden ve buna mukabil eşinin verdiği tepkiyi mizahi bir üslupla dile getiren katılımcı, duruma “art niyetli olarak bakılmaması” gerektiğini özellikle belirtmiştir. Böylece günleri karıştırmanın yaşla birlikte belleğin zayıfladığına dair bir gösterge olarak yorumlanmaması hususunun altını çizmek istemiştir. Buradan hareketle “zamanın farkında” olmanın, yani gündelik zamanı takvimsel olarak doğru biçimde konumlandırmanın yalnızca bilişsel düzeyde değil,

sosyal olarak da bir yeterlik göstergesi olarak önem arz ettiği söylenebilir. Bu bağlamda zamanı karıştırmak, yalnızca bir unutkanlık meselesi olmanın ötesinde, sosyal etkileşimde benlik imgesinin de zedelenmesine yol açan bir durum olarak algılanabilmektedir. Nitekim Ahmet Bey’in günleri karıştırdığını anlatırken eşinin zihin sağlığına yönelik imasını belirterek gülmesi Goffman’ın (2021) “yüzü kurtarma”³⁷ olarak tanımladığı bir stratejiye dayalı olarak, mahcubiyeti dengeleme ve sosyal benliği koruma çabası olarak anlaşılabilir.

Bazen karıştırmam. (gülüyor) Bazen karıştırmıyoruz şöyle karıştırmıyoruz. Yani mesela evvelsi gün dedim ki. Dün Perşembe. Hanıma dedim “ya bugün Çarşamba mı?” Hanım diyor “ya sen kafayı mı yedin?” (Kahkaha atıyor) Yani günü karıştırmam, art niyet değil, şey olarak art niyetli bakmayacaksın. Karıştırebiliyorsun. (Ahmet)

Ahmet Bey’in günleri karıştırma fenomenine ilişkin anlatısı etkileşimde benlik imgesinin ve öz-saygının korunması için mizahın bir dengeleme aracı olarak kullanıldığı bir yüzü kurtarma çalışmasını yansıtmaktadır. Bu durum günleri karıştırmanın zamana ilişkin toplumsal değer yargılarıyla çatışan bir yönü olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda zaman farkındalığı salt bilişsel olmanın ötesinde bireyin sosyal itibarıyla da ilişkili olarak ele alınabilir.

Ali Bey ise “*Oluyor tabi oluyor. Bugün mesela Pazartesi onu şey yapıyorum.*” diyerek mülakatın gerçekleştiğı günü doğru hatırladığını ifade etse de hemen akabinde aynı mekânda üç gün önce gerçekleşen görüşmeden söz ederken “dün” ifadesini kullanmıştır. Bu durum haftanın homojenleşmesinin yalnızca günlerin karıştırılmasına yol açmadığını, zamansal uzaklık algısını da bulanıklaştığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Bu bağlamda gerek haftanın homojenleşmesi ve hafta içi-hafta sonu ayrımının silikleşmesinin gerekse günleri karıştırma fenomeninin ağırlıklı bir biçimde zamanı spontanlığa dayalı olarak deneyimlediklerini vurgulayan katılımcılar için söz konusu olduğunun altı çizilmelidir. Bu durum emeklilik döneminde haftalık döngü içerisinde zamansal işaretleme yapmayı ve planlamayı sağlayacak bireysel alışkanlıklara sahip ve/veya toplumsal katılımı yüksek olan yaşlı bireylerin günleri karıştırma fenomenini daha az deneyimlediğini göstermektedir.

³⁷ Goffman, “yüzü kaybetmek” kavramını itibarını kaybetmek veya küçük düşmek anlamında kullanmakta ve “yanlış yüzde olmak, olması gereken yüzün dışında olmak veya utançtan yüzü kızarmak” olarak açıklamaktadır. “Yüzü kurtarmak” ise etkileşim sırasında kişinin başkalarına karşı yüzünü kaybetmediğı izlenimi veren bir çalışma sürecini ifade etmek üzere kullanılan bir kavramdır (2021, s.19).

3.2.2. Emeklilerin Öznel Zaman Algıları: “Zaman Çalışan Adama Hızlı Geçer”

Yaşlandıkça zamanın daha hızlı geçtiğine yönelik yaygın algı, oldukça uzun bir süredir tartışılan ve çeşitli kuramlar ve yaklaşımlarla açıklanan bir fenomendir. Yaşlandıkça zamanın öznel olarak hızlanmasının gerekçesine dair literatürde dört temel kuram ileri sürülmüştür. Bunlardan ilki belleğe ilişkin bir açıklama sunmaktadır. Buna göre, yaş ilerledikçe hatırlanmaya değer olayların sayısında bir azalma meydana gelmekte ve geçmiş bir zaman dilimine ait uzunluğun, özgün deneyimlerin sayısı azaldıkça daha hızlı algılanacağını ifade edilmektedir. Oran kuramları, yaşla birlikte değişen zaman algısını açıklayan ikinci yaklaşımdır. Bu kuramın temel varsayımı, belirli bir zamanın geçişine ilişkin öznel yargının, kişinin toplam yaşam zamanıyla orantısal biçimde kıyaslanmasına dayandığı fikridir. Örneğin bir yıl, on yaşındaki bir bireyin ömrünün onda birini temsil ederken, altmış yaşındaki biri için altmışta birini temsil etmektedir. Biyolojik saat kuramları ise, kişilerin saat ve takvimle ölçülen dışsal zaman ile kendi içsel saatlerini karşılaştırdığını öne sürmektedir. Yaşlandıkça yavaşlayan biyolojik saate bağlı olarak kişi zamanın daha hızlı geçtiğini algılamaktadır. Dikkat temelli olan dördüncü öznel hızlanma kuramı ise, yaşlanmayla birlikte bireylerin dikkat kaynaklarındaki azalmanın zamanın hızlandığına yönelik algıya yol açtığını öne sürmektedir (Friedman ve Jannsen, 2010, s. 130-131).

Ancak bu kuramları test etmeye yönelik ampirik araştırmalar, zamanın öznel hızının yaşlandıkça artmasının, ancak on yıl gibi uzun zaman aralıklarının katılımcılar tarafından retrospektif bir biçimde değerlendirilmesi istendiğinde söz konusu olduğunu göstermiştir. Daha kısa zaman dilimlerine ilişkin değerlendirmelerde, yetişkinler ile yaşlılar arasında zamanın öznel hızına ilişkin farklılıkların çok belirgin olmadığı belirtilmektedir (Jannsen vd., 2013, s. 287). Bu noktada, zamanın yalnızca psikolojik değil, aynı zamanda toplumsal olarak da deneyimlendiğini vurgulamak önemlidir. Husserl’in (1978, s. 163) doğrudan algısal olanın bile toplumsallaşmış olduğuna ilişkin ifadesi bağlamında, bireylerin zamana ilişkin algılarının salt zihinsel bir durum olmanın ötesinde, sosyal zamanla ve sosyal zamanın içine gömülü gündelik pratiklerle bağlantısının kurulması gerekmektedir.

Bu ilişkiyi kurmaya yönelik olarak, katılımcılara hem emeklilikteki hem de çalışma yıllarındaki öznel zaman algılarına dair sorular yöneltilmiş ve pek çok katılımcı için çalışma yaşamı ile emeklilikte zamanın öznel hız bakımından birbirine tezat bir şekilde deneyimlendiği görülmüştür. Bazı katılımcılar çalışma yıllarında zamanın hızla aktığını,

emeklilikte ise zamanın yavaşladığını belirtirken, bazı katılımcılar ise tam tersi bir deneyim aktarmıştır. Bu çeşitlilik, zaman algısının kronolojik yaşa bağlı doğrusal bir değişimden daha çok, kişinin yaşlılık dönemindeki meşguliyet düzeyi ile daha ilgili olduğunu düşündürmektedir. Bu bağlamda, meşguliyetin öznel zaman hızı açısından belirleyici olduğunu ileri süren yeni kuramların (Friedman ve Jannsen, 2010) emeklilikte zaman algısındaki farklılıkları açıklamak açısından daha belirleyici olduğu düşünülmektedir.

Emeklilikle birlikte gündelik zamanında meşguliyet düzeyi azalan katılımcılar zamanın çalışma yıllarına göre kendileri için yavaş geçtiğini ifade ederken, emeklilikte yeni meşguliyetler edinen katılımcılar genellikle zamanın hızlı geçtiğini belirtmiştir. Dolayısıyla genç yaşlılık, meşguliyet açısından yetişkinlik normlarından bariz bir sapma oluşturmadığı ölçüde zamanın hızlı geçtiği algısıyla şekillenirken, can sıkıntısı, üretkenliğin azalması ve pasiflik gibi durumlar zamanın yavaşladığı algısına yol açmaktadır. Emeklilikte zamanın çalışma yıllarına kıyasla daha yavaş geçtiğini ifade eden katılımcıların ortak paydası, zamanı daha boş bir akış biçiminde deneyimlemeleridir. Meşguliyetle şekillenen çalışma yaşamına mukabil, emeklilikte zamanın doldurulması gereken boşluğa dönüşmesi, zamanın bir türlü geçmediği algısına yol açmaktadır.

Yavaş geçiyor. Bak alışmışız çalışmaya, vakit geçirmeye. Şimdi evde otur otur otur olmuyor. Dışarı çıkıyorsun. Dışarıda bir yere gidecek bir şeyin yok. Arkadaşın yok, şu yok, buyun yok. (Ali)

Ali Bey’e çalışırken zamanın nasıl geçtiği sorulduğunda ise “*Çalıştığımız zaman vakit çabuk geçerdi çünkü kafayı işe veriyorsun*” yanıtını vermesi, meşguliyete yönelik algının öznel zaman üzerindeki etkisini göstermektedir. Benzer bir anlatı Mustafa Bey ve Zeynep Hanım tarafından da dile getirilmiştir. Zamanın “su gibi” hızlı geçmesi ve dinamizm çalışma zamanıyla ilişkilendirilirken, emeklilik zamanın yavaşladığı, vaktin doldurulduğu daha rutin bir çerçeveye açıklanmaktadır.

Zaman çalışan adama hızlı geçer. Şimdi oturan adama... Şimdi hani diyorlar ya hastanede yatana geceler geçmez. Çalışmayan adama da gündüz geçmiyor. Bir şeyle meşgul olacaksın ki vakit geçsin. Şimdi otur televizyonun karşısına. O program bitti, ona bak. O bitti, ona bak, o bitti, ona bak. Akşam oluyor işte. Aynen öyle yani vakti öyle geçiriyoruz. (Mustafa)

Aaaa tabi çalışırken zaman geçiyor, su gibi geçiyor. Yani çalışırken çok daha dinamik tabii de. Emeklilikte daha rutin bir yaşam tarzı oluyor, e yavaş tabi, doğal olarak. (Zeynep)

Bu noktada Joubert'in (1984) öznel zamandaki hızlanmanın gündelik hayatta hissedilen zaman baskısı ile ilişkilendiren açıklaması önemlidir. Nitekim katılımcılar çalışırken yapılandırılmış zamanın gündelik zamana hakimiyeti nedeniyle geçişini hızlı olarak tanımlamakta fakat emeklilikte yapılandırılmamış zaman, herhangi bir meşguliyetle çerçevelenmediği takdirde zamanın yavaş olarak algılanmasına yol açmaktadır. Bu bağlamda daha fazla serbest zamana sahip olduğu düşünülen kişiler, yapılandırılmış zamanı fazla olan kişilere kıyasla zamanın daha yavaş geçtiğini algılama eğilimindedir (Joubert, 1984, s. 336). Gerek Ali Bey gerekse Mustafa Bey için zaman ancak çalışma ile anlam kazandığından, çalışmamak zamanın yavaşlaması olarak yorumlanmaktadır. Öznel zaman algısının yalnızca meşguliyetle değil, mekânsal bağlamla da çerçeveleniyor olması dikkat çekicidir. Bu durum zamanın nerede yaşandığının da nasıl yaşandığı kadar önemli olduğunu göstermektedir. Özellikle erkek katılımcılar için “ev” zamanın akışını yavaşlatan bir mekân olarak algılanmaktadır.

Araştırmalar kurumsal bakım hizmeti alan veya daha pasif bir yaşam süren yaşlıların zamanın geçişini daha yavaş algıladıklarını, buna karşın topluma aktif biçimde katılımı olan yaşlıların ise zaman algısının tam tersi biçimde, daha hızlı olduğunu göstermektedir (Baum vd., 1984, s. 59). Emeklilikte zamanın kendisi için hızlı geçtiğini belirten katılımcılardan Ahmet Bey, bireysel zaman algısını şekillendiren temel nedeni “dolu dolu” yaşamak olarak belirtmiştir. Katılımcının öznel zaman algısının hızlanmasına yol açan bu “dolu zaman”ın ise doğrudan toplumsal katılımı ile ilişkilidir. Her ne kadar gündelik zamanının büyük kısmını kahvehanede geçirdiğini belirtse de yaşadığı ilçedeki bir emekli sendikasına üyeliği ve emekliliğin bir kısmını seçmeni olduğu siyasi partinin faaliyetlerine angaje bir biçimde geçirmesi katılımcı için zamanı dolu ve dolayısıyla hızlı bir akış olarak deneyimlemesine zemin hazırlamaktadır.

Valla çok hızlı geçti. Çok hızlı geçti çünkü şahsım adına, şahsım adına diyorum, ben dolu dolu yaşadığım için, yaşamak istediğim için... Dolu dolu derken toplumla iletişimim çok fazla, siyasetin içindeyim. (Ahmet)

Katılımcının ifadeleri gündelik zamanın akışının içeriğine bağlı olarak nasıl farklı biçimlerde deneyimlendiğini göstermektedir (Beauvoir, 1996, s. 376). Bu bağlamda topluma aktif katılım ve bireyin kendini etkili hissettiği ve anlamlı bulduğu uğraşlarla zamanını geçirmesi zamanın hızlı geçtiğini hissetmeyi sağlamaktadır (Baum vd., 1984, s. 59). İsmail Bey de zamanın geçişini doluluk ile ilişkilendirmiş fakat zamanın öznel hızına bağlı bir yorum yapmaktan kaçınmıştır. Bu durum gündelik zamanın akışı açısından hızın

değil, doluluk ve boşluk karşıtlığıyla kurulan niteliğin de önemli olduğunu göstermektedir.

Dolu geçiyor. Hızlı yavaş değil yani. 24 saat aynı şekilde geçiyor. Hiç değişmiyor.
(İsmail)

Genç yaşlılık bu açıdan sağlık koşullarının elverdiği ölçüde aktif ve meşgul bir zaman deneyimine yönelik öznelliğe zemin hazırladığından, zamanın öznel hızı açısından yaşa dayalı genellemeler yapmayı güçleştirmektedir.

Zamanın öznel açıdan hızlandığını ifade eden katılımcılar da tıpkı yavaşladığını belirtenler gibi, çalışma yılları ile emekliliği belirgin bir karşıtlık içerisinde değerlendirmektedir. Ayşe Hanım finans sektöründe geçen meslek yaşamında yoğun bir zaman baskısı altında olmasına rağmen, o dönemi retrospektif bir bakışla değerlendirdiğinde, geçmişte zamanın kendisi için neredeyse hiç geçmediğini hissettiğini belirtmektedir. Burada zaman algısı, “çalışana zamanın çabuk geçtiği” değil, çalışana zamanın neredeyse donduğu bir deneyimle şekillenmektedir.

Yani bizim pazartesi başladığımız zaman o kadar çok mesai yapıyorduk ki, Cuma, Cumartesi bir an önce gelsin de dinlenelim diyorduk ve zaman hiç geçmiyordu. Bakıyorduk sanki yani saatler ilerlemiyor gibi geliyordu. O kadar çok uzuyordu yani mesai. (Ayşe)

Buna karşın emeklilikte zaman, saatlerin ilerlemiyor gibi geldiği çalışma yıllarının aksine, haftanın nasıl geçtiğinin anlaşılmadığı bir şekilde akmaktadır. Ancak burada hız, yalnızca bireysel zaman algısını değil, üç temel zaman çerçevesinin (gündelik zaman, yaşam zamanı ve tarihsel zaman) iç içe geçmesine bağlı olarak daha karmaşık bir deneyimi örneklendirmektedir.

Ayşe Hanım’ın tarihsel zaman algısına yönelik olarak “dünya daha hızlı dönüyor diyorlar” ifadesi kuramsal açıklamasını Rosa’nın hızlanma teorisinde bulmaktadır. Rosa, geç modern toplumlarda hızlanma olgusunu, teknolojik hızlanma, toplumsal değişimin hızlanması ve yaşam temposunun artışı üzerinden açıklamaktadır (2022, s. 19). Bu bağlamda, tarihsel zamandaki hızlanma, bireylerin gündelik zaman, yaşam zamanı ve tarihsel dönemle bütünlüklü bir zaman deneyimi kurmalarını engellemekte ve toplumsal yaşamın giderek hızlanması öznelere biyografik senkronizasyonu zorlaştırmaktadır (Rosa, 2020, s. 242).

Yani benim için çok hızlı geçiyor. Bilmiyorum ki şimdi dünya daha hızlı dönüyor diyorlar. Acaba diyorum ondan mı? Ama emekli olduktan sonra bana daha hızlı dönmeye başladı. Hele bu son senelerde. Çok hızlı bitiyor hafta. Bir bakıyorsun pazartesi bir bakıyorsun cumartesi nasıl geçmiş.... Bakıyorum elimde bir şey yok. Yaptığım bir şey, şunu da ben ürettim diyebileceğim bir şey yok fakat vakit geçmiş. (Ayşe)

Ayşe Hanım'ın anlatısı yaşam zamanı bağlamında ise bir perspektif kaymasına işaret etmektedir. Bu bağlamda, yaşlandıkça zaman perspektifinin doğumdan itibaren geçen zamandan, ölüme kalan zamana yöneldiği ve geleceğin daha sınırlı olarak algılanmasına bağlı olarak ortaya çıkan ölüm kaygısının zamanı hızlandırdığına dair literatürde yer alan bulgularla örtüştüğü görülmektedir (Winkler vd., 2017, s. 172; Baum vd., 1984, s. 54).

Sıkışmışlık hissi geliyor bana. Bir şeylere yetişemedim dünyaya veda edeceğim gibi geliyor. Ve bu beni çok rahatsız ediyor. Çalışma hayatında iken cuma günleri çabuk gelmiyordu. Şimdi pazartesi başlıyorum cumartesi çabuk geliyor, cuma çabuk geliyor. Hepsi çabuk geliyor. Ya dünya çok hızlı dönüyor. Yani beni çok rahatsız edecek derecede hızlı. Bu da yaşlandığımız için mi geliyor bilemiyorum. Yani bunu da kendi kafanda çözümleyemiyorum. (Ayşe)

Burada yaşam zamanının, dolayısıyla gelecek perspektifinin giderek kısalması katılımcı tarafından bir "sıkışmışlık" hissiyle açıklanmaktadır. Nitekim yaşlılıkta ölüm kaygısının zaman deneyimlerini belirgin biçimde etkilediğini ve bireylerde zaman tarafından rahatsız ediliyor hissi uyandırdığını öne süren çalışmalar bulunmaktadır (Quinn ve Reznikoff, 1985). Bununla birlikte, yaşam zamanının kısalması, yaşlanma, dünyaya veda, sıkışmışlık gibi temaların sosyal zamanın hızlanmasıyla beraber zikredilmesi dikkat çekicidir. Dolayısıyla burada bir karşıtlık doğuracak şekilde kısalan yaşam zamanı, hızlanan dünyaya yetişilemeyeceği hissine yol açarken, gündelik zaman ise serbestleşse de artan yaşam temposunun hız taleplerini karşılamada yetersiz kalmaktadır. Bu durum sosyal zamanın, bireysel zaman algısı ile yaşam zamanı ile kurduğu çok boyutlu ilişkiyi göstermektedir.

Öznel zaman algısının hızını benzer şekilde toplumsal hızlanmaya ilişkilendirmesi ve çalışma yıllarında emeklilikteki zamanın akışının karşıtlığına yönelik zaman deneyimini Emine Hanım da paylaşmaktadır. Zaman baskısına bağlı olarak öznel zamanın hızlanması literatürde genellikle 20-60 yaş arasında yetişkinlik yıllarına özgü bir deneyim olarak belirtilmekte, bu durumun ergenlik öncesi ve emeklilik sonrasında genellikle daha az yaşandığı dolayısı ile yaşla ilişkisinin eğrisel olduğu ifade edilmektedir (Winkler vd., 2017, s. 174). Bu bağlamda emeklilikle birlikte algılanan zaman baskısının genellikle azaldığı varsayılmaktadır (Zuzanek, 2004 akt. Winkler vd., 2017, s. 174).

Zaten hani artık her şey çok hızlandı ya. Yani çalışırken daha yavaş hissediyordum açıkçası. Şimdi daha hızlı hissediyorum ama bu herkeste böyle oldu zaten. Yani artık zaman algısı çok hızlandığı için olabilir ama çalışırken daha yavaş geçiyor gibiydi tabi. Çünkü zaten sabah 9'dan akşam 6'ya kadar hani rutin bir şeyin içindesin zaten orada zaman hızlı geçti diyemiyorsun yani. Aynı rutin işleri yapıyorsun herhalde. Şimdi daha hızlı geçiyor diyebilirim. (Emine)

Emeklilikte algılanan zaman baskısı azalmasına rağmen, zamanın daha hızlı olarak geçtiğine yönelik öznel deneyim “bellek yanlışlığı” ile açıklanmaktadır. Buna göre bireylerin geçmişte yaşadıkları zaman baskısını olduğundan daha az hatırlama eğiliminde olmaları, yaş ilerledikçe hayatın hızlandığı izlenimini oluşturmaktadır (Jannsen vd., 2013, s. 287).

Çalışırken zamanım her şeye yetiyordu. Emekli olduktan sonra yetmediğini fark ettim. (*neden yetmediğini düşündüğü sorulduğunda*) Belki...Hiç ben akşam oluyor oturduğumu falan bilmiyorum yani. Hani ne bileyim, belki insanların beklentileri de daha fazla oluyor. İşte kızım burada, torunlar burada filan. Onun için hiç şey... (Emine)

Bu noktada yalnızca işle ilgili yükümlülüklerin değil, bakım emeği ve aile içi ilişkilere bağlı yükümlülüklerin de bireyler üzerinde zaman baskısı oluşturduğu ve zamanın hızlandığı algısında etkili olduğu görülmektedir. Emeklilik her ne kadar ücretli çalışmanın sona erdiği bir dönem olsa da Emine Hanım'ın deneyimi, bakım emeği ve kuşaklar arası desteğe yönelik sorumlulukların gündelik zaman üzerinde baskı oluşturarak öznel zamanın hızlanmasına katkıda bulunduğunu göstermektedir. Dolayısıyla zaman algısının toplumsal ve ilişkisel taleplerin sürekliliği ile şekillendiği ve zaman baskısının farklı kaynaklarının bu algıyı etkileyebileceği vurgulanmalıdır.

Hatice Hanım da çalışma yıllarındaki yapılandırılmış zaman ile emeklilikteki serbest zamanı karşılaştırarak öznel zamanın hızına ilişkin çıkarım yapan bir başka katılımcıdır. Çalışma hayatı zamanın doluluğu ve meşguliyetle karakterize iken, emeklilik lüzumsuzluk, gereksizlik ve yavaşlıkla özdeşleştirilmektedir. Hatice Hanım “felsefi bir şey” diyerek vurguladığı, zaman algısının hızlanmasında belirleyici bir rol atfedilen ileri teleskoplama (forward telescoping) etkisidir (Jannsen vd., 2013, s. 277).

Yani bazen hızlı geçiyor, bazen yavaş geçiyor ama zaman gençliğe göre daha hızlı geçiyor onu fark ediyoruz. Yani eskiden 24 saatin 12 saati dolu iken şimdi 24 saatin ne bileyim 5-6 saatini doldurmaya çalışıyorsun. Daha sakın, oturaklı, televizyon karşısı ya da yani bir şey yapmasam da olur modları. Anlatabiliyor muyum?

Ama zaman yine de daha hızlı geçiyor diyorsunuz?

(Bir süre duraklıyor) İşte çünkü bu zaman kavramı başka bir şey. Yaptığın bu kadar gereksiz, lüzumsuz veyahut da yavaş bir şeyden sonra bir arkadaşlarınla buluşuyorsun, mesela tamam mı? Onu hatırlamaya çalışıyorsun. Ne zaman? İki sene geçmiş diye deniyor mesela. Lan ne zaman geçti o iki sene? Öyle bir zaman kavramıyla bunu söylüyorum. Yoksa oturduğun yerde saatin geçmesi değil. Onun hızı. Ama gençken ne yapıyordum? Her gün bir şey yaptığın için o zaman şeyini bilemiyorsun. Uzun muydu, kısa mıydı? Çünkü... Ne zaman görüşmüştük senle? Üç ay önceydi. Hayır canım, olur mu bir ay önceydi. Biz şimdi senelere bakıyoruz mesela, kaç sene...Seneye döndük. Onun için zaman hızlı geçiyor diyoruz. Yani felsefi bir şey var arada, anladın mı? (Hatice)

İleri teleskoplama etkisi bireyler herhangi bir olayın ne kadar önce gerçekleştiğini olduğundan daha yakın tahmin ettiklerinde, zamanın daha hızlı geçtiği algılamada eğiliminde olduklarını ifade etmektedir. Örneğin Hatice Hanım'ın belirttiği gibi arkadaşlarla üç ay önce gerçekleşen bir buluşmanın bir ay önce gerçekleştiği düşünüldüğünde, birey geçmiş zamanı olduğundan daha yakınlaştırdığı için öznel olarak bir hızlanma izlenimi oluşturmaktadır. Katılımcı bu öznel zamanın nesnel zamandan ayrımını net bir biçimde yapmakta ve hızlanmanın algısal olduğuna dair farkındalığının altını çizmektedir. Burada öznel algıdaki hızlanmanın asıl kaynağı ileri teleskoplama olarak aktarılmasına rağmen, gençlik ve yaşlılık, çalışma ve emeklilik arasında kurulan tezatlar da dikkat çekmektedir. Katılımcıya göre zamanın doluluğu, emeklilikte hem nispi olarak azalmakta yani çalışırken 12 saat dolu iken, emeklilikte hemen hemen yarısına kadar bir zaman doldurulmakta, hem de niteliksel olarak daha sakin ve pasif bir hüviyete bürünmektedir.

Gençkenki o bakış açınla yaşlılıkta bakış açın farklı. Yaptığın şeylerin çünkü... Üç ay sonra bir yere gideceksin veya yazlığa ne bileyim 1 ay sonra gideceksin. Ne yapıyordun çalışırken? Aaaa bayram tatili geldi, hadi bir yere gidelim. Yok zamanın yani... Boş bulduğun şeyi kullanmaya çalışıyordun. Onun için zaman kavramı farklıydı yani...Şimdi yaptığın bir şey için seneleri, ayları koymaya başladım. Onun için zaman böyle daha senelik geçiyor. Günlükten çıkmışsın. (Hatice)

Buna bağlı olarak çalışma yıllarında boş zaman “çalışmadan arta kalan boşluk” iken, emeklilikte boş zaman, neredeyse tüm gündelik zamana yayılmasına karşın “arada sırada bir şeyler yapılan” ironik bir biçimde “dolu” sayılan bir zamana dönüşmektedir.

Tüm bu bulgular ışığında genç yaşlı emeklilerin öznel zaman algısının çalışma yıllarındaki geçmiş zaman algısıyla önemli ölçüde ilişkili olduğu, genç yaşlıların zaman algıları arasında bariz farklılıklar olduğu ve bu farklılıkların meşguliyet ve topluma

katılımının mevcudiyetine bağlı olduğu belirtilebilir. Dolayısıyla yaşlıların zaman algısına ilişkin çalışmaların yalnızca belirli bir sürenin geçişine ilişkin tahminlere dayanmaması ve algının toplumsallığını dikkate alması gerekmektedir.

3.2.3. “Gelecek” Yaşlılık: Dördüncü Yaşın Gölgeleleri

Yaşlıların zaman deneyimlerini şekillendiren önemli unsurlardan birisi, sınırlı yaşam zamanının büyük bir bölümünün geride bırakılmasına bağlı olarak gelecek zaman perspektifinin kısılmasıdır. Zamanın daha sınırlı bir kaynak haline gelmesinin, şimdiki zaman algısı üzerinde olduğu kadar, geleceğe yönelik tutum ve davranışlar açısından belirleyici olduğu ve zamana atfedilen anlamı yaşamın önceki dönemlerine göre farklılaştırdığı bilinmektedir (Marhánková ve Moura, 2023; Lang ve Carstensen, 2002; Kotter-Grühn ve Smith, 2011).

Çalışma kapsamında katılımcılara öncelikle farazi bir biçimde on sene sonra bir günlerinin nasıl geçebileceği sorulmuş, ardından geleceğe dair düşüncelerine yönelik sorular yöneltilmiştir. Bu sorulara verilen yanıtlar genç yaşlı emekliler için geleceğin, büyük oranda dördüncü yaşa ilişkin toplumsal imgelem (Gilleard ve Higgs, 2013) etrafında şekillendiğini göstermektedir. Bağımlı yaşlılığın ne zaman ortaya çıkacağının bilinmemesi, şimdiki zamanın kıymetini artırmakta ve genç yaşlı emekliler için kısa vadeli planlamalara dayanılmasının gerekçesini oluşturmaktadır. Nitekim gelecekle ilgili en fazla dile getirilen endişe bağımlı yaşlılık endişesi ve bununla ilintili olarak bakım kaygısı olurken, bakıma gereksinim duymadan yaşam zamanının sona ermesine ilişkin temenni neredeyse tüm katılımcılar tarafından ortak bir biçimde paylaşılmıştır. Buna bağlı olarak gelecek zamana ilişkin planların kısa vadeli olduğu ve geleceğin belirsizliği nedeniyle katılımcıların daha çok şimdiye referanslı ve mevcudu koruma odaklı biçimde zamanı deneyimlediği görülmüştür.

Literatürde yaşla birlikte geleceğe yönelik zaman perspektifinin nasıl değiştiğine odaklanan çalışmalardan elde edilen ampirik kanıtlar, bir uzlaşma oluşturacak şekilde benzer sonuçlar sunmaktadır. Buna göre yaş ilerledikçe gelecek zaman daha sınırlı olarak algılanır ve yaşlı bireyler, genç bireylere kıyasla geleceğe daha az, şimdiye ise daha fazla odaklanmaktadır (Fung ve Isaacowitz, 2016). Gelecek zaman yönelimine ilişkin olarak gelecek odaklı düşünme ve geleceğe yönelik plan yapma eğiliminin genel olarak yaş ilerledikçe azaldığı ortaya konmuştur (Prenda ve Lachman, 2001). Nitekim bu

araştırmada da katılımcılarının gelecek zaman tasavvurları belirsizlik etrafında şekillenmiş ve zamanın daha çok “şimdi ve burada” deneyimlendiği ifade edilmiştir.

Katılımcıların bir kısmı için gelecek, yaşam zamanının sonluluğu ve öngörülemezliğine ilişkin kader fikriyle örtüşerek üzerine düşünmenin anlamsız olduğu bir zaman boyutudur. Geleceğin kontrol edilemeyeceği ve bilinmeyeceği fikri, geleceği bir tasavvur alanı olmaktan çıkarmakta, zaman bu açıdan bir dakika sonrasının öngörülemeyeceği bir şimdilik içinde deneyimlenmektedir. Bu durum “öznelliğin üçlü akoru”nu oluşturan projektif ögenin zayıfladığını göstermektedir. Öznenliğin projektif boyutu, “aktörlerin geleceğe ilişkin umutları, korkuları ve arzularıyla bağlantılı olarak, olası eylem yollarını hayal gücüyle üretmesini ve bu bağlamda mevcut düşünce ve eylem yapılarının yaratıcı biçimde yeniden yapılandırılmasını” ifade etmektedir (Emirbayer ve Mische, 1998, s. 971). Dolayısıyla bireyler geleceğe daha az yöneldiğinde, birey şimdiye daha fazla duyarlılık gösterdiği bir öznellik sergilemeye başlar.

Onu (*on yıl sonrasını*) düşünemiyorum niye düşünemiyorum, çünkü o gün ne olacağımız belli değil. Şuradan kalkacağımız belli mi, değil. Ömrümüz yoksa Allah bilir. Onu bileceğim yok. Şuradan dışarı çıkarken ayağım düştüm, kırıldı, düştüm. Acelen var. Günün gelmişse ölür gidersin. Onu fazla düşünmüyoruz. (Ali)

Neyi tahmin edebilirsin? Bir dakika sonra ne olacağını biliyor musun? Bilemezsin. (Ahmet)

Yani şu anda...Kesinlikle hayalim falan kalmadı on yıl sonrasıyla ilgili. Şu anda ancak günümde neler yapabilirim diye düşünüyorum. 10 yıl sonrasını hayal edemiyorum. (Ayşe)

Plan yapmam ya. Yani o açıdan yapmam. Yani günlük planlar yaparım ama bir sene sonra, 10 sene sonra şudur budur falan diye bir plan yapmam yani. Hani şeye inanırım, hani “sen plan yaparsın O güler”e inanırım yani. (Emine)

Bu anlatılar, geleceğin bilinmezliği nedeniyle düşünsel alandan uzaklaştırıldığını göstermektedir. Söz konusu durum, kimi zaman açık bir biçimde yaşam zamanının kısılmasına bağlı olarak soyut ve gelmesi muhayyel bir geleceği düşünmenin anlamsızlığını ifade eden yanıtlara da yansımıştır. Bu bağlamda gelecek, yalnızca belirsiz değil, aynı zamanda gerçekleşmeyeceği varsayılan bir olasılık ufku olarak da dışlanabilmektedir.

Yaşayacak mıyız kızım? Yaşama şansımız var mı? Benim yok. (Hüseyin)

Bireylerin yaşlandıkça yakın sosyal çevrelerinde gerek kendilerinden yaşça büyük kişilerin gerekse akranlarının ölümüne giderek artan bir biçimde şahit olmaları, geleceğe yönelik tutumu değiştiren önemli bir etkidir. Zeynep Hanım'ın "telefon rehberinde sürekli eksilmeler" olarak adlandırdığı durum, bireylerin başkalarının yaşam sürelerine bakarak kendi yaşam sürelerine ilişkin öznel tahminlerde bulunduklarını ve bu örneklerin yaşam zamanının sınırlarına ilişkin bir kıstas sunarak geleceğe ilişkin tutumları etkilediğini göstermektedir (Marhánková ve Moura, 2023, s. 130).

Valla pek on yıl ben düşünemiyorum. Neden? Çünkü 68 yaşındayım. Yani şimdi ben yarın çıkarırsam diye...Etrafımda yaşadığım o örnekler o kadar enteresan ki. Hele de senden yaşlı insanların aniden ölümlerini görüyorsun, duyuyorsun. Mesela benim her sene demeyeyim de yani zaman içinde telefon rehberimde sürekli eksilmeler var. Onu sil bunu sil. Hep böyle kayıplar yani. Ve senin yaşlıların ölmeye başlıyor. Orada fikrin değişiyor yani benim o kadar... (Zeynep)

Gelecek zamanın bu sosyal referansı, yaşamda kalan zamana ilişkin tahminlerin, akranların ve önceki kuşakların ölüm zamanlarına bakarak ayarlandığını ve bireyler için geleceğe yönelmenin ne kadar anlamlı ya da anlamsız olacağına dair fikirleri değiştiren bir ölçüt haline geldiğini göstermektedir.

Gelecek zamanın belirsizliği, bireylerin geleceği mevcudu koruma idealiyle anlamlandırmasına ve şimdiki zamanda eylemlerini bunu sağlayacak şekilde yapılandırmasına neden olabilmektedir. Geleceğin değişim getirmesinden kaçınma ve her şeyin aynı kalmasını arzu etme aynı zamanda, geleceğin şimdinin bir ikizi biçiminde kurgulanmasına yol açmaktadır. Bu durum yani hiçbir şeyin değişmediği bir geleceğe yönelik planlama paradoksal bir nitelik taşımaktadır. Nitekim ideal geleceğe dair vizyon, mevcut anı temel alarak şekillenmektedir (Marhánková ve Moura, 2023, s. 131). Diğer bir deyişle şimdi odaklılık gerek gelecek zamanın belirsizliği ve değişim korkusu nedeniyle bireyin şimdiye yönelmesini ifade etmekte, gerekse şimdiden duyulan memnuniyetin geleceğe yönelerek geleceğin şimdiki zaman gibi deneyimlenmesine dair arzulara yansımaktadır. Geleceğin her şeyin olduğu gibi kalmasının istendiği bir dilek kipine dönüşmesi, bir tür "geleceksizlik" tutumu olarak değerlendirilmekte ve bunun dördüncü yaşın başlamasına karşı harekete geçirilen bir duygusal koruma mekanizması olabileceği öne sürülmektedir (Ekerdt vd., 2017, s. 51).

10 yıl sonra mı, aynen böyle geçsin. Aynen böyle geçirmek için elimden geleni yaparım yani. Aynen öyle yani çok aktif. Ondan sonra mutlaka bedensel yani bırakmak istemem bu şeyi çalışmaları. Gene gezmek isterim. Yani yollarda ölebilirim. Hiç fark etmez. Gelsinler gidelim falan böyle isterim. Yani ay bir sahil

kasabasına gideyim de şöyle bir hani miskin miskin yatayım falan gibi bir şey düşünmüyorum açıkçası. Bu şeyde giderim çünkü memnunum yani şu andaki hayatımdan. Ama hani bunun altına düşmeden hem bedensel olarak hem imkanlar olarak böyle gitsin isterim. (Emine)

Zamanı şimdi odaklı deneyimleyen katılımcıların yanı sıra, geleceğe yönelik daha kısa vadeli planlamalar yaptığını belirtenler katılımcılar da olmuştur. Fakat bunlar, somut bir planlamadan ziyade, geleceğe yönelik temennileri içermektedir. Bu temennilerin ortak teması, yaşın ilerlemesine bağlı olarak dördüncü yaşa dair sosyal imgelemin (Gillera ve Higgs, 2013) gelecek zamanı belirsizleştirmesinden kaçınma ile ilgilidir. Higgs ve Gilleard'ın (2021, s. 2) ileri sürdüğü gibi, genç yaşlılık ve ileri yaşlılık arasında kültürel olarak kavramsal bir ikilik mevcuttur. Bu bağlamda üçüncü yaş, boş zaman faaliyetleri ve bedensel özgürlük anlamına gelirken, dördüncü yaş, yaşlılık içerisinde “gerçek” yaşlılığın ortaya çıktığı ve hem bedensel hem de patolojik deneyimlerle karşı karşıya kalındığı bir evreyi temsil etmektedir. Bu durum hem geleceğin bir belirsizlik alanı olarak tecrübe edilmesinde hem de geleceğe ilişkin planların “gerçek” yaşlılığı yaşamama temennisiyle ifade edilmesinde etkili olmaktadır. Dördüncü yaşta, bedenin acıma uyandıran ve hor görülen bir alana dönüşümüne ilişkin kültürel imgelem bireyi bu olumsuz ötekillikten kaçınmaya teşvik etmektedir (Higgs ve Gilleard, 2021, s. 2; van Dyk, 2016, s. 110). Böylelikle geleceğin bu muhtemel versiyonu, deneyimlenmek istenmeyen bir zaman olarak çerçevelenmektedir.

Planlarım, yatağa düşmeden ölmek. Planım o. Allah beni ne kızıma ne karıma... Allah'ın izniyle düşürmesin hasta olarak. Hasta çok zor, görüyoruz internette. Adam anasını öldürüyor. Bakamıyor hasta. Beni bakabilecek mi, bakamaz. Allah... Eşimden önce ben öleyim ki, eşim beni bakmasın. (Hüseyin)

Fiziksel zafiyet, hareket kabiliyetinin yitirilmesi, bilişsel gerileme ile karakterize dördüncü yaşta öznenin kaybına duyulan endişe, Mustafa Bey tarafından otomobil örneğiyle anlatılmıştır. Otomobil burada bir “oto”nomi unsuru olarak ele alınmakta, araç kullanamayacak bir yaşa gelmek hem fiziksel olarak hareketliliği kısıtlayacağından hem de bireyi başkasına muhtaç hale getireceğinden bir öznenin kaybı olarak yorumlanmaktadır. Bu bağlamda katılımcı ileri yaşta planlama yapmanın zorluğunu algılanan yaşam zamanının kısalması ile değil, dördüncü yaşla ilişkilendirilen fiziksel gerilemeye bağlı semptomları sıralayarak ifade etmiştir. Araç kullanmanın kısıtlanmadığı otonom üçüncü yaş ile baston imgesine yaslı ve otonomi kaybıyla bağdaştırılan dördüncü yaş katılımcının anlatısında dikkate değer karşıtlıklar olarak kurgulanmaktadır.

Hayalim şöyle: Rabbim gözümüzün ışığını, ayağımızın takatini kesmesin. Kimseye muhtaç olma. En güzeli o. Başka bir şey yapamazsın. 10 sene sonra belki bizim araba kullanmamız da iptal ederler. Derler ki 70'i geçenler... Şimdi zaten öyle bir şey var. 70'in üstünde 70'i geçenlere ehliyetlerini iptal edelim diye de bir şey varmış. Araba da kullanmadın mı aha kaldın. Kaldın birinin abuğuna (*insafına*). Rabbim ayağımızın takatini düşürmesin, gözümüzün ışığını kesmesin. Hastalık da verirse de Rabbim yatak ömrü vermesin. Haaaa On sene ne olacağımız belli değil ki. Ha şöyle de diyeyim. Ben yani açığımı konuşayım. 70'ten sonra ne istesen ne yapacaksın? Hani bu yaşa kadar demiş ekin ekmedin bitiremedin, bu yaştan sonra gül mü bitireceksin? Ne olur ağızda diş kalmaz, ayakta fer kalmaz gözde ışık kalmaz. Haaaa alırsın bastonu eline gidersin. Başka bir şey yok. (Mustafa)

Gelecek zamana yönelik planlar, hedefler ve hayallerin başat konusu olan sağlıklı yaşam idealinin tekrar tekrar vurgulanması yaşlılıktaki gelecek zaman deneyimlerinin ancak koşullu olarak arzu edilebilir olduğunu göstermektedir. Bu durum gelecek zamanın, ölüme uzanan kesintisiz bir zaman çizgisi şeklinde değil, gerçekleşme potansiyeli yüksek sağlık olaylarının meçhul zamanı olarak kavrandığını (Ekerdt vd., 2017) ve geleceğin sağlığa ilişkin sürekliliğin kırılaacağı noktaya kadar tasavvur edilmeye değer bulunduğu işaret etmektedir.

Sihhat. Başka bir şey değil. Sağlıklı bir yaşam. Başka bir şey yapamazsın. Başka bir şey de isteyemezsin. Başka bir şey de kafanda plan proje yapamazsın. Yapmak zor yani. (Hasan)

Sağlık işte tek şeyim o. Aciz kalmak istemiyorum. (Fatma)

Bu araştırma kapsamında gelecek zaman ile doğrudan bağlantılı olarak belirtilmesi gereken önemli bir nokta, katılımcıların istisnai birkaç vaka dışında kendilerinden yaşlı olarak bahsetmemiş olmalarıdır. Gelecek zamana ilişkin sorular ise, diğer soruların aksine katılımcıların pek çoğunun yaşlılığı belirli bir kronolojik yaşla değil, bağımlı yaşam sürme fikriyle eşleştirdiğini göstermiştir. Bu bağlamda katılımcılar, şimdiki zamanlarından bahsederken kendilerini nadiren yaşlı olarak tanımlarken, gelecek zamanlarına ilişkin imgelemlerinde yaşlılık mevcuttur. Bu durum, yaşlıların sağlık açısından önemli bir kopuş yaşamadıkları müddetçe kendilerini görece yaşsız bir yetişkinlik sürekliliği içerisinde algıladığını doğrulamaktadır (Graefe vd., 2012).

Bilmiyorum. Artık bazı şeyleri de yitirmiş bir yaşlı olabileceğimi düşünüyorum. En büyük değişiklik, yaşlı bir insan olacağım düşüncesi. Başka bir şey değil yani. Umarım sağlıkta da bir sorun çıkmazsa, böyle olgun bir yaşlı olmayı düşünüyorum. (Hatice)

Hatice Hanım, geleceği düşündüğünde kendini bir yaşlı insan olarak hayal etmiş ve daha önemlisi bunu büyük bir değişiklik olarak tanımlamıştır. Bu durum yaşlılığın bireylerin öznel deneyimlerinde yalnızca yaşla değil, yaşla birlikte yaşanacak değişimlerle anlamlandırılmakta olduğunu göstermektedir. Nitekim İbrahim Bey de yaşlılığın sembolik işaretlerinden biri olarak görülen ve “geriatri devleri” arasında sınıflandırılan idrar kaçırmayı geleceğe ilişkin en büyük korkusu olarak belirtmiş ve on sene sonra seksenlerinin başında bir birey olarak yaşlı biri olabileceğini ifade etmiştir (Isaac vd., 1972; akt. Gilleard ve Higgs, 2013, s. 373). Hemen akabinde bu olası değişimi reddetmiş ve bugünkü yaşam tarzını koruyacağına ilişkin inancını paylaşmıştır. On sene sonra yaşlı olma düşüncesinin şimdinin istikrarı ölçüsünde reddi hem “gerçek” yaşlılığın dördüncü yaşa ötelendiğini hem de öznel açıdan yaşlılığın kronoloji ile değil, beden ve sağlıkla ilişkili olarak çerçevelendiğini göstermektedir.

Valla şimdi en büyük korkum paçama işemek olur herhalde yaşlılıktan dolayı. 10 yıl sonra 81 yaşında olacağım. Yani dolayısıyla yaşlı da demeyeyim ama... Yo bu şekilde devam eder herhalde ya. 10. kitabımı yazarım onu söyleyeyim. Ne bileyim ben hala iyi bir gurme olurum, iyi bir yemek yerim. Zevk alırım gezdiğim yerlerden, aynı müzeye yine giderim. 10 sene sonra da burada olursam olacaklar bunlar. Yani hani bir şeyleri bir yere yetiştireyim, işte arkadaşılara bir şey bırakayım. Yok ne varsa onu paylaşacaksınız bu kadar. Onun için öyle bir endişem yok gelecekle ilgili. Diyorum pantolon hariç, o hariç (gülüyor). (İbrahim)

Kronolojik yaş ile yaşlılık ilişkisinin, yaşın ilerlemesi düşkün ihtiyarlık anlamına geldiği ölçüde kurulduğu görülmektedir. Bu durum yaşam zamanının da bağımsız yaşamın sürdüğü noktaya kadar sürdürülmeye değer bulunduğunu ve gerileme ile eşdeğer görülen dördüncü yaş eşiğinin ise bu gelecek zaman perspektifinin bilinçli biçimde dışına itildiğini göz önüne sermektedir. Bu tutum, yaşlılar için uzun ömrün ancak sağlık şerhiyle arzu edilir olduğunu, diğer bir deyişle bağımsız genç yaşlılığın sürdürüldüğü müddetçe gelecek zamanın memnuniyetle karşılandığını göstermektedir.

Yani 10 sene sonra...Ben Rabbimden çok düşkün ihtiyarlık istemiyorum. 10 sene sonra... Eşim vefat ettikten sonra...Hep kendimi arkadaşlarla derste konuşurken de öyle şey yapıyorum. Rabbimden 85 sene bir ömür diliyorum. 85'in üstüne çok çıkmayı düşünmüyorum. Yani istemiyorum. İnşallah böyle elden ayaktan düşmeden. E 10 sene sonra hala derse giden biri olmayı diliyorum. Onu istiyorum. İşini kendi yapan, kahvaltısını hazırlayan, ondan sonra yemeğini kendi yapıp yiyen, evini kendisi çekip çeviren biri olmak istiyorum. Evet, öyle olsun istiyorum. (Fatma)

Bu bağlamda gelecek zamana ilişkin somut planlamaların bir kısmı mevcut durumu idame ettirmek, bir değişim yaşamamak için yapılmaktadır. Bedensel ve zihinsel sağlığı korumaya yönelik hedefler, bağımlı yaşlılığı ötelemek açısından katılımcılar tarafından öncelenmektedir. Yaşam zamanının sınırına dair kaderci bir kabul söz konusu olmakla birlikte, bu süreci mümkün olduğunca özerk ve sağlıklı bir biçimde sürdürebilmeye yönelik proaktif adımlar atılmaktadır. Yaşamın kronolojik sınırlılığı bireyin kontrolü dışında kalsa bile, bu sürenin niteliğini şekillendirmeye yönelik öznellik, gelecek zaman tahayyüllerine açık biçimde yansımaktadır.

10 sene, 10 sene sonrasında 77. 80'e doğru gidiyoruz. Bir kere şeyim şu. Allah tabii... Ömür Allah'tan ama sağlığınıza korumaya çalışmak birincisi. Yani birinci hedefim sağlığınıza korumaya çalışmak. Yani işte yediklerimize, içtiklerimize dikkat etmek. Günlük ne kadar uyumamız gerekiyorsa o kadar uyumayı sağlayabilmek. Ve dimağ, zihin zihin şeyini koruyabilmek çok önemli. Çünkü yaşlandıkça unutkanlık artacaktır. Efendime söyleyeyim bunu güçlendirebilmek için efendim zihinsel alıştırma, tetkikler yapmak gerekiyor. Yapmam gerekiyor. Sağlığınıza devam ettirmek ilk hedefim. (Mehmet)

Geleceğe yönelik bu proaktif tutum, katılımcıların bedensel sağlıklarını korumaya yönelik gündelik zaman rutinlerini benimsemesine yol açmaktadır. Fiziksel olarak sağlıklı yaşamanın ve yaşlanmanın sembolü haline gelen günlük on bin adım hedefi veya zihinsel esnekliği korumak için sudoku çözmek gibi bilişsel alışkanlıkların benimsenmesi yaşlılığın sağlıklı geçirilmesine yönelik bir çabanın parçası olarak gündelik zaman deneyimlerini şekillendirmektedir.

Dördüncü yaş her ne kadar kaçınılması gereken bir gelecek zaman deneyimini tasvir etse de ortaya çıkması halinde neler yapılacağına yönelik zihnindeki planlamaları paylaşan katılımcılar da olmuştur. Bu noktada özellikle toplumda artan bireyselleşmenin yaşlılığın ilerleyen yıllarında ortaya çıkması muhtemel bakım ihtiyacına dair planlama sorumluluğunu bireye yüklediği görülmektedir. Bilhassa orta ve üst sosyoekonomik düzeydeki katılımcılar için “yaşlanınca bize kim bakacak” sorusunun cevabının geleneksel destek bağları gevşediği ölçüde kurumsal bakıma veya evde bakım desteğine kaydığı görülmektedir.

Endişemiz var. Hep böyle olmuyor. Bir noktadan sonra başaramıyorsanız bir yerde inkıtaa uğruyor iş. Hastalık dönemi başlıyor. İşte o dönemde, son dönemde onu planlamanız lazım. Yani şimdi şöyle düşünüyorsunuz işte. Düşün emekli oldum zaman geçti. Şimdi bak bu önemli. Şimdi biz nasıl yapacağız? Şimdi evet yani çocuklar bakarlar evet son dönemde ilgilenir ama. Bakamazsalar, ilgilenmez iseler? Olur ya olmaz. Yani bir kere oğlan İngiltere'de yaşıyor. Nasıl gelip şey

yapacak? Kız şey yapmıyor. Ayrı yaşıyor kendine. O nasıl bakacak? Mesela kafamda şöyle düşünüyorum. Olur mu olmaz mı bilmiyorum. Ya şimdi şey var, biz yaşlanınca ya yanımıza bizimle ilgilenecek bir birisi olması lazım. Bakıcı olması lazım. (...) Ya da çalışırken edindiğin bir mülkü Darüşşafaka'ya bağışlayacaksın, Darüşşafaka'da kendine bir yer bulacaksın. Ondan sonra... Aslında bizde çok şey yapılan bir iş değil. Yaygın değil ama mecburen yani bunları düşüneceksin. Şu andaki en büyük çıkmaz o. Benim kendi açımdan söylüyorum. Ya yani ne yapacağız? Ya kadına kendimize baktıracağız. O da çok şey hoşuma gitmiyor benim (Mehmet)

Katılımcıların ifadeleri yaşlılıkta bakıma dair toplumsal normları -yaşlı bireylerin bakım sorumluluğunun öncelikle çocuklara ait olması, yaşlılara bakımın cinsiyetlendirilerek sadece kadınlardan bekleniyor olması gibi- onaylasa da zihniyet değişimine ilişkin ipuçları taşımaktadır. Çocuklara yük olmamak, bakmalarını istememek, uzakta yaşaması nedeniyle bakım veremeyeceğini düşünmek gibi gerekçeler sosyal hizmetlerden faydalanmayı gündeme getirmektedir.

Bakarlar bakmazlar diye değil, “vayy çocuğum bana bakmadı” o düşünceye girmiyorum yani. Onlara yük olmak da istemiyorum. O da ayrı bir konu. Belki şu anda sana söyleyeceğim eşimle bile paylaşmadığım bir şey. Çocuklarım bana bakacak havasında onlara muhtaç, ne bileyim, kendi şey edeceğim bir huzurevi bana daha sıkıntısız geliyor yani. Ben gider kalırım orada. (İsmail)

Tansiyonum var. Kimseye muhtaç olmak istemem. Öleceksem de annem gibi öleyim bir buçuk günde kimseye yük olmadan etmeden. Kaldı ki benim kızım da yok. Yani erkek çocuğu ne kadar bakabilir sana? Bunlar var mesela beyninde...Kimseye muhtaç olmamak yani kimsenin hayatını da şey yapmamak, bağlamamak. Keşke babam gibi olabilsek hepimiz. Muhtaç olmadan kimseye. (Zeynep)

Kendi hallerine kalıyorlar. Çocuklara kreş gibi öyle 3-5 tane paralı huzur evlerinin dışında onlara hizmet verecek daha özel şeylerin devlet tarafından düşünülmesini isterim. Yaşlılar çok önemlidir çünkü. Yaşlılar...Çocuklar nasıl geleceğimiz ise onlar da geçmişimiz. Onları da korumamız gerekiyor. Onların da ruh sağlıklarını, beden sağlıklarını korumamız gerekiyor. Ama bunu evlatlarının ve torunlarının üstüne değil de devletin üstlenmesi gerektiğine inanıyorum. (Hatice)

Bu bağlamda, dördüncü yaşla birlikte ortaya çıkması muhtemel bakım ihtiyacının aile içinde çözülmesinin istenmediği ve bunun yerine kamusal ya da profesyonel destek sistemlerine duyulan gereksinimin açık biçimde dile getirildiği görülmektedir. Bakım hizmetinden aile üyelerinin sorumlu olması fikri ile muhtaçlık hissinin iç içe geçişi ve bu durum karşısında kurumsal bakımın bir alternatif olarak değerlendirilmesi dikkat çekicidir. Dördüncü yaş her ne kadar bağımlılık ve kırılganlık ile özdeşleştirilse de birey kime bağımlı olacağına ve bu kırılganlığı kime yansıtılacağına dair tercihi kendisi yapmak istemektedir. Bu açıdan özellikle vurgulanması gereken bir husus, huzurevi

fikrinin yalnızlık veya alternatifsizlik gerekçesi ile değerlendirilmemesi, bireyin kurumsal bakımı bir tür otonomi alanı olarak tanımlamasından kaynaklanıyor oluşudur. Birey ilerleyen yaşlarda bakım desteğine ihtiyaç duyacak olsa bile, fail konumunu yitirmeden, kendi bakım ihtiyacına dair kararları özerk biçimde belirleme isteğini korumaktadır. Bu anlayış, yaşlıya bakım sorumluluğuna dair ailevi rollerin ve beklentilerin dönüştüğünü göstermekte ve bakımın uzmanlık gerektiren bir alan olarak tanındığına dair örtük bir kabulle örtüşmektedir. Böylelikle bakım hizmetinin profesyonelleşmesi hem bakım veren hem de bakım alan açısından bireyselliğin korunmasına olanak tanıyan çift yönlü bir alternatif yol olarak değerlendirilmektedir. Katılımcılar tarafından geleceğe yönelik sağlıklı yaşam ön koşulu ile bazı somut planlar da dile getirilmiştir. Bunlar geleceğe yönelik bireysel planlar ile nesiller arası ilişkilere odaklı planlar olarak ikiye ayrılabilir. “Çocukların evlendiğini görmek”, “çoluğu çocuğu iyi yaşatmak ve onlara onurlu bir yaşam miras bırakmak”, “çocukların her birine birer daire vermek” veya “torunlara düğünlerinde büyük altın takmak” gibi doğrudan kişisel olmayan, diğer aile üyeleriyle ilişkili gelecek hedefleri olarak belirtilmiştir. Bireysel gelecek planları ise kısa metrajlı film çekmek, teknoloji ile bağımlı koparmamak, mevcut rutinleri sürdürmek, yazlık bir ev alıp orada yaşamak, eşle iyi geçinmeye çalışmak gibi çok farklı başlıklarda aktarılmıştır. Bireysel planlar ve kuşaklar arası ilişkilere dair planlar tamamen ayrı değil, bazen iç içe geçmiş şekilde de dile getirilmiştir. Örneğin İsmail Bey, teknolojiyle bağımlı sürekli telefon yenileyerek sürdürmesini, çocukları ve torunlarından kopmama arzusu ile ve çağ dışı kalma korkusu ile temellendirmiştir. Geleceğe yönelik bu planlama, teknolojik hızlanma çağında “demode” hale gelmemek, çağın dışında kalmamak ve kuşaklar arası etkileşimi devam ettirmek için gösterilmesi gereken çabayı yansıtmaktadır.

10 yıl sonra yaşar mıyım bilmiyorum. Benim için artık 10 yıllık bir plan zor bir plan. Ama 10 yıl sonrasında planın var mı hala var. 2030 yılı var bir defa, kafamda 2030 var. En çok korktuğum ve onun için hiç açık vermemeye çalıştığım, telefonumu hep yenilerim. Eski telefon kullanmam. Çünkü yenisine ne geldi. Yenisini o bilir de ben bilmezsem çocuklarımdan, torunlarımdan koparım korkusu var. Dolayısıyla teknolojiden kopmamaya çalışıyorum. (İsmail)

Hem kuşaklar arası ilişkiye temas eden hem de bireysel bir planlamayı yansıtan dikkat çekici bir örnek Fatma Hanım tarafından verilmiştir. Mezar yeri tercihi yoluyla sergilenen öznellik, bu örnekte gelecek zaman perspektifini kuşaklar arası bağlantı yoluyla yaşam zamanının da ilerisine taşımaktadır. Bir tür “zaman çalışması” (Flaherty, 2003) olarak

nitelendirilebilecek bu durum, bireyin yaşam zamanı sona erdikten sonra alt nesillerin zamanı içinde var olmayı, geçmişte sürdürülen yaşamın sembolik mekânı olarak seçilen mezar yeri yoluyla sağlamaya yönelik bir strateji olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda birey, olmadığı bir gelecekte başkaları için var olmaya devam edebilmek için alternatifleri değerlendirerek bir seçim yapmaktadır.

Hatta mezar yerim yok, bir mezar yeri almak istiyorum ama neresi olsun acaba? İstanbul mu olsun? Adana mı olsun? Hatta oğlana dedim. Benim oğlan Amerika'da, dedim orada ölürsem beni orada göm. Siz de madem Türkiye'ye gelmeyeceksiniz, durum öyle gösteriyor. Dedim siz gömülürseniz beni de... Önce beni gömün. Yani benim şimdiki hayalim, planım kendime güzel bir mezar yeri bulmak (gülüyor) Şimdiye kadar Adana'da eşimin yanını istiyordum. Eşimin yanında yer kalmadı. Babamların mezarlığı var ama işte düşünüyorum. Yani orada Adana'da kimse kalmayacağına göre, benim iki kız kardeşlerim bittikten sonra... Yani Adana bana artık cazip gelmiyor. Kızlarım burada belki İstanbul olur ya da Amerika olur artık. Yani ileriki yıllar kendime güzel bir mezar yeri. (Fatma)

Katılımcının anlatısında mezar yeri salt bir mekân seçiminin ötesinde hem zamansal hem de mekânsal bir strateji olarak şekillenmektedir. Bu strateji hem geçmişe (eşin yanına defnedilme arzusu) hem de geleceğe (çocukların yaşadığı yeri düşünme) referans veren alternatiflerin değerlendirilmesi ile kurulmaktadır. Bu açıdan yaşlılıkta gelecek, yaşam zamanının sınırlılığını aşarak, bireyin kuşaklar arası hafızada yer edinerek de anlam kazanmaktadır.

Katılımcıların gelecek yönelimleri kapsamlı bir biçimde değerlendirildiğinde, geleceğin ya hiç tahayyül edilmediği ya da şimdiki zaman deneyimlerinin geleceğe kadar uzatıldığı, gelmesi muhtemel ama endişe uyandırıcı dördüncü yaşa dair potansiyel durumlarla şekillendiği görülmektedir. Bu durum yaşlıların toplumsal değer kaybını esasen dördüncü yaşta yaşadığını ve genç yaşlıların, yaşlılığın içinden bir yaş grubu olarak kaçınılmaz bir biçimde fiziksel ve bilişsel kayıpların yaşandığı yaşlanma deneyimini çelişkili bir biçimde değerlendirdiklerini göstermektedir (Lessenich, 2024, s. 102).

3.3. Emeklilikte Zaman Temsilleri: “Pasiflikle” Mesafe ve Meşguliyet

Emeklilikte zamanın somut bir biçimde nasıl deneyimlendiği kadar, nasıl deneyimlenmesi gerektiğine ilişkin fikirler ve kabullerin neler olduğu ve bu idealin bireylerin zaman deneyimleriyle ne şekilde etkileşime girdiği de önemli bir husustur. Türkiye’de emekliler söz konusu olduğunda yaygın imgelem, kasketli yaşlı erkeklerden oluşan ve zamanı durağan bir biçimde şehir meydanlarında oturarak geçiren bireylerden oluşmaktadır. Türkiye ve emekli anahtar sözcükleriyle arama motorlarında yapılacak kısa

bir görsel araştırması emeklinin ya oturan ya da banka sırasında bekleyen bir kişi olarak tasvir edildiğini doğrular. Aylak emekliye ilişkin bu toplumsal imgelem hem bir gerçekliğe dayanmakta hem de pasif bir emekliliğe karşı söylemsel düzeyde bir sınır çizilmesine ve bireyin kendini ayrıştırmasına kaynaklık etmektedir.

Mülakat verileri katılımcılar için boş zaman kullanımı ile zamanı boşa geçirmek arasında net bir ayrım olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda zamanı boşa geçirmek kaçınılması gereken, önyargı ile yaklaşılan bir durum iken, boş zaman aktiviteleri olarak sınıflandırılan aktivitelere dahil olan katılımcılar genellikle zamanlarını dolu geçirdiklerini belirtmiştir. Zamanı boşa geçirmek, katılımcılar tarafından boş boş gezmek, boş durmak, geri çekilmek, kenara çekilmek, hiçbir şey yapmamak, kös kös oturmak, zamanı öldürmek, tüketmek veya kıymetini bilmemek ve hatta yaşamsızlık gibi ifadelerle büyük ölçüde pasiflik ve durağanlık ile ilişkilendirilirken bunun karşı kutbuna meşguliyet, aktiflik, topluma fayda ve üretkenliğe dayalı bir doluluk ideali yerleştirilmiştir.

Aslında emeklilik, zamanın eskiden kendisine izafen boş addedildiği iş yaşamından doğan sorumlukların sona ermesi nedeniyle serbest/serbest olmayan zaman ayrımını yapmanın zor olduğu bir dönemdir. Yaşamın önceki evrelerinde bu ayrım belirgin olsa da yaşlılıkta bu iki zaman kategorisini ayıran çizgi bulanıklaşmaktadır (Moss ve Lawton, 1982). Buna ilaveten çocukların büyümesi ve genellikle evden ayrılmış olmaları nedeniyle ailevi sorumlulukların da azaldığı bir döneme tekabül ediyor oluşu, gündelik zaman üzerindeki blokaj oluşturan unsurun ne olacağını ve serbest zamanın neye referansla tanımlanacağını sorularını gündeme getirmektedir. Nitekim Ekerdt ve Koss (2016), emeklilerin zamanlarını çalışma ve boş zaman ayrımına benzer şekilde kategorize etmeye devam ettiklerini belirtmiş ve tamamen boş olan bir zamanda emeklilerin kendileri için nasıl bir boş zaman tanımı yaptığının sorunsallaştırılması gerektiğini vurgulamıştır.

Bunun için öncelikli olarak boş zaman (leisure time) ve serbest zaman (free time) arasında bir ayrım yapılması gerekmektedir. De Grazia (1962), bu iki kavramın farklı dünyalara sahip olduğunu belirterek, aynı anlama eşitlenmelerinin yanılgıya yol açtığını vurgulamaktadır. Bu ayrımda serbest zaman, çalışılmayan zaman anlamına gelmekte ve çalışma ile bir zıtlığı temsil etmekteyken, boş zaman çalışmanın zıt anlamlısı değildir. Diğer bir deyişle “herkesin serbest zamanı olabilir ama herkesin boş zamanı olamaz”. Çünkü “boş zaman insanların onun ne olduğunu bilmediği yerde var olamaz” (De Grazia, 1962, s. 7-8). Boş zaman ve serbest zaman kelimelerinin kullanımı semantik bir biçimde

incelendiğinde, serbest zamanın bireyin bağlayıcı bir unsurdan özgürleştiği ölçüde serbest anlamını kazandığı, boş zamanın ise bu serbest zaman dilimi içerisinde ortaya çıkan ve doldurulabilir nitelikte bir boşluk olduğu görülür (Erişkin vd., 2025, s. 133-135).

Emeklilik geçişiyle birlikte çalışmanın artık kişi için bir bağlayıcılık oluşturmayışı, tüm emeklilerin gündelik zamanın büyük ölçüde serbest zaman olduğunu gösterir. Buna rağmen boş zamana sahip olan emekliler görece çok daha azdır. Katılımcıların boşa geçirilen zaman ve dolu geçen zamana ilişkin görüşleri, emeklilikte zamanın, serbest zaman ve boş zaman açısından yeniden anlamlandırıldığını göstermektedir.

3.3.1. Zamanı Boşa Geçiren Öteki: “Aylak Aylak Oturuyorlar”

Emeklilikle birlikte gündelik zamanın en büyük bağlayıcı unsuru olan çalışmanın çözülmesi, zamanın yeniden düzenlenmesini gerektirir. Bu durum emeklilikte zamanı, yani bireyin yaşamının belki de en tanıdık yönünü yeni bir deneyim alanı haline getirir. Birey bu yeni duruma uygun bazı tercihler yaparak zamanını yeniden düzenlerken, sadece (ya da tamamen) öznelliğe dayanmaz, bireyin biyografisi, beklentisi ve geçmiş ve şimdiki yaşam koşulları gibi sosyal koşullar deneyimi şekillendirir (Burzan, 2002, s. 8). Ayrıca insanlar zamanı deneyimlerken, kültürel alet çantalarının içindeki bilgilere dayanırlar. Dolayısıyla zaman deneyimleri içinde ortaya çıktığı sosyal bağlamı yansıtır ve bireyler zaman deneyimlerini kültürel normlarla referansla ayarlarlar (Flaherty, 2003, s. 30). Bu çalışma yaşlı emekliler söz konusu olduğunda kültürel anlatının “pasiflik” ve “zamanı boşa harcamak” üzerine kurulu olmasına rağmen, katılımcıların kendi deneyimleri için bunun dışlayıcı bir referans noktası olarak kullanıldığını göstermektedir. Bir iş yapmamak ya da boş durmak, emeklilikle birlikte serbestleşen zamanın olası deneyim düzlemlerinden biri olsa da bu nadiren tercih edilen ve genellikle bir ötekiye atfedilen bir özelliktir.

Bilmiyorum kendi açımdan... Doğrudur, boş geçiren de vardır, aylak aylak parklarda oturan da vardır. Ben de gördüm. Hiçbir işe yaramayan. Hakikaten sıkılıyorlar. Ben hatta erkekleri görüyorum caminin kenarlarında. Çok da acıyorum onlara. Yaşlı erkekler görüyorum. Gayesiz. Bazen kadınlar da görüyorum Kadıköy’de öyle. Oralara oturmuşlar, böyle aval aval ortalığa bakıyorlar. Onlara da acıyorum doğrusunu istersen. Yapılacak bir şey yok. Ama kendim için derslen ben kendimi hiç öyle hissetmiyorum. Vaktimi boşa geçirmiş gibi. (Fatma)

Bu öteki, aylak aylak parklarda veya cami kenarlarından oturan, amaçsız, gayesiz, sıkılan, yapılacak bir şeyi olmayan, acınacak bir kişi olarak tarif edilmektedir. Aylak kelime anlamı olarak yapacak işi olmayan, boş duran kimse anlamına gelmekte olduğundan, emekliye atfedilen bu genelleştirilmiş imgeye denk düşmektedir. Emeklilikte zamanın serbestleşmesi tek başına bir anlam kazanmaz, bu zamanın meşrulaştırılması gerekir. Pasiflikle ilişkili görülecek bir biçimde zamanı deneyimlemek değersizlikle ilişkilendirir ve küçümsenir. Bu bağlamda performans toplumunda çok fazla zamana sahip olmanın yazılı olmayan yasağı tembellik ve pasif bir yaşama duyulan kültürel önyargının sebebi olarak görülmektedir (Denniger ve van Dyk, 2017, s. 29).

Kamusal alanda pasif bir biçimde zaman geçiren bu emekli figürü, diğer yandan bireyin kendi zaman deneyimlerinin niteliğini (boş-dolu) tayin ettiği bir dışsal referans da oluşturur. Emeklilikte zaman deneyimlerinin bu negatifi, ideal emekliye dair resmin ters çevrilmiş bir versiyonu olarak kabul edilir. Luhmann'ın (1994, s. 156) “Çok zamanı olduğunu söyleyen kişi, bir şeyler üreten, talep eden ve elde edenlerin toplumundan dışlanmış olur” gözleminin, yalnızca politik ve örgütsel bağlamda değil, aciliyetlerin ve bağlayıcı meşguliyetlerin azaldığı emeklilik dönemi için de geçerli olduğu görülmektedir. Nitekim üretkenlik ve zamanı boşa geçirme temalarının katılımcı ifadelerinde açık bir karşıtlık ilişkisi içinde kullanılması, bu bağlantının altını çizmektedir.

Çoğu emeklinin zamanı boşa geçiyordur. Yaşamıyor. Yaşamıyor. Yaşar gibi yani. Yaşadığını zannediyor ama yaşamıyor. Emekli, demin dedim ki emekli topluma faydalı olmak zorunda. Emekli bir şeyi amaç edinmeli. Ailesiyle, çoluğuyla, çocuğuyla, çevresiyle, mahallesiyle, ilçesiyle iliyle ve ülkesiyle. Zamanını değerlendirmeli, o yönde değerlendirmeli. Ama yüzde sekseni, yüzde doksanı şey diyordu ya Aziz Nesin diyordu ya Türk toplumunun yüzde 60'ı aptaldır, %90'ı aptaldır bunu açık söylüyorum. Boş boş boş tabi nedir? (Ahmet)

Emeklinin zamanının toplumun iyiliği ve yararına kullanılması gerektiği fikri, fayda ve üretkenliğin merkeze alındığını ve yaşlı bireyin zamanının yalnızca kendisine ait değil, toplumsal bir kaynak olarak da görüldüğünü göstermektedir. Dolayısıyla emeklilikte zamanın yalnızca kişinin canının istediği şekilde geçirmesinin onaylanmadığı, kültürel olarak meşru sayılan amaçlara yönelmediği hallerde boşlukla, faydasızlıkla ve hatta “aptallıkla” etiketlenmesine bakarak anlaşılabilir. “Etrafa aval aval bakınan” emekli, yalnızca pasif biri değil, faydasız ve “boş” bir figür olarak da ötekileştirilir.

Ahmet Bey'in zamanı boşa geçirmeyle ilgili dile getirdiği “yaşıyor gibi olup yaşamamak” ifadesi pasifliğe dayalı emeklilik anlayışının bir tür “sosyal ölüm” olarak görüldüğünü göstermektedir. Bu bağlamda Denninger ve van Dyk (2017, s. 38), emeklinin etkinlik

düzeyi ne kadar düşükse, aktif-pasif emekli ayrımının o kadar radikal bir biçimde yaptığını ve emekliliğin hiçbir şey yapmama vurgusu üzerinden “sosyal ölüm” ile özdeşleştirildiği bir anlamı kazanabileceğini ifade etmektedir. Bu ayrımında tipik emekliliğin zamanın boşa geçirildiği pasif bir hal olarak tasavvur edilmesi ve bireyin kendi yaşamını bu tipik ölçüte bakarak daha aktif ve dolu olarak görmesi önemli bir rol oynamaktadır. Diğer bir deyişle, birey başkalarının boşluğuna bakarak kendi faaliyet düzeyini anlamlandırmaktadır. Ahmet Bey’in kahvehane gibi sıklıkla gündelik zamanı boşa geçirmenin mekânı olarak tanımlanan bir yerde günlerini geçirmesine rağmen, başka emeklilerin zaman deneyimlerini yaşamsızlık olarak değerlendirmesi, zamanla ilgili algıların büyük ölçüde karşılaştırmalı bir biçimde, bir ötekiye bakarak kurulduğunu göstermektedir.

Evet çok boşa geçiyor yani kahvehanelerde çok boşa geçiyor bilhassa. Yani kadınlar için diyemem çünkü zaten onlar hayatın koşuşturmacası içindeler. Ama erkekler için öyle değil yani. Kahvehanelerde, boş boş gezmek, bir sandalye çekip kaldırımın kenarında oturmak falan gibi. (Emine)

Emine Hanım ve Fatma Hanım’ın emeklilikte zamanın boşa geçirilmesiyle ilgili görüşleri, pasif emekliye ilişkin yaygın toplumsal imgenin bir tasvirini sunarken, bu imgenin betimlediği biçimde gündelik zamanını geçiren Ahmet Bey ise, kendini başkalarıyla kıyaslayarak kendi yaşamını “dolu” olarak anlamlandırıp ötekilerden ayrılmaktadır. Katılımcıya, emeklilerin zamanlarını nasıl boşa geçirmeyecekleri sorulduğunda somut bir etkinlikten ziyade, topluma katkı fikrine vurgu yapması dikkat çekicidir. Hiçbir şeye ilgi duymayan, bireyselleşmiş emekli figürünü “boş” olarak nitelendirmesi, “aylak emekli”nin yalnızca pasif ve etkinlik düzeyi düşük bir yaşantı süren bir kişi olarak kurgulanmadığını, aynı zamanda amaçsız, düşünsel olarak boş ve “haylaz” bir figür olarak gördüğünü göstermektedir.

Boş durmak haylazlıktır nedir yani. Hiçbir şey yapmamak, hiçbir şeyle ilgilenmemek. Beyin de boş, kafa da boş. Hiçbir şeyi...Kendi çıkarı, kendi menfaatini düşünen sadece bir bireydir o. Topluma bir faydası olmaz. (Ahmet)

Bu durum pasif emeklilik imgesiyle, kişinin kendi etkinlik düzeyinden bağımsız bir biçimde toplumsal ölçütler üzerinden sınır çizdiğini göstermektedir. Kahvehane gibi zamansal boşlukla ilişkilendirilen ve “aylak” bir yaşamın metaforik mekanına dönüşmüş bir yerde zaman geçiren birisi için bile, kendi zamanını ötekilerinki ile kıyaslamak bu olumsuz imgeyle arasına söylemsel bir mesafe koymanın aracı haline gelmektedir.

Literatürde “*emeklilik moderasyonu*” (*Ruhestandsmodierung*) olarak adlandırılan fenomen, emeklilerin kendi zaman deneyimlerine yönelik değerlendirmelerini, emekliliğe dair boşluk ve can sıkıntısı fikrini bir karşılaştırma noktası olarak benimseyerek yaptıklarını göstermektedir. Bu bağlamda emekliliği içi boş bir zaman dilimi olarak algılayan birey, kendi zaman deneyimlerini bu karşılaştırma zemini olmadığı alternatif bir senaryoya göre daha aktif ve dolu bir biçimde algılar (Denninger vd., 2014, s. 235).

Söz konusu fenomen bağlamında, katılımcıların ideal bir emekliliği ısrarla üretkenlik, topluma fayda ve çalışma fikriyle özdeşleştirmeleri, geçmiş zaman deneyimlerinin katmanlaşarak emeklinin bugününü nasıl etkileyebileceğini göstermektedir. Ekerdt’in “meşguliyet etiği” (1986) ile vurguladığı gibi, “çalışma etiği” emeklilikle birlikte kaybolmaz, sadece biçim değiştirir. Bu durum emeklilikte zamanın meşrulaştırılırken, çalışmayla biçimsel benzerlikler taşıyan deneyimlerin vurgulanmasını açıklamaktadır.

Ne bileyim, tecrübelerini bile kullanamıyorsun demektir. Edindiğin, bugüne kadar edindiğin tecrübelerini kullanacak bir alan bulamamak demektir boşa geçirmek. Üretici olamamak demektir. Evde bir ne bileyim kâğıttan bir kule bile yapsan bir şey üretiyorsundur. Torununa oyuncak yapıyorsan da üretiyorsun. Bunları bile yapamamak zamanı boşa geçirmek demektir. (Hatice)

Hatice Hanım’a emeklilikte zamanı boşa geçirmenin onun için ne anlama geldiği sorulduğunda, üretkenliğe ve geçmiş yaşam tecrübelerine atıfta bulunması, çalışma etiğinin zaman deneyimlerini sona erdikten sonra bile şekillendirmeye devam ettiğini göstermektedir. Üretkenliğin “kâğıttan bir kule yapmak” örneği ile açıklanması, katılımcı tarafından doğrudan bir mecaz olarak kullanılmamasına rağmen, bir metafor biçiminde ele alındığında üretkenlik söyleminin görünüşü ile gerçekliği arasındaki çelişkiye ayna tutmaktadır. Bu bağlamda Ekerdt’in (1986, s. 241) belirttiği gibi emeklinin kendini meşgul etmek için tam olarak ne yaptığı, meşgul olduğunu iddia etmesinden daha az önemlidir. Bu durum üretkenlik fikri için de geçerlidir. Bireyin bir şey ürettiği fikrine sahip olması, zamanı dolu geçirdiğine dair öznel kanaatine başkalarının hiçbir şey üretmeyişiyle kurulan karşıtlıkta anlam kazandırdığını göstermektedir.

Dini aidiyeti yüksek bireylerin meşguliyet etiğine yönelik normları daha güçlü bir biçimde benimsediği bilinmektedir (van Solinge vd., 2025, s. 5). Bununla birlikte namaz kılma pratiğinin hem bireysel hem kolektif iki icra biçimi olduğundan, camide kılınan namaza dinsel olarak olduğu gibi, zamanın niteliği açısından da daha üst bir değer atfedildiği görülmektedir. Zaman cemaatle namaz kılarak daha “dolu” bir şekilde anlam

kazanırken, camiye gelmeyen diğerleri zamanını boş geçiren, tembelliğe eğilimli bireyler olarak görülmektedir.

Benim arkadaşlarımın hepsi boş geçiriyor zamanlarını. Namaza bile niye gelmiyorlar. Niye gelmiyorsun diyorum. Abi yemek yiyorum diyor. Ben de yiyorum. E tembellik. Bir de ben bazen şey yapıyorum. Şeytan diyor bunca senedir gidiyorsun geliyorsun, sabah namazına gitme. Bir de böyle konuşuyor biliyor musun? Şimdi şeytanı dinlesem gitmeyeceğim ben. Şeytan gitme, bunca sene gittin de ne oldu? Gitme veya akşam namazına gitme. Tembelliğe bir başlasam arkası gelecek. Çevremdekilerden görüyorum. (..) Bir iki tane arkadaşım var. Cuma günü, cumartesi günü, pazar günü camiye gelmezler. Niye? Maç var. Maç mı seni kurtaracak? Maçın yeri başka, caminin yeri başka, çalışmanın yeri başka, yemek yemenin yeri başka. 24 saat... 24 saatte her türlü kullanabilir zaman. (Osman)

Bu ifadeler, ibadetin kutsal zamanla ilişkisinin yanı sıra gündelik zamanı da “dolu” kullanmanın bir ölçütü olduğunu ve bir tür öz disiplinle ilişkilendirildiğini göstermektedir. Bu bağlamda ibadet, zamansal açıdan değerini yalnızca kutsal bir zamanla kesişmesi ile kazanmaz, bireyin öznel olarak zamanı değerlendirdiğine yönelik algısını besleyerek de kazanır.

Ramazan Bey, diğer katılımcılara benzer şekilde başka emeklilerin zamanını boşa geçirdiği fikrine sahiptir. *“Emekli o kadar çok tanıdığım var ki, zamanını parkta kahvehanede, bahçede geçiriyor. Çalışması gerek. Emekli zamanını boşa geçirir, 55-60 yaşına kadar çalışabilir insanlar. Erken emeklilik tembelliğe alıştırıyor”* diyerek zamanı dolu geçirmenin ölçütünü herhangi bir boş zaman faaliyeti ile ilişkilendirmeden, doğrudan çalışmaya referansla tanımlamaktadır. Söz konusu yaklaşım, “çalışma etiği”nin, “meşguliyet etiği”ne dönüşmeden ve yerine de başka bir şey konmadan olduğu gibi sürmesinin ardında sınıfsal dinamiklerin olduğuna işaret etmektedir. Nitekim mülakatlar sırasında zamanı boşa geçirdiğini kabul eden iki katılımcı da düşük sosyoekonomik düzeye sahip katılımcılardandır.

Emekli ne yapabilir ki boşa geçirmesin ne yapacak ki? Aha ben 72 yaşındayım. Ne yapabilirim ki? Gidip inşaatta mı çalışacağım. Kazma kürek mi sallayacağım? Fabrikada mı çalışacağım? Ne yapabilirim? (Hasan)

E ben de boşa geçireceğim, ne yapacağım? Tabii ki boşa geçecek. Şimdi bir insan çalışmadıktan sonra canı sağ olup da eli ayağı tutup da çalışmıyorsa onun günü boşa geçiyor. Bugün mesela benim günüm boş. Ben bir şey yaptığım yok. Sadece yemek yemeğinin olmuyor? Bir şeyi yapmak lazım. İşte o da biz de... Hani yazın orada (köyde) çok çalışıyoruz. Kışın da dinlenelim ne olacak? O şeyle gidiyor. Yoksa adam oturuyor kahveye emekli. Akşama kadar kâğıt oynuyor. (Mustafa)

Bu ifadeler emeklinin zamanı boşa geçirdiğini fikrini reddetmemekte fakat gerekçelendirmektedir. Pasif emeklilik imgesini onaylamakla birlikte, emeklilik moderasyonunun kısa devre yapmasına neden olan bu güçlü sınıfsal eşitsizlik fikri, ekonomik gerekçelerle zamansal boşluğu meşrulaştıran bir zemin sağlamaktadır.

Sosyoekonomik eşitsizlikler zaman deneyimlerini iki yönlü etkilemektedir. İlk olarak, kişi meşguliyet kavramını ve zamanı değerlendirmeyi yalnızca çalışma ile özdeşleştirmiştir. Emekliliğin getirisi olan serbest zaman bu kişilerde, yerini bir boş zaman faaliyetine bırakmaz, çalışılmayan her anın boşa geçirilen zaman olduğuna dair anlamı muhafaza eder. Bu durum, geçmişteki nesnel koşullar nedeniyle boş zamanın deneyimlenmediğini ve bu nedenle bir içsel yatkınlığa dönüşmediğini göstermektedir (Bourdieu, 2018). De Grazia'nın “boş zaman insanların onun ne olduğunu bilmediği yerde var olamaz.” ifadesi bu durumu çarpıcı biçimde açıklar.

Emekli şimdi. Rusça'da bir tabir vardır. İran'da da var bak. Emekli ancak dadılık yapar. Burada da şimdi, emekli ne yapar? Emekliyi hiç gördün mü hiç, bir tatile gittiğini? Yok gidemiyor. Zenginler gider. Fakirin emekliliği ne biliyor musun? Ha böyle gider Üsküdar'a, belediye parklarında görürsün. Çocuk parklarının orada görürsün. Yanında bir çocuk, oyun oynar. Elinde de bir simit. Emekliyi böyle görürsün. Sosyal yaşantısı yok. (Hüseyin)

Tatilin imkansızlığı ya da emekli için tasavvur edilemez oluşu, zamanın hayat boyunca hangi biçimlerde deneyimlendiği kadar nasıl deneyimlen(e)mediğinin de önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda bireylerin habitusları geçmiş zaman deneyimleri ile şimdi arasında köprü kurmakta ve geçmişte edinilmiş deneyimler bugünkü zaman deneyimlerini şekillendirecek eylem (ya da eylememe) matrisleri, algıları ve beğenileri oluşturmaktadır (Bourdieu, 2018, s. 161).

Yani bu dünyaya nasıl geldin derlerse yani geldiğim gibi de gidiyorum. Yani ne bir gezme ne bir tozma ne bir tatil. Yani hiçbir şey görmedik şimdi işin doğrusu yani. Görsek ayakta duramayız, açık veririz. Yani çile ile doğmuşsun, çile ile gideceksin yani. Bizim gibi alt kısım çile ile gelmiş, çile ile gider yani. (Hasan)

Katılımcının “zamanı boşa geçirme” bahsinde geçmişe dönerek, gezmek, tatil yapmak gibi boş zaman faaliyetlerini hiçbir zaman deneyimlemediğini dile getirmesi, hayat boyunca biriktirilen avantaj ve dezavantajların (Dannefer, 2003) yalnızca maddi kaynaklar ile ilgili olmadığını ve “boş zaman”ın da bir dezavantaj birikimi haline geldiğini göstermektedir. Kişinin zamanı emeklilikle birlikte serbestleşirken, çalışma zamanı-serbest zaman ikiliğinde şekillenmiş bir yaşamın mirası, “boş zaman” geçirmeye

mâni olarak “zamanı boşlaştırır”. Bu durum geçmiş zaman deneyimlerine yönelik sorulara verilen yanıtlarda da oldukça belirgindir. Sosyo-ekonomik düzeyi düşük genç yaşlı emekliler, çalışma yaşamında zamanın neredeyse tamamının çalışmaya ayrıldığını ve serbest zamanlarının yok denecek kadar az olduğunu ifade etmişlerdir. Bu örüntü, sınıfsal piramitte aşağı doğru ilerledikçe bireyin zamanını yönetme konusundaki otonomi eksikliğinin arttığını ve bunun bir sosyal eşitsizlik biçimi olarak ortaya çıktığını göstermektedir (Beşer, 2020, s. 34). Yaşam seyri boyunca gelişen bu sosyal eşitsizlik, yaşlılıkla birlikte kalıcı hale gelmekte (Backes ve Clemens, 2013) ve bireylerin olası zaman deneyimlerini sınırlandırmaktadır.

Hiç zamanım olmadı ki. Hiçbir tatilim olmadı, hiçbir gün sosyal yaşantım olmadı, işe, işten eve, ekmek koltuğumun altına, öyle gittim. (...) Ben İstanbul'a çıplak geldim 85 senesinde, 3 tane dairem var burada. Parasal da bir şikâyetim yok. Kazandım. Ama nedir biliyor musun? Ben kahveyi şu 10 senedir tanıyorum. Gayri meşru hayatım olmadı. Hiçbir yere, bir tabakta bezim olmadı. İşime...Sabah evden çıkarım ekmeğimin arasına; yarım ekmek arasına kaşar peynir, salam, sucuk koyarım yerim. Hiçbir zamanım olmadı. Çocuklarımla ilgilendim. İki tane çocuk okuttum. Onlara koştum, onlara yetişeyim dedim. Yani bir şoförlükle ben onlara yetiştim. (Hüseyin)

İkinci olarak geçmişin etkisini, bugüne taşıyan dezavantaj birikiminin maddi yönü, emekliliğin ekonomik zorluklara bağlı olarak bir alternatifsizlik ürettiğine yönelik ifadelerde karşılık bulmaktadır. Sosyoekonomik düzeyi düşük katılımcılar için bu, emeklilik moderasyonunun sınıfsallığına dair güçlü bir argüman sağlamaktadır. Bu bağlamda katılımcıların fakir-zengin veya alt sınıf-üst sınıf gibi ifadeler kullanmaları ve “zamanı boşa geçirmek” ile ilgili görüşlerini aktarırken maddi imkansızlıklardan bahsetmeleri, zamanın boşa harcandığı bir emeklilikten kendini ayırıştırma yöneliminin belirgin bir sınıfsal karakter taşıdığını göstermektedir. Diğer bir deyişle, daha yüksek sosyo-ekonomik düzeye sahip emekliler, öteki “pasif emekli”lere kıyasla kendi zaman deneyimlerini daha dolu olarak değerlendirirken, bu kıyasın ötekileri için boşluk, diğerinin doluluğunun kaynağı olarak görülen maddi imkanlara sahip olmamakla birey nezdinde meşruiyet kazanmaktadır.

Emekli hiçbir şey yapamaz. Evinden camiye, camiden evine. Başka ne yapabilir ki emekli? Kahve alışkanlığı olan gidecek kahvede kağıdını oynayacak, çayını içecek, evine gidecek. Emekli emekliliğini boş geçiriyor. Emekli adam ne yapabilir ki? (Mustafa)

Zamanı boşa geçiriyorlar bazen doğru. Boşa geçiriyorlar. Akşama kadar evden dışarı çıkmıyorlar. Beş kuruş harcayacağına on kuruş harcıyorlar. Fuzuli masrafları çok

oluyor. Düşünmüyor ki ya ben bunu fazla şey yapıyorum ama nasıl toparlayabilirim kendimi. Düşünmeden olmuyor. Bir açık verdiğin zaman o gider. Toparlayamazsın. (Ali)

Özellikle “açık vermek” ifadesinin zamanın alternatif deneyimlenme şekilleriyle ilgili bir endişeyi ve olası bir maddi riski dile getirmek için kullanılması, sınıfsal konumun bireyin parayı zamandan daha değerli bir kaynak olarak görmesinde etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Oysa yeterli maddi olanaklara sahip kişiler için, zaman paradan daha değerli bir hale gelir ve öznel değerini bu ayrıcalıklı konumla kazanır (Münch, 2014, s.12). Nitekim boş zaman faaliyetlerinde bulunmanın ekonomik durumla doğrudan ilişkili olmadığını vurgulayan sosyo-ekonomik düzeyi daha yüksek katılımcılarla kıyaslandığında, bu sınıfsal kontrast ve para-zaman ilişkisi daha belirgin hale gelmektedir.

Bir eğlenceye yani gideyim, gideyim kahvede, bir çay içeyim, bir kahve içeyim yok yani, onu yapamazsın. Yaptın mıydı, yani mutlaka açık vermek zorundasın yani. (...) Bir tatilin olmaz, bir gezin olmaz, bir şeyin olmaz. Olsa zaten açık vereceksin. (Hasan)

Boş zaman kullanımı ve zamanı boşa geçirilmesi arasındaki ayırım kültürel ve ekonomik sermayesi yüksek katılımcılar tarafından çok daha farklı biçimde yapılmaktadır. Boş zaman faaliyetlerinde bulunmanın maddi temeli tamamen inkâr edilmese de bunun öznel bir tercih olduğu vurgulanmaktadır. İbrahim Bey zamanı sıkılarak geçiren “pasif emekli” ye panzehir olarak hobileri tavsiye etmesine rağmen, kendi hobilerinin nasıl geliştiği ile ilgili geçmişe referans vermesi, geçmiş dezavantajlar gibi avantajların da emeklilikte zamanı değerlendirmeye dair eylemleri teşvik ettiğini göstermektedir. Boş zaman burada, bireyin geçmişten devraldığı kültürel sermaye birikimiyle mümkün hale gelmekte, birey emeklilikle birlikte serbestleşen zaman içerisinde hobileriyle boş zaman deneyimleri yaşayabilmektedir. Bununla birlikte katılımcının “fakirlik edebiyatı yapmamak”, “gönül zenginliği” ve “kendini iyi hisset” gibi söylemleri, sınıfsal eşitsizlikleri önemsizleştirmekte ve içsel bir güç ve motivasyonla eşitsiz biçimde şekillenen zaman deneyimlerinin aşılabileceğine dair bir inancı yansıtmaktadır.

Yani az kazanmışsındır, ne bileyim bir rahatsızlığın vardır, bir şeyin vardır, yaşlılığın getirdiği birtakım sıkıntılar vardır, ekonomik bir şeyler vardır. Bir şeylerden zevk almayı bilmek zorundasın. Bu da sanıyorum çok küçük yaşlarda başlaması gereken bir şey. Yani biz mesela... Benim rahmetli dayım deli dahi bir adamdı. Çok fazla beni birçok şeye iteledi. Yani bu arkeoloji merakından tut, işte kitap okuma merakı... Ben bütün haftalığımı, maaşımı toplar ansiklopedi alırdım.

Jules Verne'in 1947'den şu ana kadar çıkmış bütün kitapları vardır bende ve aynı kitabın altı tane değişik versiyonu da vardır. Yani. Çok hoşuma gidiyor. Muhakkak bir hobi olması lazım. Şey değil. Ama hani bulmaca çöz. Yani o seni bağlayacak, sıkıntın varsa oradan kopartacak, uzaklaştıracak. Bunlar yoksa işte kahve köşesinde oturuyorsun taş diziyorsun. Yani tamam kaç oyun kazanacaksın? 5000 tane oynadın, herkesi yendin bilmem ne. Boşa geçmiş zaman... Onun için bir hobi muhakkak en az bir tane. Yani eğer bir şey yoksa, bir hobiniz yoksa işiniz zor. Hakikaten zor. Bir de fakirlik edebiyatı da yapmamak lazım. Ya kardeşim herkesin gönlü zengin önce. Sen kendini iyi hisset, etrafına da iyi hissettiriyorsun. (İbrahim)

Yani bunun da birazcık hem belki alınan eğitimle, kültürle ve biraz da işte belki imkanlarla...Ama diyorum ya yani pek çok şeye aslında para da çok gerekmiyor yani gezmek için. (Emine)

Emeklilikte zamanın serbestleşmesi çalışma yaşamının bağlayıcılığının ortadan kalkması nedeniyle tüm emekliler için ortak bir durumken, bu serbest zamanın boş ya da dolu olarak deneyimlenmesi, ekonomik ve kültürel sermayeye bağlı olarak önemli ölçüde çeşitlenmektedir. Katılımcıların ifadeleri, zamanın boş ya da dolu olarak anlamlandırılmasında, yalnızca bireysel tercihlerin değil, toplumsal karşılaştırmaların ve imgelerin de belirleyici olduğunu göstermektedir. Özellikle “emeklilik moderasyonu fenomeni”ne yapılan göndermeler yani bireylerin kendi zamanlarını başkalarının zamanlarıyla kıyaslaması, zaman deneyimlerinin sosyal bir çerçevede anlam kazandığını göstermektedir.

Bu bağlamda neredeyse tüm katılımcılar emeklilerin zamanını boşa geçirdiğine ilişkin yaygın kanaati paylaşmaktayken, -istisnalar hariç tutulursa- kendilerini bu pasif emekli figüründen ayıştırmaktadırlar. Ancak bu ayıştırtmanın mümkün olmadığı istisnai vakalarda, sınıfsal eşitsizlikler emeklilik moderasyonunu geçersiz hale getiren, bireylerin boşalmış zamanına meşruiyet kazandıran bir gerekçe olarak sunulmuştur. Diğer bir deyişle, emeklilikte zamanın boşa geçirilip geçirilmediğine dair değerlendirme, kişinin sınıfsal konumuna, kültürel sermayesine ve içinde bulunduğu yapısal olanaklara bağlı olarak birey tarafından farklı biçimlerde algılanır. Bu algı, önceki zaman deneyimlerinin ve yaşam boyunca edinilmiş ya da edinil(e)memiş zamansal alışkanlıkların bir uzantısı olarak şekillenir.

Sosyo ekonomik düzeyi düşük, çalışma yaşamına erken atılmış katılımcılar “sosyal yaşantım olmadı”, “tatil nedir bilmem”, “hayatım boyunca çalıştım” gibi ifadelerle yaşam seyri boyunca edinil(e)memiş zamansal alışkanlıkların altını çizmektedirler. Bununla birlikte bu durum zamanı boşa geçirmenin reddedildiği bir anlama kavuşmaz, zamanı dolu geçirmenin yapısal olarak mümkün olmamasıyla gerekçelendirilir. Dolayısıyla

burada zamansal kıyaslama tersine çevrilir ve zaman başkalarının zaman deneyimlerine bakarak “dolu geçirilmesi imkânsız” olarak algılanır. Fakat bu durum, “aylak emekli” imgesini ortadan kaldırmaz, aksine başkalarının zihinlerinde bu imgeyi yeniden üreten ötekinin, söylemsel gerekçelerini ortaya koyar.

Böylelikle, “pasif emekli” imgesi genelleşirken, serbestleşen zamanı “boşa geçiren”, “değerlendiremeyen” bireylere atfedilen bu olumsuz imge, “tembellikten” uzak, kendi zamanını doldurabilen ve üretkenliği sürdüren bir özne olarak başka emeklilerin söylemsel düzeyde kendi emekliliklerini “dolu” olarak kurgulamalarına olanak tanır. Bu negatif referans çerçevesi, pasiflikle ve aylaklıkla şekillenen emekli zamanına karşı, üretkenlik, meşguliyet ve aktiflikle biçimlenen emekli zamanını bir ideal pozisyon haline getirmektedir.

3.3.2. Zamanı Doldurmak: “Boş Zamanın Yok Açıkçası”

Yaşlı emeklilere yönelik çalışmalar, zaman deneyimlerinin çeşitlilik gösterdiğini ve bireylerin farklı zamansal yönelimlere sahip olduğunu ortaya koymuştur. Bu çalışmada da kendilerinin ve yakın çevrelerinin zaman deneyimlerini ve zamanı kullanma biçimlerini meşguliyet, doluluk ve üretkenlik ile çerçeveleyen katılımcılar olmuştur. Bu katılımcılar ortak biçimde “zamanı doldurdıkları” fikrine sahiptirler. Aynı zamanda hepsi gündelik zamanlarını kendileri tarafından “neredeyse çalışıyor gibi” şeklinde değerlendirdikleri rutin faaliyetlere sahip olduklarından ortak bir zeminde buluşmaktaydılar. Bazı katılımcıların sahip olduğu bu zamansal yönelim, emeklilikte serbest zamanın meşguliyetlerle meşrulaştırıldığını doğrulamakta (Ekerdt, 1986) bunun yanı sıra kendilerini diğer emeklilerle kıyaslayarak meşgul ve dolu olduklarına dair bir söylemi yani “meşguliyet söylemi”ni (busy talk) benimsemelerine yol açmaktadır (Denninger vd., 2014, s. 236). Meşguliyet söylemi pratiği, bireyin fiilen orta veya bazen düşük aktivite düzeyine sahip olmasına rağmen çoğunlukla soyut biçimde dile getirdiği meşgul olma durumunu ifade etmektedir (Denninger vd., 2014, s. 237). Takvimin dolu olması, günlerin doluluğu, boş zamanı olmamak bu anlamda katılımcıların gündelik zamanlarına ilişkin öznel değerlendirmelerinde meşguliyetlerinin ve zamanı boşa geçirmeyişlerinin söylemsel yansımaları olarak göze çarpmaktadır.

Bir siyasi partiye üye oldum. Her zaman toplumun içinde, sosyal ilişkileri kuvvetli bir insanım. Arkadaşlar edindim. Faalim yani çok faalim, günlerim devamlı doludur. Mutlaka birileri ile iletişim halindeyim. (Ayşe)

Günlerinin devamlı dolu olduğunu ve aktif olduğunu dile getiren ve meşguliyet söylemini büyük ölçüde sosyal ilişkiler üzerinden kurduğu görülen Ayşe Hanım'ın günlük verileri, kişinin kendi meşguliyeti ve günlerinin doluluğuna dair izlenimlerinin somut etkinlik düzeyiyle her zaman birebir örtüşmediği göstermektedir. Meşguliyet ve aktiflik sadece faaliyetler yoluyla değil, aynı zamanda söylem düzeyinde inşa edilmektedir.

Tablo 12. Ayşe Hanım'ın bir cuma günü

	Zaman Aralığı	Ne yaptınız?	Kimleydiniz?	Neredeydiniz?
Sabah	10-12	Kahvaltı	Eşim ve oğlum	Evde
Öğle	12-14	Ev işleri	Eşimle	Evde
	14-17	Yürüyüş	Yalnız*	Sahilde
Akşam	17-18.30	Akşam yemeği	Eşimle	Evde
	18.30-20.30	Evde yapılacak işler	Kendim	Evde
Gece	20.30-00.00	Kitap okuma, örgü örme, telefonda Haberler ve yorumların takibi	Kendim	Evde

Tablo 12'de yer alan günlük girişleri, Ayşe Hanım'ın gününün büyük kısmını ev içi faaliyetler ve bireysel uğraşlar ile geçirdiğini göstermektedir. Gün sabah ve akşam saatlerinde ev işleri ve yemek, öğle-ikindi arasında yürüyüş ve akşam bireysel etkinliklerle (örgü örme, kitap okuma, haber takibi) geçirilmiştir. Sosyal meşguliyet vurgusu katılımcının anlatısında belirgin olsa da günün büyük bölümü ev merkezlidir ve yürüyüş haricinde düşük tempolu faaliyetlere dayanmaktadır. Bununla birlikte katılımcı sosyal katılımını günlükte de vurgulamış ve “benim sosyal insan olmam sebebiyle her zaman mutlaka bir arkadaşla vakit geçiririm” notunu düşmüştür. Bu bağlamda, katılımcı için günlerinin doluluğu, yalnızca etkinliklerin niceliksel yoğunluğuna göre değil, zamanı

* Katılımcı yürüyüş esnasında yalnız olduğunu not etse de müteakip sorularda bir arkadaşıyla birlikte yürüdüğünü belirtmiştir.

geçirme biçimlerinin sosyal kimliği açısından kabul edilebilir olup olmadığına göre de anlam kazanmaktadır. Katılımcının gününü “biraz yavaş ve sakin” olarak değerlendirmesi, zamanın nasıl geçirildiğinin, sadece geçirilmesinden daha önemli olduğunu ve öznel değerlendirmelerin sıklıkla sosyal bağlamlarla anlam kazandığını göstermektedir. Nitekim Ayşe Hanım görüşme esnasında bir önceki gününü anlatırken, dolu bir günün kendisi için nasıl olduğunu örneklendirmiştir.

Oğlumla, ailemle kahvaltı ettikten sonra. Burada turizm acentesi olan bir firmanın sahibiyle hem oğlumu tanıştırmak için hem de bizim dernekle ilgili bazı çalışmalar yapabilmek adına Beykoz'a gittik Kavacık'a. Ama oraya gitmek tabii ki kaç saat sürüyor? 2 saat sürüyor. 2 saat de orada oturduk. 2 saat dönüş. Akşam saat altı buçukta eve geldik. Ondan sonra da yemeğimi yedim ve dinlenmeye çalıştım. Çünkü çok yorucuydu. İstanbul'daki ulaşımın zorluğu dolayısı ile çok yorgun olarak geldim eve. Ondan sonra da dinlendik. Ben sosyal insanım. İnsanlarla konuşup bir şey öğrenmeyi çok severim. Benim için her kişi bir dünyadır. Merak duygusu fazla yüksek olduğum için, benim için dopdolu, dolu bir gündü. Yani iyiydi. (Ayşe)

Bu durum zamanın öznel olarak “dolu” geçirildiği hissinin, kişinin özsaygısına ve kimlik algısına hizmet eden bir ölçüt olarak görüldüğüne işaret etmektedir. Bu bağlamda zamanın dolu geçirmek meşgul bir emekliliğe yönelik soyut ideal ile kişinin benliğini uzlaştırmaktadır (Ekerdt, 1986). Diğer yandan katılımcının mülakat verileri ile günlük verilerinin tam olarak örtüşmemesi, bireylerin boş zaman, etkinlik sıklığı ve emeklilik deneyimi hakkında verdikleri yanıtların meşguliyet açısından dikkatle gözden geçirilmesi gerektiğine yönelik uyarıların dikkatle ele alınmasını gerektirmektedir (Ekerdt, 1986, s. 243). Bu bağlamda, yaşlıların zaman deneyimlerine yönelik gelecekte yapılacak araştırmaların tasarımlarının daha uzun süreli günlük girişlerine dayanması, mevcut resmin daha bütünlüklü bir biçimde ele alınması açısından önem arz etmektedir.

Katılımcıların zamanı dolulukla ilişkilendirdikleri örnekler çeşitlilik göstermektedir; kitap okumak, tiyatroya, sinemaya veya müzelere gitmek, eğitim almak gibi kültürel faaliyetler, gezmek, yürüyüş yapmak ya da ibadet etmek gibi somut örneklerin yanı sıra, topluma faydalı olmak, kendine bir şeyler katmak gibi soyut yanıtlar da verilmiştir. Bu bağlamda meşguliyet ve zamanın öznel yetersizliği hissi yan yana ifade edilmiş, bununla birlikte boş kalınan anlardan da bahsedilmiş ve boş ya da durağan bir anın da mutlaka bir şeylerle değerlendirildiği aktarılmıştır. Örneğin Ramazan Bey koşturmadığı zaman can sıkıntısı hissettiğini, gezmeye gittiğinde dahi sıkıldığını anlatmış ve buna mukabil gündelik zamanını “yetersiz” olarak tanımlamıştır. Kendisine zamanın neden yetmediği sorulduğunda ise “*meşgale çok olduğu için yetmiyor*” cevabını vermiştir. Bununla birlikte

hemen ardından boş kalsa bile durak olan kapısının önünü süpürdüğünü, çöpleri attığını anlatmıştır. Zamanın sürekli değerlendirilmesine ve dolu tutulmasına dair bu deneyim şekli, kişinin pasiflik ve can sıkıntısından kaçınmak için “boş” olan her anı doldurmaya yönelik stratejiler geliştirdiğini göstermektedir.

Şimdi şöyle... Benim arkadaşlarımın hepsi çok dolu geçiriyorlar, onu söyleyeyim yani. Oturup bir kitabın eleştirisini yapıyoruz, kitap okuyoruz, ondan sonra oturuyoruz. Biz de arada okey oynuyoruz. İşte ne bileyim ben, geziyoruz. Mesela tiyatro imkânımız oluyor, oraya gidiyoruz, sinemaya gidiyoruz. (...) Bir de şey Champollion’un el yazmalarının kopyaları var bende. Ben onların üzerinde de çalışıyorum. Onun için şey boş zamanım yok işin açıkçası, durduğum zaman bile bunlarla ilgileniyorum. (İbrahim)

Aktivite ve etkinliklerle dolu bir emeklilik yaşamının arzu edilirliğine dair tutum, zamanı değerlendirme yönünde bir itki oluşturarak katılımcıların meşguliyet düzeylerini ve zamanlarının doluluğunu gözden geçirmelerine yol açmaktadır. Bu durum, öteki emekliler gibi zamanlarını “boş” geçirmediğini düşünseler bile, zamanın dolu geçirip geçirilmediğinin sürekli bir içsel yeniden değerlendirme sürecinden geçtiğini göstermektedir. Örneğin, Emine Hanım emeklilikte gündelik zamanını aldığı yoga eğitimleri çerçevesinde yapılandığı ve aile ilişkileri nedeniyle zaman eksikliği hissettiğini belirtmesine rağmen, zamanı daha dolu geçirmeye yönelik seçenekleri gözden geçirdiğini belirtmektedir. Açık öğretim bu kapsamda, zamanın kendisiyle doldurulacağı bir alternatif olarak ön plana çıkmış ama katılımcının ilgi duyduğu branşta bir programın olmaması bu arzunun somut bir deneyime dönüşmesini engellemiştir. Bununla birlikte Emine Hanım’ın ifadeleri zamanın dolu geçirildiği algısının yalnızca ötekine bakarak kurulmadığını ve “zamanı boşa geçirmeme” motivasyonunun sürekli sürdürüldüğünü göstermesi açısından kayda değerdir. Bu bağlamda özellikle sosyoekonomik düzeyi yüksek katılımcılar öznel olarak zamanın israf edilip edilmediğinin sürekli olarak yeniden gözden geçirildiği bir tutuma sahiptir.

Yani şunu söylemek isterim tabii. Yani daha dolu bir şey yapmak isterim hayatımda. Ama hani şu anda pek ona zaman... Ne bileyim mesela biraz şeye baktım hani ikinci üniversiteye ben de. Mesela fizyoterapi çok aradım çünkü aldığım eğitimlerde beni çok cezbeden bir şey insan bedenindeki... Hani bu sağlıklı işte masajlar var, onların hep eğitimlerini aldım. Dolayısıyla böyle hani bir fizyoterapiyle alakalı bir şey, anatominin daha ağırlıklı olduğu bir eğitim çok aradım. Ama bu ikinci üniversitelerde yoktu, bulamadım, öyle kaldı. Ama yani önüme herhangi bir şekilde bir workshop şeklinde çıktığında bununla ilgili onlara katılıyorum. (Emine)

Nitekim bu tutum, bireyi faaliyet ve meşguliyet düzeyinin sürekli artırılmasına yönelik planlara sevk etmektedir. Örneğin Fatma Hanım dikiş dikmek, Kur'an kursuna gitmek ve spora gitmek gibi alternatiflerle haftanın üç gününü değerlendirmeye yönelik tasavvurlarından bahsetmiştir. Bununla birlikte, bu tasavvurları geleceğe yönelik somut planlamalar şeklinde ele almaktan ziyade, haftanın veya günlerin meşguliyetle doldurulmasına yönelik idealin ifadesi olarak değerlendirmek gerekmektedir. Önemli olan, hayata geçirilsin ya da geçirilmesin, bireyin zamanı boşluk bırakmayacak şekilde deneyimleme yönünde bir zihniyet yönelimine sahip olmasıdır. Aslında bu durum katılımcının kendi zamanını boş geçirmedeği yönündeki ifadelerle birlikte ele alındığında oldukça ilginçtir. Başka emeklilerle kıyaslandığında “dolu” olan zaman, kendi içinde farklı faaliyetlerle doldurulabilecek boşluklara sahiptir.

Aslında dikiş kursuna gitmek istedim. Çok da yakın burası. Yani dikiş olur, nakış olur. Nakış ile pek aram yok ama dikiş yapabilirdim. Kendim gençlikte de diktim. Dikiş olsun işte, belediyelerin böyle kurs yerleri falan var, gitmek lazım. Bir öğretmen arkadaşım var o Kur'an kursuna gidiyor. Ben bu sene gidip tecvid dersi almayı da düşünüyorum ayrıca bir günümü ona ayırıp. Bir camiye Kur'an kursuna gidip... Kur'anı yüzünden okuyorum ama öyle çok güzel değil. Ona ayıracağım inşallah. Mesela işte spora kızıma söz verdim yazılacağım inşallah. Haftanın üç günü spor, ders, kurs. Dikişe vakit kalmıyor. Yani yoksa dikiş de istiyordum. Öyle. (Fatma)

Bu durum zamanın boşa geçirilip geçirilmediğine ilişkin değerlendirmelerin çift aşamada gerçekleştirildiğini göstermektedir. İlk olarak, bireyler kendi zamanlarını “boş” geçirip geçirmediğine ilişkin yargılarında öteki emeklilerin zaman deneyimlerine bakarak bir kıyasa dayanmakta ve göreceli bir “doluluk” sonucuna varmaktadır. Zamanın boş geçirilip geçirilmediğine ilişkin ikinci bir değerlendirme ise, emeklilikte gündelik zamanın meşguliyet etiğine uygunluk ölçütüne göre tartılması ile yapılmaktadır.

Bir hayır kuruluşunda aktif çalışmayı bile düşündüm. Hani dedim ya keşke çalışsam. Para kazanmak babıyla demiyorum tabii ama çalışmak istedim, insanlığa faydalı. Sonra Kur'an ı Kerim'in dördüncü cüzünde bir yerde bir ayet meali gözüme ilişti ve...İnsanlığa yapılan, insanlara yapılan en büyük iyiliğin ona Allah'ı, peygamberi, kitabı, iman esaslarını anlatmak olduğuna dair. Rahatladım. Elhamdulillah biz bunu yapıyoruz, ben bunu yapıyorum. (...) Yoksa bir ara dedim acaba böyle bir yardım derneğine mi gitsem, bir yere mi gitsem? Yani boş geçirmek istemiyorum böyle lüzumsuz falan. Ama zamanım boşa geçmiyormuş diye de tatmin oldum. (Fatma)

Emekliliğin potansiyel boşluk ve amaçsızlık riskine karşın, zamanı “dolduracak” faaliyetlere yönelme ve bu yönde sürekli bir değerlendirme, çalışma yıllarında edinilen

ve içselleştirilerek bir değer seti haline gelen davranış kalıplarının devam ettirilmesinden kaynaklanmaktadır. Birey zamanı bireysel bir sorumluluk duygusu ile sürekli olarak değerlendirilmesi ve doldurulması gereken bir kaynak olarak görmekte ve zamanın boşa harcanmasından kaçınmak için onu doldurmaya çalışmaktadır. Bu eğilimin sosyal kaynaklar ve avantajlar ne kadar fazlaysa o kadar güçlü olduğu ve meşguliyet etiğini benimsemeye yeterli gelire sahip olma, yüksek eğitim düzeyi, öznel sağlığı olumlu olarak değerlendirme ve güçlü sosyal bağlara sahip olma gibi kriterlerin etkili olduğu görülmektedir (van Solinge vd. 2025, s. 6).

Bu araştırma açısından dikkat çekici bulgulardan biri, zamanı dolu geçirme normunun benimsenmesinde yaşam seyri boyunca edinilen zaman alışkanlıklarının ve mesleki biyografinin belirleyiciliğine işaret eden eğilimlerdir. Katılımcılar emeklilikteki zaman deneyimlerine yönelik değer yargılarının bir kısmının geçmiş yaşam evrelerinde geliştiğine dair bazı ipuçları sunmuşlardır. Bilhassa, mesleki yaşamını beyaz yakalı olarak geçiren emekliler, zamanı değerlendirme yönünde içsel bir motivasyon taşıdıklarını ve çalışma yıllarında edinilmiş zamansal normların ve değerlerin kendileri açısından süreklilik gösterdiğini vurgulamıştır. Nitekim İsmail Bey zamanı doldurma konusunda, emeklilik ve iş yaşamı arasındaki sürekliliği “metodolojiyi bilmek” sayesinde sağladığının altını çizmiştir. Zaman deneyimleri emekliliğe geçişle birlikte içerik açısından değişse bile, zamansal yönelimler süreklilik göstermekte ve bu geçiş keskin bir kopuş şeklinde hissedilmemektedir.

Ta toplantının başında bir cümle söylemiştim. Zamanı, zamanını planlamayla ilgili. Yani zamanın bir şey olduğunu. Hani biz de atasözü gibi deriz “vakit nakittir” derler. Zamanın bir veri olduğunu ve bunun iyi değerlendirilmesi gerektiğini bilen insan çok az. Ne emekli ne çalışan ikisi de zamanın kıymetini bilmiyor. Ha çalışanın zamanının bir kısmını işveren bloke ettiği için ona az zaman kalıyor (...) Ben emekliliği de emeklilik öncesini de hem çalışma şekli itibarıyla hem zamanı planlama itibarıyla hem öğrenme itibarıyla hem hobi itibarıyla farklı olduğunu düşünmüyorum. İnsanlar çok boş, kendileri dolduruyorlar. Kendini dolduran insan iki tarafta da dolduruyor diye düşünüyorum. Ben kendi adıma çok mutluyum. Ben hiç öyle, o kadar işkolik bir insan... Dolayısıyla böyle bir şeyden çıkınca her şeyden buradaki hayatta e onları yapamayacaksınız. Bir boşluk mu olacak? Yok yani olmadı. Çünkü orayı doldurduğum metodoloji ile burayı da doldurdum. Ben bunu dolduruyorum. Bunu bilmekten de mutlu oluyorum ben. Yani orada nasıl yaptığım işle ilgili öğrenme metodolojisiyle doldurduysam, burada da fotoğraftır, arkeolojidi, efendim işte... Dolayısıyla dolduruyorum. En büyük zaafımız o, insanlar doldurmayı bilmiyorlar. (İsmail)

Bireyin zamana yüklediği değer, vakit artık doğrudan nakde dönüşmese bile sabit kalmakta ve emeklilikte gündelik zamanı şekillendirmeye devam etmektedir. Kariyerden

emekliliğe geçişte gözlemlenen bu süreklilik, çalışma yıllarında edinilmiş tutum ve değerlerin (katılımcının ifadesi ile “metodoloji”nin) unutulmadığını ve emeklilikte ciddi, meşgul ve anlamlı bir boş zaman deneyimine dönüştüğünü göstermektedir (Grünwald vd., 2022, Akt. van Solinge vd. 2025, s. 2).

Tüm bu bulgular emeklilikte zaman deneyimlerinin yaşam seyri boyunca içselleştirilmiş zamansal değerlerle biçimlendiğini ve mesleki kimliğin bu bağlamda önemli bir belirleyici olduğunu göstermektedir. Nitekim emeklilikte zaman deneyimleri ile mesleki biyografinin ilişkisine odaklanan araştırmalar, bireylerin emeklilikte zamanı algılama biçimlerinin, işyerindeki konumları ve iş güvenceleriyle yakından bağlantılı olduğunu ortaya koymuştur. Buna göre, kariyerinde ilerleme şansı yakalamış bireyler zamanı, kendilerine yeni eylem imkânları sunan bir kaynak olarak değerlendirmektedir. Görece daha sabit ve orta düzey pozisyonlarda çalışanlar, mevcut görevlerini sürdürmeyi öncelikli bir sorumluluk olarak görmüş ve bu görev anlayışını emeklilik dönemine de taşımışlardır. Diğer yandan mesleki olarak istikrarsız bir geçmişe sahip bireyler, zamanı çoğunlukla sadece kısa vadeli planlamalara imkân tanıyan dar bir çerçevede düşünmeye alışmışlardır (Wolf, 1988, s. 208 akt. Münch, 2014, s. 22). Bu bağlamda, gelecekteki araştırmaların mesleki geçmişin yaşlanma deneyimlerine etkisini çözümlemeye odaklanması, çalışma koşullarının ileri yaşam yıllarına nasıl yansıdığının detaylıca anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

3.3.3. “Tam Bir Emekli Gibi Uyudum”: Uyku Saatleri ve Sosyal Zaman

Yaşlılıkta uyku ve uyanıklık zamanları, yalnızca biyolojik ihtiyaçlarla değil, tembellikten uzak durmaya yönelik ahlaki bir gerekçelendirme ile de anlam kazanmaktadır. Bu çerçevede uyku saatleri zamanın “dolu” veya “boş” geçtiğine dair toplumsal ayrımların anlaşılmasına zemin hazırlayan özel bir söylem alanı oluşturmaktadır. Özellikle meşgul, aktif ve planlamaya dayalı olarak zamanı deneyimlediğini belirten katılımcılar için uyku saatleri zamanın israf edildiği algısına yol açan önemli bir gerilim hattına dönüşebilmektedir. Bazı katılımcılar emeklilikle birlikte uyku saatlerini istedikleri gibi düzenlemeyi hoş karşılarlarken, bazıları için çalışma yıllarında ve hatta daha öncesinde edinilmiş bir zamansal alışkanlık olarak “erken” kalkmayı disiplin ve verimlilikle ilişkilendirilmektedir. Bu durum, biyolojik zaman ile sosyal zaman çerçevelerinin yaşlılıkta nasıl iç içe geçtiğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Uyku ve yaşlanma ilişkisine dair literatür, yaşlıların yarısının ciddi uyku bozukluklarından şikayetçi olduğunu göstermektedir (Vitiello, 2007). Bu durumun

yaygın görüşün aksine, yaşla birlikte uykuya duyulan ihtiyacın azalmasından kaynaklanmadığı, yeterli uyuyabilme kapasitesinin azalmasıyla ilgili olduğu belirtilmektedir. İlerleyen yaşın uyku mimarisinde değişime neden olması, sirkadiyen ritmin zayıflaması, melatonin salınımının azalması, yaşam değişiklikleri (emeklilik, yas veya sosyal ilişkilerin azalması gibi), çevresel değişiklikler (örneğin huzurevine yerleşme) ve yaşa bağlı çoklu hastalıklar yaşlıların uyku güçlüğü yaşamasında etkili olan faktörlerdir (Neikrug ve Ancoli Israel, 2010, s. 181-182). Gece uykusundaki bozulmalar yaşlılarda sıklıkla kestirme, uyuklama olarak da tanımlanan gündüz uykusuna eğilimi artırmaktadır. Bununla birlikte yaşlılıkta uyku saatlerinin, sosyal zamanla kesişimine dair çok az araştırma yapılmıştır. Mevcut araştırmalar toplumsal normlar ve gündelik yaşam beklentilerinin yaşlı bireylerin uyku saatlerinde düzenlemelerinde etkili olduğunu göstermiştir. Örneğin yaşlılıkta aktif kalma arzusunun gündüz uykusuna yönelik çelişkili tutumlara yol açtığı görülmüştür. Yaşlı bireylerin bir kısmı şekerleme yapmanın aktif bir yaşam sürdürmelerine katkı sağladığını düşünürken, diğerleri gündüz uykusunu üretken olmayan bir zaman kullanımı ve bir yaşlanma göstergesi olarak değerlendirmiştir (Venn ve Arber, 2011, s. 197). Bu araştırmada ise uyuma ve uyanma saatleri, çalışmanın zamansal normlarıyla değerlendirilmiş ve özellikle geç uyanma saatleri sıklıkla bir yakınma kaynağı olarak ele alınırken, erken kalkmak bir erdem olarak nitelendirilmiştir. Katılımcıların önemli bir kısmı uyanma saatini sabah 9-10 arası olarak belirtmiştir. Sabah namazından sonra genellikle bir miktar daha uyumak ve nihai olarak 9-10 gibi kalkmak da yaygın bir pratik olarak ifade edilmiştir. “*Saat 10’da kalkarım, 10.30’da kahvaltıyı koyarım*” (Ali), “*Dün işte sabahtan kalktım, saat dokuz buçuk-on gibi çayımı içtim*”. (Hasan) gibi rutin kalkma saatini belirten ifadelerin yanı sıra, uyanma saatinin yaşam değişikliklerine bağlı olarak da farklılaştığını belirten katılımcılar olmuştur. Mesai yükümlülüğünün uyanma saatlerini dışsal olarak çerçevelemesi, bireylerin ne zaman kalkacağına öznel olarak karar vermesini uzun yıllar boyunca engellemektedir. Emeklilik bireyin kalkış saatini “çalar saat diktası”ndan kurtararak, bireye daha uzun uyuma veya uyanacağı saati kendi inisiyatifiyle belirleme imkânı tanır (Münch, 2016, s. 8). Bu durumda, uyku saatleri emeklilik geçişinin büyük bir rahatlama olarak deneyimlenmesini mümkün kılan özerk bir alan haline gelmektedir. İşin belirli bir saatte uyanmaya yönelik bir mecburiyet oluşturması, uykuyu geçmişe yönelik bir telafi haline getirerek, kendiliğinden uyanmayı “gecikmiş özgürlüğe” (Rosenmayr, 1983 Akt. Tokarski ve Karl, 2012, s. 182) bağlı bir olanak biçiminde değerlendirmeyi sağlamaktadır.

Hiçbir şey yapmadım, bol bol uyudum. Herkese de... Hâlâ da geçerli o. 11'den önce hiç kimsenin bana gelmemesini tembihledim ne zilimi çalmasını ne telefonumdan aramasını. Bütün akrabalarım ve arkadaşlarıma herkese ezberletmişim. 11'den önce kimse beni aramasın. Neden? Çünkü uykuya hasrettim. Bu o zamandan kalma bir şey. Son zamanlarda emekli olmadan böyle uykuya hasrettim yani o sabah uykusuna. *(şu an ne zaman uyandığı sorulduğunda)* Ha ben 10, 10 gibi kalkarım. Erken de uyansam yataktan kalkmıyorum. Elimde telefon mesela, yattığım yerden seviyorum keyif yapmayı. *(Zeynep)*

Uykuya daha çok vakit ayırdım. Sabahleyin erken kalkmaktan nefret ettiğim için biraz geç kalkmaya başladım. Özgür bir şekilde dolaştım, gezdim. *(Ayşe)*

Onun dışında evdeydim, biraz zaten geç kalkıyorum artık. Genellikle işte 10'a doğru kalkıyorum. 9.30-10 gibi kalkıyorum. Kahvaltıydı, şuydu buydu, telefodu, bilmem neydi falan. *(Hatice)*

Zaten geç kalkıyorum, geç yatıyorum, geç kalkıyorum. *(Fatma)*

Çalışma yıllarında edinilmiş zamansal alışkanlıklar, uyku saatlerinin geç ya da erken olarak işaretlenmesinde etkili olmaktadır. Geç veya erken her zaman bir şeye göre geç veya erkendir, dolayısıyla sabit bir göstergeye bağlı olarak anlam kazanmaktadır. Uyku saatleri, biyolojik ve fizyolojik ritimlere dayalı olsa da belirli bir yatma veya kalkma saatinin “erken” veya “geç” olarak tanımlanmasında referans noktası, çalışmaya bağlı kolektif ritimlerdir. Bu durum uykunun süresi ve zamanlamasında bireyin zamansal özerkliğinin arttığı emeklilik evresinde öznel deneyimlerin içselleştirilmiş bir normatif çerçeveye göre anlam kazandığını göstermektedir. Bununla paralel olarak daha fazla uyumanın mümkün olması, her zaman arzulanabilir olduğu anlamına gelmemekte, bazen artık çalışmıyor oluşun yol açtığı bir mecburiyet şeklinde ifade edilmektedir. Sabahları daha fazla uyumak, emekliliğin mümkün kıldığı bir şeyden ziyade, zorladığı bir durum olarak da anlam kazanmaktadır. Sabah kalkma saatinin geçmişe göre farklılaşması, bazı katılımcılar için gecikmiş özgürlüğün göstergesi olarak değil, bir uğraşın olmamasının sonucu halini alır. Dolayısıyla uyku saatlerindeki özerklik her zaman olumlu bir deneyimle örtüşmemektedir.

Saat 9.30 10'da kalkıyorum. Bazen 9'da kalkarım, bazen 10'da kalkarım. E iş yok. Ne yapacaksın? Namazı kıldıktan sonra yatarım. *(Mustafa)*

Sabah namazı kılıyorum. Güneş taaa sekizi çeyrek geçe doğuyor. Ortalık karanlık. Aynı Almanya gibi oldu. Ben bir ara orada bulundum da. Ruh sağlığımı bozuyor insanın. E karanlık. Kalkayım ne yapayım? İş de yok. Uğraşacak bir şey de yok. *(Fatma)*

Benzer araştırmalarda olduğu gibi daha geç uyanabilmekten memnuniyetle söz eden katılımcıların yanı sıra öğlene kadar yatmayı pasif bir emekliliğin olumsuz göstergesi

olarak değerlendiren katılımcılar da olmuştur (Denninger vd., 2014, s. 223). Bu durumda emeklilikte uyku, biyo-zamansal ritimlerin, sosyo-zamansal ritimler ile çatıştığı bir düzlem haline gelebilmektedir. Zerubavel'in (1985a, s. 11) belirttiği gibi “*sosyal yaşam büyük ölçüde insanın organik dürtüleri ve ihtiyaçlarının ritminden bağımsız bir mekanik zamana göre zamansal biçimde yapılandırılmıştır*”. Yaşla birlikte sirkadiyen ritimdeki değişikliklerin beyindeki içsel zamanlayıcıyı dönüştürerek gece uykusunda bozulmalara yol açması bu durumun yalnızca biyolojik değil, sosyal olarak da bir bozulma biçiminde deneyimlenmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda organik ritimlerden bağımsız bir biçimde yapay olarak şekillenen sosyal ritimler aynı zamanda bir çelişki kaynağı haline gelmektedir (Zerubavel, 1985a, s. 11).

Tabi ben şimdi artık sabahleyin geç kalkıyorum. Çünkü çok geç uyuyabiliyorum. Uyku problemim var. Ben çünkü çok erken menopoza girdim. 39 yaşında menopoza girdim. Bunun bana getirisi uykusuzluk oldu. Geceleri çok zor uyuyorum. Onun için sabaha karşı uykuya daldığım için geç uyanıyorum. *(bu durumdan şikayetçi olup olmadığı sorulduğunda)* Tabi ki şikayetçiyim. Yani 24 saate bir şey sığdıramıyorsam ben bu sefer kendimde arıyorum tabii ki. Geç kalktığım için diyorum. Ama uykusuzluk olunca da bir şekilde...24 saatin yerine 32 saat olsa iyi olur tabii ki. Hem de yaşam süremiz uzamış olur. (Gülüyor) (Ayşe)

Uyanmak için uygun zamanın ne olduğuna dair içselleştirilmiş bir sosyal saat, sabah kalkma saati her ne kadar çalar saatin diktasından kurtulsa da bireyin kendini toplumsal zaman normlarıyla değerlendirdiği bir çerçeve olarak zorlayıcılığını sürdürmeye devam etmektedir. Bu hem gündelik zamanda bir sıkışıklığa yol açarak öznel zamanı daraltmakta hem de örtük bir biçimde bireyin kısalan yaşam zamanı perspektifinden bu daralmayı daha olumsuz değerlendirmesine yol açmaktadır. Sabah “geç” kalkmaya yönelik anlatılar baskın bir tembellik, suçluluk ve şikâyet retoriğiyle dile getirilmekte ve organik bir ihtiyaç olarak uyku bu anlatılarda arka planda kalmaktadır. Örneğin zamanınızı istediğiniz şekilde geçirebilecek olsaydınız, bir gününüzde neleri farklı yapardınız sorusuna “sabah erken kalkmak” yanıtı verilmesi, organik ve sosyal ritimler arasındaki tutarsızlığın uykuyu bir kişisel gerilim alanı haline getirdiğini göstermektedir.

Sabah erken kalkmak. Sabah erken kalkmayı isterdim. Onun dışında zaman zaten... Öyle, memnunum yani. Sadece uyku düzenimden şikayetçiyim. Dışarı çıkma mecburiyetim olsa kalkar giderdim. Mesela hastane oluyor bazen hastaneye gidiyorum. Erken çıkınca kendimi ne kadar iyi hissediyorum. Bu geç kalkmaktan dolayı çok mustaribim. *(bunu değiştirip değiştirmek istemediği sorulduğunda)* Çok istiyorum. Sabah erken kalkmayı çok seviyorum. Günüm bitmiş gibi hissediyorum. Bu biraz beni yıpratıyor. Onun için dedim keşke çalışsaydım. Yani bir sorumluluk olsa da kalksam dışarı çıksam. Mesela bir sene ben küçük kızın

çocuğuna baktım Ümraniye'de otururken. Gel anne bizde kal dedi. Yok dedim. Kendi evimde yatıyordum. Sabah erken kalkıyordum. Bu bana o kadar iyi geliyordu ki. (Fatma)

Bu gerilim sabah geç uyanmanın tembelliğin bir göstergesi olarak ele alınmasına yönelik açık ifadeler ve örtük imalar ile ifade edilmektedir. Geç kalkmak, gündelik zamanı tüketen bir alışkanlık olarak ele alınmakta ve çalışma-iş ile kurulan bağlantılar “geç” kalkmanın çalışma etiği ile değerlendirilerek özgül anlamını kazandığını göstermektedir. Geç kalkmak zamansal olarak hem bir öz-disiplin mağlubiyeti olarak hem de bir zaman kaybı olarak görülmektedir. Bu durum geç kalkmaya direnç gösterilmesine ve gündelik zamanı şekillendirecek çeşitli stratejilerle bu durumun üstesinden gelinmesine yönelik deneyimleri teşvik etmektedir. Fatma Hanım’ın kendi evinde yaşamayı sürdürerek torununa bakmak için sabah erken kalkıp evden çıkmayı kendisine iyi gelen bir durum olarak tasvir etmesi veya Osman Bey’in tembellikten kaçınmak için her gün kendini evden dışarı “atarak” vakit geçirmesi bu direncin somut örnekleridir.

Şimdi evde olsam uyuyorum ben. O tembelliği atmak için dışarıdayım. (...) Ama kendimi dışarı onun için atıyorum, uyumamak için. Uyumak tembellik bana göre. Alışsan o zaten devamlı gider. İnsanoğlunun tembellik mayasında var bana göre. Bir de başım ağrır benim uyuduğum zaman. Bütün gün böyle Leyla gibi olurum alışık olmadığım için. Kişiden kişiye değişir. Sırf onu şey yapmak için... Eve geldiğim zaman uyuyorum. Yapacak bir şey olmuyor. (...) Pazar günü mecburen uyuyorum. Gidecek yer yok. Başım ağrıyor o gün bitti benim için. Sevmiyorum öyle. 10-11 hanım kalk kahvaltı hazır demeden kalkmıyorum. Tembellik bana göre. (Osman)

Dolayısı ile çalar saatten kurtulmak ve uyanma saatinde bir öz belirleme şansına sahip olmak emekliliğin getirdiği bir özgürlük iken, bu özgürlük çalışma yaşamının zamansal normlarına göre değerlendirilerek, aktif ve meşgul bir yaşlanma idealiyle çeliştiğinde her zaman olumlu anlamlar üretmemektedir. Çalışma yaşamının ritimlerine uyum, Osman Bey’in “geç” saatlere kadar uyuma iznini kendisine yalnızca pazar günü vermesi açısından da belirgindir. “Geç” kalkmanın ahlaki bir anlam taşıması mülakatlarda olduğu kadar, günlük kayıtlarına da yansımıştır. Osman Bey, pazar günü tuttuğu günlüğün ilk kaydını “bugün tembellik yapıp 11’e kadar tam bir emekli gibi uyudum” şeklinde düşmüştür. Çarşamba günü tuttuğu günlükte ise kayıtlar 07.00’den itibaren başlamaktadır. Uykuya ve tembelliğe direnç açısından örneklemin uç bir temsili olan katılımcı sabahları saat 3 civarında teheccüd namazına uyandıktan sonra tekrar uyumadığını ifade etmektedir.

Akşam da erken yatarım erken kalktığım için. Bir de bilmiyorum sizi mesela benim arkadaşım var. Geçen diyor, 5'e kadar uyuyamıyorum. Valla 3'te kalkıyorum ben (gülüyor) Akşam yattığım zaman tabiri caizse sağa döndüğüm zaman da en fazla bir dakika, iki dakika içinde uyuyorum. (Osman)

Uyku saatlerine ilişkin değinilmesi gereken bir diğer husus, erken uyanmanın bireyin yaşam zamanı içerisinde bir süreklilik oluşturması ve bu yönüyle biyografik zamanının gündelik zamanda somutlaştığı bir zemin olarak algılanmasıdır. Erken kalkmaya sadece yıllardır sürdürülen bir alışkanlık değil, aynı zamanda kültürel olarak onaylanan bir erdem olarak da değer atfedilmektedir. Nitekim “er giden işine, geç giden boşuna”, “akşamın hayrından, sabahın şerri iyidir”, veya “erken kalktım işine şeker kattım aşıma” gibi atasözleri sabahın erken saatlerinin başarı, verimlilik ve üretkenlikle çerçevelendiğini açıkça göstermektedir. Bununla birlikte işin ve erken uyanmanın yan yana zikredilmesi, ne zaman kalkıldığının bir erdem olarak anlamını “çalışma zamanı” olarak değerlendirildiği ölçüde kazandığını göstermektedir.

Onun dışında ben sabah erken kalkmayı her zaman tercih ederim. Erken kalkmanın çok büyük huzuru vardır. Yani. Hiç denediniz mi? Gece yaşamayı seven insanlar vardır bir de erken yaşamayı, erken kalkmayı seven. Ben erken kalkmayı seven insanlardanım. Dediğim gibi erkenden kalkıp efendim ne söyleyeyim, kitap okuma, ondan sonra yürüyüşe gitme. (Mehmet)

Bir defa sabah çok erken kalkıyorum. Kalktıktan sonra dini kitaplar, tefsir okuyorum diyelim. Sabah namazı ile sonrasındaki iki saat. İnanılmaz verimli bir saattir. Üniversiteye hazırlanırken o saatte hazırlandım ve kazandım. Hala o saati çok kıymetli bulurum. O saatte hiçbir zaman uyumam. Çalıştığım zaman da uyumadım, şimdi de uyumam. O saatte mutlaka bir şeyler okurum, bir şeyler katarım kendime. Yani o saat çok, altın saatlerdir. Fotoğrafçılıkta da altın saattir o. Güneşin doğuş saati altın saatlerdir. Fotoğrafçılıkta da altın saattir. Benim hayatım için de altın saattir. (İsmail)

Emeklilikte ise sabahın erken saatleri -bir katılımcının ifadesi ile altın saatleri- uyumak yerine okumak, yürümek gibi boş zaman faaliyetleriyle uğraşıldığı için anlamını muhafaza eder ve zaman uyuyarak “boşa” harcanmamış olur. Bu bağlamda “tam bir emekli gibi uyumamak” birey açısından bir emeklilik moderasyonu unsuru haline gelerek hem normatif emekli temsillerinden kendisini ayırttırmasına hem de çalışma yaşamının hâkim zamansal normlarını emeklilik yaşamında öz-disipline bir kendilik olarak inşa etmesine katkı sunmaktadır.

Uyku saatlerine ilişkin katılımcıların ifadeleri yaşamın yaşlılık ve emekliliğin kesiştiği düzlemde, uykunun bir ambivalans deneyimi haline gelebileceğini göstermektedir. Bu ambivalans biyo-zamansal ritimler ile sosyo-zamansal ritimlerin örtüşmemesinden kaynaklanmaktadır. Emeklilik bireye uyku saatlerine esnek bir biçimde belirleme imkânı

sunsa bile, bu serbestlik gerek kolektif zaman normlarıyla gerek geçmiş zaman deneyimleriyle çelişebilmektedir. İlerleyen yaşla birlikte uykuda meydana gelen değişimlere direnç gösterilmesi, uykunun yalnızca biyolojik bir zamansallığa dayalı olmadığını ve toplumsal olarak temellendirildiğini göstermektedir.

SONUÇ

Yaşlılığa “zamanın merceği”nden bakan bu araştırma, zamanın gerek yaşlanma sürecindeki gerekse yaşlıların gündelik yaşamındaki önemini ortaya koymakta ve genç yaşlılık dönemindeki emeklilerin zamanı deneyimleme biçimlerindeki çeşitliliği vurgulamaktadır. Bu heterojenlik dahilinde belirli ortak örüntüler ayırt edilmekteyse de yaşam seyri boyunca şekillenen biyografik zaman deneyimlerinin farklılığı, genç yaşlı emeklilerin gerek gündelik zaman deneyimlerini gerekse zamana dair algılarını, zamana yükledikleri anlamları ve yönelimlerini farklılaştırmaktadır. Dolayısıyla belirli bir yaş grubunda sınıflandırılan kronolojik yaşı benzer kişiler için 24 eşit parçadan oluşan gün niteliksel olarak aynı şekilde akmaz. Bu bağlamda araştırmanın başlangıcında sorulan “yaşlılıkla birlikte azalan yaşam zamanı perspektifi ile emeklilikle birlikte artan serbest zamanın nasıl deneyimlendiği” sorusu genç yaşlı emeklilerin zaman deneyimlerinin heterojenliğini yansıtacak şekilde farklı biçimlerde yanıtlanmıştır. Zamana niteliksel bir biçimde bakan bu araştırma, emekliliğin yaşam seyrinde yalnızca bir geçiş olmadığını aynı zamanda zaman deneyimlerinin yeniden kurulduğu bir eşik olduğunu göstermektedir. Bu eşik, bazı bireyler için zamansal açıdan bir dönüm noktası anlamına gelirken, bazıları için ise yaşam seyri boyunca edinilmiş zamansal alışkanlıkların sürdürülmesi sayesinde süreklilik içinde bir değişim olarak deneyimlenmektedir.

Araştırmanın bulguları genç yaşlılık dönemindeki emeklilerin gündelik zamanı bir ana aks üzerinde iki temel yönelim ile kurduklarını göstermektedir. İlk olarak zamanı daha spontan ve esnek bir biçimde deneyimlediğini ifade eden katılımcılar, çalışmanın sona ermesi ile zamansal baskının ortadan kalktığını, planlamanın anlamını yitirdiğini ve zamanın daha çok “şimdi”de yaşandığını belirtmiştir. Bununla birlikte, bu yönelimin mutlak bir düzensizlik anlamına gelmediğini, daha çok dışsal planlamaların önemini kaybetmesi olarak yorumlandığını belirtmek gerekmektedir.

Bazı katılımcılar ise, emeklilikle birlikte dışsal zaman cetvelleri önemini kaybetse bile zamanı daha planlı, yapılandırılmış ve öngörülebilir şekilde deneyimlemeye devam ettiklerini belirtmiştir. Zamanın öngörülebilirliğine dayalı bu yönelimin iki temel kaynağı vardır. İlk olarak bireyin toplumsal katılımı direkt ya da dolaylı olarak önceden ayarlanmış programlarla eş güdüm gerektirdiğinden, bireyin zamanını yapılandırmaktadır. İkinci kaynak ise daha öznelidir. Kişi kendi seçtiği pratikleri, gündelik zaman içerisine dağıtarak, belirli sürelerle ve belirli sıklıklarda bu pratikleri

sürdürerek ve çeşitli pratikleri birbiriyle öncüllük ve ardıllık açısından konumlandırarak zamanını yapılandırmaktadır.

Gündelik zamanın ana aksı ise rutinlerdir. İster spontane ister planlı yönelime sahip olsun, tüm katılımcılar zamanlarını belirli rutinler aracılığıyla yapılandırmaktadır. Rutinden herhangi bir sapmanın olmadığı günlerin katılımcılar tarafından “normal” olarak değerlendirilmesi, emekliler için gündelik zamanın olağan akışının rutinler etrafında geliştiğini göstermektedir. Rutinler toplumsal cinsiyet ve mekân ile güçlü bir biçimde keşmiş ve iç içe geçmiştir. Kadın katılımcılar için hane içi emek zamanı şekillendirmekte ve gündelik zamanda düzenlilikler oluşturmakta, aynı zamanda emeklilikten sonra serbestleşen gündelik zamanın bir “boşluk” olarak değerlendirilmesini engellemektedir. Erkek katılımcılar için ise kahvehaneye gitmek ve vakit namazlarını cemaatle camide kılmak gibi “dışarı”da bulunmaya dayalı bazı rutinler zamansal referans noktaları oluşturmakta ve bu mekânlar birer “zamansal istasyon” olarak işlev görmektedir. Bu bağlamda erkekler açısından kahvehane yalnızca boş zamanın geçirildiği bir yer değil, günün tam ortasında sabitlenmiş bir uğrak ve zamanın bölünmesini sağlayan bir seperartördür. Cami bir “zaman istasyonu” olarak zamanı daha katı, dışsal ve öngörülebilir şekilde yapılandırmaktayken, kahvehane ise zamanın dışsal bir belirlenimle değil, öznel tercihlerle biçimlendiği, zamansal açıdan esnek deneyimlere imkân tanıyan bir uğraktır. Bazı katılımcıların rutinleri ise “çalışmanın yerini alan” meşguliyetler etrafında gelişmektedir. Bu rutinize meşguliyetler birey için çalışmaya benzetildiği ölçüde emekliliğin zamansal olarak bir kopuş değil, bir süreklilik biçiminde deneyimlenmesini sağlamaktadır.

Genç yaşlı emekliler açısından zamanın seyri de büyük ölçüde farklılıklar göstermektedir. Bu bağlamda zamanın hızına ilişkin öznel algılar, günlerin ve haftanın yeniden anlamlandırılması ve gelecek zamana yönelik beklentiler çeşitlidir. Emeklilikle birlikte bireyler, haftalık çalışma-dinlenme ritminden koparak zamanı daha homojen bir biçimde deneyimlemeye başlamaktadır. Bu durum hafta içi ve hafta sonu arasındaki ayrımları silikleştirmektedir. Ancak bu durum kolektif ritimleri tamamen devre dışı bırakmamaktadır. Sosyal etkileşimler, gönüllü işler, bakım sorumlulukları ya da dinsel veya kişisel alışkanlıklar, bazı katılımcılar için haftanın belirli günlerini zirve günler olarak işaretlemenin kaynağı olmaya devam etmektedir. Öznel zaman algıları ise çalışma yıllarına dair geçmiş zaman algısı ile önemli ölçüde ilişkili ve tezatlık oluşturacak biçimde şekillenmektedir. Genç yaşlı emeklilerin zamanın öznel hızını nasıl

değerlendirdikleri meşguliyet ve topluma katılımın mevcudiyetine göre farklılık göstermektedir. Katılımcıların gelecek zaman perspektifleri ise yaşam zamanının kısalmasına bağlı olarak daha ziyade bir “şimdi odaklılık” vasfı göstermektedir. Gelecek ya hiç tahayyül edilmeyen ya da şimdiki zaman deneyimlerinin geleceğe kadar uzatıldığı, gelmesi muhtemel ama endişe uyandırıcı dördüncü yaşa dair potansiyel durumlarla şekillenmektedir. Buna bağlı olarak geleceğe yönelik planlamalar dördüncü yaştan olabildiğince kaçınma ideali etrafında ifade edilmiştir. Yaşam zamanının sınırı öznel olarak muhtaç duruma düşmemek olarak çizilmekte ve bu durum gelecek zamanın yalnızca sağlıkla değer bulduğunu göstermektedir.

Zaman temsilleri ise emeklilikte zamanın toplumsal olarak nasıl anlamlandırıldığını ve bireylerin bu anlamlara göre kendilerini nasıl konumlandıkları açısından önem arz etmektedir. Katılımcılar, zamanlarını dolu ve meşgul biçimde geçirdiklerini vurgularken aslında bir kıyas ölçütü olarak pasif bir emekli imgesine dayanmakta ve kendi zaman deneyimlerinin niteliğini bu imgeyle kıyaslayarak olumlamaktadır. Bu durum, emeklilikte zamanı boşa geçirmenin toplumsal olarak olumsuzlandığını, “tembelliğe” ya da “atıllığa” indirgenerek dışlandığını ortaya koymaktadır. Emeklilikle birlikte zamanın serbestleşmesi, herkes için eşit olanaklar anlamına gelmemekte, özellikle sosyoekonomik anlamda dezavantajlı bireyler, çalışma yaşamında edinemedikleri boş zaman deneyimleri nedeniyle bu yeni zamanı “dolu dolu” geçirmekte zorlanmaktadır. Bu durum yaşam seyri boyunca zamansal dezavantajların da biriktiğini ve yaşlılıkta zamanı deneyimlenme biçimlerini sınırladığını göstermektedir.

Katılımcıların büyük çoğunluğu, pasifliğe dayalı bu temsile mesafe alarak kendilerini “zamanını değerlendiren” ve “meşgul” emekliler olarak tanımlamaktadır. Meşguliyet, yalnızca gerçek faaliyet düzeyine bağlı olarak değil, söylemsel olarak da inşa edilmektedir. Meşguliyet etiği ya da söylemi bu bağlamda çoğu zaman geçmişte içselleştirilmiş çalışma etiğinin bir devamı olarak ortaya çıkmaktadır. Zamanın “dolu” geçirildiği algısı üretkenlik, fayda ve toplumsal katkı idealleriyle ilişkilendirilmekte ve bu bağlamda gönüllü faaliyetler, sosyal katılım, ibadet ya da bireysel hobiler “meşru” zaman kullanımı biçimleri olarak benimsenmektedir. Uyku saatleri de bu aylaklık-meşguliyet ikileminde bir gerilim alanı haline gelmektedir. Geç kalkmak “tembellik” ve “aylaklık” ile ilişkilendirilirken, erken kalkmak öz-disiplin, verimlilik ve erdemle özdeşleştirilmektedir. Katılımcıların bir kısmı daha geç kalkma özgürlüğünü olumlu bir deneyim olarak değerlendirirken, bazıları bu durumu bir yetersizlik ya da zaman kaybı olarak görmüştür. Bu durum biyo-zamansal ritimlerin, sosyo-zamansal normlara göre

değerlendirilerek anlam kazandığını ve emeklilikte zamanın çelişkili bir biçimde ancak “tam bir emekli gibi uyummadığında” dolu kabul edildiğini göstermektedir.

Tüm bu bulgular ışığında genç yaşlı emeklilerin zaman deneyimlerinin bireysel tercihlerle olduğu kadar, toplumsal cinsiyet rolleri, sınıfsal eşitsizlikler, toplumsal beklentiler ve mesleki biyografinin etkisiyle şekillendiğini söylenebilir. Bu bağlamda, araştırmanın katılımcıları ilerleyen yaşa bağlı fiziksel ve zihinsel sınırlamalar deneyimlemediklerinden ve dördüncü yaştan kendilerini belirgin bir biçimde ayırttıkları genç yaşlı olarak sınıflandırılmıştır. Bazı katılımcıların istisnai olarak kendilerinden yaşlı olarak bahsetmeleri hariç tutulursa, yaşlılık kronolojik olmaktan öte deneyimsel olarak anlam kazanmakta ve katılımcıların öznel algısı bağımsız bir yaşam sürmeleri nedeniyle genç yaşlılık ile örtüşmektedir. Bununla birlikte genç yaşlılık, emeklilikle birlikte ortaya çıkan serbest zamanı değerlendirme itkisine yol açan bir zihniyet tutumu olarak ele alındığında resim farklılaşmaktadır. Bu araştırma sosyal bir olgu olarak genç yaşlılığın ön koşulunun, yaşam seyri boyunca biriktirilmiş kültürel ve ekonomik sermaye olduğunu teyit etmektedir. Nitekim emeklilikte zamanı değerlendirmeyi vurgulayan katılımcılar, eğitim düzeyi ve maddi standartları ortalama veya üstü düzeyde kişilerden oluşmuştur. Bu durum yaşlılara atfedilen sosyal zaman çerçevelerinin “boş”luğuna dayalı genellemelerin, eğitim düzeyi daha yüksek kohortlar yaşlandıkça değişebileceğine işaret etmekte ancak yoksullaşarak yaşlanmanın (Arun, 2022) bir dip akıntısı oluşturarak genç yaşlı emeklilerin zaman deneyimlerini sınırlandırabileceğini göstermektedir.

Diğer yandan nüfusun grileşmesinin devam edeceğine ilişkin projeksiyonlar ve aile yaşam seyirlerindeki değişiklikler genç yaşlılık dönemindeki emeklilerin zaman deneyimlerinde yeni belirsizliklerin ortaya çıkabileceğini göstermektedir. İlk olarak, bu araştırmanın bazı katılımcılarının da deneyimlediği gibi, yaşam sürelerinin uzamasına bağlı olarak ebeveyn kaybının daha geç gerçekleşmesi ve ileri yaşlılık dönemindeki ebeveynlerin bakım ve yardım ihtiyacının bir evlat olarak sorumluluğunun üstlenilmesine ilişkin gereksinimler, genç yaşlılık dönemindeki bireylerin zamansal özerkliklerini sınırlandırabilme potansiyeline sahiptir. Benzer şekilde, yetişkin çocukların aile evinden geç ayrılması veya geri dönmesi nedeniyle boş yuva geçişinin belirsizleşmesi, genç yaşlıların ebeveyn olarak sorumluluklarının zamansallığı ve beraber yaşama pratiğinin eş zamanlama ihtiyacı oluşturması nedeniyle zaman deneyimlerini etkileyebilecek bir diğer belirsizlik alanıdır. Gerek alt gerek üst soy olarak aileye ilişkin sorumlulukların artması, emeklilikle birlikte ortaya çıkan serbest zamanı bir fırsat olarak değerlendirmeyi

engelleyerek gündelik zamanın bir bölümünün kısıtlanmasına yol açabilir. Aile yaşam seyri ile ilgili bir diğer belirsizlik, evliliklerin giderek istikrarsızlaşmasıdır. İleri yaşta boşanmaların yavaş ama kararlı bir biçimde artıyor olması, ayrılık ve/ veya yeniden evlilik gibi önemli geçişlerin genç yaşlılık döneminde yaşanma olasılığını artırmaktadır. Gerek boşanma gerekse yeniden evlenme, bireyin zaman deneyimlerini yeniden kalibre etmesini gerektirecek önemli iki geçiştir. Bu bağlamda aile yaşam seyirlerinde meydana gelen dönüşümlerin yaşlılık dönemine etkilerinin uzun süreli boylamsal araştırmalara konu edilmesi, aile ilişkilerinin gerek yaşam zamanı gerekse gündelik zaman açısından taşıdığı önemin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Bu araştırma emeklilikte zaman deneyimlerinin, yaşam seyri boyunca içselleştirilen zamansal alışkanlıklarla ve mesleki kimliklerle yakından bağlantılı olduğuna dair ipuçları sunmuştur. Bireylerin çalışma yaşamındaki konumları, iş güvenceleri ve mesleki istikrarları emeklilikte zamanı algılama ve kullanma biçimlerini belirgin biçimde etkilemektedir. Dolayısıyla çalışma yaşamlarındaki farklı koşulların yaşlılık dönemine nasıl yansıdığını anlamak, yaşlanma deneyimlerinin çeşitliliğini kavramak açısından kritik bir araştırma gündemi teşkil etmektedir. Çalışma yaşamında güvencesizlik ve prekaryalaşma deneyimlerinin ileri yaşta zamanı niteliksel olarak farklılaştırdığı göz önünde bulundurulduğunda, sosyal politikaların emekliliği yalnızca ekonomik bir güvence olarak değil, bireylerin zamanı nasıl deneyimlediği değiştiren bir unsur olarak da ele alması elzem görünmektedir.

Sonuç olarak Türkiye’de yaşlanma araştırmalarının yaşlanmayı zaman içinde gelişen bir süreç olarak kabul etmesi ve zamanı yaşlılığın merkezi bir boyutu olarak dikkate alması büyük önem taşımaktadır. Genç yaşlılık dönemindeki zaman deneyimlerinin çeşitliliği, zamanın toplumsal eşitsizliklerle nasıl iç içe geçtiğini göstermektedir. Dolayısıyla biyografinin ve toplumsal koşulların belirlediği bir yaşam evresi olarak genç yaşlılık, zamanın yaşlılıkta yalnızca kronolojiye indirgenemeyeceğini göstermektedir. Yaşlanmaya yönelik politikaların ise zamanın çok boyutlu ve kurucu niteliğini dikkate alması mühimdir.

KAYNAKÇA

- Abbott, A. (2001). *Time Matters: On Theory and Method*. University of Chicago Press.
- Abeles, R. P., & Riley, M. W. (1977). A Life-Course Perspective on the Later Years of Life: Some Implications for Research. *Social Science Research Council Annual Report 1976-77*, 1-16
- Adam, B. (1990). *Time and Social Theory*. Polity Press.
- Adam, B. (1995). *Timewatch: The social analysis of time*. Polity Press.
- Adam, B. (1998). *Timescapes of modernity: The environment and invisible hazards*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203981382>
- Adjei, N. K., Brand, T., & Zeeb, H. (2017). Gender inequality in self-reported health among the elderly in contemporary welfare countries: A cross-country analysis of time use activities, socio-economic positions, and family characteristics. *PLoS One*, 12(9), e0184676. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0184676>
- Akış, A. G., Korkmaz Yaylagül, N. (2021). Yaşam seyri perspektifi ve yaşlılık. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (38), 276-309. <https://doi.org/10.14520/adyusbd.867560>
- Aktin, S. (2021). Emeklilik Sonrası Gündelik Yaşam ve Boş Zaman Pratikleri: Kabul Günleri Örneği. *Senex: Yaşlılık Çalışmaları Dergisi*, 4(4), 17-39.
- Alaydın, N. N. (2019). Türkiye’de lisansüstü tezlerde yaşlılık çalışmaları: Bir içerik analizi çalışması. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi (YSAD)*, 12(1), 60-72.
- Alheit, P. (1994). Everyday Time and Life Time: On the Problems of Healing Contradictory Experiences of Time. *Time & Society*, 3(3), 305-319. <https://doi.org/10.1177/0961463X94003003004>
- Allen, R. E. S., & Wiles, J. L. (2016). A rose by any other name: participants choosing research pseudonyms. *Qualitative Research in Psychology*, 13(2), 149-165. <https://doi.org/10.1080/14780887.2015.1133746>

- Alwin, D. F. (2012). Integrating varieties of life course concepts. *The journals of gerontology. Series B, Psychological sciences and social sciences*, 67(2), 206–220. <https://doi.org/10.1093/geronb/gbr146>
- Alwin, D. F., Hofer, S. M., & McCammon, R. J. (2006). Modeling the Effects of Time: Integrating Demographic and Developmental Perspectives. R. H. Binstock & L. K. George (Ed.), *Handbook of aging and the social sciences* içinde (6.basım, ss. 20–38). Elsevier. <https://doi.org/10.1016/B978-012088388-2/50005-5>
- Anxo, D., Mencarini, L., Pailhé, A., Solaz, A., Tanturri, M. L., & Flood, L. (2011). Gender Differences in Time Use over the Life Course in France, Italy, Sweden, and the US. *Feminist Economics*, 17(3), 159–195. <https://doi.org/10.1080/13545701.2011.582822>
- Arik, G., Varan, H. D., Yavuz, B. B., Karabulut, E., Kara, O., Kilic, M. K., Kizilarlanoglu, M. C., Sumer, F., Kuyumcu, M. E., Yesil, Y., Halil, M., & Cankurtaran, M. (2015). Validation of Katz index of independence in activities of daily living in Turkish older adults. *Archives of Gerontology and Geriatrics*, 61(3), 344–350. <https://doi.org/10.1016/j.archger.2015.08.019>
- Arun, Ö. (2017). Yaşlılık. içinde Y. Şişman (Ed.), *Sosyal sorunlar*. Anadolu Üniversitesi, 118–139.
- Arun, Ö. (2018). Türkiye’de yaşlanma çalışmaları: Dün, bugün, yarın. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 8(2), 41–61.
- Arun, Ö. (2022). *Türkiye: Yoksullaşarak yaşlanan toplum*. Yaşlanma Çalışmaları Derneği Yayınları.
- Atchley, R. C. (1982). Retirement: Leaving the world of work. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 464(1), 120–131. <https://doi.org/10.1177/0002716282464001011>
- Baars, J. (2006). Chronological time and chronological age: Problems of temporal diversity. J. Baars & H. Visser (Ed.), *Aging and time: Multidisciplinary perspectives*. içinde (ss. 1-13). Baywood.

- Baars, J. (2016). Concepts of time in age and aging. G. Scarre (Ed.), *The Palgrave handbook of the philosophy of aging* içinde (ss.69-86). Palgrave Macmillan/Springer Nature.
- Backes, Gertrud M.; Clemens, Wolfgang (2013): *Lebensphase Alter. Eine Einführung in die soziaawissenschaftliches Alternsforschung*. Beltz Juventa Verlag.
- Bal Koçak, D. (2023). Başarılı yaşlanma sürecinde bazı kuramsal yaklaşımlar. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 16, 235–256.
<https://doi.org/10.53112/tudear.1359721>
- Barnes, Stephen F. (2011). *Third Age – The Golden Years of Adulthood*.
https://www.academia.edu/74481684/Third_Age_The_Golden_Years_of_Adulthood
- Bartlett, R., & Milligan, C. (2015). *What is diary method?* Bloomsbury Academic.
- Baum, S. K., Boxley, R. L., & Sokolowski, M. (1984). Time perception and psychological well-being in the elderly. *The Psychiatric Quarterly*, 56(1), 54–61.
<https://doi.org/10.1007/BF01324632>
- Bauman, A., Bittman, M., & Gershuny, J. (2019). A short history of time use research; implications for public health. *BMC public health*, 19(Suppl 2), 607.
<https://doi.org/10.1186/s12889-019-6760-y>
- Baumann, D., Ruch, W., Margelisch, K., Gander, F., & Wagner, L. (2020). Character strengths and life satisfaction in later life: An analysis of different living conditions. *Applied Research in Quality of Life*, 15(2), 329–347.
- Beauvoir, S. (1996). *The coming of age* (P. O'Brian, Çev.). W. W. Norton & Company. (Orijinal çalışma basım tarihi 1970)
- Berger, P. L., & Luckmann, T. (2008). *Gerçekliğin sosyal inşası: Bir bilgi sosyolojisi incelemesi* (V. S. Öğütle, Çev.). Paradigma Yayıncılık. (Orijinal çalışma basım tarihi 1966)

- Bernardi, L., Huinink, J., & Settersten, R. A., Jr (2019). The life course cube: A tool for studying lives. *Advances in life course research*, 41, 100258.
<https://doi.org/10.1016/j.alcr.2018.11.004>
- Beşer, A. H. (2020). Sosyal zaman ve salgın: Uzun bir ân. L. Sunar (Ed.), *COVID-19 salgınının sosyolojik analizi* içinde (ss. 32–35). Toplumsal Yapı Araştırmaları Programı.
https://tyap.net/mediaf/TYAP_korona_analizleri.pdf
- Bevans, G. E. (1913). *How workingmen spend their spare time*. Columbia University.
- Bittman, M., & Wajcman, J. (2000). The Rush Hour: The Character of Leisure Time and Gender Equity. *Social Forces*, 79(1), 165–189.
<https://doi.org/10.2307/2675568>*
- Bora, A. (2021). *Kadınların sınıfı: Ücretli ev emeği ve kadın öznelliğinin inşası* (9.basım) İletişim Yayınları.
- Bourdieu, P. (2018). *Bir pratik teorisi için taslak: Kabiliye üzerine üç etnoloji çalışması* (N. Öktem, Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1972)
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Brose, H.-G., Wohlrab-Sahr, M., & Corsten, M. (1993). *Soziale zeit und biographie: Über die gestaltung von alltagszeit und lebenszeit*. Westdeutscher Verlag.
- Burzan, N. (2002). *Zeitgestaltung im alltag alterer menschen: Eine untersuchung im zusammenhang mit biographie und sozialer ungleichheit*. Springer Fachmedien Wiesbaden.
- Cain, L. D., Jr. (1964). Life course and social structure. R. E. L. Faris (Ed.), *Handbook of sociology* içinde (ss. 272–309). Rand McNally.
- Carr, Dawn C.; Komp, Kathrin (2011): Introduction. Dawn C. Carr, Kathrin Komp (Ed.), *Gerontology in the era of the third age. Implications And Next Steps* içinde (ss. 1-10). Springer Publishing Company.

- Cheng, T.Y. (2017). The ecology of social time: An outline of an empirical analytic framework of the sociology of time. *Time & Society*, 26(2), 137-164. <https://doi.org/10.1177/0961463X15577266>
- Chudacoff, H. P., & Hareven, T. K. (1979). From the empty nest to family dissolution: Life course transitions into old age. *Journal of Family History*, 4(1), 69-83. <https://doi.org/10.1177/036319907900400105>
- Clausen, J. A. (1995). Gender, contexts, and turning points in adults' lives. P. Moen, G. H. Elder, Jr., & K. Lüscher (Ed.), *Examining lives in context: Perspectives on the ecology of human development* içinde (ss. 365–389). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/10176-010>
- Cornwell B. (2015). *Social sequence analysis*. Cambridge University Press
- Cornwell, B., Gershuny, J., & Sullivan, O. (2019). The social structure of time: Emerging trends and new directions. *Annual Review of Sociology*, 45, 301–320. <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-073018-022416>
- Covey, H. C. (1992). The definitions of the beginning of old age in history. *International Journal of Aging & Human Development*, 34(4), 325-337. <https://doi.org/10.2190/GBXB-BE1F-1BU1-7FKK>
- Creswell, J. W. (2013). *Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni* (M. Bütün & S. B. Demir, Çev. Ed.). Siyasal Kitabevi. (Orijinal çalışma basım tarihi 2013)
- Çağlayan, S. (2012). Anadolu'nun ilk kamusal mekânı: kahvehane. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(29), 95-110.
- Çelik, C. (2010). *Sosyal zaman ve din*. Çizgi Kitabevi.
- Dannefer, D. (2003). Cumulative advantage/disadvantage and the life course: Cross-fertilizing age and social science theory. *The Journals of Gerontology: Series B*, 58(6), 327–337. <https://doi.org/10.1093/geronb/58.6.S327>

- Dannefer, D. (2011). Age, the life course, and the sociological imagination. R. H. Binstock & L. K. George (Ed.), *Handbook of aging and the social sciences* içinde (7.basım, ss. 3-16). Academic Press. <https://doi.org/10.1016/b978-0-12-380880-6.00001-0>
- Dannefer, D., & Settersten, R. (2010). The study of the life course: implications for social gerontology. D. Dannefer & C. Phillipson (Ed.), *The SAGE handbook of social gerontology* içinde (ss. 4-20). SAGE Publications. <https://doi.org/10.4135/9781446200933.n1>
- de Grazia, S. (1962). *Of time, work and leisure*. The Twentieth Century Fund.
- Dehi Aroogh, M., & Mohammadi Shahboulaghi, F. (2020). Social participation of older adults: A concept analysis. *International Journal of Community Based Nursing and Midwifery*, 8(1), 55–72. <https://doi.org/10.30476/IJCBNM.2019.82222.1055>
- Denninger, T. & Dyk, S. (2017). Muße, zeitwohlstand und langeweile im beschleunigten kapitalismus. C. Endter & S. Kienitz (Ed.), *Alter(n) als soziale und kulturelle Praxis: ordnungen-beziehungen-materialitäten* içinde (ss. 27-54). Transcript Verlag. <https://doi.org/10.1515/9783839434116-002>
- Denninger, T., van Dyk, S., Lessenich, S., & Richter, A. (2014). *Leben im ruhestand: Zur neuverhandlung des alters in der aktivgesellschaft*. Transcript Verlag.
- Denton, F. T., & Spencer, B. G. (1999). How old is old? Revising the definition based on life table criteria. *Mathematical Population Studies*, 7(2), 147–159. [doi:10.1080/08898489909525452](https://doi.org/10.1080/08898489909525452)
- Durmaz, S. H. (2022). Emeklilik yaşının belirlenmesi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* (7), 77–93. <https://doi.org/10.56387/ahbvedebiyat.1108492>
- Ebadi, B. (2019). Arrow of time: A physical concept with philosophical roots. *International Journal of Fundamental Physical Sciences*, 9, 37–40. <https://doi.org/10.14331/ijfps.2019.330129>

- Ehmer, J. (2008). Das alter in geschichte und geschichtswissenschaft. U. M. Staudinger & H. Häfner (Ed.), *Was ist Alter(n)?* içinde (ss. 149-172). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-540-76711-4_11
- Ekerdt, D. J. (1986). The busy ethic: Moral continuity between work and retirement. *The Gerontologist*, 26(3), 239–244. <https://doi.org/10.1093/geront/26.3.239>
- Ekerdt, D. J., & Koss, C. (2016). The task of time in retirement. *Ageing and Society*, 36(6), 1295-1311. <https://doi.org/10.1017/S0144686X15000367>
- Ekerdt, D. J., Koss, C. S., Li, A., Münch, A., Lessenich, S., & Fung, H. H. (2017). Is longevity a value for older adults?. *Journal of aging studies*, 43, 46–52. <https://doi.org/10.1016/j.jaging.2017.10.002>
- Elder, G. H. (1975). Age differentiation and the life course. *Annual Review of Sociology*, 1(1), 165–190. <https://doi.org/10.1146/annurev.so.01.080175.001121>
- Elder, G. H. (1994). Time, human agency, and social change: Perspectives on the life course. *Social Psychology Quarterly*, 57(1), 4–15. <https://doi.org/10.2307/2786971>
- Elder, G. H., Johnson, M. K. (2017). The life course and aging: Challenges, lessons, and new directions. R. A. Settersten (Ed.), *Invitation to the life course: Toward new understandings of later life* içinde (ss. 49–81). Routledge.
- Elder, G. H., Johnson, M. K., Crosnoe, R. (2003). Handbook of the life course: The emergence and development of life course theory. J. T. Mortimer & M. J. Shanahan (Ed.), *Handbook of the Life Course* içinde (ss. 3–19). Kluwer Academic Publishers.
- Elder, G. H., Jr. (2009). Perspectives on the life course. W. Heinz, J. Huinink ve A. Weymann (Ed.), *The life course reader: Individuals and societies across time* içinde (ss. 91-110). Campus Verlag.
- Elder, G. H., Jr., & Shanahan, M. J. (2006). The life course and human development. R. M. Lerner & W. Damon (Ed.), *Handbook of child psychology: Theoretical models of human development* içinde (6.basım, ss. 665–715). John Wiley & Sons.

- Elder, G. H., Shanahan, M. J., Jennings, J. A. (2015). Human development in time and place. R. M. Lerner (Ed.), *Handbook of child psychology and developmental science* içinde (ss. 1–49). Wiley.
- Elder, J., & O’Rand, A. M. (1995). Adult lives in a changing society. K. Cook, G. Fine, & J. House (Ed.), *Sociological perspectives on social psychology* içinde (ss.452–475). Allyn and Bacon.
- Erişkin, F., Bozkuş, T., & Yönel, M. (2025). Rekreasyon bağlamında “boş” ve “serbest” kelimelerinin semantik analizi. *Uluslararası Güncel Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 127–140.
- Ermert, A., & Rinderspacher, J. P. (1987). Entgrenzte Zeit und kontinuierliche Leistung: zur Erosion des Wochenendes. J. Friedrichs (Ed.), 23. Deutscher soziologentag 1986: Sektions- und ad-hoc-gruppen içinde (ss. 616-619). Westdeutscher Verlag. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-150283> (25.07.2025)
- Evans, A. (2004). *The structure of time: Language, meaning and temporal cognition*. John Benjamins Publishing. <https://doi.org/10.1075/hcp.12>
- Evren, B. (1996). Kent yaşamı ve kahvehaneler. *Yeni Türkiye, Habitat II Özel Sayı*, 333–342.
- Ferraro, K. F. (2014). The time of our lives: Recognizing the contributions of Mannheim, Neugarten, and Riley to the study of aging. *The Gerontologist*, 54(1), 127–133. <https://doi.org/10.1093/geront/gnt048>
- Fine, G. A. (1996). *Kitchens: The culture of restaurant work* (2. baskı). University of California Press.
- Flaherty, M. G. (1999). *A watched pot: How we experience time*. New York University Press.
- Flaherty, M. G. (2003). Time work: Customizing temporal experience. *Social Psychology Quarterly*, 66(1), 17–33. <https://doi.org/10.2307/3090138>
- Flaherty, M. G. (2011). *The textures of time: Agency and temporal experience*. Temple University Press. <http://www.jstor.org/stable/j.ctt14bt964>

- Flaherty, M. G. (2013). Age and agency: Time work across the life course. *Time & Society*, 22(2), 237–253. <https://doi.org/10.1177/0961463X12455598>
- Flaherty, M. G., & Seipp-Williams, L. (2005). Sociotemporal rhythms in e-mail: A case study. *Time & Society*, 14(1), 39-49. <https://doi.org/10.1177/0961463X05049949>
- Friedman, W. J., & Janssen, S. M. (2010). Aging and the speed of time. *Acta Psychologica*, 134(2), 130–141. <https://doi.org/10.1016/j.actpsy.2010.01.004>
- Fung, H. H., & Isaacowitz, D. M. (2016). The role of time and time perspective in age-related processes: Introduction to the special issue. *Psychology and Aging*, 31(6), 553–557. <https://doi.org/10.1037/pag0000119>
- Galkin, F., Zhang, B., Dmitriev, S. E., & Gladyshev, V. N. (2019). Reversibility of irreversible aging. *Ageing research reviews*, 49, 104–114. <https://doi.org/10.1016/j.arr.2018.11.008>
- Garan, Ö. (2022). *Kutsal zamanın izinde: Muhafazakâr orta sınıflar özelinde kutsal zamanın sosyokültürel ve iktisadi anlamı*. Matbu Kitap.
- Garrels, G., Steihaug, J.-O. ve Wagstaff, S. (2018). Introduction. G. Garrels, J.-O. Steihaug ve S. Wagstaff (Ed.), *Edvard Munch: Between the clock and the bed içinde* (ss. 17–19). The Metropolitan Museum of Art.
- Gauthier, A. H., & Smeeding, T. M. (2003). Time use at older ages: Cross-national differences. *Research on Aging*, 25(3), 247–274. <https://doi.org/10.1177/0164027503025003003>
- George, L. K. (2019). Aging, sociology of. G. Ritzer & C. Rojek (Ed.), *The Blackwell encyclopedia of sociology içinde* (ss.1-9). John Wiley & Sons. <https://doi.org/10.1002/9781405165518.wbeosa034.pub2>
- Gershuny, J. (2005). Busyness as the badge of honor for the new superordinate working class. *Social Research: An International Quarterly*, 72(2), 287–314. <https://doi.org/10.1353/sor.2005.0026>

- Giasson, H. L., Liao, H.-W., & Carstensen, L. L. (2019). Counting down while time flies: implications of age-related time acceleration for goal pursuit across adulthood. *Current Opinion in Psychology*, 26, 85–89. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2018.07.001>
- Giddens, A. (2020). *Toplumun inşası: Yapılaşma teorisinin ana hatları* (Ü. Tatlıcan, Çev.). Sentez Yayıncılık. (Orijinal çalışma basım tarihi 1984)
- Gilleard, C., & Higgs, P. (2013). The fourth age and the concept of a ‘social imaginary’: A theoretical excursus. *Journal of aging studies*, 27(4), 368–376. <https://doi.org/10.1016/j.jaging.2013.08.004>
- Goffman, E. (2021). *Etkileşim ritüelleri: Yüz yüze davranış üzerine denemeler* (A. Bölükbaşı, Çev., 3. basım). Heretik Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1967).
- Graefe, S., Van Dyk, S., Lessenich, S. (2012). Altsein ist später: Alter(n)snormen und selbstkonzepte in der zweiten lebhenshälfte. *Der Unfallchirurg*, 115(8), 694-699. <https://doi.org/10.1007/s00113-012-2224-x>
- Gram-Hanssen, K., Christensen, T. H., Madsen, L. V., & do Carmo, C. (2019). Sequence of practices in personal and societal rhythms – Showering as a case. *Time & Society*, 29(1), 256-281. <https://doi.org/10.1177/0961463X18820749>
- Grapsa, E., & Posel, D. (2016). Sequencing the real time of the elderly: Evidence from South Africa. *Demographic Research*, 35, 711–744. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2016.35.25>
- Grenier, A. (2012). *Transitions and the lifecourse: Challenging the constructions of ‘growing old’*. The Policy Press.
- Güngör, E. (2019). *Yaş gruplarına göre zaman kullanımı tercihlerini etkileyen faktörler: Birleşik Krallık ve Türkiye üzerine karşılaştırmalı bir analiz* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Akdeniz Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Güzel, A., Uçan Yamaç, S., Turan, S., & Üner, S. (2024). Turkish validity and reliability of the Lawton instrumental activities of daily living scale. *Turkish Journal of Public Health*, 22(1), 59–71. <https://doi.org/10.20518/tjph.1364063>

- Harms, T., & Gershuny, J. (2009). *Time budgets and time use*. (RatSWD Working Paper No. 65). Social Science Research Network. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-419917> (22.04.2025)
- Harvey, A.S., Pentland, W.E. (2002). Time use research. Pentland, W.E., Harvey, A.S., Lawton, M.P., McColl, M.A. (Ed.), *Time use research in the social sciences* içinde (ss. 3-18). Springer. https://doi.org/10.1007/0-306-47155-8_1
- Hasmanová Marhánková, J. & Soares Moura, E. (2023). ‘What can I plan at this age?’ Expectations regarding future and planning in older age. *Sociological Research Online*, 29(1), 120-136. <https://doi.org/10.1177/13607804231158989>
- Hägerstrand, T. (1985). Time-geography: Focus on the corporeality of man, society, and environment. *The science and praxis of complexity* içinde (ss. 193–216). United Nations University.
- Heinz, W. R., Huinink, J., Weymann, A., & Swader, C. (2009). General introduction. W. R. Heinz, J. Huinink, & A. Weymann (Ed.), *The life course reader: Individuals and societies across time* içinde (ss.12-30). Campus Verlag.
- Heinz, W.R. (2009). Transitions: biography and agency. W. R. Heinz, J. Huinink, & A. Weymann (Ed.), *The life course reader: Individuals and societies across time* içinde (ss. 494-503). Campus Verlag.
- Hendricks, J. (1982). Time and social science: history and potential. E. M. Mizruchi, B. Glassner & T. Pastorello (Ed.), *Time and aging: Conceptualization and application in sociological and gerontological research* içinde (ss. 12–45). General Hall.
- Hendricks, J. (2012). Considering life course concepts. *The journals of gerontology. Series B, Psychological sciences and social sciences*, 67(2), 226–231. <https://doi.org/10.1093/geronb/gbr147>
- Henretta, J. C. (2017). The life-course perspective on work and retirement. R. A. Settersten, Jr. (Ed.), *Invitation to the life course: Toward new understandings of later life* içinde (ss. 85-105). Routledge.

- Higgs, P., & Gilleard, C. (2021). Fourth ageism: Real and imaginary old age. *Societies*, 11(1), 12. <https://doi.org/10.3390/soc11010012>
- Hitlin, S., & Elder, G. H. (2007). Time, self, and the curiously abstract concept of agency. *Sociological Theory*, 25(2), 170–191. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9558.2007.00303.x>
- Hochschild, A., & Machung, A. (2012). *The second shift: Working families and the revolution at home*. Penguin Books.
- Husserl, E. (1978). *The crisis of European sciences and transcendental phenomenology: An introduction to phenomenological philosophy* (D. Carr, Çev.). 4. basım. Northwestern University Press.
- Husserl, L. (1997). İçsel zaman bilinci (D. Şahiner, Çev.). *Cogito*, 11, 17-28.
- Hyers, L. L. (2018). *Diary methods: Understanding qualitative research*. Oxford University Press.
- Isaacs, B., Livingston, M., & Neville, Y. (1972). *Survival of the unfittest: A study of geriatric patients in Glasgow*. Routledge & Kegan Paul.
- Jahoda, M., Lazarsfeld, P. F., & Zeisel, H. (1971). *Marienthal: The sociography of an unemployed community*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203786338>
- James, J.B., & Wink, P. (2006): The third age: A rationale for research. J.B. James, P. Wink (Ed.), *The crown of life: dynamics of the early postretirement period içinde* (ss. xix-xxxii). Springer.
- Janssen, S. M. J., Naka, M., & Friedman, W. J. (2013). Why does life appear to speed up as people get older? *Time & Society*, 22(2), 274–290. <https://doi.org/10.1177/0961463X13478052>
- Johfre, S., Saperstein, A. (2023). The social construction of age: Concepts and measurement. *Annual Review of Sociology*, 49(1), 339-358. <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-031021-121020>

- John, D., & Lang, F. L. (2015). Subjective acceleration of time experience in everyday life across adulthood. *Developmental Psychology*, 51, 1824–1839.
<https://doi.org/10.1037/dev0000059>
- Jonsson, H., Borell, L., & Sadlo, G. (2000). Retirement: An occupational transition with consequences for temporality, balance and meaning of occupations. *Journal of Occupational Science*, 7(1), 29–37.
<https://doi.org/10.1080/14427591.2000.9686474>
- Joubert, C. E. (1984). Structured time and subjective acceleration of time. *Perceptual and Motor Skills*, 59(1), 335–336. <https://doi.org/10.2466/pms.1984.59.1.335>
- Jurczyk, K. (1998). Time in women's everyday lives: Between self-determination and conflicting demands. *Time & Society*, 7(2-3), 283–308.
<https://doi.org/10.1177/0961463X98007002007>
- Kan, M.Y., Zhou M., Negraia D.V., Kolpashnikova K., Hertog E., Yoda S., Jun J. (2021). How do older adults spend their time? Gender gaps and educational gradients in time use in East Asian and Western countries. *Journal of Population Ageing* (14). 537–562. <https://doi.org/10.1007/s12062-021-09345-3>
- Kara, Y., & Yılmaz, R. (2024). Yaşam seyri perspektifinden queer yaşlanma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(3), 1318–1331.
<https://doi.org/10.32709/akusosbil.1226368>
- Karl, F., & Tokarski, W. (2012): Die "neuen" Alten: Zur einordnung eines ambivalenten begriffes. Fred Karl (Ed.), *Das Altern der "neuen" Alten: Eine Generation im Strukturwandel des Alters* içinde (ss. 17–20). Lit Verlag.
- Kets de Vries, M. F. R. (1995). *Organizational paradoxes: Clinical approaches to management* (2. baskı). Routledge.
- Kohli M. (2019). The promises and pitfalls of life-course agency. *Advances in life course research*, 41, 100273. <https://doi.org/10.1016/j.alcr.2019.04.003>

- Kohli, M. (1986). Social organization and subjective construction of the life course. A. B. Sørensen, F. E. Weinert, & L. R. Sherrod (Ed.), *Human development and the life course: Multidisciplinary perspectives* içinde (ss. 271-292). Erlbaum.
- Kohli, M. (2017). Die Institutionalisierung des Lebenslaufs: Historische befunde und theoretische argumente. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 69(S1), 495–524. <https://doi.org/10.1007/s11577-017-0417-6>
- Konietzka, D., & Kreyenfeld, M. (2021). Life course sociology: Key concepts and applications in family sociology. N. F. Schneider & M. Kreyenfeld (Ed.), *Research handbook on the sociology of the family* içinde (ss. 73–87). Edward Elgar Publishing. <https://doi.org/10.4337/9781788975544.00012>
- Koriat, A., & Fischhoff, B. (1974). What day is today? An inquiry into the process of time orientation. *Memory & Cognition*, 2(2), 201–205. <https://doi.org/10.3758/BF03208982>
- Kotter-Gröhn, D., & Smith, J. (2011). When time is running out: changes in positive future perception and their relationships to changes in well-being in old age. *Psychology and aging*, 26(2), 381–387. <https://doi.org/10.1037/a0022223>
- Köller, R. (2006). *Ruhestand-mehr Zeit für Lebensqualität?: Die Bedeutung von Erwerbstätigkeit und Zeiterfahrungen im Lebenslauf für die individuelle Gestaltung des Ruhestandes*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Universität Bremen.
- Krantz-Kent, R. and Stewart, J. (2007). How do older Americans spend their time?. *Monthly Labor Review*. 130(5). 8-26.
- Kumtepe, H. (2018). *Yaşlı nüfusunun (65+) il ve bölge yerleşim yerlerinin adrese dayalı nüfus kayıt sistemi (ADNKS) verilerine göre dağılımları ve oranları ile demografik değerlendirilmesi*. Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Yaşlı Hizmetleri Dairesi Başkanlığı.
- Kümbetoğlu, B. (2021). *Sosyolojide ve antropolojide niteliksel yöntem ve araştırma* (7. basım). Bağlam Yayıncılık.

- Lang, F. R., & Carstensen, L. L. (2002). Time counts: Future time perspective, goals, and social relationships. *Psychology and Aging*, 17(1), 125–139. <https://doi.org/10.1037/0882-7974.17.1.125>
- Laslett, P. (1987): The Emergence of the Third Age. *Ageing & Society* 7 (2). 133–160. <https://doi.org/10.1017/S0144686X00012538>
- Lawton, M. P. (2002). Methods and concepts for time-budget research on elders. W. E. Pentland, A. S. Harvey, M. P. Lawton & M. A. McColl (Ed.), *Time use research in the social sciences* içinde (ss. 105–121). Springer. https://doi.org/10.1007/0-306-47155-8_5
- Lessenich, S. (2024). Time structures of ageing: Acting old age between everyday abundance of time and biographical time poverty. F. R. Lang, S. Lessenich & K. Rothermund (Ed.), *Ageing as future: A study by the Volkswagen Foundation* içinde (ss. 99–119). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-031-57507-5_5
- Lundberg, G. A., Keonavouski, M., & McNery, M. A. (1934). *Leisure: A suburban study*. Columbia University Press.
- Mannheim, K. (1952). The problem of generations. P. Kecskemeti (Ed.), *Essays on the sociology of knowledge* içinde (ss. 276–320). Routledge & Kegan Paul.
- Marramao, G. (2007) *Kairos: Towards an ontology of “due time”*. The Davies Group Publishers.
- Marshall, V. W., & Bengtson, V. L. (2011). Theoretical perspectives on the sociology of aging. R. A. Settersten & J. L. Angel (Ed.), *Handbook of sociology of aging* içinde (ss. 17–33). Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4419-7374-0_2
- Mason, J. (2002). *Qualitative researching* (2. basım). SAGE Publications.
- Mayer, K. U. (2004). Whose lives? How history, societies, and institutions define and shape life courses. *Research in Human Development*, 1(3), 161–187. https://doi.org/10.1207/s15427617rhd0103_3

- Mayer, K. U. (2009). New directions in life course research. *Annual Review of Sociology*, 35(1), 413–433. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.34.040507.134619>
- Mazur, J. (2020). *The clock mirage: Our myth of measured time*. Yale University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctvzpv6g8>
- Merriam, S. B. (2023). *Nitel araştırma: Desen ve uygulama için bir rehber*. (S. Turan, Çev. Ed.). Nobel Akademik Yayıncılık. (Orijinal çalışma basım tarihi 2009).
- Mills, C. W. (2022). *Sosyolojik Tahayyül* (3.basım). Hil Yayın.
- Mitchell, B. A. (2003). Life course theory. J. J. Ponzetti (Ed.), *The international encyclopedia of marriage and family relationships* içinde (2. baskı, ss. 1051–1055). Macmillan Reference USA.
- Mitchell, B. A. (2019). Empty nest. D. Gu & M. Dupre (Ed.), *Encyclopedia of gerontology and population aging* içinde (ss. 1–6). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-69892-2_317-1
- Moen, P. (2003). Midcourse: Navigating retirement and a new life stage. J. T. Mortimer & M. J. Shanahan (Ed.), *Handbook of the life course* içinde (ss. 269–291). Springer. https://doi.org/10.1007/978-0-306-48247-2_13
- Moen, P. (2011). A life-course approach to the Third Age. D. C. Carr & K. Komp (Ed.), *Gerontology in the era of the Third Age: Implications and next steps* içinde (ss. 13–31). Springer.
- Mortimer, J. (2019). Life-course perspective. G. Ritzer (Ed.), *The Blackwell encyclopedia of sociology* içinde (ss. 1–6). John Wiley & Sons. <https://doi.org/10.1002/9781405165518.wbeosl046.pub2>
- Mortimer, J. T. & Moen, P. (2016). The changing social construction of age and the life course: Precarious identity and enactment of “early” and “encore” stages of adulthood. M. Shanahan, J. Mortimer & M. Kirkpatrick Johnson (Ed.), *Handbook of the life course* içinde (ss. 111–129). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-20880-0_5

- Moss, M. S., & Lawton, M. P. (1982). Time budgets of older people: A window on four lifestyles. *Journal of Gerontology*, 37(1), 115–123. <https://doi.org/10.1093/geronj/37.1.115>
- Münch, A. (2014). “Well, all those constraints are gone.” A qualitative study of time sovereignty in old age. *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research*, 15(3). <https://doi.org/10.17169/fqs-15.3.2167>
- Naeem, M., Ozuem, W., Howell, K. & Ranfagni, S. (2023). A step-by-step process of thematic analysis to develop a conceptual model in qualitative research. *International Journal of Qualitative Methods*, 22. <https://doi.org/10.1177/16094069231205789>
- Neale, B. (2015). Time and the life course: Perspectives from qualitative longitudinal research. N. Worth & I. Hardill (Ed.), *Researching the lifecourse: Critical perspectives from the social sciences* içinde (ss. 25–41). Policy Press.
- Neikrug, A. B., & Ancoli-Israel, S. (2010). Sleep disorders in the older adult – A mini-review. *Gerontology*, 56(2), 181–189. <https://doi.org/10.1159/000236900>
- Neugarten, B. L. (1974). Age groups in American society and the rise of the young-old. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 415(1), 187–198. <https://doi.org/10.1177/000271627441500114>
- Neugarten, B. L., Moore, J. W., & Lowe, J. C. (1965). Age norms, age constraints and adult socialization. *American Journal of Sociology*, 70, 710–717. <https://doi.org/10.1086/223965>
- Odiş, P. (1999). Gendered time in the age of deconstruction. *Time & Society*, 8(1), 9–38. <https://doi.org/10.1177/0961463X99008001002>
- OECD. (2023a). *Pensions at a glance 2023: OECD and G20 indicators*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/678055dd-en>
- OECD. (2023b). *Taking stock of education reforms for access and quality in Türkiye* (OECD Education Policy Perspectives, No. 68). OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/5ea7657e-en>

- Patton, M. Q. (2014). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri* (Çev. Ed. M. Bütün & S. B. Demir). Pegem Akademi. (Orijinal çalışma basım tarihi 2001).
- Pember Reeves, M. (1913). *Round about a pound a week*. Persephone Books.
- Peterson, P. G. (1999). Gray dawn: The global aging crisis. *Foreign Affairs*, 78(1), 42–55. <https://doi.org/10.2307/20020238>
- Polat, A. (2022). Nitel araştırmalarda yarı-yapılandırılmış görüşme soruları: Soru form ve türleri, nitelikler ve sıralama. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(Özel Sayı 2), 161–182. <https://doi.org/10.18037/ausbd.1227335>
- Prenda, K. M., & Lachman, M. E. (2001). Planning for the future: A life management strategy for increasing control and life satisfaction in adulthood. *Psychology and Aging*, 16(2), 206–216. <https://doi.org/10.1037/0882-7974.16.2.206>
- Quadagno, J. (2014). *Aging and the life course: An introduction to social gerontology* (6. baskı). McGraw-Hill.
- Quinn, P. K., & Reznikoff, M. (1985). The relationship between death anxiety and the subjective experience of time in the elderly. *International Journal of Aging and Human Development*, 21, 197–210.
- Raza, S. (2024). On the uses of phenomenology in sociological research: A typology, some criticisms and a plea. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 54(2), 185–215. <https://doi.org/10.1111/jtsb.12415>
- Riley, M. W., Johnson, M., & Foner, A. (1972). *Aging and society. Volume three: A sociology of age stratification*. Russell Sage Foundation.
- Robinson, O. C. (2013). Sampling in interview-based qualitative research: A theoretical and practical guide. *Qualitative Research in Psychology*, 11(1), 25–41. <https://doi.org/10.1080/14780887.2013.801543>
- Robson, C., & McCartan, K. (2022). *Gerçek dünya araştırması: Uygulamalı ortamlarda sosyal araştırma yöntemleri kullanıcıları için bir kaynak* (Ş. Çinkır & N. Demirkasımoğlu, Çev. Ed.) (3. baskı). Anı Yayıncılık.

- Rosa, H. (2019). *Resonance: A sociology of our relationship to the world* (Çev. J. C. Wagner). Polity Press.
- Rosa, H. (2020). Alltagszeit, Lebenszeit, Weltzeit: Wie ein ganzes Leben entsteht und zerfällt. K. Busch, S. Benzel, B. Salfeld, & J. Schreiber (Ed.), *Figurationen spätmoderner Lebensführung* içinde (ss. 239–258). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-658-28189-2_12
- Rosa, H. (2022). *Yabancılaşma ve hızlanma: Geç modern zamansallığına dair bir eleştirel teori'ye doğru* (B. Konuk, Çev.). Albaraka Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 2010).
- Rosenmayr, L. (1983). *Die späte Freiheit: Das Alter, ein Stück bewußt gelebten Lebens*. Severin und Siedler.
- Rosow, I. (1978). What Is a Cohort and Why? *Human Development*, 21(2), 65–75. <https://doi.org/10.1159/000271575>
- Rubinstein, R. L. (2002). The third age. R. S. Weiss & S. A. Bass (Ed.), *Challenges of the third age* içinde (ss. 29–40). Oxford University Press.
- Ryder, N. B. (1965). The Cohort as a Concept in the Study of Social Change. *American Sociological Review*, 30(6), 843. <https://doi.org/10.2307/2090964>
- Sackmann, R. ve Wingens, M. (2001). Einleitung. R. Sackmann ve M. Wingens (Ed.), *Strukturen des Lebenslaufs: Übergang – Sequenz – Verlauf* içinde (ss. 11–48). Juventa Verlag.
- Sağman, M. M., & Esendemir, Ş. (2019). Yaşlanma ve mekân ilişkisi üzerine: Türkiye’de yaşlı erkek bireylerin camii ve kahvehane kullanımlarının analizi. *Academic Review of Humanities and Social Sciences*, 2(1), 19–36.
- Sánchez-Mira, N. ve Bernardi, L. (2022). Relative time and life course research. B. Stauber, A. Walther ve R. A. Settersten Jr. (Ed.), *Doing transitions in the life course* içinde (ss. 139–157). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-031-13512-5_8

- Savishinsky, J. S. (2000). *Breaking the watch: The meanings of retirement in America*. Cornell University Press.
- Schlote, A. (1996). *Widersprüche sozialer Zeit: Zeitorganisation im Alltag zwischen Herrschaft und Freiheit*. VS Verlag für Sozialwissenschaften. <https://doi.org/10.1007/978-3-663-11845-9>
- Schutz, A., & Luckmann, T. (1974). *The structures of the life-world*. Heinemann.
- Schütz, A. (2018). Fenomenoloji ve toplumsal ilişkiler (A. Akan & Ş. Kesikoğlu, Çev.). Heretik Yayıncılık. (Orijinal çalışma basım tarihi 1970)
- Scott, C. R. (2005). Anonymity in applied communication research: Tensions between IRBs, researchers, and human subjects. *Journal of Applied Communication Research*, 33(3), 242–257. <https://doi.org/10.1080/00909880500149445>
- Settersten, R. A. (1998). Time, age, and the transition to retirement: New evidence on life-course flexibility? *International Journal of Aging & Human Development*, 47(3), 177–203. <https://doi.org/10.2190/QHDK-R21F-RDK6-PMAG>
- Settersten, R. A. (2003). Age structuring and the rhythm of the life course. J. T. Mortimer ve M. J. Shanahan (Ed.), *Handbook of the life course* içinde (ss. 81–98). Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- Settersten, R. A. (2006). Aging and the life course. R. H. Binstock ve L. K. George (Ed.), *Handbook of aging and the social sciences* içinde (ss. 3–19). Academic Press.
- Settersten, R. A. (2017). Some things i have learned about aging by studying the life course. *Innovation in Aging*, 1(2), 1–7. <https://doi.org/10.1093/geroni/igx014>
- Settersten, R. A. ve Angel, J. L. (2011). Trends in the sociology of aging: Thirty year observations. R. A. Settersten Jr. ve J. L. Angel (Ed.), *Handbook of sociology of aging* içinde (ss. 3–13). Springer.
- Sever, H. (2021). Yaşam seyri boyunca biriktirilen avantaj ve dezavantajlarla yaşlılıkta tek başına yaşamak: Gaziantep örneği. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(1), 192–211. <https://doi.org/10.21547/jss.725653>

- Sıgın, A. (2016). Çalışma Hayatı ve Emeklilik Bağlamında Türkiye’de Yaşlılık. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (Ek1)*, 87-101.
- Silverman, D. (2021). *Nitel araştırma nasıl yapılır* (E. Hava, Çev.). Küre Yayınları.
- Sorokin, P. A., & Merton, R. K. (1937). Social Time: A Methodological and Functional Analysis. *American Journal of Sociology*, 42(5), 615–629.
- Sorokin, P., & Berger, C. (1939). *Time-budgets of human behavior*. Harvard University Press.
- Sosyal Güvenlik Kurumu. (2023). *Sosyal Güvenlik Kurumu istatistik yıllığı: Aylık ve gelir alan istatistikleri [Veri dosyası]*. <https://www.sgk.gov.tr/Istatistik/Yillik/fcd5e59b-6af9-4d90-a451-ee7500eb1cb4>
- Sosyal Güvenlik Kurumu. (t.y.). *4/a Hizmet Akdi ile Çalışanlar*. <https://www.sgk.gov.tr/Content/Post/785eac3b-d260-47b5-8103-ae591b2ac320/4a-Hizmet-Akdi-ile-Calisanlar-2024-01-11-02-39-38>
- Sosyal Güvenlik Kurumu. (t.y.). *4/c bendine tabi sigortalılar*. <https://www.sgk.gov.tr/Content/Post/e0a7fb7f-d5a4-4361-aea8-24d7a9819e9e/4c-Bendine-Tabi-Sigortalilar-2025-03-10-11-10-07>
- Southerton, D. (2006). Analysing the temporal organization of daily life: social constraints, practices and their allocation. *Sociology*, 40(3), 435-454. <https://doi.org/10.1177/0038038506063668>
- Southerton, D. (2012). Habits, routines and temporalities of consumption: From individual behaviours to the reproduction of everyday practices. *Time & Society*, 22(3), 335-355. <https://doi.org/10.1177/0961463X12464228>
- Spowart, L., & Nairn, K. (2013). (Re)performing emotions in diary-interviews. *Qualitative Research*, 14(3), 327–340. <https://doi.org/10.1177/1468794112473498>
- Stidham, M., Olsen, C., Toman, E., Frederick, S., McCaffrey, S., Shindler, B. (2014). Longitudinal Social Science Research in Natural Resource Communities: Lessons and Considerations. *Society & Natural Resources*, 27(10), 1104–1108. <https://doi.org/10.1080/08941920.2014.905895>

- Subrt, J. (2015). Social time, fact or fiction? Several considerations on the topic. *Sociology and Anthropology*, 3(7), 335–341. <https://doi.org/10.13189/sa.2015.030702>
- Szalai, A. (Ed.). (1972). *The use of time: Daily activities of urban and suburban populations in twelve countries*. Mouton.
- Şentürk, M., & Kurtkapan, H. (2017). Yaşlılığın mekânsallaşması: Kadıköy Moda’daki bir apartman üzerine nitel bir çalışma. *Senex: Yaşlılık Çalışmaları Dergisi*, 1(1), 4–19.
- Şentürk, Ü. (2022). *Yaşlılık sosyolojisi: Yaşlılığın toplumsal yörüngeleri* (3. basım). Dora Yayınları.
- Tufan, İ., Demirdaş, F. B., Sönmez, S., Kaleli, I., Yavuz, M., & Göçer, Ö. (2022). Yaşlılıkta boşalan zaman: Geleneksel derleme/Newfound free time in old age: Traditional review. *Türkiye Klinikleri Gerontoloji Dergisi*, 1(1), 31-34.
- TÜİK. (2024a). *İstatistiklerle yaşlılar, 2023*. Türkiye İstatistik Kurumu.
- TÜİK. (2024b). *Türkiye yaşlı profili araştırması, 2023*. Türkiye İstatistik Kurumu.
- Türk Dil Kurumu. (t.y.). *Güncel Türkçe Sözlük* (madde: “emekli”). <https://sozluk.gov.tr/>
- TÜİK. (2025a). *İstatistiklerle yaşlılar, 2024*. Türkiye İstatistik Kurumu.
- TÜİK (2025b). *Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçları, 2024*. Türkiye İstatistik Kurumu.
- TÜİK (2025c). *Aktif yaşlanma endeksi, 2024*. Türkiye İstatistik Kurumu.
- Van Dyk, S. (2016). The othering of old age: Insights from postcolonial studies. *Journal of Aging Studies*, 39, 109–120. <https://doi.org/10.1016/j.jaging.2016.06.005>
- Van Dyk, S. ve Lessenich, S. (2012). Die Entdeckung der “neuen” Alten. F. Karl (Ed.), *Das Altern der “neuen” Alten: Eine Generation im Strukturwandel des Alters içinde* (ss. 11–15). Lit Verlag.
- van Tienoven, T. (2018). A multitude of natural, social and individual time. *Time & Society*, 28(3), 971-994. <https://doi.org/10.1177/0961463X17752554>

- Venn, S., & Arber, S. (2011). Day-time sleep and active ageing in later life. *Ageing and Society*, 31(2), 197–216. <https://doi.org/10.1017/S0144686X10000954>
- Vitiello, M. V. (2007). Growing old should not mean sleeping poorly: Recognizing and properly treating sleep disorders in older adults. *Journal of the American Geriatrics Society*, 55(11), 1882–1883. <https://doi.org/10.1111/j.1532-5415.2007.01401.x>
- Wagelmans, A. M. A., & van Wassenhove, V. (2025). The day-of-the-week effect is resilient to routine change. *Memory & Cognition*, 53, 792–803. <https://doi.org/10.3758/s13421-024-01606-8>
- Walther, A., Stauber, B. ve Settersten, R. A. (2022). “Doing transitions”: A new research perspective. B. Stauber, A. Walther ve R. A. Settersten Jr. (Ed.), *Doing transitions in the life course* içinde (ss. 3–18). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-031-13512-5_1
- Wang, S., Ramdani, J. M., Sun, S. (Alice), Bose, P., & Gao, X. (Andy). (2024). Naming research participants in qualitative language learning research: numbers, pseudonyms, or real names? *Journal of Language, Identity & Education*, 1–14.
- Weigert, A. J. (1981). *Sociology of Everyday Life*. Longman.
- Wingens, M. (2020). *Soziologische Lebenslaufforschung*. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-658-28951-5>
- Wingens, M., Reiter, H. (2011). The life course approach—it’s about time!. *BIOS-Zeitschrift für Biographieforschung, Oral History und Lebensverlaufsanalysen*(2), 187–203. <https://www.budrich-journals.de/index.php/bios/article/view/6883> (17.03.2025)
- Winkler, I., Kliesow, K., Thiel, C., Sedlmeier, P., Fischer, K., & Rudolph, T. (2017). Has it really been that long? Why time seems to speed up with age. *Timing & Time Perception*, 5(2), 168–189. <https://doi.org/10.1163/22134468-00002088>
- Wolf, J. (1988). Langeweile und immer Termine. G. Göckenjan ve H.-J. von Kondratowitz (Ed.), *Alter und Alltag*. 200-218. Suhrkamp.

- Yazıcıoğlu, A. (2006). *Emekliliğin kadının sosyal yaşamında meydana getirdiği değişmeler üzerine bir grounded theory denemesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zahavi, D. (2020). *Fenomenoloji: İlk temeller* (Seçim Bayazıt, Çev.). Ayrıntı Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 2019)
- Zerubavel, E. (1985a). *Hidden rhythms: Schedules and calendars in social life*. University of California Press.
- Zerubavel, E. (1985b). *The seven day circle: The history and meaning of the week*. University of Chicago Press.
- Zerubavel, E. (1987). The Language of Time: Toward A Semiotics of Temporality. *The Sociological Quarterly*, 28(3), 343–356. <https://doi.org/10.1111/j.1533-8525.1987.tb00299.x>
- Zerubavel, E. (1999). *The clockwork muse: A practical guide to writing theses, dissertations, and books*. Harvard University Press.
- Zuzanek, J. (2004). Work, leisure, time pressure and stress. J. T. Haworth ve A. J. Veal (Ed.), *Work and leisure* içinde (ss. 123–144). Routledge.

EKLER

EK-1: YARI YAPILANDIRILMIŞ GÖRÜŞME SORU FORMU

Demografik Sorular

1. Kaç yaşındasınız?
2. Kaç senedir emeklisiniz?
3. Kiminle yaşıyorsunuz?
4. Herhangi bir sağlık sorunuz var mı?
5. En son hangi okuldan mezun oldunuz?
6. Bir emekli olarak sizce geliriniz nasıl? (Düşük, orta, iyi)

Geçmiş Zaman Deneyimleri

1. Emekli olmadan önce hangi işle meşguldünüz? Kısaca iş hayatınızdan bahsedermisiniz?
2. Emekli olmadan önce bir iş gününüz nasıl geçiyordu, anlatır mısınız?
 - a. İşten arta kalan zamanlarınızı nasıl geçiriyordunuz?
 - b. Çalışırken zamanın size yetmediğini hissedermiydiniz?
3. Emekliliğinizin ilk günlerini düşünelim. Zamanınızı bu ilk emeklilik günlerinde nasıl geçiriyordunuz? Neler yaptınız?

Gündelik Zaman Deneyimleri

4. Dün gününüzü nasıl geçirdiniz, anlatabilir misiniz?
 - a. Sabah, öğle ve akşam neler yaptınız?
 - b. Sizce dün iyi bir gün müydü? Ne açıdan?
5. Sizin için güzel bir gün nasıl olur? Neler olduğunda bugün iyi bir gündü dersiniz?
6. Günlük olarak neyi ne zaman yapacağınızı planlar mısınız? Yoksa akışa göre mi hareket edersiniz?
 - a. Günlük işlerinizi yaparken belirli bir sıraya göre mi yaparsınız? Örneğin önce bunu yapayım, sonra şunu der misiniz?
 - b. Gün içerisinde en çok neye vakit ayırırsınız?
 - c. Her zaman öncelik verdiğiniz işler nelerdir?
 - d. Düzenli olarak günün belirli saatlerinde yaptığınız şeyler var mıdır?

7. Günün en sevdiğiniz zamanı hangisidir? Neden özellikle bu zamanı seversiniz?
8. Haftanın belirli günlerinde düzenli olarak yaptığınız şeyler var mıdır?
 - a. Bir haftalık zaman diliminde en çok yaptığınız şey nedir?
 - b. Hafta içi ve hafta sonu sizin için farklı geçer mi? Var ise neleri farklı yapıyorsunuz?
 - c. Haftanın hangi gününde olduğunuzu karıştırdığınız olur mu?
9. Sizin için emeklilikte zaman hızlı mı yoksa yavaş mı geçiyor? Biraz anlatır mısınız?
10. Sizce bir emekli ideal olarak gününü nasıl geçirmeli?
 - a. Siz zamanınızı emekli olmadan önce hayal ettiğiniz gibi geçirebiliyor musunuz?
 - b. Emeklilerin zamanlarını boşa geçirdikleri söyleniyor. Siz bu konuda ne düşünüyorsunuz?

Gelecek Tasavvurları

11. On yıl sonrasını düşündüğünüzde hayatınızda neler değişmiş olmasını umarsınız? Bir gününüz sizce nasıl geçer gözünüzde canlandırabilir misiniz?
12. Önümüzdeki yıllarda yapmayı istediğiniz şeylerden bahseder misiniz?
13. Eklemek istediğiniz herhangi bir şey var mı?

EK-2: YARI YAPILANDIRILMIŞ TALEP EDİLMİŞ ZAMAN GÜNLÜĞÜ

Tarih:

Gün:

1. Bugün uyandıktan itibaren yatana kadar zamanınızı nasıl geçirdiğinizi aşağıdaki forma kısaca not ediniz.

	Zaman Aralığı	Ne yaptınız?	Kimleydiniz?	Neredeydiniz?
Sabah				
Öğle				
Akşam				
Gece				

2. Bugün zamanınızı nasıl geçireceğinizi önceden planlamış mıydınız yoksa günü planlamadan mı geçirdiniz?
- a. Eğer plan yaptıysanız gün içerisinde planınızda değişiklik oldu mu? Bu değişiklikler nelerdi?

3. Bugün yaptığınız şeylerde belirli bir sıralama takip ettiniz mi?
- a. Hangi şeyleri yapmak sizin için öncelikliydi? Öncelik verdiğiniz işlerde alışkanlıklar, zorunluluklar, kişisel tercihler gibi sebeplerden hangileri etkili oldu?
- b. Bugün her zaman takip ettiğiniz sıralamayı değiştiren herhangi bir durumla karşılaştınız mı?

4. Bugün sizin için zaman nasıl geçti? (Hızlı, yavaş, yoğun, sakin, sıkıcı, keyifli vs.)
Kısaca değerlendirir misiniz?

5. Bugün yapmayı düşündüğünüz ama gerçekleştiremediğiniz herhangi bir şey oldu mu? Oldu ise bunu erteleme ya da yapamama nedeniniz nedir?

6. Bugün zamanınızı kimlerle paylaştınız? Başkaları ile paylaşılan bu zaman dilimleri kendi başınıza geçirdiğiniz zamana kıyasla size nasıl bir farklılık hissettirdi?

EK-3: ETİK KURUL İZİN BELGESİ

T.C.
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Rektörlük

Sayı : E-38510686-050.04-2500015549
Konu : Saide Zehra Yıldız'ın Başvurusu

03.03.2025

İlgili Makama,

İMÜ Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 25.02.2025 tarihli oturumunda, İMÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü (Sosyoloji) yüksek lisans öğrencisi **Saide Zehra Yıldız**'ın "Genç Yaşlılık Dönemindeki Emeklilerin Zaman Deneyimleri" başlıklı YL tezi kapsamında (dan. Dr. Öğr. Üyesi Ali Haydar Beşer) veri toplanmasına yönelik araştırma dosyası görülmüş, içerik bakımından etik bir sorun bulunmadığı sonucuna varılarak kurulun 2025/02 sayılı ve 25.02.2025 tarihli kararıyla, araştırmacının izin talebi uygun bulunmuştur.

Prof. Dr. Tuncay BAŞOĞLU
Etik Kurul Başkanı

Belge Doğrulama Kodu: AAED73D

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Takip Adresi: <https://www.turkiye.gov.tr/istanbul-medeniyet-universitesi-ebys>

Adres: Ünalp Mah. Göztepe Kavşağı Yanı, D-100 Karayolu 5/4 34700 Üsküdar / İstanbul

Bilgi için :

Tuncay Başoğlu
Etik Kurul Başkanı

Telefon No: (0 216) 2803333

Faks No:

Telefon No:

e-Posta:

İnternet Adresi: www.medeniyet.edu.tr

Direkt Hat:

Kep Adresi: istanbulmedeniyetuni@hs01.kep.tr

